BULLETIN OF THE
GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY, MADRAS

VOLUME XXI

அரசினர் கீழ்த்திசைச் சுவடி நூலகப் பருவ வெளியீடு.

Edited by :

C. R. VITTOBABU

Assistant Director of Collegiate Education, Madras-6.

and

Curator-in-charge, Government Oriental Manuscripts Library,
Madras-5.

1976

BULLETIN OF THE

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY, MADRAS

VOLUME XXI

அரசினர் கீழ்த்திசைச் சுவடி நூலகப் பருவ வெளியீடு.

Edited by :

C. R. VITTOBABU

Assistant Director of Collegiate Education, Madras-6.

and

Curator-in-charge, Government Oriental Manuscripts Library,

Madras-5.

1976

Published under the Authority of the Government of Tamil Nadu

© Government of Tamil Nadu.

Subscription : Rs. 10/- per volume for India
£ 1.00 or
$ 2-50 cents or its equivalent for
foreign countries.

Printed at the Rathnam Press, Madras-600 001.

GENERAL EDITOR'S NOTE

The twenty first Volume of the Bulletin of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras is brought out far behind the scheduled time, owing to various administrative and technical reasons and for which I crave the indulgence of the numerous subscribers and readers.

This Volume contains works in Sanskrit, Telugu, Malayalam, Persian and Tamil languages.

Sanskrit section

The Sanskrit section deals with the commentary of "Adhikāra-sangraha" (D. 15640) by Śrībhāṣyam Śrīnivāsācārya of the Kauśika ./.

Sri Vedānta Deśika had, out of great compassion for the common man, composed the "Rahasyatrayasāra" in 32 sections, bringing out the quintessence of the Sanskrit and Tamil Vedāntas. The 32 sections of this work embody the 32 Brahmavidyās enunciated in the Upaniṣads. Following the traditional teachings of earlier preceptors, Śrī Deśika explains in this work, the real nature, form, virtues, glories etc., of the Lord, His being the characterised by the sentient and insentient entities, His being the means as well as the end of all human endeavour, His assuming different manifestations such as para, vyūha, vibhava, antaryāmin and arcā with a view to dower upon men all that is aspired for by them, and His being the sole repository of innumerable auspicious qualities like easy accessibility and compassion.

In each section, Deśika has given both at the beginning and the end, two verses in Sanskrit, and a Tamil stanza at the end, summarising the topics dealt with in that particular section. Deśika collected these Sanskrit verses under the name "Adhikārasaṅgraha"

to facilitate daily recitation. Likewise, a colltion of all the Tamil stanzas found in this work enjoys the title, " Adhikārasaṅgraha" and forms a separate work by itself.

Five manuscripts of the Sanskrit text of 'Adhikārasaṅgraha" and nine manuscripts of commentaries on it a available in this Library. The work under the present publicatio has been jointly edited by Prof. R. N. Sampath (Ex-Curator) nd this Library Sanskrit Pandit T. A. K. Venkatachariar.

Telugu section

The Telugu section speaks about "The Rādhāmādhavasamāgama", a poem in Telugu by Eḍavalli Veṅkaṭakavi, based on the Rādhā-kṛṣṇa episode.

The Rādhāmādhava love is an example of " Madh ra-bhakti" through which a devotee derives bliss from the conviction that they are Divine Lovers and parents of the Universe; sometimes the devotee places himself in the position of a bride of the Lord and dervies the joy. This concept of bridal mysticism which is another aspect of the Madhurabhakti, was quite well known to the South Indian saints like Āḻvārs and Nāyanmārs and also to North Indian saints like Mīrā and Caitanya.

In Telugu, there are many poems dealing with the Rādhā—Mādhava love, such as Rādhikā-sāntvana of Muddu Paḷani, Rādhāmādhavam of Rādhāmādhavakavi alias Ellanārya and Rādhā-mādhavasamvādam of Velidiṇḍla Veṅkaṭapati.

The present work " Rādhāmādhavasamāgama ", therefore, is perhaps not new in its theme; still the approach of the author is refreshingly new; and strikingly original. The author seems to be quite aware of the objectionable nature of Rādhāmādhava relationship, since the former happened to be the latter's paternal aunt. So as to clear this relationship of this blemish, the author, out of a stroke of ingenuity, introduced the story of a nymph

Hariharinī as the previous incarnation of Rādha. This innovation helped the story to a large extent. Even in introducing the story the author has been very careful and brief to the point, overpowering as it were, the desire for a detailed to very detailed account of the story which an ordinary poet would naturally attempt in these cases. This sort of oracular brevity observed by the poet has imparted a sense of serious nature to the whole situation, thus making the "Rādhāmādhava samāgama" more sensible and reasonable.

The style of the author is simple and lucid; and he has a laxity for rules of grammar and prosody. On the whole the author presents the well known Rādhāmādhava love theme, in a refreshingly original manner by making certain bold innovations in the otherwise beaten track, which indeed speaks very high of him, who lived in an age of Telugu poetry which generally lacked in originality of thought and expression. This work has been edited by this Library Telugu Pandit T. Sridharamurthy.

Malayalam section

The Malayālam section refers to the four Malayālam records in the Mackenzie collections preserved in this Library. The first record is a public notification issued by Thomas Daden, the Collector of Malabar in the year 1809. He exhorts the people of Malabar to surrender the ancient records in their possessions in favour of Col. Mackenzie. The second document relates the conferring of certain titles to a family and the eventual disruption it causes among two brothers. The third record also speaks of certain individuals and families receiving titles. The last piece reports the special privileges enjoyed by a community of goldsmiths which was entrusted with the job of making a coin called "Vīrarāyanpaṇam" for Zamorin, the ruler of Calicut. These records have been edited by Thiru. M. P. Mukundan, retired Sanskrit Pandit of this Library.

Islamic section

The Islamic section gives descriptions of two persian works namely (1) Chaman-i-lataif and (2) Masnavi-i-Jawhar.

Chaman-i-Lataif: This work is based on a Persian manuscript preserved in this Library under No. D. 128. This Collection of penegyrics by Quadir Hussain Naguri is dedicated to Nawab—Ghulam Ghouse Khan Bahadur, the last Nawab of Carnatic that had some power and importance. He was also a patron of learning and his biographies and short accounts of the poets of Southern India "Tazkira-i-Gulzara-i-Azam" is really valuable. This masnavi contains mainly eulogies on Nawab Ghulam Ghose Khan and Nawab Azeemjah Bahadur. This masanavi was composed in the year 1256 A.H.

Masnavi-i-Jawhar: This is based on a Persian manuscript preserved in this Library under No. D. 106. This poem was composed on the occasion of the wedding of Nawab Ghulam Muhammad Ghouse Khan Bahadur (1855–1841 A.H.) the last Nawab of Carnatic. One of the court poets with the pen name "Jawhar" composed this poem in a very beautiful style. He describes all the Ceremonies that took place on the day of Wedding in an elegant manner. In the end Chronograms of seven famous poets of that time have been given. This Masnavi was composed in the year 1264 A.H. Both the above Persian works have been edited by Thiru Syed Hamza Husain Omari (Former Urdu Pandit of this Library and present Asst. Prof. of Urdu, Govt. Arts College, Nandanam, Madras.)

Tamil section

The Tamil section carries a rare and hitherto unpublished work "Prabandhamarapiyal" (R. 411) dealing with the nature of the prabandhas or minor poems in Tamil. It was written in the 16th Century. The treatise consists of 35 Verses in the "nūrpā" of blank verse metre.

This treatise has two aspects of importance in the history of Tamil literature. One is that this mentions for the first time, the "Prabandhas" as 96 in number. The date of the present treatise is fixed as the first quarter of the 16th Century, and therefore it takes back the concept of the 96 prabandhas in Tamil literature to a period earlier by a Century and a half. This is a remarkable contribution of Tamil literary history.

The second aspect is the personification of a poem as a damsel. The author says (Verse 33) the poet is the father of the Damsel (Poem); poverty-her mother; the audience constitute the sages; the person who reads the script-elder brother of the damsel; those who commend the poem-kith and kin; the patron who gives a prize-her husband. This is an unusual feature, which is not met with anywhere in all literature.

Renowned Tamil Scholar Thiru M. Arunachalam has critically edited the work "Prabandhamarapiyal", with an exhaustive introduction which deals with the history of the subject over the whole range of Tamil literature. Considering the importance and usefulness of the work to the students of history of Tamil Language and literature, it is published as a separate book also.

My heartfelt thanks are due to all persons who have helped and extended their co-operation in bringing out this volume and special mention should be made of Prof. R. N. Sampath (Ex-Curator of Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras-5 and present Professor of Sanskrit, Presidency College, Madras-5) who was mainly responsible for the preparation of this volume,—Thiru A. M. Sundararajan (Librarian, Connemara Public Library. Madrs and Ex-Curator-in-charge, of Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras-5) for his keen interest in brining out this Volume—Dr. S. K. Nayar, Professor and Head of the Department of Malayalam, University of Madras, for kindly going through the press copy of the Malayalam Matter and offering valuable suggestions—Thiru

K. M. Prabhakara Variar, Reader in Malayalam, University of Madras, for kindly furnishing the English translation of the Malayalam matter—Thiru Mohammad Yousuf Kokan, Reader in Islamic Languages, University of Madras, for kindly correcting the proofs of Persian matter—Staff of this Library for their earnest co-operation—M/s. Rathnam Press, Madras-1 for their neat printing of this volume.

C. R. VITTOBABU,
General Editor and Curator-in-charge,
Govt. Oriental Manuscripts Library.

MADRAS,
16-12-1976

॥ श्रीः ॥

॥ अधिकारसङ्ग्रहव्याख्या ॥

॥ उपोद्धातः ॥

सुविदितमिदं यच्छ्रीमदाचार्यसार्वभौमाः कवितार्किकसिंहाः सर्वतन्त्रस्वतन्त्राः श्रीरङ्गराजानुगृहीतवेदान्ताचार्यनामधेयमहिताः परमकारुणिकाः श्रीमद्वेङ्कटनाथपादाः अखिलजगद्धितानुशासनप्रवृत्तश्रुतिशिखरनिकरवेदिताभिः द्वात्रिंशता ब्रह्मविद्याभिः मुमुक्षूपास्यतया प्रतिपादितस्य जगज्जन्मादिकारणस्य आश्रितवात्सल्यैकजलधेः परस्य ब्रह्मणो भगवतः श्रीमन्नारायणस्य स्वरूपरूपगुणविभूत्यादि, चेतनाचेतनशरीरविशिष्टत्वं, मुमुक्षूपायोपेयत्वं, सकलफलप्रदत्वं, सर्वेषामस्माकं सकलेप्सितविधानार्थं नित्यं परत्वाद्यर्चावतारान्तशुभाश्रयसन्निधानं, सौशील्यवात्सल्यादिकल्याणगुणगणयोगं च पूर्वाचार्यपरम्परोपदेशप्राप्तं सर्वोपभोग्यतया प्रतिपादयितुं उभयवेदवेदान्त श्रीसूक्तिसमवलम्बनेनैव द्वात्रिंशदधिकारशोभितं श्रीमद्रहस्यत्रयसाराख्यं ग्रन्थवरं संस्कृतद्राविडोभयवेदान्तसारबोधकं अवश्यज्ञातव्यमनुगृहीतवन्त इति ।

अत्र च महाप्रबन्धे प्रत्यधिकारं आदावन्ते च संस्कृतभाषया श्लोकद्वयं, अन्ते द्रामिड्या भाषया गाथामेकां च प्रतिपाद्यार्थसङ्ग्रहरूपेण प्रसादितवन्तः । तान् संस्कृतश्लोकान् सङ्कलय्य नित्यानुसन्धानार्थं "अधिकारसङ्ग्रहा"ख्यं पृथक् प्रबन्धं निर्मितवन्त इति "पठत" इति (4) श्लोकेन सुस्पष्टं सर्वेषाम् । एवमेव ग्रन्थेऽस्मिन् दृश्यमानानां द्राविडगाथानामपि सङ्कलनं "अधिकारसङ्ग्रह" इति व्यवहारेण पृथक्प्रबन्धतया समुल्लसति ।

ग्रन्थालये चास्मिन् श्रीमद्वेङ्कटनाथैरनुगृहीतस्य संस्कृतश्लोकसङ्कलनस्य अधिकारसङ्ग्रहनाम्नोऽस्य मूलमात्रं पञ्चसु कोशेषु वर्तते । व्याख्याः पञ्च नवसु कोशेषु वर्तन्ते । तासु कौशिकश्रीनिवासाचार्यकृता चतुर्षु कोशेषु, भारद्वाजश्रीनिवासाचार्यकृता भावप्रकाशिनीनाम्नी चैकस्मिन् कोशे, अज्ञातकर्तृनाम्नी च व्याख्या द्वयोः

कोशयोः, द्राविडभाषाटीका चैकस्मिन् कोशे वर्तते । द्राविडगाथासङ्कलनस्य मूलमात्रं चतुर्षु कोशेषु वर्तते । व्याख्ये द्वे चतुर्षु कोशेषु वर्तेते । तयोरेका श्रीमद्भिः शठकोपयतीन्द्रैः वीरराघवयतीन्द्रशिष्यैरनुगृहीता संस्कृतव्याख्या चैकस्मिन् कोशे, मणिप्रवालव्याख्या चैका त्रिषु कोशेषु वर्तते ।

द्राविडगाथानां चासां संस्कृतानुवादः अधिकारसङ्ग्रहदीपिकाख्यः सव्याख्यः श्रीमद्भिः कौशिकरङ्गाचार्यवर्यैरनुगृहीतः चतुर्षु कोशेषु वर्तते । तासां द्राविडगाथानां श्रीकौशिकरङ्गाचार्यवर्यैः कृतः श्लोकरूपः अधिकारसङ्ग्रहदीपिकाख्यः संस्कृतानुवादः सव्याख्यः एतत्कोशागारस्य वार्षिकप्रकाशने एकोनविंशे संपुटे प्रथमभागे समुद्यत ।

मूलग्रन्थस्थसंस्कृतश्लोकानां श्रीमद्रहस्यत्रयसाराख्ये मूलग्रन्थ एव व्याख्याः तत्र तत्र सुविस्तरं पञ्चभिः व्याख्यातृभिः (सारदीपिकायां सारास्वादिन्यां सारविवरण्यां सारप्रकाशिकायां सारप्रकाशिकासङ्ग्रहे च) पञ्चसु ग्रन्थेषु कृताः । पञ्चापि ते ग्रन्था मुद्रिताश्च । तेषु सारदीपिकाकाराः कौशिकान्वयजाः श्रीभाष्यं श्रीनिवासाचार्या एव ग्रन्थस्यास्य अधिकारसङ्ग्रहस्य पृथक्प्रबन्धस्य व्याख्यां कृतवन्तः । सेयमद्य **अध्यक्षेण र. न. संपन्नामकेन पण्डितेन वेङ्कटाचार्येण** च R. No. 8765 तमाङ्कविशिष्टेन कोशेन साकं पर्यवेक्ष्य संशोध्य प्रकाश्यते ।

इयं व्याख्या D. No. 15640 इत्यङ्कवति कोशे वर्तमाना सारदीपिका च प्रमाणोपपादने प्रतिपादनशैल्यां च समाना वर्तत इति सङ्ग्रहविस्तररूपेण एकेनैव पृथक् संस्कृतद्राविडरूपेण कृतेति ज्ञायते । एवमेवानेन आचार्यवर्येण व्याख्यानान्तरमपि संस्कृतभाषया कृतमिति भाति । यतोऽत्र "व्याख्यान्तरे" इत्यारभ्य दृश्यमानो भागः अत्रत्यकोशान्तरयोः D. No. 5345, D. No. 5346 इत्यङ्कवतोः कोशयोः तथैव समस्ति । यद्यन्यदीयमुदाह्रियेत "तथोक्तं" "अन्यत्र" "यथोक्तं" "तेनैवं" इति स्यात् । "ममैव" "मया" इति मुक्तकण्ठमनुक्तावपि व्याख्यान्तरपदग्रहणस्वारस्यात् सूचनमस्तीति सुगमम् । अधिकारसङ्ग्रहस्यैवेयं विस्तरतो-

व्याख्या, सङ्क्षेपतो व्याख्यान्तरं कृतमिति च सुवचम्। तच्च व्याख्यान्तरञ्चैतत्सङ्ग्रहरूपमेव। उभयभाषया मूले श्रीरहस्यत्रयसाराख्येऽतिविपुलं श्लोका इमे व्याख्याता इत्युक्तं पूर्वमेव। शैल्या सारदीपिकाकारस्येयं व्याख्या, व्याख्यानवाक्यजालज्ञापितं व्याख्यानान्तरं चास्ति तस्येति सुनिरूपम्।

अधिकारसङ्ग्रहस्यास्य पृथक् सङ्कलितस्य प्रबन्धस्य पञ्च व्याख्याः संसन्ति। एका प्रकृते प्रकाश्यमाना श्रीमद्रहस्यत्रयसारस्य मूलग्रन्थस्य सारदीपिकाख्यमणिप्रवालव्याख्याकारिभिः श्रीभाष्यश्रीनिवासाचार्यैः कौशिकैः सङ्कलिता। व्याख्यानान्तरमप्येभिः कृतमिति प्रागेवोक्तम्। अपरा भावप्रकाशिनीनाम्नी मूलग्रन्थस्य सारप्रकाशिकाख्यसंस्कृतव्याख्याकारिभिः श्रीभाष्यश्रीनिवासाचार्यैः भारद्वाजैः सङ्कलिता समस्ति R. No. 3235 इत्यङ्कवति कोशेऽत्र कोशागारे। इतरा च लघुव्याख्या काचिदस्य श्रीमद्भिः जगन्नाथाचार्यैः विरचिता R. No. 13611 इत्यङ्कवति कोशे प्रधानप्रतितन्त्राधिकारपर्यन्तमेव लभ्यमाना चकास्ति। अन्या अज्ञातकर्तृनाम्नी समग्रा R. No. 11287 R. No. 13592 इत्यङ्कवतोः कोशयोः प्रकाशते। परा द्राविडभाषाटीका परिपूर्णा R. No. 521 (a) (Tamil) इत्यङ्कवति कोशे वरीवर्ति।

उभाविमौ श्रीनिवासाचार्यौ समकालिकौ वाधूलश्रीनिवासाचार्यात् पेरियप्पदेशिकाख्यात् अधिगतसमस्तवेदान्तद्वयार्थसंशोभिताविति ज्ञायते। तथाहि-सारदीपिकायां कौशिकश्रीनिवासाचार्याः "अर्था रहस्यत्रयसारसंभृताः स्फुरन्ति चित्ते मम यत्प्रसादतः। तं नौमि वाधूलकुलीनदेवराडार्यसूनुं पेरियप्पदेशिकम्" ॥ इति, भावप्रकाशिन्यां भारद्वाजश्रीनिवासाचार्याश्च "वन्दे श्रीदेवराजार्यसूनुं वरगुणाकरम्। श्रीनिवासगुरुं श्रीमद्वाधूलकुलभूषणम् ॥" इति च स्वाचार्यमस्तुवन् ॥

सारप्रकाशिकाकाराः भारद्वाजश्रीनिवासाचार्याः भावप्रकाशिनीं अधिकारसङ्ग्रहव्याख्यां कृतवन्तः इति, तत्पिता श्रीनिवासाचार्य इति च सुष्ठु ज्ञायते। यतो हि—"तत्रत्यतत्तदधिकाराद्यन्तयोः तत्तदधिकारार्थानेकैकश्लोकेन सङ्गृह्य प्रदर्श्य तानेव श्लोकानधिकारसङ्ग्रहाख्यप्रबन्धत्वेन च चकार। तथैव ते श्लोकाः सारप्रकाशिकायां व्याख्याता अपि भावप्रकाशिन्याख्यप्रबन्धेन विशिष्य व्याख्यास्यन्ते ॥"

इति, सारप्रकाशिकायां—“भारद्वाजकुलाब्धीन्दुश्रीनिवासार्यसेवया । रहस्यत्रय-सारार्थस्तत्सुतेन प्रकाश्यते ॥” इति च दरीदृश्यते ।

सारदीपिकाकाराः कौशिकश्रीभाष्यश्रीनिवासाचार्या एवेमां व्याख्यां कृतवन्त इतीदं अत्रैव ग्रन्थादौ—“श्रुतिमौलिदेशिकगुरुर्मुदा सतामधिकारसङ्ग्रहममुं व्यरीरचत् । तमहं पुनर्नकठिनं यथाश्रुतं विवृणोमि तस्य करुणावलम्बनः ॥” इति श्लोकेन सुबोधं सर्वेषाम् ।

इमौ द्वावपि श्रीनिवासाचार्यौ कौशिकभारद्वाजौ श्रीभाष्यसमाख्याविशेष-समलङ्कृतौ । यतः (D. No. 15640) प्रकृते अधिकारसङ्ग्रहव्याख्याग्रन्थे अन्ते “श्रीभाष्यश्रीनिवासेन कौशिकान्वयजन्मना । सङ्ग्रहस्याधिकाराणां व्याख्येयं साधु निर्मिता ॥” इति, (R. No. 3235) भावप्रकाशिन्यां आदौ “भारद्वाजकुलाब्धीन्दुं भाष्याख्यामृतपूरितम् । द्रमिडोपनिषद्रूपं श्रीनिवासगुरुं भजे ॥” इति च परिदृश्यते ॥

सारदीपिकाकाराः कौशिकश्रीभाष्यश्रीनिवासाचार्याः सारप्रकाशिकाकाराः भारद्वाजश्रीभाष्यश्रीनिवासाचार्याश्च आचार्यसार्वभौमैः श्रीमद्वेदान्ताचार्यैरनुगृहीतस्य व्याख्येयस्य अधिकारसङ्ग्रहस्य दिव्यस्य प्रबन्धस्य कालक्षेपोपकरणत्वेन मुमुक्षुजन-नित्यानुसन्धीयमानतां प्रसन्नगम्भीरशैल्या सर्वोज्जीवनहेतुतत्त्वहितपुरुषार्थबोधनवैखरीं श्रीमद्रहस्यत्रयार्थविशिष्टव्याख्यानतया भोग्यतां च मनसि सदानुसन्धाय परमानन्द-भरिताः सर्वेषां सुग्रहत्वाय मूलस्य रहस्यत्रयसारस्य, पृथङ्निर्मितस्याधिकारसङ्ग्रहस्य च विशिष्य व्याख्यानं कृतवन्तः प्रसादातिशयेनेति ग्रन्थस्यास्य प्रकाशनेन भगवतः श्रियःपतेः मुखोल्लासकरं परमं कैङ्कर्यं कृतमस्माभिरिति निश्चिनुमः ॥

Correction in Sanskrit Introduction

Page 1. Line 22. **Read this:**

जगन्नाथकृता लघुव्याख्या चैकस्मिन् कोशे, अज्ञातकर्तृनाम्नी व्याख्या चैकस्मिन् कोशे, द्राविडभाषाटीका द्वयोः कोशयोः, एवमेव रहस्यत्रयसारस्य श्लोकानां गाथानां च सङ्कलय्य व्याख्यानमतिरिक्तं भिन्नं च श्रीनिवासाचार्यकृतमेकस्मिन् कोशे वर्तते । [for अज्ञात to वर्तते ।]

इत्थं

ति. अ. कु. वेंकटाचार्यः

संस्कृतपण्डितः

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीहयग्रीवाय नमः ॥

॥ अधिकारसङ्ग्रहव्याख्या ॥

॥ श्रीभाष्यश्रीनिवासार्यकृता ॥

श्रीमान् वेङ्कटनाथार्यः कवितार्किककेसरी ।
वेदान्ताचार्यवर्यो मे सन्निधत्तां सदा हृदि[1] ॥ 1 ॥

वेदान्ताचार्यवर्येण वेङ्कटेश्वरसूरिणा ।
समुद्धृतोऽधिकाराणां सङ्ग्रहोऽद्य विविच्यते ॥ 2 ॥

श्रुतिमौलिदेशिकगुरुर्मुदा सता-
मधिकारसङ्ग्रहममुं[2] व्यरीरचत् ।
तमहं [3]पुनर्नकठिनं यथाश्रुतं
विवृणोमि तस्य करुणावलम्बनः ॥ 3 ॥

इह खलु कवितार्किकसिंहस्सर्वतन्त्रस्वतन्त्रो वेदान्ताचार्य इति श्रीरङ्गराजदत्तापरनामधेयः श्रीमान् वेङ्कटनाथार्यः मुमुक्षूज्जीवनाय तदपेक्षितसकलार्थपरिपूर्णरहस्यत्रयसाराख्यं दिव्यं प्रबन्धं प्रणीय तत्रोक्तद्वात्रिंशदधिकाराणामादावन्ते च तत्तदधिकारोक्तसङ्ग्राहकं संस्कृतरूपं पद्यद्वयं निरमिमीत ।

भूयस्तान्यपि पद्यानि समुद्धृत्य रहस्यत्रयपठनालसानामुपकारायाधिकारसङ्ग्रहं नाम प्रबन्धं पृथक्त्वेन चकार । स चेह मुमुक्षुभिस्सर्वैः कालक्षेपोपकरणत्वेन

---

1. The verse is not found.
2. सङ्ग्रहमयं
3. तमिह प्रसन्नकठिनं

भोग्यतया नित्यमनुसन्धेयः । तस्य च प्रसन्नगंभीरतयाऽ[1]त्र सत्सम्प्रदायं विनार्थो दुरवबोधो भवति । तदवबोधनायाधिकारसङ्ग्रहव्याख्यां नातिसङ्कोचविस्तारां वेदान्ताचार्यकृपावलम्बनोऽहं यथाश्रुतं विलिखामि । तामिमां सम्प्रदायज्ञाः कृतिनो विशोध्य परिपालयन्तु ।

रहस्यत्रयसारश्च द्वात्रिंशदधिकारपरिष्कृतः । रहस्यत्रयसारस्यादौ तदुपसर्जनतया गुरुपरम्परासारो नाम प्रबन्धो न्यबन्धि । तेनैव गुरुपरम्परासारस्य पृथक्प्रबन्धत्वेऽपि तदुपसर्जनतया सैवं रहस्यत्रयसारस्यादौ अनुसन्धीयते । अत एव अधिकारसङ्ग्रहेऽप्यादौ गुरुपरम्परासारश्लोका [2]उपात्ताः ।

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

अधिकारसङ्ग्रहाख्य[3]प्रबन्धं चिकीर्षुर्वेदान्ताचार्यः आदावाचार्येभ्यः स्वाभीष्टं प्रार्थयते[4]—

प्रपदनमये विद्याभेदे प्रतिष्ठितचेतसः
प्रति[5] (दिश)[पद]मिह प्रज्ञादायं दिशन्तु दयाधनाः ।
शठरिपुशुकव्यासप्राचेतसादिनिबन्धन-
श्रमपरिणतश्रद्धाशुद्धाशया मम देशिकाः ॥ १ ॥

स्वस्मिन् प्रार्थनादपि स्वभक्तेभ्यः स्वाभीष्टप्रार्थनं भगवतोऽभिमततमम् । एतच्च "यद्वाप्तवर्गात्" (श्लो. 19 d) इति न्यासविंशतौ वेदान्ताचार्यैरेव स्फुटी-

---

1. कुत्रचित् सम्प्र-
2. उपपत्तौ ।
3. -हाख्यं प्र-
4. प्रार्थयति-प्रपदनमय इति ।
5. The Commentary has पद

कृतम् । प्रपदनमये प्रपदनरूपे विद्याभेदे उपासनाद्भिन्ने प्रतिष्ठितचेतसः प्रपन्नाग्रेसराः देशिकाः नाथयामुनयतिवरप्रभृतयः पुनः कीदृशाः शठरिपुः द्रामिडब्रह्मसंहितादर्शी शठकोप इति प्रसिद्धः, प्राचेतसो वाल्मीकिः, आदिशब्देन पराशरादयस्सङ्गृहीताः, तेषां [1]निबन्धनानि द्रामिडब्रह्मसंहिता भागवत महाभारतश्रीमद्रामायण[2]विष्णुपुराणादीनि, तत्र श्रमः भूयः परिचयः तेन [3]परिणता या श्रद्धा भगवद्भागवतविषयनिरतिशयभक्तिः, तया शुद्धभावाः मम प्रस्तुतप्रबन्धचिकीर्षोः इह वक्ष्यमाणप्रबन्धे जगति वा प्रतिपदं [4]प्रतिशब्दं प्रतिपदन्यासं वा प्रज्ञा उचितज्ञानं सैव दायः अंशतस्स्वार्हो[5] भागः तं दिशन्तु [6]ददन्तु ॥ १ ॥

॥ गुरुपरम्परासारः ॥

अनन्तरं गुरुपरम्पराश्लोकयोराद्ये उक्ताः पूर्वाचार्याः मम निरतिशयप्रीतिविषया भवन्तु इत्या[7]शंस(न्ते)[ते]—

एते मह्यमपोढमन्मथशरोन्माथाय नाथादय-
स्त्रय्यन्तप्रतिनन्दनीयविविधोदन्तास्स्वदन्तामिह ।
श्रद्धातव्यशरण्यदम्पतिदयादिव्यापगाव्यापकाः
स्पर्धाविप्लवविप्रलम्भपदवीवैदेशिका देशिकाः ॥ २ ॥

एते पूर्वोक्ता देशिकाः, कीदृशाः, इह जगति त्रय्यन्ते वेदान्तव्याख्याने

---

1. प्रबन्धानि
2. श्रीविष्णु-
3. सम्भृता
4. पदे पदे प्रतिशब्दं
5. -स्स्वार्हभागः
6. ददन्त्विति ।
7. -शंसते-एत इति ।

यद्वा [1]त्रय्यन्तव्याख्यानेन हेतुना प्रतिनन्दनीयाः विविधाः [2]उदन्ता वृत्तान्ता येषां ते। किञ्च श्रद्धातव्या उज्जीवनाय विश्वसनीया दयाया विशेषणं दम्पत्योर्वा, शरण्यौ यौ दम्पती लक्ष्मीनारायणौ, तयोर्या[3] दया सैव दिव्यापगा दिव्य[4]गङ्गा तां व्याप्नुवन्तीति ते। दयायाः परिणतयः तासां सर्वासां विषयभूता इत्यर्थः। यद्वा व्यापका इति णिजन्तात् [5]ण्वुल्। स्पर्धा अन्योन्यविरोधः, विप्लवस्सदाचारभ्रंशः, विप्रलम्भो वञ्चनं[6], तेषां पदवी सञ्चरणमार्गः तस्या वैदेशिका देशान्तरस्थाः [7]तैर्दूरोज्झिता इत्यर्थः। [8]अपोढः अपगतः मन्मथशराणा[9]मुन्माथः पीडा यस्मात् [10]तस्मै मह्यं स्वदन्तां रोचन्तां [रु]चिविषयभूता भवन्तु ॥ २ ॥

अथ गुरुपरम्परोत्कर्षमनुसन्धत्ते[11]--

हृद्या हृत्पद्मसिंहासन(ग?)[रसिक][12]हयग्रीवहेषोर्मिघोष-
क्षिप्तप्रत्यर्थिदृप्तिर्जयति बहुगुणा पङ्क्तिरस्मद्गुरूणाम्।
दिक्सौधाबद्धजैत्रध्वजपटपवन[13]स्यूतिनिर्धूततत्त-
त्सिद्धान्तस्तोमतूलस्तबकविगमनव्यक्तसद्वर्ति[14]नीका ॥ ३ ॥

---

1. त्रय्यन्तप्रतिनन्दनीयविविधोदन्ताः त्रय्यन्त-
2. उदन्ता omission
3. या omission
4. -व्या गङ्गा
5. ण्वुल्। किञ्च स्पर्धेत्यादि।
6. -नं इमानि आत्मगुणानां उपलक्षणानि।
7. मतैर्दूरो-
8. नाथादयः पूर्वोक्ताः। अपोढेत्यादि। अपोढः
9. उन्मथनं पीडा
10. उत्थितमन्मथाय यद्वा मदमपि प्रार्थ्यते, स्वप्रसादात् उत्थितमन्मथपीडाय मह्यं स्वदन्तां
11. -त्ते-हृद्येति।
12. रसिक in Rahasyatrayasāra
13. स्फाति in R. S.
14. वर्तनीका in R. S.

हृद्या हृदयङ्गमा, [1]हृत्पद्ममेव सिंहासनं तत्र रसिकः[2][कृत]प्रतिष्ठो यो हयग्रीवस्तस्य हेषाशब्दानामूर्मयः परम्परास्तेषां कोलाहलेन प्रतिक्षिप्तः[3] प्रत्यर्थिनां दृप्ति[4]गर्वो (येषां)ते[यया सा]। किञ्च दिशो[5] दिगन्तास्ता एव सौधास्तत्राबद्धाः ये जैत्राः जयशीलाः ध्वजास्तत्पटैरुत्थापितो यः पवनस्तस्य [6]स्यूतिस्समृद्धिः तया निर्धूता निरस्तास्ते ते सिद्धान्ता[7]स्तेषां स्तोमा एव तूलस्तबकाः कार्पासपिण्डास्तेषां विगमनेन अपगमनेन व्यक्तास्सद्वर्तिन्यस्सतां मार्गा यया सा। पूर्वं बाह्यकुदृष्टि-सिद्धान्त[8]तूलस्तबकैराक्रान्तसन्मा[9]र्गा जातास्ते तूलस्तबका यस्याः ध्वजपटपवनवेगेन निर्धूताः। बहुगुणा एवमनेकगुणविशिष्टा असद्गुरूणां नाथयामुनादीनां पङ्क्तिः [10]जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते। सा मम प्रसन्नास्तु इति शेषः ॥ ३ ॥

[11]रहस्यत्रयसारादुद्धृत्य अधिकारसङ्ग्रहः कृतः, तमिमं मुमुक्षवस्सादरं पठतेत्यनुजानाति[12]—

पठत रहस्यत्रयसारादुद्धृतमधिकारसङ्ग्रहं सुधियः।
जननपदवीगतागतजङ्घालत्वं [13]जिघांसन्तः ॥ ४ ॥

---

1. हृत्पद्मेत्यादि। हृत्पद्म-
2. -को स्थिरप्रति-
3. -क्षिप्ताः
4. दृप्यो गर्वाः
5. दिक्सौधेत्यादि। दिशो
6. स्फातिः
7. -न्ताः बाह्यकुदृष्टिविषयाः
8. -तरुलतास्तब-
9. -न्मार्गजाताः
10. जगति
11. अथ रहस्य-
12. -ति-पठतेति।
13. "जिहासन्त" इति भावप्रकाशिनी

सुधियः ! सारासारविवेकज्ञाः जननपदव्यां संसारमार्गे गतागतेषु याता-यातेषु जङ्घालत्वं जिघांसन्तः हन्तुमिच्छन्तो यदि [1]रहस्यत्रयसाराख्यग्रन्थात्सारत्वेन पृथक्कृतं अधिकारास्सङ्गृह्यन्तेऽस्मिन्नित्यधिकारसङ्ग्रहः(सा)[तं]पठत जपत । पठते-त्यनेन जपोच्चारणमेवालम्, नार्थज्ञाननिर्बन्ध इति व्यज्यते ॥ ४ ॥

॥ उपोद्घाताधिकारः प्रथमः ॥

उपोद्घाताधिकारस्य प्रथमस्याद्यन्तश्लोकयोः आद्येन जीवः स्वभावतः कौस्तु-भवन्नित्यहृद्योऽप्यनाद्यपराधवशात्कलुषितचि[2]त्तस्सन् भगवदनुभवमलभमानस्संसारे चिरं तिष्ठन् कदाचिद्भाग्यवशाद्भगवद्वीक्षणमूललब्धात्मसत्ताकः क्रमेणात्मानं गोपा-यतीत्या[3](हुः)[ह]—मणिवर इति ।

मणिवर इव शौरेर्नित्यहृद्योऽपि जीवः
कलुषमतिरविन्दन् किङ्करत्वाधिराज्यम् ।
विधिपरिणतिभेदाद्वीक्षितस्तेन काले
गुरुपरिषदुपज्ञं प्राप्य गोपायति स्वम् ॥ ५ ॥

जीवश्चेतनः मणिवर इव श्रीकौस्तुभ इव शौरेर्भगवतः नित्यं[4] हृद्योऽपि हृदयङ्गमोऽपि हृदये स्थातुं योग्योऽपि कलुषमतिः अनाद्य[5]पराधवशात्सञ्जाताज्ञानः तद्द्वारा संसरन् अत एव कैङ्कर्यसाम्राज्यमलभमानश्चिरं तिष्ठन् कदाचिद्विधिपरिणति-

---

1. रहस्यत्रयसारात् उद्धृतं अधिकारसङ्ग्रहं पठत
किमिच्छन्तः जननेत्यादि । जननपदवी संसार-
मार्गः गतागतेषु गमनागमनेषु जङ्घालत्वं संसार-
मार्गपान्थत्वं जिहासन्तः त्यक्तुमिच्छवो मुमुक्षव इत्यर्थः ॥ ४ ॥
2. सन् omission
3. त्याह-मणिवर इति ।
4. नित्यहृद्यः नित्यहृदयङ्गमः
5. -दिपापवशा-

भेदात् विधीयत इति विधिः कर्म पुण्यपापरूपं तत्परिणतिभेदः[1] यादृच्छिकसुकृतं[2] यद्वा विधिशब्देनात्र भगवद्दया उपलक्ष्यते, विदधाति सर्वमिति कर्तरि व्युत्पत्त्या दयोच्यते। तस्याः परिणतिभेदः[3] अज्ञातसुकृतादि[4] तस्मात् स्वदयापादितसुकृत-वशादित्यर्थः। तेन भगवता काले कटा(क्ष)[क्षि]तः[5] गुरुपरिषदुपज्ञं स्वं प्राप्य सात्त्विक-सम्भाषणादिक्रमेण सदाचार्यं समाश्रित्य गुरुपरिषद्भ्यः[6] आदौ [7]ज्ञातं सद्भावं [8]प्राप्य आचार्योपदेशात्प्राक् स्वरूपतस्सन्नपि ब्रह्मज्ञानाभावादसन्निति श्रुतिरेव दर्शयति, "असन्नेव स भवती"त्यादि। [9]गोपायति भक्तिप्रपत्त्युपायपरिग्रहादि(ति)[भिः] स्वात्मानं रक्षति स्वहितमाचरति। स्वहिताचरणमेव रक्षणमस्य।

[10]व्याख्यान्तरे—अथ नित्यसूरितुल्यचेतनस्य एतादृशपुरुषार्थानुपलब्धौ हेतुं दर्शयन् उत्तरत्र तत्पुरुषार्थलब्धये गुरुपरम्परा(प्रोक्त)[प्राप्तं] मन्त्राख्यद्रव्यमेव साधनमिति वक्तुमाह-जीवश्चेतनश्शौरेः पुरुषोत्तमस्य मणिवर इव कौस्तुभ इव नित्य-हृद्योऽपि नित्यमनोहरोऽपि, अनेन जीवस्य संसारानर्हत्वं कौस्तुभाभिमानिदेवतात्वं च सूचितम्। कलुषमतिः अनादिकर्मवासनया सङ्कुचितज्ञानः किङ्करत्वं कैङ्कर्यं तदेवाधिराज्यं सार्वभौमत्वं अविन्दन् अलभमानः विधिपरिणतिभेदाद्भाग्यपरिपाक-विशेषात्तेन भगवता काले जननकाले वीक्षितः गुरुपरिषद्भ्यः उपज्ञातं स्वेन गृहीतं स्वं मन्त्राख्यद्रव्यं प्राप्य गोपायति। "मन्त्रं यत्नेन गोपयेत्" इति स्मरणात्॥ ५॥

---

1. -भेदाः
2. -कृतानि
3. -भेदात्
4. -कृतादीनि तैः हेतुभिः
5. -तस्सन्
6. -षद्भिः
7. ज्ञात्वा उपदिष्टमित्यर्थः। "उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासाया"मिति नपुंसक-लिङ्गत्वं, स्वस्वरूपं आचार्यप्रथमकटाक्षलब्धसत्ताकमित्यर्थः।
8. लब्ध्वा
9. स्वं गोपा-
10. व्याख्यान्तरे……स्मरणात्। This portion is not found in R. no. 8765, but found in D. no. 5345 and D. no. 5346

अथ उपोद्घाताधिकारद्वितीयपद्येन[1] पूर्वोक्तविधिपरिपाकस्य सर्वसिद्धान्तसिद्धत्वप्रदर्शनं प्रपन्नस्य प्रबलगुणानुभवकैङ्कर्यादिरूपवृत्तेर्मुक्तिवत् भोग्यतां प्रतिपाद्य तादृशाधिकारिणो दुर्लभतामाह—

कर्माविद्यादिचक्रे प्रतिपुरुषमिहानादिचित्रप्रवाहे
तत्तत्काले विपक्तिर्भवति हि विविधा सर्वसिद्धान्तसिद्धा ।
तल्लब्धस्वावकाशप्रथमगुरुकृपागृह्यमाणः कदाचि-
न्मुक्तैश्वर्यान्तसम्पन्निधिरपि भविता कश्चिदित्थं विपश्चित् ॥ ६ ॥

इह जगति [2]प्रतिपुरुषं कर्माविद्यादिचक्रे अनाद्यविद्यया कर्म, कर्मणा देवादिशरीरपरिग्रहः, शरीरपरिग्रहादविद्या, एतेषां चक्रे समूहे अनादि[र]ज्ञातादिश्चित्रो नानाप्रकारः प्रवाहो यस्य तस्मिन् तथोक्ते सति तत्तत्काले अनुभवोन्मुखकाले विविधा कर्मभेदान्नानाविधा सर्वसिद्धान्तेषु सिद्धा सम्प्रतिपन्ना विपक्तिः परिपाकः भवति हि भवत्येव । तस्मिन् परिपाकावसरे लब्धः प्राप्तः स्वावकाशो यया सा च प्रथमगुरुकृपा च तया गृह्यमाणः । कश्चित् विपश्चिदितिशब्देन सहस्रेषु कश्चिदिति दौर्लभ्यं सूच्यते । कदाचित् कस्मिंश्चित् काले, इत्थमनेन प्रकारेण विपश्चित् सन् आचार्योपसत्त्या गृहीतभक्तिप्रपत्तिज्ञानतया सर्वज्ञस्सन्

---

1. -न विधिपरिणतिभेदादित्युक्तमेव उपपादयति-कर्मेति ।

2. प्रतिपुरुषं पुरुषाणां अनादिचित्रप्रवाहे अनादिरज्ञातादिः चित्रो नानाप्रकारः परिग्रहः, शरीरपरिग्रहादविद्या एतेषां चक्रं मण्डलं, अस्मिन् विचित्रप्रवाहे अस्मिन् चक्रे निरन्तरं भ्रमति पुण्यपाप ······ तत्तत्काले अच्छपापदशायाः इयं कस्यचित् कदाचिन्मोक्षानुगुणः परिपाको भवतीति । इयं प्रक्रिया सर्वसिद्धान्त······दं अङ्गीकृता । एवमनङ्गीकारे तत्तन्मते मोक्षस्य अनवकाशप्रसङ्गात् मोक्षकथा निरर्थका स्यात् तल्लब्ध्यत्यादि ? । तत्र अ······वकाशया प्राप्तावसरया प्रथमगुरोः परमाचार्यस्य भगवतः कृपया परिगृह्यमाणः कश्चित् कश्चिदितिशब्देन सहस्रेषु कश्चिदिति ······ सूच्यते । कदाचित् कस्मिंश्चित् कालविपर्यये इत्थं अनेन प्रकारेण विपश्चित् सन् आचार्योपसत्या गृहीतभक्तिः प्रपत्तिरूपज्ञानतया······ज्ञस्सन् मुक्तैश्वर्यं भगवत्परिपूर्णानुभवपूर्वकैङ्कर्यकरणं तदेव सम्पत् साम्राज्यं तन्निधिः संपन्नो निरवधिकैश्वर्यवानपि भविष्य··· ॥

मुक्तैश्वर्यमन्ते यस्यास्सा च सम्पच्च गुणानुभवकैङ्कर्यरूपा वृत्तिः तस्या निधिर्निक्षेप-स्थानमपि भविता । प्रथमं सुकृतपरिपाकः, पश्चात्प्रपत्तावन्वयः, अनन्तरं गुणानुभवरूपा वृत्तिः, ततो मुक्तैश्वर्यमिति क्रमो द्रष्टव्यः ॥ ६ ॥

॥ सारनिष्कर्षाधिकारो द्वितीयः ॥

अथ सारनिष्कर्षाधिकारपद्ययोराद्येन रहस्यत्रयरूपसार एव [1]आर्यापेक्षणीय इत्याह—

श्रुतिपथविपरीतं क्ष्वेलकल्पं श्रुतौ च
प्रकृतिपुरुषभोगप्रापकांशो न पथ्यः ।
तदिह विबुधगुप्तं मृत्युजी[2] वा [मृत्युभीता]विचिन्व-
न्त्युपनिषदमृताब्धेरु[3]द्धृतं सारमार्याः ॥ ७ ॥

[4]श्रुतिपथविपरीतं वेदान्तमार्गविरुद्धं बाह्यकुदृष्टिशास्त्रं क्ष्वेलकल्पं विषतुल्यं सद्योमृत्युप्रदत्वादिति भावः । श्रुतौ च प्रकृतिपुरुषभोगप्रापकांशः प्रकृत्यनुभवः ऐश्वर्यं, पुरुषानुभवः केवलस्वात्मानुभवः, तयोः प्रापकौ केवलकर्मयोगज्ञानयोगौ, तत्प्रतिपादकांशः ऐश्वर्यकैवल्यतत्साधनप्रतिपादकांशः, [5]पथ्यः [न] हितकरो न भवति । तत् तस्मात् इह जगति मृत्युजीवा[6] आर्यास्सन्तः [7]विबुधैर्ज्ञानिभिर्गुप्तं

---

1. अवश्यापेक्षणीय इत्याह—श्रुतीति ।
2. -भीता. in R. S.
3. -त्तमं in R. S
4. मृत्युः संसारः मृत्युभीता मुमुक्षा······तेषां श्रुतिपथविपरीतं वाङ्मयं बाह्यकु-दृष्टिशास्त्रं तच्च वेदान्तमार्गविरुद्धमेवार्थं वदति । क्ष्वेल-
5. न पथ्यः
6. -भीताः
7. मृत्यु[भी]ता एवाचार्या इत्यपि सूच्यते । देवरहस्यं विबुधगुप्तं, एतद्वै महोप-निषदं देवानां गुह्यमित्युक्तेः । उपनिषदमृताब्धे ······ सारांशेष्वपि सारं तादृशस्सारो रहस्यत्रय(वे)[मेव]तमेव विचिन्वन्ति अपेक्षन्ते नेतरत् ।

सुरक्षितं उपनिषदमृताब्धेरुध्दृतं सारं रहस्यत्रयरूपं विचिन्वन्ति अपेक्षन्ते नेतरत् । "उपनिषदमृताब्धेरुत्तमं सारमार्या" इति पाठे उत्तमं सारांशेष्वपि सारं तादृशस्सारो रहस्यत्रयमेव । "असारमल्पसारं च सारं सारतरं त्यजेत् । भजेत्सारतमं [1]शास्त्रे रत्नाकर इवामृतम्" ॥ इत्युक्तेः ॥ ७ ॥

अथ सारनिष्कर्षाधिकारपूर्वश्लोकोक्तरहस्यत्रयसारस्य विनियोगप्रकारं [2]दर्शयति—

शाखानामुपरी[3]क्षितेन मनुना मूलेन लब्धात्मकः
सत्ताहेतुसकृज्जपेन सकलं कालं द्वयेन क्षिपन् ।
वेदोत्तंसविहारसारथिदयागुम्भेन विस्रंम्भित-
स्सारज्ञो यदि कश्चिदस्ति भुवने नाथस्स यूथस्य नः ॥ ८ ॥

शाखाना[4]मुपरीक्षितेन शाखानामुपरिशब्देन उपनिषदुच्यते । अथर्वणोपनिष[5]दीक्षितेन ' ओमित्यग्रे व्याहरेत् " इत्यादि तत्र ह्युच्यते । मूलेन मनुना मूलमन्त्रेण आचार्योपदिष्टेन लब्धात्मकः लब्धात्मसत्ताकः । सत्ताहेतुसकृज्जपेन सत्ता कृतकृत्यता, अन्यथा अनन्वयात्, तद्धेतुस्सकृ[6]ज्जपः यस्य तेन द्वयेन सकलं कालं क्षिपन् सर्वदा कालक्षेपं कुर्वन् [7]वेदोत्तंसेषु वेदान्तेषु विहारो यस्य स चासौ सारथिः श्रीकृष्णः तद्दयायाः गुम्भेन च मनुश्लोकेन विस्रम्भितः सञ्जातविश्वासः अयमेव साराभिज्ञ इत्युच्यते । एवंभूतः कश्चिदस्मिन् भुवने अस्ति चेत्,

---

1. शास्त्रैः भोग्यतया रत्नाकर इवामृतमित्युक्तेः ॥ ७ ॥
2. -ति-शाखानामिति ।
3. -रि स्थितेन in R. S.
4. -मुपरि स्थितेन
5. षदि स्थितेन
6. -ज्जपः उच्चारणं यस्य
7. वेदोत्तंसे ········ दान्तेषु विहर्तुं शीलो यः सः वेदान्तप्रतिपाद्यः सारथिः कृष्णः गोष्ठ्याः नाथः शेषी । यद्वा सयूथः सपरिजनः तस्य······रं श्लोकेन अनुसंहितेन विस्रम्भितः विश्वासं प्राप्तः । अयमेव

कश्चिदिति [1]दौर्लभ्यं सूच्यते । स सारङ्ग: न: यूथस्य असद्गोष्ठ्या: नाथश्शेषी । यद्वा सयूथस्सपरिजन: स सारङ्गो नश्शेषी ॥ ८ ॥

॥ प्रधानप्रतितन्त्राधिकार: तृतीय: ॥

अथ प्रधानप्रतितन्त्राधिकारपद्ययोराद्येन मूलमन्त्रार्थतत्त्वज्ञ एव सर्वोपनिषत्तात्पर्यं वेदेत्याह—आधेयत्वप्रभृतीति ।

आधेयत्वप्रभृतिनियमैरादिकर्तुश्शरीरं
सत्ताक्षे[2]मप्रयतनफलेष्वेतदायत्तमेतत् ।
विश्वं पश्यन्निति भगवति व्यापकादर्शदृष्टि[3]-
गम्भीराणामकृतकगिरां गाहते चित्तवृत्तिम् ॥ ९ ॥

व्यापक: मूलमन्त्र: तस्य व्यापकवस्तुप्रतिपादकत्वात् । अध्याहारं विना अर्थप्रतिपादकत्वाच्च व्यापकत्वं, स एवादर्श: दर्पणं तस्मिन् दृष्टिर्यस्य स तादृश: पुरुष: विश्वं चेतनाचेतनात्मकं जगत् आधेयत्वं प्रभृतिर्येषां ते नियमा: धर्मा:, प्रभृतिशब्देन शेषत्वनियाम्यत्वादयो गृह्यन्ते । यद्धार्यं यच्छेषभूतं यन्नियाम्यं यत् तत्तस्य शरीरमिति लक्षणात्, एतैर्नियमैरादिकर्तुर्भगवत: शरीरमिति । एतत् जगत् सत्ताक्षेमप्रयतनफलेषु विषये एतस्य भगवत आयत्तं [अ]धीनमिति च पश्यन् जानन् गम्भीराणां मनोज्ञानां अकृतकगिरां अपौरुषेयवाचां वेदान्तानां चित्तवृत्तिं तात्पर्यं गाहते अनायासेन जानाति ।

व्याख्यान्तरे—आधेयत्वप्रभृतय: आधेयत्वविधेयत्वशेषत्वाख्या: विश्वगता: धर्मा: मूलमन्त्रेण पदत्रयेण व्युत्क्रमेणोक्ता: तेषां नियमै: यावद्द्रव्यभाविभि-

---

1. दुर्लभत्वं
2. -स्थेम- in R. S.
3. दृष्टे in R. S.

राधेयत्वादिभिरित्यर्थः । एतद्विश्वं चेतनाचेतनात्मकं आदिकर्तुः जगत्कारणभूतस्य च भगवतश्शरीरं भवति । किञ्च एतद्विश्वं सत्तायां स्वरूपव्याप्तौ स्थेमनि स्वरूपा[1]नुवृत्तिरूपलक्षणे प्रयतनेषु [2]दृष्टादृष्टदृष्टादृष्टार्थसर्वव्यापारेषु फलेषु [3]तत्फलव्याप्तौ ऐश्वर्यकैवल्या[4]दिव्याप्तौ च एतदायत्तं एतच्छब्दोक्तादिकर्त्रधीनमेव च[5] भवति[6] । तद्व्यतिरेकेणै[7]तेषां सत्तादिनिर्वाहको नास्तीति भावः[8] । इति पश्यन् इति वेदान्ततात्पर्यभूतम[9]र्थद्वन्द्वं जानन् पुमान् [10]व्यापकः अष्टाक्षरस्स एवादर्शः दर्पणं तत्र दृष्टे भगवति गम्भीराणामसर्वज्ञैर्दुरवगाहानामकृतकगिरां वेदान्तवाक्यानां [11]चित्तवृत्तिं तात्पर्यं जानाति । [12]वेदान्तवाक्यानि त्रिविधानि । कानिचित् विश्वेश्वरयोः भेदप्रतिपादकानि, कानिचित् तयोरभेदप्रतिपादकानि, कानिचित् घटकानीति ।

---

1. -नु…प्रवृत्ति
2. दृष्टादृष्टार्थस्वव्यापारेषु
3. तत्तत्फलप्राप्तौ
4. -प्राप्तौ
5. omitted
6. स प्र...[सा]दादेव सर्वं प्राप्नुवन्ति ।
7. -णैव तेषां
8. अयमर्थश्च प्रणवप्रकृतिभूतेन अकारेण उच्यते । अकारार्थो विष्णुर्जगदुदयरक्षाप्रलयकृदिति अभियुक्तोक्तेः । अत्र प्रलयो द्विविधः । संहारो मोक्षश्च । समस्तशब्दमूलत्वात् अकारस्य अकारार्थो विष्णुः सत्तास्थेमप्रयतनहेतुर्भवति ।
9. अर्थं द्वन्द्वं
10. व्यापकादर्शदृष्टे भगवति व्यापकमन्त्रोऽष्टाक्षरः स एव आदर्शो, दर्पणम् , तत्र संक्षेपतः प्रकाशिते, अयं भावः–श्रीमदष्टाक्षरे पदत्रये व्युत्क्रमात् भगवन्तं[प्रति] विश्वस्य नियमेनाधेयत्वविधेयत्वशेषत्वप्रकाशनात् भगवतश्च नियमेन आधारत्वनियामकत्वशेषित्वसिद्धेः विश्वेश्वरयोः शरीरशरीरिभावसम्बन्धः सूचितो भवति । विश्वस्य तच्छरीरत्वाच्च तदधीनसत्तास्थेमप्रयतनफलं चोक्तं भवति । एवं व्यापकादर्शेन संक्षेपतः विश्वस्य शरीरत्वेन तत एव सत्तादिनिर्वाहकत्वेन दर्शिते भगवति गम्भीराणां
11. चित्तवृत्तिं to जानाति omitted
12. वेदान्तेषु

[1]भेदश्रुतीनां विश्वेश्वरयोः स्वरूपभेदे तात्पर्यम्, अभेदश्रुतीनां तु शरीरवाचिशब्दानां शरीरिपर्यन्तततया तत्तद्विश्ववाचिशब्दानां भगवति शरीरिणि तात्पर्यात् विश्वेश्वरयोः शरीरशरीरिभावे [2]तात्पर्यं न तु स्वरूपैक्यम्, घटकश्रुतीनां विश्वेश्वरयोः शरीरशरीरि भावप्रदर्शने तात्पर्यमिति तात्पर्यरूपचित्तवृत्तिं [3]जानाति । एवं विश्वेश्वरयोः शरीर-शरीरिभावमजानन्तः कुदृष्टयः अभेदश्रुतेः स्वरूपैक्ये तात्पर्यं कल्पयित्वा भेदघटक-श्रुतीः निरर्थकाः कुर्वन्ति । अपरे भेदश्रुत्यर्थं स्वरूपभेदमालम्ब्य तावन्मा[4]त्रतः अभेदघटकश्रुतीः प्रतिक्षिपन्ति । सर्वश्रुतीनां चित्तवृत्तिं न जानन्ति । [5]अस्मन्मत-स्थास्तु मूलमन्त्रसिद्धं [6]शरीरशरीरिभावं जानन्तः सर्वश्रुतीनां तात्पर्यं विदित्वा सर्ववाक्याविरोधेनार्थं निश्चिन्वन्ति[7] । यद्वा " आधेयत्वप्रभृतिनियमैरादिकर्तुः शरीरं सत्ताक्षे[8](स्थे)मप्रयतनफलेष्वेतदायत्तमेतत् । विश्वं " इत्येवंप्रकारेण व्यापकादर्शदृष्टे भगवति पश्यन् व्यापकमन्त्रोऽपि विश्वस्य भगवच्छरीरत्वं तदधी(न)सत्तादिमत्त्वं च प्रतिपादयतीति पश्यन्नित्यर्थः । गम्भीराणामकृतकगिरां चित्तवृत्तिं गाहते, भगवत्पर्यन्ताभिधायित्वरूपतात्पर्यं जानातीत्यर्थः ॥ ९ ॥

---

1. त्रिविधानां वाक्यानां पृथगा(त्मनां)[त्मानं] प्रेरितारं च मत्वा " भोक्ता भोग्यं प्रेरितारं च मत्वा " इति भेदश्रुतयः, सदेव सौम्येदमग्र आसीत्, एकमेवाद्वितीयं, ब्रह्मा नारायणः, शिवश्च नारायणः नारायण एवे(ति देवं)[दं] सर्वं, न द्वितीयो[ऽस्ति] कश्चित् " इत्यादयोऽभेदश्रुतयः,......पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या आन्तरो यं पृथिवी न वेद, यस्य पृथिवी शरीरं, य आत्मनि तिष्ठन् आत्मनोऽन्तरो यं आत्मा न वेद यस्यात्मा न शरीरं य आत्मानं अन्तरो यमयति, अन्तः प्रविष्टश्शास्ता जनानां, सर्वात्मा " इत्यादयः घटकश्रुतयः । एतासां अकृतकगिरां भगवति चित्तवृत्तिं तात्पर्यं जानाति। भेदश्रुतीनां
2. निबन्धनादेव तात्पर्यम्
3. जानीते ।
4. -न्मात्रवतः
5. अस्मिन् मतस्था तु
6. विश्वेश्वरयोः शरीर-
7. -न्तीत्यर्थः ।
8. -स्थेम-

अथ उपक्रमश्लोकोक्तं विश्वेश्वरयोः शरीरशरीरिभावरू[1]पसम्बन्धमस्मिन्कलियुगे कश्चिद्वेद, स एक एव वादिनो जेतुं शक्नोती[2]त्याह—

"यद्येवं[3] यतिसार्वभौमकथितं विद्यादविद्यातमः-
प्रत्यूषं प्रतितन्त्रमन्तिमयुगे कश्चिद्विपश्चित्तमः ।
तत्रैकत्र झटित्युपैति विलयं तत्तन्मतस्थापना—
हेवाकप्रथमानहैतुककथाकल्लोलकोलाहलः ॥ १० ॥

अन्तिमयुगे कलौ [4]प्रतितन्त्र[म]स्य कृतयुगधर्मत्वात् कलौ तद्वेदनं दुर्लभं इति सूच्यते अन्तिमयुगशब्देन । [5]यतिसार्वभौमेन कथितं भगवत्प्रसादविशेषदृष्टया कथितमित्यर्थः अदृष्टस्य कथनायोगात् । अविद्यातमः प्रत्यूषं अज्ञानान्धकारनिवर्तक-मित्यर्थः । [6]एवं पूर्वश्लोकोक्तं प्रति[7]तन्त्रं विश्वेश्वरयोः शरीरशरीरिभावसम्बन्धरूपं, "स्वतन्त्र एव सिद्धोऽर्थः परतन्त्रैः निराकृतः । प्रतितन्त्रो यथान्याय" इत्युक्तेः । यदि कश्चि[8]द्विद्या[त्] यदिशब्देन भाग्यवशादिति सूच्यते । कश्चिदिति सर्वेषां न सुलभमिति गम्यते । स विपश्चित्तमः सर्वज्ञतमो भवति । [9]तत्रैकत्र पुरुषे [10]तत्तन्म-तानां स्थापनायां साधने निर्वहण इत्यर्थः । यो हेवाकः[11] गर्वः तेन तावन्मात्रेणैव प्रथमानाः प्रथां गता ये हैतुकाः शुष्कतार्किकाः तेषां कथाः वादजल्पवितण्डारूपाः

---

1. -रूपः संप्रति तं तं सिद्धान्तं अस्मिन्
2. -त्याह-यद्येतमिति ।
3. -तं in-R. S.
4. प्रतितन्त्रसिद्धान्तस्य
5. यतिराजेन भगवत्प्रसादेन वि-
6. एतं
7. -तन्त्रसिद्धान्तरूपं
8. -द्विद्यात्
9. तस्मिन्नेकस्मिन्नेव पु-
10. तन्मतस्थापनायामसाध-
12. हे चेति पुरुषं वालयवीति(?)हेवाकः

[1]ता एव कल्लोला: तेषां कोलाहल: कलकलध्वनि: । [2]औपम्य(पथि)[प्रति]कक्ष्योपन्यासरूप: झटिति विलयं याति [3]अ[ा]द्यकक्ष्यायामेव नाशं याति । एतत्प्रतितन्त्रवेदिनां पुरत: सङ्घश: क्षणमात्रं स्थातुं न शक्ता: पलायन्त इति भाव: ॥ १० ॥

॥ अर्थपञ्चकाधिकार: चतुर्थ: ॥

[4]अथ (अर्थ) पञ्चकाधिकारपद्ययोराद्येन मूलमन्त्रे अर्थपञ्चकप्रतिपादकस्थलानि दर्शयन् एवंवेदी [5]सर्ववेदी भवतीत्याह—

आदौ प्राप्यं परम(मनघं)[पुरुषं] (प्राप्य) [प्राप्तृ] रूपं च मादौ
इष्टोपायं त्वयननमसोरीप्सितार्थं चतुर्थ्याम् ।
तद्व्याघातं ममकृतिगिरि व्यञ्जयन्तं मनुं तं
तत्प्रायं च द्वयमपि विदन् सम्मत:सर्ववेदी ॥ ११ ॥

[6]अ: आदि: यस्य तस्मिन्, [7] आदिशब्देन नारायणपदमुच्यते । अकारे, नारायणपदे, अनघं समस्तहेयरहितम् । परमं [8]सकलकल्याणैकतानं, प्राप्यं ब्रह्म व्यञ्जयन्तमित्यनुषज्यते । मादौ—म: आदि: [9]यस्य तस्मिन्, [10] आदिशब्देन

---

1. तासां कोलाहल:
2. उपर्युपरिकक्ष्योपन्यासरूप: झटिति
3. आद्यकक्ष्या
4. आदौ अथ अर्थपञ्च-
5. सर्वज्ञो वेदी भवतीत्याह-आदविति ।
6. अ: Omitted
7. यस्य स: आदि: अकारादय: तत्र अकारे नरशब्दनारायणशब्दे च
8. सकल...तानं Omitted
9. -स्य मादौ मकारनरशब्देषु प्राप्तु—
10. तस्मिन् Omitted

नारपदमुच्यते । मकारे नारशब्दे च प्राप्तुश्चेतनस्वरूपं[1] व्यञ्जयन्तं, अयननमसोः पद्योः इष्टोपायं अभिमतसाधनं, सिद्धसाध्यरूपेण द्विविधं व्यञ्जयन्तं, चतुर्थ्यां नारायणपदस्थायां, ईप्सितार्थं अभिमतकैङ्कर्यरूपं फलं व्यञ्जयन्तं, ममकृतिगिरि ममकारवाचिनमः[2]पदस्थे मकारे तद्व्याघातं, तस्य फलस्य[3] अहङ्कारममकारात्मकं विरोधिनं व्यञ्जयन्तं, तं मनुं—मूलमन्त्रं, तत्प्रायं प्रायशब्दोऽत्र प्रकारवचनः, तत्प्रकारं द्वयं च मूलमन्त्रवत्तत्तदुचितस्थलेषु अर्थपञ्चकं व्यञ्जयन्तम् । तथाहि—[4]श्रीमन्नारायणादिशब्देषु प्राप्यं ब्रह्म,[5] उत्तमपुरुषे[6] प्राप्तारं जीवं, शरणं प्रपद्य इति पदयोरुपायं, उत्तरखण्डगतचतुर्थ्योः फलं च[7] प्रतिपादयति । सर्ववे(द)[दी]सम्मतः सर्वज्ञ इति सद्भिः समर्थ्यत इति ।

[8]व्याख्यान्तरे—अनेनैव मूलमन्त्रेण "प्राप्यस्य ब्रह्मणो रूप" मित्यादिप्रमाणप्रतिपादितमर्थपञ्चकं प्रतिपाद्यत इत्याह—आदाविति । आदावित्यादिशब्देन नारपदं लुप्तचतुर्थी च प्रतिपाद्यते । मकारे नारपदे चतुर्थ्यां च प्राप्तुः जीवस्य रूप व्यञ्जयन्तमित्यनेन सम्बन्धः । इष्टोपायं इष्टस्य परमपुरुषार्थस्य उपायं साधनं, चतुर्थ्यां—व्यस्तचतुर्थ्यां, तत्प्रायं तेन मनुना तुल्यम् ॥ ११ ॥

अथ द्वितीयपद्येन अर्थपञ्चकानुसन्धानक्रमं स्वानुसन्धानमुखेन दर्शयति[9]—

---

1. -नस्य रूपं
2. वाचिनर्निमरशब्दे (?) नमः शब्दसम्बन्धिनि मकार इत्यर्थः ।
3. -स्य च विरोधि च व्यञ्जय-
4. द्वयं श्री-
5. ब्रह्म प्रतिपाद्य
6. -षेण
7. च प्र-दयति Omitted
8. व्याख्या-तुल्यम् Omitted
9. -ति-प्राप्यमिति ।

प्राप्यं ब्रह्म समस्तशेषि परमं प्राप्ताऽहमस्योचितः
प्राप्तिर्दायधनक्रमादिह मम प्राप्ता स्वतस्सूरिवत् ।
हन्तैनामतिवृत्तवानहमहम्मत्या विमत्याश्रयः
सेतुस्सम्प्रति शेषसंपदि भर (शेषिदम्पतिभर)* न्यासस्तु
मे शिष्यते ॥ १२ ॥

समस्तशेषी सर्वजगतः स्वामी परमं ब्रह्म प्राप्यं सर्वेषामनुभवनीयं वस्तु, अस्य प्राप्यस्य, अहमुचितः प्राप्ता योग्योऽनुभविता । [1]मम इह प्राप्ये सूरिवत् अनन्तगरुडादीनामिव दायधनक्रमात् पुत्रस्य पितुर्धने[ऽ]छद्म[2]तोंऽशप्राप्तिन्यायेन प्राप्तिरनुभवयोग्यता स्वतः प्राप्ता स्वतस्सिद्धा एतां [एनां] प्राप्तिं विमत्याश्रयः अनाद्यज्ञानसंश्रयोऽहं अहम्मत्या अहङ्कारेण, स्वातन्त्र्येण विरोधिनाऽतिवृत्त-वानस्मि परित्यज्य स्थितोऽस्मि । हन्तेति[खे]दे । एवं स्थिते सम्प्रति मे प्राप्याननुभवात्, दूरमुज्झितस्य शेषसम्पदि शेषभूतस्य सम्पत् भगवदनुभवकैङ्कर्यं तस्यां सेतुः साधनं संसारसमुद्रनिस्तारोपायश्च, भरन्यासस्तु आत्मरक्षानिक्षेप एव । [3]तुशब्दोऽवधारणे । शिष्यतेऽवशिष्टः । अज्ञत्वादशक्तत्वाच्च भरन्यास एव मे अधिकारो नान्यत्रेति ।

[4]व्याख्यान्तरे—समस्तस्य चेतनाचेतनात्मकस्य जगतः शेषी स्वामी । तत्र हेतुमाह—परममिति । निखिलहेयप्रत्यनीककल्याणैकतानतया सर्वोत्तरमित्यर्थः । ब्रह्म प्राप्यं[न]स्वर्गादयः । तेषां हेयप्रत्यनीकताद्यभावेन प्राप्याभासरूपत्वात् । अहं शेषभूतः । अस्य ब्रह्मण उचितः निरुपाधिकः प्राप्ता तदनुभवजनित[प्रीति]-कारितकैङ्कर्यरूपफलभाक् । मम प्राप्तुः प्राप्तिः फलं कैङ्कर्यमिति यावत् । दायधन-क्रमात् ज्ञातित्वप्राप्तधनन्यायेन सूरिवत् स्वतः उपाधिं विना प्राप्ताऽर्हः अहं देहात्मा-

---

* In R. S.

1. तस्य before मम
2. जन्मतोंऽशः
3. दुरवधारणे (?)
4. व्याख्या……निष्कर्षः omitted

मिमानस्वतन्त्राभिमानरूपाया: विमतेः विपरीतज्ञानस्य आश्रयस्सन् ममकाररूपया बुद्धया एनां प्राप्तिमतिवृत्तवान् अतिक्रान्तोऽस्मि । हन्तेति खेदे । संप्रति संसार-दशायां मे शेषभूतस्य शेषसम्पदि कैङ्कर्यसाम्राज्ये विषये भरन्यासः प्रपत्तिः, सेतुः संसारोत्तारसाधनं शिष्यते । भक्तावधिकाराभावात् प्रपत्तिरेव शिष्यत इति भावः । परमपुरुषः प्राप्यः, संसारी चेतनः प्राप्ता, भगवत्कैङ्कर्यप्राप्तिः फलं, तद्विरोधिनौ अहङ्कारममकारौ, उपायस्तु प्रपत्तिः, इत्यर्थपञ्चकनिष्कर्षः ॥ १२ ॥

॥ तत्त्वत्रयचिन्तनाधिकारः पञ्चमः ॥

अथ तत्त्वत्रयाधिकारपद्ययोः आद्येन तत्त्वत्रयविवेचनफलं दर्शयन् श्रुतिषु लक्षणतो विभक्तं तत्त्वत्रयमस्माकमाचार्या[1] उपदिष्टवन्त इत्याह[2]—

प्रकृत्यात्मभ्रान्तिर्गलति चिदचिल्लक्षणधिया
तथा जीवेशैक्यप्रभृतिकलहस्तद्विभजनात् ।
अतो भोक्ता भोग्यं तदुभयनियन्तेति निगमैः
विभक्तं नस्तत्त्वत्रयमुपदिशन्त्यक्षतधियः ॥ १३ ॥

चिदचिल्लक्षणधिया चेतनाचेतनयोः लक्षणज्ञानेन, प्रकृत्यात्मभ्रान्तिः प्रकृतिविकारे देहे अहमित्यात्मभ्रान्तिः गलति नश्यतीत्यर्थः । तथा तद्वदेव जीवेशैक्यप्रभृतिकलहः जीवपरमात्मनोरैक्यं स्वरूपैक्यं प्रभृतिः यस्य स चासौ कलहश्च । [3]प्रभृतिशब्देन परि-

1. -चार्योप-
2. -ह-प्रकृत्येति ।
3. प्रभृतिशब्देन भेदाभेदौ विपर्ययादिः गृह्यते । एवंरूपो विवादः तद्विभजनात् जीवेशयोः लक्षणेन विभजनात् विभागज्ञानात् गलतीत्यनुषज्यते । अतः एवं तत्त्वत्रय-ज्ञानस्य उत्तरभ्रान्तिज्ञाननिवर्तकत्वात्, "भोक्ता भोग्यं प्रेरितारं च मत्वे"त्यादि-निगमैः विभक्तलक्षणतो विभज्य दर्शितं, पराधीनभोक्तृत्वं जीवासाधारणो धर्मः । ज्ञातृ-त्वादिरहितं भोग्यत्वं अचितो लक्षणम् । स्वतः प्रेरकत्वमीश्वरलक्षणमिति विभक्तं तत्व-त्रयं आचार्या अस्माकं उपदिष्टवन्त इति ॥ 13 ॥ अथ तत्वत्रया—

माणादिकं सूच्यते । तयोः जीवेशयोः, विभजनात् असाधारणधर्मवत्तया निरूपणात् । जीवासाधारणधर्माः नियाम्यत्वशेषत्वादयः । ईश्वरासाधारणधर्मास्तु नियन्तृत्वशेषित्वादयः । गलतीत्यनुषज्यते । अतो विपरीतज्ञानस्य निरस्तत्वात् भोक्ता जीवः, भोग्यं प्रकृतिः, तयोः प्रकृतिपुरुषयोरुभयोः नियन्ता ईश्वर इत्यनेन प्रकारेण "भोक्ता भोग्यं प्रेरितारं च मत्वे" त्यादिनिगमैर्विभक्तं पृथक्कृत्य निरूपितं तत्त्वानां चिदचिदीश्वराणां त्रयं अक्षतधियः समग्रज्ञानाः नाथादयः जिज्ञासूनां अस्माकमुपदिशन्ति । परा(भिप्रायो)[धीनभो]क्तृत्वं जीवासाधारणधर्मः, ज्ञातृत्वादिरहितं भोग्यत्वं अचिदसाधारणधर्मः, स्वतःप्रेरितृत्वं ईश्वरासाधारणधर्म इति द्रष्टव्यम् ॥ 13 ॥

अथ तत्त्वत्रयाधिकारान्तिमपद्येन जगति कुहनायुक्तिपरिकल्पिताः बहवस्तत्त्वविषयाः सिद्धान्ताः सन्ति । ते सर्वे [1]सर्वश्रुतिप्रमाणदृढीकृततत्त्वत्रयप्रतिपादकेनास्मत्सिद्धान्तेन निर्धूता भवन्तीत्याह[2]—

आवापोद्वापतः स्युः कति कति कविधीचित्रवत्तत्तदर्थेष्वा-
नन्त्यादस्तिनास्त्योरनवधिकुहनायुक्तिकान्ताः कृतान्ताः ।
तत्त्वालोकस्तु लोप्तुं प्रभवति सहसा निस्समस्तान् समस्तान्
पुंस्त्वे तत्त्वेन दृष्टे न हि भवति पुनः प्राणितास्थाणुताधीः ॥ १४ ॥

तत्तदर्थेषु तेषु तेष्वर्थेषु [3]तत्स्वरूपेषु । अस्तिनास्त्योः[4] अस्तित्वनास्तित्वकल्प-[5]नानामानन्त्यात् । एवं कल्पने हेतवः कुहनायुक्तयः आवापोद्वापतः, आवापः अविद्यमानस्य प्रक्षेपः, उद्वापः [6]विद्यमानस्य त्यागः ताभ्यामविद्यमानस्यास्तित्वं परिकल्प्य [7]प्रक्षेपात्, विद्यमानस्य नास्तित्वं परिकल्प्य परिहाराच्चेत्यर्थः ।

---

1. सर्व omitted
2. -ह- आवापेति ।
3. तच्चरूपेषु
4. –नास्त्योरानन्त्यात्
5. -नामनन्तत्वात्
6. विद्यामानस्य परित्यागः उद्वापः ताभ्यां
7. -कल्प्य तेषु प्र-

अनवधिकुहनायुक्तिकान्ता: असङ्ख्यातै: कुतर्कै: कान्तवदवभासमाना: [1]कृतान्ता: सिद्धान्ता: बाह्यकुदृष्टिकल्पिता: [2]कविधीवत् कविबुद्धिवत् चित्रकर्मवच्च कति कति स्यु: अनेकधा भवेयु: । तान् कुहनायुक्तिपरिकल्पितान् सिद्धान्तान् , तत्त्वालोक: तत्त्वज्ञानं तत्त्वानां यथावस्थित: प्रकाश: तत्त्वत्रयरूपोऽस्मत्सिद्धान्त इति भाव: । निस्सम: प्रबलस्सन् , सहसा बलात्कृत्य अतर्कितं वा लोप्तुं प्रभवति, नाशयितुं शक्नोति । अत्र दृष्टान्तमाह—पुंस्त्व इति[3] । पुंस्त्वे तत्त्वेन याथार्थ्येन दृष्टे सति प्राणी वा स्थाणुर्वेति धी: पुनश्च न भवति हि । प्राणितास्थाणुतादिरिति पाठे अयमर्थ:—दूरत: पुरोवर्तिनि कस्मिंश्चिद्वस्तुनि दूरस्थितपुंस: स्थाणुर्वा पुरुषो वा शिलास्तम्भो वा गौर्वाऽश्वो वेति बहुशिरस्क: संशयो जायते । [4]तत्समीपं गतस्य शिर:[5](प्रा)[पा]ण्यादिदर्शनात् [6]यथावत् ज्ञाते सति पश्चात् स्थाणुत्वादिसंशयकोटिर्न[7] ॥ १४ ॥

॥ परदेवतापारमार्थ्याधिकार: षष्ठ: ॥

अथ परदेवतापारमार्थ्याधिकारपद्ययोराद्येन कुदृष्टिनिर्णया: नाद्रियन्ते, वेदान्तसिद्धान्तिभि: व्यासादिभि: यन्निर्णीतं सत्यं सत्यमित्यादिभि: तदेव[सन्त:] परिगृह्णन्तीत्याह[8]—

---

1. कृतान्ता omitted
2. -धीचित्रवत् कवीनां धीवैचित्र्यवत् धीशब्देन धीपरिकल्पिता: अर्था: उपलक्ष्यन्ते । कश्चित् कवि: कश्चिदर्थं स्वबुद्धिविकासेन केनचित्प्रकारेण परिकल्प्य प्रणयति तमन्योऽन्यप्रकारेण अप(रेण)[रो] अन्यादृशप्रकारेणेत्येवं तद्विषयेष्वपि उत्प्रेक्षया कल्पनानि कति कति स्यु: बहवस्सन्तीत्यर्थ: । तेन एतान् कुहनायुक्ति-परिकल्पितान्
3. पुंस्त्वे दृष्टे दूरत: पुरोवर्तिनि.........
4. तस्य समी-
5. पाण्यादि
6. यथावज्ज्ञाते
7. -र्न प्रवर्तते खलु प्राणिता जीविष्यति खलु यथा नश्यति तद्वदिति ॥ 14 ॥
8. -ह-आत्मैक्यमिति।

आत्मैक्यं देवतैक्यं त्रिकसमधिगता तुल्यतैक्यं त्रयाणा-
मन्यत्रैश्वर्यमित्याद्यनिपुणफणितीराद्रियन्ते न सन्तः ।
त्रय्यन्तैरेककण्ठैस्तदनुगुणमनुव्यासमुख्योक्तिभिश्च
श्रीमान्नारायणो नः पतिरखिलतनुर्मुक्तिदो मुक्तभोग्यः ॥ १५ ॥

आत्मैक्यं जीवपरमात्मनोः जीवानां च स्वरूपैक्यं, देवतैक्यं ब्रह्मविष्णु-शिवे[1]न्द्रादिदेवतानां स्वरूपैक्यं, त्रिकसमधिगता तुल्यतां[2], त्रिकं ब्रह्मविष्णु-रुद्ररूपमूर्तित्रयं त[3]त्प्राप्ता तुल्यता त्रयोऽपि समानाः न्यूनाधिकतारहिता इति पक्षः । त्रयाणामैक्यं त्रयाणां मूर्तीनां [4]स्वरूपैक्यं, अन्यत्रैश्वर्यं त्रिभ्य इति विभक्तिविपरिणामः कार्यः, अध्याहारो वा, त्रिमूर्तिभ्योऽन्यत्र सन्मात्रब्रह्मणि सदाशिवे वा ईश्वरत्वं न त्रिमूर्तिष्विति पक्षश्च इत्याद्यनिपुणफणितीः, इतिशब्दः प्रकारवाची, इत्येवमादीनि अनिपुणानां मूढानां वचनानि यद्वा अनिपुणानि वचनानि, वचनैः प्रतिपादितान् पक्षानित्यर्थः । नाद्रियन्ते न परिगृह्णन्ति । अतो नोऽस्माकं अखिलतनुर्मुक्तिदो मुक्तभोग्यः श्रीमान्नारायणः[5] जगतः पितरावादिदम्पती लक्ष्मीनारायणावेव शेषिणौ परमौ, यद्वा [6]नः जगतामित्यर्थः । अतः लक्ष्मी-नारायणावेव सर्वस्मात्परौ । कुत इदमवगम्यते त्रय्यन्तैरित्यादि । एककण्ठैः

---

1. -न्द्रादयः तेषां स्वरू-

2. तुल्यता

3. तत्र प्राप्तातुल्या त्रयो

4. स्वरूपतः ऐक्यं

5. श्रीमन्नारायणः पतिः अखिलतनुः अखिलाः ब्रह्मरुद्रेन्द्राः तनवः शरीराणि यस्य । अनेन ब्रह्मादिभिः विष्णोः स्वरूपैक्यं नास्तीति सूच्यते । किन्तु शरीरशरीरि-भावप्रयु(क्ता)[क्तं]विशिष्टैक्यमेवेति । मुक्तिदः मोक्षप्रदः । अन्येषां मुक्तिप्रदाने सहका-रित्वमेवेति सूच्यते । मुक्तानां भोग्यभूतश्च । एवंभूतः श्रीमन्नारायणः । जगतः पितरौ आदिदम्पती लक्ष्मीनारायणावेव ।

6. न जगतिमि-

[1]अन्योन्यगन्धरहितैः [2]यद्यप्यापाततः परस्परविरोधः प्रतीयते, अथापि विश्वेश्वरयोः शरीरशरीरिभावस्य वेदान्तोक्तत्वात्, शरीरवाचिशब्दानां शरीरिपर्यन्ताभिधान-न्यायेन छागपशुन्यायेन च [3]ब्रह्मादिशब्दानां विशिष्य[4]नारायण एव पर्यवसानस्य न्याय्यत्वात् सर्वाभिरुपनिषद्भिर्नारायण एवोच्यत इति सर्वा उपनिषदो भगवत्येक-कण्ठा एव। तदनुगुणाभिरुपनिषदां सरणिभिश्च—

"नराज्जातानि तत्त्वानि नाराणीति ततो विदुः।
[5]यदस्यायतनं प्रोक्तं तेन नारायणः स्मृतः॥
सत्यं सत्यं पुनस्सत्य[6]मुद्धीक्ष्य भुजमुच्यते"।
इत्याद्युक्तिभिरेव निर्णयः[7] ॥ १५ ॥

अथ परदेवतापारमार्थ्या[8]न्तिमेन पद्येन जगति बहुषु कश्चिद्वि[9]दितवेदान्तार्थः ब्रह्मादीनश्वरान् [10]ज्ञात्वा श्रियःपतिमेव परदेवतात्वेन गतिं पश्यतीत्याह[11]—

जनपदभुवनादिस्थानजैत्रासनस्थे-
ष्वनुगतनिजवार्तं नश्वरेष्वीश्वरेषु।
परिचितनिगमान्तः पश्यति श्रीसहायं
जगति गतिमविद्यादन्तुरे जन्तुरेकः ॥ १६ ॥

---

1. -न्योन्यविरोधगन्धरहिता भगवत्येवाभिमुख्यैः।

2. -पि सदेव सौम्येदमग्र आसीत्, असद्वा इदमग्र आसीद, ब्रह्म वा इदमेकमेवाग्र आसीत्, आत्मा वा इदमेकमेवाग्र आसीत्, एको ह वै नारायण आसीत्, न च सन् न चासच्छिव एव केवलः, इत्यादिषु आपा-

3. सदब्रह्मा-

4. विशेष-

5. तावदस्या... क्तो तेन

6. मुध्दृत्य

7. -य इति ॥ 15 ॥

8. -थ्र्याधिकारान्ति-

9. -श्चिदस्ति वि-

10. विदित्वा

11. -ह-जनपदेति।

अविद्यया अज्ञानेन दन्तुरे विषमे इह जगति एको जन्तुः जनः बहुषु कश्चिदिति भावः। वेदान्तपरिचयात्पूर्वं तस्य जन्तुत्वमेव, ज्ञानानन्तरमेव मनुष्यत्वमिति सूच्यते। परिचितनिगमान्तः सम्यगधीतवेदान्ततात्पर्यस्सन् जनपदाः देशाः *भुवनं लोकः, आदिशब्देन त्रैलोक्यं ब्रह्माण्डञ्च गृह्यते। एतेषां स्थानानां यज्जैत्रासनं सिंहासनं, देशसिंहासनं भुवनसिंहासनं त्रैलोक्यसिंहासनं अखण्डाधिपत्यसिंहासनं च तत्स्थितेषु ईश्वरेषु देशाधिपतयो राजा(नं)[नः]भुवनाधिप(ति)[तयः] चक्रवर्तिनः, त्रैलोक्याधिपतयः इन्द्रादयः, ब्रह्माण्डाधिपतयश्चतुर्मुखाः, तेष्वनुगतनिजवा(र्ता)[र्तं]अनुगताः अनुसृत्य गता नष्टाः निजवार्ताः कथाः यस्मिन् कर्मणि तथा नश्वरेषु नष्टशीलवत्सु तान् वनचरान् ज्ञात्वेत्यर्थः। श्रियः पतिमेव परमं पुरुषं गतित्वेन निश्चिनोतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ मुमुक्षुत्वाधिकारस्सप्तमः ॥

अथ मुमुक्षुत्वाधिकारपद्ययोराद्येन लीला[वि]भूतेः भयनुत्तां परमपद्भोग्यतां च शास्त्रमुखेन जानतां मुमुक्षा स्वयमेव सिध्येदित्याह—कालावर्तानिति।

कालावर्तान् प्रकृतिविकृतीः कामभोगेषु दोषान्
ज्वालागर्तप्रतिमदुरितोदर्कदुःखानुभूतिम्।
याथातथ्यं स्वपरनियतं यच्च दिव्यं पदं तत्
काराकल्पं वपुरपि विदन् कस्तितिक्षेत बन्धम् ॥ १७ ॥

कालस्य[आ]वर्ताः भ्रम[णानि-ता]न् कालविकाराणां स्वसमीपवर्तिग्रसनसाम्यात् आवर्तत्वम्। कालविकारैः बृन्दादयश्च निगीर्य(ते)[न्ते]।

---

* From भुवनं लोकः to व्याकृति (in the page 29) taken from the R. No. 8765 ms.

यथा— "महाबला महावीर्या अनन्तधनसञ्चयाः ।
गताः कालेन महता कथाशेषा नराधिपाः ॥

एवं कालवर्तान् जानतां मुमुक्षा जायते ।

श्रुत्वैतान् पुत्रदारादौ गृहक्षेत्रादिकेऽपि वा ।
द्रव्यादौ वा कृतप्रज्ञः कः कुर्यान्म[म]तां नरः ॥

इत्यादेः । तथा प्रकृतिविकृतीः प्रकृतेः विकारान् ब्रह्मादिस्थानानि ।
"अत एव हि नेच्छन्ति स्वर्गप्राप्तिं मनीषिणः" ।

इत्यादेः ।

"आब्रह्मभवनादेषु दोषास्सन्ति महामुने ।
तथा कामभोग्येषु दोषान् विदन्—
मांसासृक्पूयविण्मूत्रस्नायुमज्जास्थिसंहते ।
देहे चेत् प्रीतिमान् मूढः भविता नरकेऽपि सः ।"
"स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ"

इत्यादिभिः ज्वालागर्तप्रतिमा या दुरितानां दुष्कृतानां उत्तरत्र यमलोकादौ फलभूता दुःखानुभूतिः दुःखानुभवः, तां च विदन्, किञ्च याथातथ्यं स्वपरनियतं स्वस्मिन् नियतं [याथातथ्यं] स्वाभाविकाकारः भगवच्छेषभूतस्य भगवदनुभव-कैङ्कर्यस्य परतया वर्तनरूपः, परस्मिन् ब्रह्मणि नियतं याथातथ्यं स्वाभाविकाकारः सकलहेयप्रत्यनीक(:)[त्व]सकलकल्याणगुणाकरत्वादिरूपः, तथा विदन्, यथास्वरूपं तथा वर्तत इति यथातथः तस्य भावः याथातथ्यं, यच्च दिव्यं परमं पदं अस्ति । तच्च—

"ब्रह्मणः सदनादूर्ध्वं तद्विष्णोः परमं पदम् ।
रम्याणि कामवाराणि विमनानि सभास्तथा ॥

आक्रीडा विविधा राजन् पद्मिन्यश्चामलोदकाः ।
एते वै निरयास्त[स्य] स्थानस्य परमात्मनः ॥"

इत्युक्तं काराकल्पं वपुरपि विदन् दुःखाकरत्वसम्पदनुभवप्रतिबन्धकत्वादिभिः बद्धकारालयसदृशं वपुः—

देहः कारालयात्कष्टो नरकादपि कुत्सितः ।
मोक्षेच्छां जनयेत्कारा दे(हे) [हः] स्वस्मिन् रतिं सदा ॥

इत्युक्तेः, विदन् जानन्, कालवर्तादीन्, एषु एकं जानतोऽपि मुमुक्षा भवति । एतत्सर्वं जानतो मुमुक्षासिद्धौ कस्संशय इति भावः । कः पुमान् संसारबन्धं तितिक्षेत सोढुं शक्नुयात् । तदेव मुमुक्षुर्भवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥

अथ मुमुक्षुत्वाधिकारान्तिमेन पद्येन दैवात् कश्चिदेव मुमुक्षुर्भवतीत्याह— विषमध्विति ।

विषमधु बहिष्कुर्वन् धीरो बहिर्विषयात्मकं
परिमितरसस्वात्मप्राप्तिप्रयासपराङ्मुखः ।
निरवधिमहानन्दब्रह्मानुभूतिकुतूहली
जगति भविता दैवात् कश्चिज्जिहासितसंसृतिः ॥ १८ ॥

[1]इति इह जगति दैवात् भाग्यवशात् कश्चिद्धीरः दृढबुद्धिः सन् बहिर्विषयात्मकं बहिर्विषयाः शब्दादयः तदात्मकं विषसक्तं मधु विषमिव विषमधु आपाततो मधुरत्वात् पश्चात् दुःखजनकत्वाच्च विषमधुत्वरू(पि)[प]णं, बहिष्कुर्वन् परित्यजन् । किञ्च परिमितरसा भगवदनुभवापेक्षया अल्पास्वादा या स्वात्म[प्रा]प्तिः केवलात्मानुभवः, तत्र तद्विषयप्रयासात् तदर्थप्रयासात्, पराङ्मुखः अल्पास्थिरत्वादिदोषादेवेति भावः । अपि च निरवधीत्यादि । निरवधिको महानन्दो यस्य तच्च तत् ब्रह्म च भगवान् वासुदेवः तस्यानुभवे देशविशेषसम्बन्धिनि कुतूहली भविता[2](तिः)परमपदस्थभगवदभिलाषी भवति ॥ १८ ॥

---

1. Perhaps seribs mistake.
2. ति-Scribs mistake.

॥ अधिकारिविभागाधिकारोऽष्टमः ॥

अथाधिका(र)[रि]विभागाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन भक्तिप्रपत्त्यधिकारिणोरुभयोः मुमुक्षुत्वे समानेऽपि शक्तत्वाशक्तत्वाद्याकारभेदात् भक्तिप्रपत्त्योः स्थितिर्व्यवस्थितेत्यत आह—मुमुक्षुत्व इति ।

मुमुक्षुत्वे तुल्ये सति च मधुविद्यादिषु यथा
व्यवस्था संसिध्यत्यधिकृतिविशेषेण विदुषाम् ।
विकल्प्येत न्यासे स्थितिरितरविद्यासु च तथा
नियत्या वैयात्यं नियमयितुमेवं प्रभवति ॥ १९ ॥

मुमुक्षुत्वे समाने सत्यपि विदुषामधिकारिणां अधिकारविशेषेण वस्वादिपदप्राप्तिपूर्वकब्रह्मप्राप्तिकामनारूपाधिकारभेदेन मधूपासनादौ यथाधिकारव्यवस्थानियमः सिध्यति, तया व्यवस्थयैव न्यासे इतरविद्यासूपासनादिषु स्थितिः प्रवेशः विकल्प्येत व्यवस्थया विकल्प्यते अधिकारभेदात् । एवमत्र व्यवस्थापकं किमित्यत आह—नियत्ये)[त्याइ]ति । नियत्या विधेः वैयात्यं सामर्थ्यं, एवं नियमयितुं व्यवस्थापयितुं शक्नोति । तत्तददृष्टमेव शक्ताशक्तत्वाधिकारजनकद्वारा भक्तिप्रपत्त्योः तां नियमयितुं समर्थमित्यर्थः ॥ १९ ॥

अथाधिका(र)[रि]विभागाधिकारान्तिमेन पद्येन भक्तिप्रपत्त्योरेव साक्षात् मोक्षसाधनत्वं, तयोः भक्तिनिष्ठस्य फलप्राप्तिर्विलम्बते, भजनसुखमधिकमस्ति, प्रपन्नस्य तु शीघ्रं फलसिद्धिः, जीवितदशाया अल्पत्वमेव सुखमिति दर्शयन् [—आह प्रपन्नादिति] ।

प्रपन्नादन्येषां न दिशति मुकुन्दो निजपदं
प्रपन्नश्च द्वेधा सुचरितपरीपाकभिदया ।
विलम्बेन प्राप्तिर्भजनसुखमेकस्य विपुलं
परस्याशु प्राप्तिः परिमितरसा जीवितदशा ॥ २० ॥

प्रपन्नश्च सुचरितपरीपाकभिदया सुकृतपरिपाकभेदात् द्वेधा भिन्नः स्वतन्त्रप्रपन्नोऽङ्गप्रपन्नश्चेति । अङ्गप्रपन्नस्तु भक्तिनिष्ठ इत्युच्यते । तत्र एकस्य अङ्गप्रपन्नस्य भक्तस्य ब्रह्मप्राप्तिर्विलम्बते, प्रारब्धशरीराणां वासनाभावित्वात्, इह भजनसुखं भक्तियोगेन भगवदनुभवरूपं सुखमधिकम् । परस्य स्वतन्त्रप्रपन्नस्य आशु प्राप्तिः वर्तमानदेहावसान एव ब्रह्मप्राप्तिः । मुमुक्ष्ववस्था तु जीवितदशा अल्पास्पदा वर्तमानदेहे भगवदनुभवरूपं सुखमल्पमित्यर्थः ॥ २० ॥

॥ उपायविभागाधिकारो नवमः ॥

अथ उपायविभागाधिकारपद्ययोराद्येन भगवानेव स्वप्राप्तये स्वयमेव साक्षादुपायः । तस्य वशीकरणाय विहिते भक्तिप्रपत्ती व्यवहितोपाये । तयोः प्रवेशश्च पुंसां महासुकृतविशेषेण (भगवति) [भवति] । महति सुकृतविशेषे च करणकलेबरदाता स एव निदानमित्याह—उपाय इति ।

उपायस्स्वप्राप्तेरुपनिषदधीतस्स भगवान्
प्रसक्त्यै तस्योक्तेः प्रपदननिदिध्यासनगती ।
तदारोहः पुंसस्सुकृतपरिपाकेन महता
निदानं तत्रापि स्वयमखिलनिर्माणनिपुणः ॥ २१ ॥

स्वप्राप्तेः स्वयसुपायः स भगवानेव[श्रु]तः । कीदृश (इत्यर्थः?) इत्यत आह—उपनिषदधीतस्स्वप्राप्तेः स्वयमेव साधनतया उपनिषत्सु जोघुष्यमाणः यथा "नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन । यमेवैष वृणुते तेन लभ्यः" "अमृतस्यैष सेतुः" "तमक्रतुं पश्यति वीतशोकः धातुः प्रसादान्महिमानमीशम्" "एष एव साधु कर्म कारयति यमेभ्यो लोके(भ्यो)[भ्यउ]न्निनीषती" त्यादिभिः । तस्य मोक्षे साक्षादुपायभूतस्य भगवतः प्रसादनाय वशीकरणायेत्यर्थः । प्रपदननिदिध्यासनगती न्यासोपासनमा(र्गण)[र्गौ] उक्तौ । तदारोहः तयोः प्रवेशः पुंसः सुकृतरिपाकेन महता भवति । तत्रापि महति सुकुतपरिपाके निदानं आदिकारणं स्वयमखिलनिर्माणनिपुणः स एव स्वयमेव प्रधानकर्ता

भूत्वा सर्वजगत्सृष्टिसमर्थः करणकळेबरादिद्वारा तादृशसुकृतोत्पादकत्वादिति भावः ॥ २१ ॥

अथोपायविभागाधिकारान्तिमेन पद्येन कृतिनः कर्मादीनां चतुर्णां योगिनां स्वरूपभावं च सम्यग्विचार्य कर्मादीनां चतुर्णां त्रयाणां दौष्कर्यादिदोषदुष्टतया प्रपत्तेर्निर्दोषतया च तत्रैव रमन्त इत्याह—कर्मेति ।

कर्म ज्ञानमुपासनश्च शरणव्रज्येति चावस्थितान्
सन्मार्गानपवर्गसाधनविधौ सद्वारकाद्वारकान् ।
एकद्व्याकृतियोगसंभृतपृथग्भावानुभावानिमान्
सम्यक्प्रेक्ष्य शरण्यसारथिगिरामन्ते रमन्ते बुधाः ॥ २२ ॥

बुधाः बुद्धिमन्तः कृतिनः[कर्म]कर्मयोगः[ज्ञानं]ज्ञानयोगः उपासनं भक्तियोगः शरणव्रज्याः[1] शरणागताः प्रपत्तिश्च इत्येवंरूपेणावस्थितान् सन्मार्गान् उपायः[2] सन्तश्च ते मार्गाश्च, सतां मार्गाः समीचीनानुपायान् , ऐश्वर्यकैवल्यभगवदनुभवरूपफलानि प्रतीति भावः । अपवर्गसाधनविधौ मोक्षसाधनकर्मणि [अ]द्वारकान् सद्वारकान्[3] सद्वारका[4] सद्वारका व्यवहिताः परम्परयो[5](रु)पाया इत्यर्थः । अद्वारकाः साक्षादुपायाः । तत्र कर्मयोगज्ञानयोगौ मोक्षे सद्वारकौ परम्परयोपायभूतौ । भक्तिप्रपत्ती तु अद्वारकौ साक्षादुपायौ । ताने[तान्] एकद्व्याकृतीत्यादि । आकृतिराकारः, एकश्चासौ आकारश्च तद्योगेन द्वौ आकारौ ताभ्यां योगेन चात्र आकारा इत्युपायानां स्वातन्त्र्य[म]ङ्गत्वं च विवक्ष्यते ।

अत्रेदमवधातव्यम्—कर्मण ऐश्वर्यफलं प्रति स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यं च फलं[6] च

---

1. Perhaps it is a scrib's mistake it should read–व्रज्या शरणागतिः प्रपत्तिश्च
2. Perhaps scrib's mistake the word is Superflwous.
3. It should read सद्वारकाद्वारकान्
4. The word must be omitted it is a scrib's mistake.
5. Omit रु
6. Omit the two words फलं च scrib's mistake.

फलान्तरसाधिकाया भक्तेः कर्माङ्गत्वात् । ज्ञा(नं)[नस्य] कैवल्यं प्रति स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यं च फलान्तरसाधिकाया भक्तेः ज्ञानाङ्गत्वात् । कर्मज्ञानयोः फलान्तरं प्रति स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यं च फलान्तरसाधिकायां भक्तौ तयोरङ्गत्वेनान्वयात् । मोक्षे पारतन्त्र्यमेव । मोक्षं प्रति भक्तेः स्वातन्त्र्यमेव फलान्तरेष्वपि स्वातन्त्र्यमेव । मोक्षविषये तस्याः उपायान्तरं प्रति अङ्गत्वाभावात् । प्रपत्तेस्तु मोक्षे स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यं च भक्तेरङ्गत्वात्, फलान्तरेषु स्वातन्त्र्यमेव प्रपत्तेः निरपेक्षोपायत्वात् । कर्मादीनां [1]एकाकारयोगस्तु कर्मणः कैवल्ये अङ्गत्वमेव न स्वातन्त्र्यम् । ज्ञानयोगस्यैश्वर्ये अङ्गत्वमेव, न स्वातन्त्र्यम् । कर्मज्ञानयोः मोक्षे पारतन्त्र्यत्वेन[2] स्वातन्त्र्यम् । भक्तेस्तु मोक्षे फलान्तरेषु च स्वातन्त्र्यमेव न पारतन्त्र्यम् । द्व्याकृतियोगस्तु—कर्मणः ऐश्वर्यफलं प्रति स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यञ्च । ज्ञानयोगस्य कैवल्ये तु स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यं च । भक्तेस्तु मोक्षे स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यं च । प्रपत्तेस्तु स्वातन्त्र्यं पारतन्त्र्यं च । इत्येवमेकाकारयोगेन द्व्याकृति]योगेन च सम्भृतः सम्पादितः [3]पृथग्भाव एवानुभावो येषां तान्, एकाकृतियोगेन कर्मज्ञानभक्तीनां पृथग्भावः, द्व्याकृतियोगेन प्रपत्तेः पृथग्भावः । इमान् सन्मार्गान् सम्यक् प्रेक्ष्य कर्मज्ञानयोः मोक्षे व्यवहितोपायत्वं, भक्तेरव्यवहितोपायत्वेऽपि[4] दौष्कर्यादिदोषदुष्टत्वं, प्रपत्तेस्तु मोक्षे साक्षादुपायत्वं सकृदनुष्ठेयत्व[5]ममोघत्वं शीघ्रफल[6]प्रदत्वं चेत्यादिकं प्रमाणोपपत्तिभ्यां निश्चित्य शरण्य उपायः सारथिः [7]श्रीकृष्णः तस्य गिरो गीतावचनानि तेषामन्तश्चरमश्लोकः, [8]अत्र गीश्शब्देन तत्तद्वचनप्रति-

---

1. Since the Ms. does not mention about कर्म the following is added.
2. It must read -न्त्र्यमेव न स्वा-
3. पृथग्भावो भेदो यस्य स एवानुभवो महिमा येषां ते तथोक्ताः तानिमान् कर्मयोगादीन् चतुरः उपायान् भगवद्गीतोक्तान् सम्यक् विचार्य कर्मज्ञानयोः ।
4. अपि omitted
5. -यत्वं मोघत्वं
6. प्रद omitted
7. श्री omitted
8. तत्र हि शब्देन

पादिता उपाया लक्ष्यन्ते । ते च कर्मयोगादयस्तेषामन्तः अन्तिम उपायश्शरण-व्रज्या तत्रैव रमन्ते नान्यत्र[1] ।

[2]व्याख्यान्तरे—ननु कर्मज्ञानयोरुपायत्वं प्रपत्तेरङ्गत्वं पौराणिकैरुच्यते, तत्कथं भक्तिप्रपत्त्योरेव उपायत्वं निश्चीयत इत्याशङ्क्य पुराणोक्तीनां अन्यथासिद्धत्वं दर्शयति-कर्मेति । सम्यक् प्रेक्ष्य कर्मज्ञानयोरुपायत्वप्रतिपादकानां पुराणवाक्या-नामङ्गत्वे तात्पर्यम् . भक्तेश्शक्ताधिकारत्वं प्रपत्तेरङ्गाङ्गित्वविशिष्टत्वं निश्चित्ये-त्यर्थः ॥ २२ ॥

॥ प्रपत्तियोग्याधिकारो दशमः ॥

अथ प्रपत्त्यधिकारपद्ययोराद्येन[पद्येन]सामान्येनाधिकारस्वरूपं, तस्याधिकारस्य भक्तिप्रपत्त्योर[3]व्यपेक्षितत्वं प्रपत्तेस्सर्वाधिकारत्वं[4] प्रतिपादयति[5]—

अर्थित्वेन समर्थतात्रिकतनुस्सम्पिण्डिताऽधिक्रिया
सा चाष्टाङ्गषडङ्गयोगनियतावस्था व्यवस्थापिता ।
श्रौती सर्वशरण्यता भगवतस्स्मृत्याऽपि सत्यापिता
सत्यादिष्विव नैगमेष्वधिकृतिस्सर्वास्पदे सत्पथे ॥ २३ ॥

[6]समर्थतात्रिकं त्रिरूपं समर्थत्वं अर्थित्वेन, फलकामनया सम्पिण्डितं मिलितं, सदधिकारशब्दवा[च्यं][7] भवति । सामर्थ्यस्य त्रिरूपत्वं तु शास्त्र-

---

1. -न्यत्र कर्मत्यादाविति ? । अथ प्रपत्त्य- ॥ 20 ॥
2. omitted
3. व्यवस्थितत्वं
4. -त्वं च
5. -यति-अर्थित्वेनेति ।
6. तृकतनुः समर्थता त्रिरूपं सामर्थ्यं अर्थि-
7. वाच्या भ-

विहितस्य कर्मण: [1]यथावज्ज्ञानं, यथाज्ञानमनुष्ठानं [2]सा चाधिक्रियाऽधिकार: अष्टाङ्गयोगे भक्तियोगे षडङ्गयोगे न्यासे च नियते[3] भिन्ने अवस्थे यस्यास्सा [4]व्यवस्थापिता शास्त्रज्ञैर्नियमिता । [5]श्रौती-श्रुत्युक्ता भगवत: सर्वशरण्यता[6] स्मृत्याऽपि सत्यापिता, "सर्वलोकशरण्याय" "देवानां दानवानां च" "चरणौ शरणं तव" "अहमस्म्यपराधानां" "अकिञ्चनोऽनन्यगतिश्शरण्य" इत्यादिभिश्शपथपूर्वकं प्रतिपादिता[7] । वैदिकस्य प्रपदनस्य कथं सर्वाधिकारत्वमित्याशङ्क्य तत्र दृष्टान्तमाह—सत्यादिष्विति[8] । नैगमेषु, सत्यं वद, धर्मं [9]चरेत्यादि निगमविहितेषु, सत्यादिष्विव । आदिशब्देन षट्कनिर्माणादिसङ्ग्रह: । सर्वास्पदे सकलान्वययोग्ये सत्पथे सुकरोपायतया सन्मार्ग अधिकृति: सर्वाधिकार: उपपद्यत इति शेष: ।

व्याख्यान्तरे—अर्थित्वे सम........[10]अर्थित्वेन विलम्बसहिष्णुत्वेन च सह समर्थतात्रिकतनु: । समर्थतात्रिकमित्यनेन सामर्थ्यं वैदुष्यं अपर्युदासश्च विवक्षित: । अर्थित्वेन सह समर्थतात्रिकतनु: अधिकारो यस्या भक्ते: सा तथोक्ता । आहु-

---

1. यावज्ज्ञानं
2. अनुष्ठानशक्तिश्च शास्त्रानुमतगुणादि 'योग्यता चेत् सा-
3. नियतावद्धा प्रतिनियते
4. -स्थापि शास्त्रस्थैरपि नि-
5. किञ्च
6. "मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये" इत्युक्ता श्रुतौ मुमुक्षुत्वस्य अधिकारत्वेन प्रदर्शनात् मुमुक्षावन्तस्सर्वेऽपि अधिकारिण: इति भगवत: सर्वशरण्यतोक्ता सा स्मृत्या
7. अर्थवेदसत्यानां
8. -दिष्विवेति ।
9. चरेत्यादिभि: इति भाव: । सत्यधर्मादिषु यथा सर्वाधिकारत्वं तथा सर्वास्पदे सत्पथे अधिकृति: सर्वाधिकार: सत्पथ: प्रपदनं, अकिञ्चनानां सतां पन्था: प्रपदनं "कर्म ज्ञानं उपासनञ्चे"त्यत्र तथा प्रतिपादनात् । तत्र अधिकारोऽपि सर्वाधिकार: सर्वास्पदशब्देनापि सूच्यते ।
10. अर्थित्वेन to शेष: ॥ 22 ॥ taken from D. No. 5345. ms.

रभियुक्ताश्च । "अर्थी समर्थो विद्वान् शास्त्रेणापर्युदस्त" इति । सम्पिण्डिता मिलिता अधिक्रिया अधिकारो यस्यास्तथोक्ता ज्ञानशक्त्यादीनाञ्चतुर्णां मेलने सत्येव भक्तावधिकार: न त्वेकैकयोगेनेति भाव: । सा भक्ति: अष्टाङ्गैष्षडङ्गैर्वा योगेन नियता त्रैवर्णिकमात्रनियता अवस्था यस्यास्तथोक्ता । व्यवस्थापिता श्रुत्यादिभिरिति शेष: । भगवतश्शरण्यता वर्णाश्रमानादरेण सकलप्रपत्तव्यता श्रौती । "मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये" इत्यादि श्रुतिसिद्धा । स्मृत्यापि—"न जातिभेदं न कुलं न लिङ्गं न गुणक्रिया । सर्वे एव प्रपद्येरन् सर्वधातारमच्युतम् ॥" इत्यादि-स्मृतिभिश्च सत्यापिता परमार्थीकृता । ननु श्रुति .... [विहिते] कथं त्रैवर्णिकानामधिकार इत्याशङ्क्य दृष्टान्तप्रदर्शनेनापाकरोति—नैगमेषु "सत्यं वदे" त्यादिनिगमविहितेषु सत्यादिष्विव । आदिशब्देन तटाकनिर्माणादि-सङ्ग्रह: । सर्वास्पदे सकलान्वययोग्ये सत्पथे सुकरोपायतया सन्मार्गे प्रपत्तौ अधिकृति: स्त्रीशूद्राणामधिकार: उपपद्यत इति शेष: ॥ २३ ॥

[1]अथ प्रपत्तियोग्याधिकारान्तिमेन पद्येन सन्त: उपायान्तरज्ञानादीनां चतुर्णा-मधिकारांशानां अन्योन्यसम्मेलनेन पञ्चदशविधेषु प्रपत्त्यधिकारेषु एकाकारमाश्रयन्त: स्वतन्त्रप्रपदनविधिना मुक्तये श्रीशमाश्रयन्त इत्याह—भक्त्यादाविति ।

भक्त्यादौ शक्त्यभाव: प्रमितिरहितता शास्त्रत: पर्युदास:
कालक्षेपाक्षमत्वं त्विति नियतिवशादापतद्भिश्चतुर्भि: ।
एकद्वित्र्यादियोगव्यतिभिदुरनिजाधिक्रियास्संश्रयन्ते
सन्त: श्रीशं स्वतन्त्रप्रपदनविधिना मुक्तये निर्विशङ्का: ॥ २४ ॥

भक्त्यादौ उपायान्तरे शक्त्यभाव: अशक्ति: एक:, तत्र प्रमितिरहितता ज्ञानाभाव एक:, शास्त्रत: पर्युदास: निषेध एक:, फले विलम्बाक्षमत्वमेक: इत्येवं-प्रकारेण दैववशात् आगच्छद्भिरेतैर्हेतुभि: । एकद्वित्र्यादियोगेत्यादि । उक्तेषु

---

1. Omission reclaimed in Ms. text from अथ to निजभरवि-

चतुर्षु एकेन योगः, द्वाभ्यां योगः, त्रिभिः योगः, चतुर्भिर्योगश्च । एतैश्चतुर्विधैर्योगैः व्यतिभिदुरः परस्परं भिन्नोऽधिकारो येषां ते तथोक्ताः । तत्रैकैकेन योगेन चत्वारोऽधिकाराः, द्वाभ्यां योगे षडधिकाराः, त्रिभिर्योगे चत्वारः, चतुर्भिर्योगे त्वेकः, इत्याहृत्य पञ्चदशवि(धो)[धाः] अधिका(रो)[राः]भव(ति)[न्ति] । एवं पञ्चदशविधाधिकारेषु यथाधिकाराः यथाप्राप्तैकाधिकाराः सन्तो निर्विशङ्काः, स्वतन्त्रप्रपदनपक्षे पार्ष्णिग्राहोत्थशङ्कातङ्करहिताः मुक्तये श्रियःपतिं नारायणं स्वतन्त्र-प्रपदनविधिना भक्त्यङ्गत्वं विहाय प्रपत्तिमेव भगवद्वशीकारे स्वतन्त्रोपायत्वेन परिगृह्य स्वतन्त्रप्रपत्तिविधिना मार्गेण संश्रयन्ते शरणं गच्छन्तीत्यर्थः ॥ २४ ॥

॥ परिकरविभागाधिकार एकादशः ॥

अथ परिकरविभागाधिकारपद्ययोराद्येन भगवति भरन्यासरूपायाः प्रपत्तेः परिकरविशेषः श्रुत्यादिभिः दर्शित इत्याह—भूयानि[ति] ।

इयानित्थंभूतस्सकृदयमवश्यं भवनवान्
दयादिव्याम्भोधौ जगदखिलमन्तर्यमयति ।
भवध्वंसोद्युक्ते भगवति भरन्यासवपुषः
प्रपत्तेरादिष्टः परिकरविशेषः श्रुतिमुखैः ॥ २५ ॥

दयाक्षीरसागरे दयया शरणागत्यापादके जगदखिलमन्तर्यमयति सर्वान्तर्यामिणि भरन्यासप्रेरके भवध्वंसोद्युक्ते भरन्यासं कारयितुमादौ कृतसङ्कल्पे एवम्भूते भगवति भरन्यासरूपायाः प्रपत्तेः परिकरविशेष [1]आनुकूल्यसङ्क(ल्पादि प्र)[ल्पःतत्प्र]-भृतिभिरियान् एतावान् पञ्च षड्वा, इत्थंभूतः एवंप्रकारः सकृदयमवश्यं भवनवान् प्रतिफलं सकृत्कर्तव्ये प्रपदने अयं परिकर अवश्यं भावितः सम्भावित इत्यादिष्टः ॥ २५ ॥

---

1. आदि Redundant and to be om itted.

अथ परिकरविभागाधिकारान्तिमेन[पद्येन] भगवच्छास्त्रे पञ्चाङ्गपूर्वकं प्रतिपादितोऽयमिति वदन् क्रमेण अङ्गानामङ्गिनश्च प्रयोजनानि कथयति—प्रख्यात इति ।

प्रख्यातः पञ्चषाङ्गस्सकृदिति भगवच्छासनैरेष योग-
स्तत्र द्वाभ्यामपायाद्विरतिरनितरोपायतैकेन बोध्या ।
एकेन स्वान्तदार्ढ्यं निजभरविषयेऽन्येन तत्साध्यतेच्छा
तत्त्वज्ञानप्रयुक्ता त्विह सपरिकरे तादधीन्यादिबुद्धिः ॥ २६ ॥

अयं योगः उपा(यं)[यः] भरन्यासरू(पं)[पः] भगवच्छासनैः श्रीपाञ्चरात्रशास्त्रैः पञ्चषाङ्गैः पञ्च वा षड् वा अङ्गानि यस्य, अहिर्बुध्न्यसंहितोक्तफलत्यागरूपाङ्गान्तरे सति षडङ्गत्वमस्य । इदमप्यङ्गं मोक्षप्रपत्तौ नीतम् । सकृदेव कर्तव्य इति प्रख्यातः । तत्राङ्गेषु द्वाभ्यामानुकूल्यसङ्कल्पप्रातिकूल्यवर्जनाभ्यामपायाद्विरतिः निषिद्धेभ्यो निवृत्तिः सिध्यति । "आनुकूल्येतराभ्यां तु विनिवृत्तिरपायत" इत्युक्तेः । एकेन कार्पण्येन अनितरोपायता प्रपत्त्युत्तरकालं अनन्योपायता च सिध्यति, न(?) बोध्या । "कार्पण्येनाप्युपायानां विनिवृत्तिरिहेरिते" त्युक्तेः । एकेन महाविश्वासेन निजभरविषये निजभरस्य विषयः स्वरक्षणं तत्र स्वान्तदार्ढ्यमुत्तरकाले मनसो दार्ढ्यं सिध्यति । अन्येन गोप्तृत्ववरणेन निजभरविषये तत्साध्यतेच्छा भगवतैवेदं साध्यमितीच्छा भवति । सपरिकरे साङ्गे [1]इह प्रपदने तादधीन्यादिबुद्धिः तदधीनत्वतदर्थत्वादिः[2] तत्त्वज्ञानप्रयुक्ता "स्वामी[3] स्वशेषं स्ववश" मित्युक्ताकारवेदान्तयाथात्म्यज्ञानसिद्धा भवति ॥ २६ ॥

॥ साङ्गप्रपदनाधिकारो द्वादशः ॥

साङ्गप्रपदनाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन प्रपदनस्वरूपं शोधयति[4]—

---

1. इहाङ्गिनि भरन्यासे तादधी-
2. -त्वादिधीः
3. स्वामिशेषं स्वभरमित्यु-
4. -ति-अभीष्ट इति ।

अभीष्टे दुस्साधे स्वत इतरतो वा क्वचन त-
द्भरन्यासं याच्ञान्वितमभिवदन्ति प्रपदनम् ।
इतः पश्चाद्स्मद्यतननिरपेक्षेण भवता
समर्थ्योऽसावर्थस्त्विति मतिविशेषं तदविदुः ॥ २७ ॥

अभीष्टे क्वचन वस्तुनि रक्षणरूपे, स्वतः स्वेन[1] इतरतः परैश्च दुस्साधे साधयितुमशक्ये सति[2] तस्य वस्तुनो भरन्यासं प्रपदनमभिवदन्ति । तद्विद इति शेषः । भरन्यासस्याभिप्रायं दर्शयति—इत इति । इतः पश्चात् समर्पणकालादुत्तरत्र अस्मत्प्रयत्ननिरपेक्षेण स्वीकृतभरेण भवतैव एतद्रक्षणं समर्थनीयमिति यो मतिविशेषः तमेव तत्प्रपदनमित्यविदुः[3] । व्याख्यान्तरे—स्वतः स्वेन इतरतः इतरात् ब्रह्म रुद्रादिभिर्वा अभीष्टे मोक्षे दुस्साधे सति क्वचन समर्थकारुणिके श्रियःपतौ याच्ञान्वितं त्वं मे गोपायिता भवेति प्रार्थनान्वितं तस्याभीष्टस्य यो भरः यत्नः तस्य न्यासं क्षेपं प्रपदनमभिवदन्ति । ननु निरवयवस्य यत्नस्य कथं निक्षेप इत्याशङ्कामुत्तरार्धेन परिहरति—इतः पश्चादिति । इतः पश्चात् प्रपत्त्यनन्तरं अस्मद्यतन-निरपेक्षेण भवता असावर्थः समर्थ्यस्साध्य इत्येतादृशं मतिविशेषं तत्प्रपदनं प्रपत्तेः पूर्वं अस्मद्व्यापारे सापेक्षोऽपि भगवान् प्रपत्त्यनन्तरमस्मद्व्यापारमनपेक्ष्य पुरुषार्थं साधयतीति बुद्धिविशेषस्यैव भरन्यासत्वान्न कश्चिद्विरोध इति भावः ॥ २७ ॥

अथान्तिमेन पद्येन[4] भगवति भरन्यासः यदर्थं कृतः तत्र निर्भरो भवेदित्याह[5]—

---

1. स्वेन च इत-
2. सति अनन्यसाध्ये स्वाभीष्ट इत्यर्थो दर्शितः । तद्भरन्यासं तस्य वस्तुनो रक्षाभरसमर्पणं कीदृशं प्रार्थनान्वितमिति वदन्ति तद्विदः
3. -विदुः विदांचक्रुः । दुस्साधे—अभीष्टे स्वत इतरतो वा स्वेन चाचार्येण वानुष्ठीयमानं भरन्यासम् ॥ 22 ॥ अथान्ति—
4. -द्येन स्वेन भरन्यासः
5. -ह-युग्येति ।

युग्यस्यन्दनसारथिक्रमवति त्र्यन्तसन्दर्शिते
तत्त्वानां त्रितये यथार्हविविधव्यापारसन्तानिनि ।
हेतुत्वं त्रिषु कर्तृभाव उभयोः स्वाधीनतैकत्र तत्
स्वामिस्वीकृतयद्भरोऽयमलसस्तत्र स्वयं निर्भरः ॥ २८ ॥

त्र्यन्तसन्दर्शिते "आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव च" "मां तत्र सारथिं विद्धि" इत्यादिभिः प्रकाशिते । केन प्रकारेण युग्यस्यन्दनसारथिक्रमवति युग्यो रथ्यः अश्वः, स्यन्दनं रथः, सारथिः रथप्रवर्तकः तन्न्यायवति[1], तद्वत्स्थित इत्यर्थः । यथार्हविविधव्यापारसन्तानिनि[2], यथार्हं यथोचितं, विविधानां[3] व्यापाराणां सन्तानं[4] परम्परा यस्य तस्मिन्[5] तादृशे[6], तत्त्वानां त्रितये तत्त्वत्रयमध्ये हेतुत्वं किञ्चित्कार्यं प्रति हेतुत्वं, त्रिष्वपि समानं रथगमने [7]रथाश्वसारथिष्विव शरीरात्मेश्वरेषु[8] समानं, कर्तृभावः पुरुषव्यापाररूपः उभयोरश्व[9]सारथ्योरिव आत्मेश्वरयोः । स्वातन्त्र्यन्तु एकत्र सारथाविव ईश्वर एव । तत्तस्मात्, अयमलसः प्रपन्नः स्वभरस्य स्वयं निर्वाहाशक्त्याऽलसत्वं स्वामिस्वीकृतयद्भरः स्वामिनेश्वरेण स्वीकृतो यस्य रक्ष्यस्य भरः यस्य स भवति । स्वे समर्पितं यस्य भरं स्वीकृतवानीश्वरः तत्र विषये स्वयं निर्भरो भवेत् तदर्थं किमपि न कुर्यादिति भावः ॥ २८ ॥

॥ कृतकृत्याधिकारस्त्रयोदशः ॥

अथ कृतकृत्याधिकारपद्ययोराद्येन ईश्वरेण यद्भरः स्वीकृतः तत्र स्वस्य कर्तव्यशेषाभावात् भरस्वीकर्तरि कैङ्कर्यकरणं उत्तरकृत्यमाह— समर्थ इति ।

---

1. -यवत् ।
2. -पार...सन्दर्शिनि
3. -धानि व्या—
4. -न्तानानि
5. तस्मिन् स्वोचितविविधव्यापारवतीत्यर्थः ।
6. Omitted
7. रथस्य वाऽस्य सारथेश्चैव-शरीरा०
8. -षु हेतुत्वं समं ।
9. Taken from R. No. 8765 Ms. सारथ्योरिव to ज्ञानं

समर्थे सर्वज्ञे सहजसुहृदि स्वीकृतभरे
यदर्थं कर्तव्यं न पुनरिह यत्किञ्चिदपि नः ।
नियच्छन्तस्तस्मिन्नि[1](रुपधि)[रवधि]महानन्दजलधौ
कृतार्थीकुर्मस्स्वं कृपणमपि कैङ्कर्यधनिनः ॥ २९ ॥

समर्थे सर्वशक्तौ, सर्वज्ञे सहजसुहृदि स्वतस्सुहृदि इमानि हेतुगर्भ-विशेषणानि समर्थत्वात् सर्वज्ञत्वात् सर्वसुहृत्त्वादित्यर्थः । यदर्थं स्वीकृतभरे सति तस्मिन् रक्षणे विषये नः अस्माकं पुनः किञ्चिदपि कर्तव्यान्तरं नास्ति तर्हि तूष्णीं किं स्थातव्यमित्यत आह—नियच्छन्त इति । तस्मिन् निरवधिमहानन्दजलधौ निरवधिकस्य महानन्दस्य जलधौ अवाप्तसमस्तकामतया परिपूर्णे भगवति नियच्छन्तः नियमं कुर्वन्तः अत्रैव कैङ्कर्यं कुर्मो नान्यत्रेति कैङ्कर्यधनिनः कैङ्कर्याख्यमहाधनवन्तो भूत्वा स्वमात्मानं कृतार्थीकुर्मः । एवं कृतार्थीकरणं प्रपन्नस्य कार्यमिति भावः ॥ ॥ २९ ॥

अथ कृतकृत्याधिकारान्तिमेन पद्येनास्याधिकारिणो मोक्षार्थं भरन्यासस्य कृतत्वात् ऐहिकामुष्मिकफलानामस्य त्याज्यकोटिनिविष्टत्वात् देहयात्रायाः पूर्वकर्माधीनत्वाच्च आज्ञाकैङ्कर्यमेव करणीयमित्याह—भगवतीति ।

भवति हरौ पारं गन्तुं भरन्यसनं कृतं
परिमितसुखप्राप्त्यै कृत्यं प्रहीणमकृत्यवत् ।
भवति च वपुर्वृत्तिः पूर्वं कृतैर्नियतक्रमा
परमिह विभोराज्ञासेतुर्बुधैरनुपाल्यते ॥ ३० ॥

पारं अपारसंसारतीरभूतं मोक्षं गन्तुं भगवत्प्राप्त्यर्थमित्यर्थः । भगवति तदुपयुक्तगुणवति हरौ भरन्यासः कृतः मोक्षार्थमस्य कर्तव्यांशो नास्तीत्यर्थः । परिमितसुखप्राप्त्यै परिमितसुखानि ऐहिकामुष्मिकसुखानि तत्प्राप्त्यै कृत्यं कर्तव्यं

1. -रुपधि-in R. S.

कर्म अकृत्यवत् पापवत् , त्यक्तं तेषां बन्धकत्वादिति भावः । वपुर्वृत्तिः देहयात्रा च पूर्वैं कृतैः कर्मभिः नियतक्रमा प्रारब्धकर्मनियतक्रमा कर्मक्रममनुसृत्येत्यर्थः । तत् तस्मात् परं कैवल्यं प्रपत्तेः परं वा इह जगति कृतकृत्यावस्थायां वा बुधैः कृतिभिः, विभोः शेषिणो भगवतः, आज्ञासेतुः आज्ञा कैङ्कर्यरूपमर्यादा कैङ्कर्यरूपमर्यादा अनुपाल्यते अनुसृत्यते ॥ ३० ॥

॥ स्वनिष्ठाभिज्ञानाधिकारश्चतुर्दशः ॥

अथ स्वनिष्ठाभिज्ञानपद्ययोराद्येन पद्येन स्वस्मिन्नपवर्गगुणदर्शनाल्लिङ्गात् स्वरूपोपायार्थेषु स्वनिष्ठाभिज्ञानं सुबोधं भवति, येन एतज्ज्ञानमहिम्नाऽयं विनीतस्सन् छिद्रनिवहान् स्तम्भयितुं शक्नोतीत्याह— स्वरूपेति ।

स्वरूपोपायार्थेष्ववितथनिविष्टस्थिरमतेः
स्वनिष्ठाभिज्ञानं सुभगमपवर्गादुपनतात् ।
प्रथिम्ना यस्यादौ प्रभवति विनीतस्स्थगयितुं
गभीरान् दुष्पूरान् गगनमहतश्छिद्रनिवहान् ॥ ३१ ॥

स्वरूप[ोपायार्थेषु]देहादिविलक्षणत्वभगवदनन्यार्हशेषत्वादिविशिष्टे स्वरूपे [उपाये]भगवत्यर्थे अपरिच्छेद्यपुरुषार्थभूते कैङ्कर्ये च अवितथनिविष्टस्थिरमतेः अवितथा यथार्था निविष्टा प्रविष्टा स्थिरा मतिः ज्ञानं यस्य तस्य, कृतकृत्याधिकारिणः, तेषु स्वरूपोपायार्थेषु स्वस्य निष्ठा अस्तीत्यभिज्ञानं उपनतात् अपवर्गात् सुगमं भवति । अपवर्गेणात्र अपवर्गचिह्नभूताः परपरिभवादिषु विषादाभा[व]व्याप्यात्मगुणा लक्ष्यन्ते । अपवर्ग उपनीतिचिह्नगुणदर्शनात् लिङ्गात् सुखेन ज्ञातुं शक्यते । तथाहि-[यदा]परपरिभवादिषु जातेषु इमे देहविषयाः आत्मा देहादिविलक्षण इति ज्ञात्वा विषादाभावः सुतरामनुकम्पेत नरका(र्चिषमदिन्धन)[र्चिष्मदिन्धन]मित्युक्तप्रकारेण परिभा(वु)[व]केषु कृपादयो गुणा दृश्यन्ते । तदा स्वरूपे स्वस्य निष्ठाऽस्तीति ज्ञातुं शक्यते । य(था)[दा] भगवद्व्यतिरिक्तेषु रक्षकत्वबुद्धिनिवृत्तिः भयहेतुषु दृष्टेषु भयाद्यभावेन प्रीतिरित्यादयो गुणा दृश्यन्ते । तदास्योपाये निष्ठा-

ऽस्तीति ज्ञायते। यदा देहयात्राद्युपेक्षापेक्षायाञ्च जातायामपि "नादत्तमुपतिष्ठत" इति न्याया(दिव परे)[दीश्वरे]च्छां विना न सिध्यतीति निश्चित्य "न सुखं प्राप्य संहृष्येत् दुःखं प्राप्य न स(ञ्च)[ञ्ज्व]रेत्" इत्युक्तप्रकारेण प्राकृतवस्तुलाभालाभयोः हर्षशोकराहित्यं भगवत्कैङ्कर्यादिव संजादयो गुणा दृश्यन्ते। तदा स्वस्य निष्ठास्तीति ज्ञानं [1]जायते। एवं स्वनिष्ठाभिज्ञानं उपनतादपवर्गादपि सु(भगं)[गमं]भवति। एतद्देहावसानं प्राप्य मोक्षसुखादपि [2]अतिशयितसुखरूपमस्य भवति। एवमुक्तैर्लिङ्गैः स्वरूपादिषु[3] स्वनिष्ठाभिज्ञानवतः पुंस एव तन्माहात्म्यात् "नैषा पश्यति राक्षस्यो नेमान् पुष्पफलद्रुमान्। एकस्थहृदया नूनं राममेवानुपश्यति॥" इत्युक्तरीत्या भयहेतुषु पापेषु कैङ्कर्यव्यतिरिक्तप्रीतिहेतुषु लौकिकव्यापारेषु चास्येन्द्रियस्य व्यापारो न सम्भवतीत्यभिप्रायेणाह—प्रथिम्नेति। यस्य स्वनिष्ठाभिज्ञानस्य प्रथिमा[4] भवेन[5] गभीरान्[6] अतिनिम्नानत एव दुष्पूरान् गगनमहतः आकाशादपि महतो विपुलान् अतिशयप्रमाणानित्यर्थः। छिद्रनिवहान् कैङ्कर्य[7]रूपव्यतिरिक्तसुखदुःखहेतुभूतव्यापा[8]राः छिद्राणि तेषां निवहान्। आदौ उत्पत्तिकाल एव [9]स्थगयितुमाच्छादयितुं शक्नोति। दुरितनिवहान्नोत्पादयतीत्यर्थः। स्वरूपादिनि-[10]ष्ठावान् आज्ञानुज्ञाकैङ्कर्यव्यतिरिक्तं साध्वसाधु किमपि[11] कर्म न करोति[इति]भावः।

---

1. up to ज्ञानं taken from R. No. 8765 ms.
2. अतिष्वतिश-
3. -पादिष्टस्वनिष्ठा-
4. प्रथिम्ना
5. वैभवे
6. विनीता शक्त्यादिगुणयुक्तोऽयं गम्भीरान् अतिनिम्नान् अत एव दुष्पूरान् दुःस्थानान् गगन-
7. -र्यकरणव्यति-
8. -रान् हेलाकृत्यकरणादयो लौकिकव्यापाराश्च छिद्राणि
9. स्थगितुं
10. -निष्ठाभिज्ञानाज्ञाकैङ्कर्यव्यति-
11. -मपि किमपि करोतीति भावः।

व्याख्यान्तरे-स्वरूपं भगवच्छेषत्वं उपायो भगवति विषये कृता प्रपत्तिः, अर्थः भगवत्कैङ्कर्यरूपपुरुषार्थः । अन्यशेषत्वेन स्वानुसन्धानाभावेन स्वरूपे उपायान्तराप्रवेशेन प्रपत्तौ प्रयोजनान्तरप्रावण्याभावेन पुरुषार्थे अवितथनिविष्टस्थिरमतेः प्रपन्नस्य स्वनिष्ठाभिज्ञानं स्वस्य निष्ठा गुणानुभवकैङ्कर्यादिरूपा वृत्तिः सेवाभिज्ञानं प्रपन्नचिह्नं उपनतात् हस्तगतात् अपवर्गात् मोक्षात्, सुभगं मनोहरं, कुत इत्याशङ्क्य हेतुमाह—आदौ समाश्रयणकाले विनीतः गुरुणा शिक्षितः प्रपन्नः यस्य स्वनिष्ठाभिज्ञानस्य प्रथिम्ना वैभवेन गभीरानगाधानत एव दुष्पूरान् तेनापि पूरयितुमशक्यान् गगनमहतः आकाशवद्विस्तृतान् छिद्राणां पुत्रेषणादीनां निवहान् स्थगयितुं निराकर्तुं प्रभवति समर्थो भवति ॥ ३१ ॥

[1]अथान्तिमेन पद्येन प्रपत्तेः पश्चादाशरीरपातं विधिना स्थाप्य[2]मानाः स्वामि[3]दत्तां स्वनिष्ठां शिरसि शेषपटं कृत्वा शेषमायुर्नयन्तीत्या[4]ह—

स्वापोद्बोधव्यतिकरनिभे भोगमोक्षान्तराले
  कालं कञ्चिज्जगति विधिना केनचित् स्थाप्यमानाः ।
तत्त्वोपायप्रभृतिविषये स्वामिदत्तां स्वनिष्ठां
  शेषां कृत्वा शिरसि कृतिनः शेषमायुर्नयन्ति ॥ ३२ ॥

स्वापो-निद्रा, उद्बोधः-जागरः तयोः व्यतिकरः सम्मेलनं तत्सदृशे ज्ञानाज्ञानशबलित इत्यर्थः । भोगः संसारः, मोक्षः विश्लेषः तयोर्मध्ये, प्रपत्तेः परं इह जगति केनचिद्विधिना प्रारब्धविशेषेण [5]कञ्चित्कालं स्थाप्यमानाः कृतिनः कृतकृत्याः तत्त्वोपायप्रभृतिविषये स्वरूपोपायपुरुषार्थेषु स्वामिना भगवता दत्तां प्रसादतो वितीर्णां

---

1. अथ स्वनिष्ठाधिकारान्तिमेन
2. -मानो यः स्वा-
3. -दत्तस्वनिष्ठाभिज्ञानवान् आज्ञादिकैङ्कर्यपरः शेषमा-
4. -ह-स्वापेति ।
5. किञ्चित्

स्वनिष्ठां पूर्वश्लोकोक्तां स्वस्य दृढां स्थितिं शिरसि शेष[1]ततीं कृत्वा [2]शेषमायुर्यापयन्ति ।

व्याख्यान्तरे—अनया निष्ठया कालो नेतव्य इत्याह—स्वापोद्बोधयोः निद्राजागरणयोः व्यतिकरः सम्पर्कः तत्तुल्ये शेषत्वज्ञानोदयात् केवलस्वापतुल्यताऽपि नास्ति । अतस्तदुभयसम्पर्कतुल्यता । भोगः वर्तमानसुखदुःखानुभवः । मोक्षो भाविपुरुषार्थः । तयोरन्तराले मध्यकाले अभ्युपगतव्यतिरिक्तानां सर्वेषां कर्मणां विनाशात् केवलं भोगोऽपि न, प्रकृतिसम्बन्धानुवर्तनात् मोक्षोऽपि न, अतस्तदन्तरालत्वम् । जगति अस्मिन् लोके केनचित् विधिना दृष्टत्वसाधकेन केनचिददृष्टेन कञ्चित्कालं शरीरावसानपर्यन्तकालं स्थाप्यमानाः प्रपन्नाः तत्त्वोपायप्रभृतिविषये, प्रभृतिशब्देन पुरुषार्थ उच्यते । स्वामिना कृतकृत्यानामपि कर्तव्यतयावशिष्टां स्वस्य निष्ठामध्यवसायं शिरसि कृत्वा कृतिनः विवेकिनः शेषमायुर्नयन्ति कालक्षेपं कुर्वन्ति ॥ ३२ ॥

॥ उत्तरकृत्याधिकारः पञ्चदशः ॥

उत्तरकृत्याधिकारपद्ययोराद्येन [3]पद्येन उत्तरकृत्यं सङ्ग्रहेण [4]दर्शयति—

सन्तोषार्थं विमृशति मुहुस्सद्भिरध्यात्मविद्यां
नित्यं ब्रूते निशमयति च स्वादुसुव्याहृतानि ।
अङ्गीकुर्वन्ननघललितां वृत्तिमादेहपातात्
दृष्टादृष्टस्वभरविगमे दत्तदृष्टिः प्रपन्नः ॥ ३३ ॥

---

1. शेषापटीं
2. शेषां स्वाम्युपभुक्तवासस्रागादि तदिव बिभ्राणं शेष-
3. पद्येन moitted
4. -ति-सन्तोषार्थमिति ।

दृष्टादृष्टस्वभरविगमे दृष्टविषये अदृष्टविषये च रक्षणे स्वस्य यो [1]भरः तस्य विगमे अपगमे दत्तदृष्टिः सावधानस्सन् [2]दृ(ष्टेऽन्य)[ष्टस्य]कर्माधीनत्वाददृष्टस्य भगवत्यर्पितत्वादिति भावः । अयं प्रपन्नः आदेहपातात् देहपातपर्यन्तं अव्ययीभावसमासः । [3]वृत्तिं शेषवृत्तिं आज्ञारूपामङ्गीकुर्वन् मनःप्रीत्यर्थं मध्ये मध्ये सद्भिस्सह अध्यात्मविद्यां वेदान्तादिशास्त्रं मुहुर्विमृशति चिन्तयति । तथा सन्तोषार्थं स्वादूनि सुव्याहृतानि भगवद्भागवतविषयाणि सद्भिः प्रणीतानि [4]स्तोत्रादीनि नित्यं परेभ्यः ब्रूते कथयति, परेभ्यश्च स्वयं शृणोति इत्युत्तरकृत्यसङ्ग्रहः ।

व्याख्यान्तरे—प्रपन्नः सद्भिस्सह परमैकान्तिभिस्सह, अध्यात्मविद्यां जीवपरमात्मयाथार्थ्यप्रतिपादकविद्यां, सन्तोषार्थं जीवात्मपरमात्मस्वरूपानुसन्धानार्थं मुहुर्विमृशति । व्याहृतानि परहिंसोपयोगेन श्येनयागादिप्रतिपादनानि । सुव्याहृतानि ज्योतिष्टोमादिप्रतिपादकानि । स्वादुसुव्याहृतानि मोक्षप्रतिपादकानि । तान्येव शिष्येभ्यो नित्यं ब्रूते । स्वयमाचार्येभ्यो निशमयति । अनघां उपायापायरहितां, ललितां पुरुषार्थवद्भोग्यां, वृत्तिं आदेहपातात् देहपातपर्यन्तं अङ्गीकुर्वन् आचरन् दृष्टं देहयात्रा अदृष्टमात्मयात्रा उभयोर्विषये यस्तस्य भरः यत्नस्तस्य विगमे परित्यागे दत्तदृष्टिर्भवतीति शेषः ॥ ३३ ॥

[5]उत्तरकृत्याधिकारान्तिमेन पद्येन देशान्तरादागतं भर्तारं सतीव मूलमन्त्रे[6] आचार्योपदेशतो दृष्टं भगवन्तं कृतकृत्याः भक्तिपूर्वैर्[7]पराधैस्सहा[8]चरणैरनुभवतीत्याह[9]—

---

1. भरो भार
2. दृष्टस्य कर्माधी-
3. अनघत्वेन ललितां निरपायतया मनोहरां वृत्तिं शेष—
4. -तानि वचनानि स्तोत्रा-
5. अथ उत्तर-
6. -न्त्रे च
7. -वैर्निरपरा-
8. सदाचार्यः
9. -ह-प्रणयिनमिति ।

प्रणयिनमिव प्राप्तं पश्चात्प्रियास्स्वसमन्वितं
महति मुहुरामृष्टे दृष्ट्वा मनौ मणिदर्पणे ।
प्रपदनधनास्सन्तश्शुद्धैः प्रभुं परिभुञ्जते
प्रसृमरमहामोदस्मेरप्रसूनसमैः क्रमैः ॥ ३४ ॥

मुहुरामृष्टे मुहुर्विचिन्तिते, अन्यत्र मुहुर्नि[1]र्घर्षिते [2]महति मनौ मणिदर्पणे मूलमन्त्राख्यरत्नदर्पणे[3] परमशेषिणं आचार्योपदेशतः ज्ञात्वा प्रपदनधनाः सन्तः शुद्धैः निरपराधैः[4] सर्वतः प्रसर्पन् [5]महामोदो येषां तानि स्मेराणि विकसितानि यानि मल्लिकाप्रसूनानि तत्सदृशैः क्रमैः सदाचरणैस्तं प्रभुं परिभुञ्जते नित्यमनुभवन्ति किमिव, पश्चात्प्राप्तं देशान्तरं गत्वा पश्चादागतं, स्वसमन्वितं स्वेन सहैव वर्तमानं वल्लभं (प्रियं) [प्रिया इव] "सतीव प्रियभर्तारं जननीव स्तनन्धयम् । आचार्यं शिष्यवन्मित्रं मित्रवल्लालयेद्धरिम्" ॥ इत्यादिदृष्टान्तानामुपलक्षणमिदम् ।

व्याख्यान्तरे—पश्चात्प्राप्तं प्राधान्येन शेषत्वैकस्वरूपे ज्ञाते सति तत्प्रतिसम्बन्धिशेषितया पश्चा[त् ज्ञा-]तमित्यर्थः । प्रभुं श्रियःपतिं दृष्ट्वा प्रपदनधनाः पुरुषार्थसम्पादिनीं प्रपत्तिमुपलभ्य तन्निष्ठामेव परिपालयन्तीति ध्वनिः । सन्तः मुमुक्षवः, शुद्धैः उपायापायगन्धरहितैः प्रसृमरः महामोदः लोकातिशायि सौरभ्यं येषां तानि स्मेरप्रसूनानि तत्समैः तद्वद्भोग्यतमैः गुणानुभवकैङ्कर्यरूपैः क्रमैः परिभुञ्जते अनुभवन्ति । यथा नायिका दर्पणे आत्मानं प्रियं च युगपदवलोक्य पश्चाद्भोग्यभोगोपकरणैः कुसुमादिभिः प्रियमनुभवति । तथा प्रपन्नाः मूलमन्त्र आत्मानं शेषिणं चानुसन्धाय तद्गुणानुभवकैङ्कर्यादिकं अनुभवन्तीति भावः ॥३४॥

---

1. -र्निर्घर्षि-
2. महति सर्वार्थसंक्षेपात् माहात्म्याच्च मणौ दर्पणे
3. -दर्पणे महतां वस्तूनां सूक्ष्मतया दर्शनात् दर्पणरूपे तस्मिन् परम-
4. -राधैः प्रसृमरेति । सर्वतः प्रस(प)[र्प]न्
5. महान् आमोदो

॥ पुरुषार्थकाष्ठाधिकारः षोडशः ॥

अथ पुरुषार्थकाष्ठाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन भगवन्नियमनविशेषेण [1]स्वस्व-[2]भागवतशेषत्वसिद्धेः इत्थमाचार्यैश्शिक्षितानां प्रपन्नानामस्माकं कैङ्कर्यमपि भागवत-पर्यन्तसिद्धमभवदित्याह[3]—

स्वतन्त्रस्वामित्वात् स्वबहुमतिपात्रेषु नियतं
  श्रियःकान्तो देवस्स खलु विनियुङ्क्ते चिदचितौ ।
यथा लोकाम्नायं यतिपतिमुखैराहितधियां
  ततो नः कैङ्कर्यं तदभिमतपर्यन्तमभवत् ॥ ३५ ॥

श्रियःकान्तो[4] देवः स्वतन्त्रश्चासौ स्वामी च तत्त्वात्, स्वशेषभूतौ चिदचितौ स्वबहुमति[5]पात्रेषु "ज्ञा[नी] त्वात्मैव मे मत"मित्युक्तेषु भागवतेषु नियतं नियमेन विनियुङ्क्ते खलु विनियोजयति खलु[6] स्वकैङ्कर्यमपि परित्यज्य तत्कैङ्कर्ये विनियोजयतीत्यर्थः। खल्विति शत्रुघ्नादौ प्रसिद्धिं दर्शयति । ततः यति-पतिमुखैः शिक्षितबुद्धीनां नः यथालोकाम्नायं यथालोकं यथाम्नायं [7]जीवलोके स्वतन्त्रराजादयः स्वाभिमतेषु पुत्रमित्रकलत्रादिषु स्वशे[ष][8]भूतान्नियोजयन्ति । ते च तत्र तथैव परिचरन्ति । वेदे च—"यस्य देवे परा भक्तिः [यथादेवे तथा गुरौ]" "आचार्यदेवो भव" "ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः तेषां त्वयासनेन प्रश्वसितव्यम्" । "मम मद्भक्तभक्तेषु प्रीतिरभ्यधिका भवेत्" "प्रभवो

---

1. स्वस्य
2. भगवतः शेषत्वे सिद्धे
3. -ह-स्वतन्त्रेति ।
4. -न्तः स देवः
5. -मानपा-
6. खलु to दर्शयति omitted
7. च insted of जीव
8. -भूता नियो-

भगवद्भक्ता मादृशां सततं द्विज" मद्भक्तजनवात्सल्य" मित्यादिषु भागवतशेषत्वकैङ्कर्य-स्योक्तत्वात्, कैङ्कर्यं किङ्करकृत्यं, तदभिमतपर्यन्तं तदभिमता भागवताः तत्पर्यन्त-मभवत्, भागवतकैङ्कर्येषु कृतेषु भगवत्कैङ्कर्यपरिपूर्तिर्भवेत्, अन्यथा विकलं स्यादिति भावः ॥ ३५ ॥

[1]पुरुषार्थकाष्ठाधिकारान्तिमेन पद्येन अस्य त्रिवर्गो न प्रार्थनीयः, [2]मोक्षोऽपि न प्रार्थनीयः किन्तु भागवतानां प्रसाद एव प्रार्थनीय[3](मि)[इ]ति इममर्थं स्वप्रार्थनामुखेन दर्शयति[4]——

नाथे नस्तृणमन्यदन्यदपि वा तन्नाभिनालीकिनी-
नालीकस्पृहणीयसौरभमुचा वाचा न याचामहे ।
शुद्धानां तु लभेमहि स्थिरधियां शुद्धान्तसिद्धान्तिनां
मुक्तैश्वर्यदिनप्रभातसमयासत्तिं प्रसत्तिं मुहुः ॥ ३६ ॥

नाथे भगवति विषये, नः अस्माकं, अन्यत् फलान्तरं, तृणं तृणप्रायं अतो न प्रार्थनीयम् । अस्य विरुद्धत्वात्,[5] अन्यदपि फलान्तरादन्यन्मोक्ष एव तमपि । [6]तस्य भगवतः नाभिः सैव नालीकिनी सरः, तस्मिन् विद्यमानं यन्नालीकं पुण्डरीकं, तेन स्पृहणीयं सौरभं मुञ्चतीति, तन्मुचा वाचा न याचामहे ।

---

1. अथ पुरु-
2. मोक्षो......नीयः omitted
3. -नीयः ।
4. -ति-नाथ इति ।
5. किञ्चित् अ(हि)[धि]कं अहिकं प्राकल्प्य तुष्टिमिच्छेत् । अन्यदपि मे फला-
6. तमपि । तस्मिन् वाचा न याचामहे । या अन्यदपि तृणादन्यत् महदपि वा भवतु इत्यर्थः । कीदृश्या तन्नाभीत्यादि । तस्य नाथस्य नाभिनालीकिनी नाभीपद्मसरः तत्र स्थितनालीकं नाभीपद्मं तद्वत् स्पृहणीयसौरभमुचा सर्वैः स्पृहणीयः यस्सौरभः तं मुञ्चतीति तथा । यद्वा नाभिनाली(को)[के] स्पृहणीयो यस्सौरभः स्वस्य तादृशसौरभा-भावः ततोऽप्यतिशयः यः [तादृश]सौरभवत्येत्यर्थः । अथवा नो नाथे

यद्वा नः नाथे अस्मत्स्वामिनि तृणं वा अन्यत्तूलं[1] वा अन्यत्तुष[2]भेदं न याचामहे तूलायाथ तृणाय वा न च तुष[3]भेदाय मन्यामह इत्यादिः[4] । यद्वा तृणमिति लघु क्षुद्रमैश्वर्यं विवक्ष्यते । [5]किञ्चिन्महत्कैवल्यं, अन्यदपि निरतिशया-[6]नन्दावहः मोक्षः तं न याचामहे । [7]तर्हि किं नः प्रार्थनीयमित्यत्राह–शुद्धानामिति । अपराधरुच्यादिभ्यो विरतानां स्थिरधियां [8]तद्विरत्यादिषु स्थिरबुद्धीनां शुद्धान्त-सिद्धान्तिनां,[9] प्रसत्तिं[10] प्रसादं कीदृशं[11] मुक्तानामैश्वर्यं कैङ्कर्यसाम्राज्यं तदेव दिनं तस्य प्रभातसमयासत्तिं[12] प्रातःकालासक्तिरूपां मुहुर्लभेमहि भूयः प्राप्नु(यां)[याम] । इदमेव भगवति कृतकृत्यस्य प्रार्थनीयमिति भावः ॥

व्याख्यान्तरे–नाथे अस्माकं अन्यत् ऐश्वर्यकैवल्यादिकं तृणं तृणवदुपेक्षणीयं अन्यदपि वा मोक्षमपि वा न याचामहे । किन्तु शुद्धानां चेतनोज्जीवनतत्पराणां स्थिरधियां स्थिरमनीषाणां अत एव शुद्धान्तसिद्धान्तिनां शुद्धान्तः अन्तःपुरं लक्ष्मी-रिति यावत् । तस्य सिद्धान्तो नियमः स एव पुरुषकारतया चेतनरक्षकत्वं स एषामस्तीति तादृशानां भागवतानां मुक्तैश्वर्यदिनप्रभातसमयासत्तिं मोक्षैश्वर्यप्राप्ति-

---

1. तृणफलं
2. -तुषछेदं वा न
3. -छेदाय
4. -दे:
5. ततः किञ्चि-
6. -शयमाह मोक्षः
7. -महे । वाचः तन्नाभिनालीकिनीति विशेषणेन एवंभूतया भागवतप्रार्थनमेव उचितमिति उच्यते । तर्हि किं वः प्रा-
8. -विरक्त्या-
9. भगवान्: शुद्धान्तः श्रीः तद्वत् सिद्धान्तः परमैकान्त्यं येषां भगवत्परमै-कान्तिनां इत्यर्थः
10. प्रसक्तिं
11. कीदृशीम् मुक्तैश्वर्येत्यादि ।
12. -सक्तिं

घनस्य यः प्रभातसमयः तस्य चासक्तिः प्रकारः यस्यास्तां, प्रसत्तिं प्रसादं अनुग्रहमिति यावत् । मुहुः प्रतिपदं लभेमहि प्राप्नुवाम ॥ ३६ ॥

॥ शास्त्रीयनियमनाधिकारः सप्तदशः ॥

अथ शास्त्रीयनियमनाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन प्रपन्नस्य शास्त्रं विना मुक्तवत्साक्षाद्वी[1]तद्धृदयत्वाभावात् परित्यागे बह्वनर्थसम्भवाच्च आमोक्षा[2]न्मुक्तवदुपायतां परित्यज्य शास्त्रीयसरण्यनुवर्तनं कर्तव्यमित्याह[3]—

मुकुन्दे निक्षिप्य स्वभरमनघो मुक्तवदसौ
स्वतन्त्राज्ञासिद्धां स्वयमविदितस्वामिहृदयः ।
परित्यागे सद्यस्स्वपरविविधानर्थजनना-
दलङ्घ्यामामोक्षादनुसरति शास्त्रीयसरणिम् ॥ ३७ ॥

मुकुन्दे स्वभरं निक्षिप्य स्थितोऽसौ प्रपन्नः शास्त्रं विना स्वयमविदितस्वामिहृदयः कैङ्कर्येषु शास्त्रं विना उपायरहित इति यावत् । शास्त्रीयसरणिपरित्यागे सद्यः स्वस्य परेषां[4] च स्वपुत्रशिष्यादीनामनेकेषां च नानाविधानर्थसम्भवात् पुत्रादयोऽप्येनं दृष्ट्वा शास्त्रीयसरणिं परित्यजन्ति, तदा तेषां[5] बह्वनर्थसम्भवः । मुक्तवदुपायतां परित्यज्य अनघः अपराधमकुर्वाण एव[6] आमोक्षात् देहमोक्षपर्यन्तं स्वतन्त्रस्याज्ञासिद्धां "श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञा यस्तामुल्लङ्घ्य वर्तते । आज्ञाच्छेदी मम द्रोही

---

1. -द्विदितभगवद्धृदय-
2. -मोक्षं मु-
3. -ह-मुकुन्द इति ।
4. परेषां स्वपुत्र-
5. -षां अनर्थ-
6. एवं

मद्भक्तोऽपि न वैष्णवः" ॥ इत्यादिभिर्विहितामलङ्घ्यां ब्रह्मादिभिरपीति भावः शास्त्रीयसरणिं शास्त्रोक्तसदाचारनिष्ठां अनुसरेदिति विधिः[1] ।

व्याख्यान्तरे—मुकुन्दे स्वभरं निक्षिप्य स्थितः अत एव मुक्तवदनघः विनष्टपापः स्वयमविदितं स्वामिन ईश्वरस्य हृदयं येन स तथोक्तः असौ प्रपन्नः स्वतन्त्रस्य आज्ञया श्रुतिस्मृतिरूपया सिद्धां अवश्यकर्तव्यां, किञ्च परित्यागे अकरणेन सद्यः स्वस्य परेषां शिष्यपुत्रादीनां च विविधानां लोकापवादमुखोल्लासभङ्गादिरूपेण च बहुविधानां अनर्थानां जननात् अलङ्घ्यां अनतिक्रमणीयां विधिचोदितां सरणिं कर्मानुष्ठानमनुसरति । भरन्यासेन विगतपापस्य लोकापवादमुखोल्लासभङ्गादिपरिहाराय शास्त्रीयकर्म मोक्षपर्यन्तं कर्तव्यमिति भावः ॥ ३७ ॥

अथान्तिमेन पद्येन कैङ्कर्येषु भगवदभिमतज्ञापकानि बहुविधानि सन्तीत्याह[2]-

श्रुतिस्मृत्याचारैस्स्वमतिगतिभिश्शुद्धमनसां
सुसङ्कल्पै धर्मैः) [[3]धर्म्यैः] कुलचरणदेशादिसमयैः ।
नियोगैर्योग्यानां नियमयितुरादेरभिमतं
निमित्तस्वप्नाद्यैरपि निपुणमन्विच्छति बुधः ॥ ३८ ॥

प्रथमं श्रुतिः यद्विधत्ते तद्भगवदभिमतमिति वेदितव्यं, तद्वत् स्मृत्या मन्वादिस्मृतिभिः सतामाचारै[4]श्च [5]स्वमते[:] गतिस्मृतिः यत्र स्वस्य प्रीतिः तदपि भगवदभिमतं, "[6]वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् । आचारश्चैव

---

1. विधिः । वेदे ललोटाविति सिध्यति । तद्वदत्रापि ॥ अथ शास्त्रीयनियमनाधिकारान्तिमेन पद्येन
2. -ह-श्रुतीति । श्रुतिस्मृत्याचारैः प्रथमं
3. In R. S.
4. च Omitted
5. स्वस्वमतेर्गतिः दृष्टिः यत्र
6. एभिः "वेदो

साधनामात्मनस्तुष्टिरेव च " ॥ इति स्मृतिवचनार्थो दर्शितः । [1]शुद्धमनसां " वेदशास्त्र-[2]रथारूढा ज्ञानखड्गधरा द्विजाः । क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्मः परमो मतः " ॥ इत्युक्तानां अधि[3]गतवेदशास्त्राणां अपक्षपातिनां महतां धर्मैः सुसङ्कल्पैः धर्मादनपेतैः " क्रीडा[4]र्थमिति यद्ब्रूयुः [5]स धर्मः परमो मतः " इत्युक्तैरेवं कुर्विति तेषां प्रशासन-रूपैर्वचनैः । अत्र सङ्कल्पशब्दः प्रशासनपरः । कुलचरणदेशादिसमयैः, कुलानि जातयः, चरणाः शाखाभेदाः, देशाः द्रमिडादयः, तन्नियमैः कुलनियमाः [6]य[थ]र्षि-शाखा [7]विदधातीत्याद्याः. चरणनियमाः आपस्तम्बबोधायनादिसूत्रोक्ताः, देशनियमाः " नर्मदोत्तरदेशस्थैः कर्तव्यं सिंहसू(र्यः)[[8]र्यके] " इत्यादयः, [9]आदिशब्देन वर्णाश्र-मादिसमयपरिग्रहः । समयशब्दोऽत्र आचारपरः । [10]योग्यानां नियमैः, निमित्तानि गौलीशकुनादयः, स्वप्नाः देवपित्रुपदेशवाक्यानि [11]तदाद्यैश्च बुधः कृती, आदेः नियमयितुः आदिनियामकस्य भगवतः अभिमतिं अत्र भगवतोऽभि[12]मतिरस्तीति निपुणं सचातुर्यं अन्विच्छति अन्विष्यात् जानीयादित्यर्थः । एवं तैस्तैरुपायैः भगवतोऽभिमतिं ज्ञात्वा[13] तदभिमतमेव कैङ्कर्यं कुर्यादिति भावः ॥ ३८ ॥

---

1. स्वस्य मनःप्रीतिस्तु विकल्पितमतः इत्यर्थः । शुद्धमनसाः
2. शास्त्र Omitted
3. -कृतवेद-
4. -र्थमपि
5. स Omitted
6. यथर्षि-
7. -निद-
8. -र्यके इ-
9. "अध्यायानां उपाकर्म श्रावण्यां तैत्तिरीय(कः)[काः] । बह्वृचाः श्रवणे कुर्युः" इत्यादयः चरणनियमाः आदि-
10. (योग्यनारी)[योग्यानां नि]योगैः दक्षिणादिभिः प्रीतानां योग्यानां अनुग्रहैश्च निमि—
11. आदिशब्देन सुग्रीवमतबालरामायणादि । स्वस्वपरिचितपरीक्षणैश्च बुधः कृतिचतुरः आदेः
12. -मतिमस्तीति
13. मत्वा

॥ अपराधपरिहाराधिकारोऽष्टादशः ॥

[1]अपराधपरिहाराधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन प्रपन्नः सर्वपापविनिर्मोक्षात्परिशुद्धः पुनरपि यद्यसकृदपराधं कुर्यादसौ प्राज्ञैः परित्याज्यो भवतीत्याह[2]—

स्वच्छस्वादुसदावदातसुभगां दैवादयं देहभृत्
मालिन्यप्रशमाय माधवदयामन्दाकिनीं विन्दति ।
यद्यप्येवमसावसारविषयस्रोतःप्रसूतैः पुनः
पङ्कैरेव कलङ्कयन्निजतनुं प्राज्ञैर्न संश्लिष्यते ॥ ३९ ॥

अयं देहभृत् दैवात् मालिन्यप्रशमाय सर्वपापविनिर्मोक्षणाय स्वच्छामकल्मषां भोग्यतया स्वादुभूतां [3]सदावदातां शुभ्रवर्णां, दयायाः [4]शुभ्रवर्णत्वं औपचारिकं,[5] सुभगां रम्यां इमानि विशेषणानि उभयत्र समानि । माधवस्य दयामन्दाकिनीं कृपागङ्गां विन्दति लभते । एवं भगवत्कृपारूपां प्रपत्तिं लब्धवानसौ प्रपन्नोऽयं पुनः प्रपत्तेः पश्चात् असाराणि यानि विषयस्रोतांसि तत्रोत्पन्नैः पङ्कैः निजतनुं स्वस्वरूपं कलङ्कीकुर्वन् यदि पङ्कैरेवेत्येवकारेण सकृत्करणं प्रामादिकत्वान्न दोषावहमित्यवगम्यते । असकृत्कलङ्कयति चेत् अयं प्राज्ञैः ज्ञानिभिः न संश्लिष्यते न परिगृ(ह्णी)[ह्य]ते[6] त्यज्यत एवेत्यर्थः ।

[7]असौ प्रपन्नः असाराः अनर्थमिश्रतया निस्साराः विषयाः शब्दस्पर्शादयः त एव स्रोतांसि प्रवाहाः तेभ्यः प्रसूतैरुत्पन्नैः पङ्कैः पापैः प्रपत्तिवैभवेन

---

1. अथ अप-
2. -ह-स्वच्छेति ।
3. परिपाकसदा-
4. -र्णकत्वं
5. इमानि......समानि before सुभगां
6. -गृह्यते।
7. This para is perhaps from anothe r व्याख्या hence omitted

निवृत्तरूपां निजतनुं पुनः कलङ्कयन् प्राज्ञैः भागवतैः यद्यपि न संश्लिष्यते तथाप्ययं देहभृत् मालिन्यप्रशमाय पापनिवृत्तये, स्वच्छां अष्टैश्वर्यप्रदां स्वादुभूतां अपूर्वैश्वर्यप्रदां सदावदातां मुक्तिप्रदां सुभगां आत्मप्राप्तिप्रदां, माधवदयैव मन्दाकिनी तां दैवात् पुनश्चरणादिरूपात् प्रायश्चित्तात् विन्दति प्राप्नोति ॥ ३९ ॥

अथापराधपरिहारा[1]धिकारान्तिमेन पद्येन प्रपन्ने भगवतः सर्वपापमोचनप्रकारं दर्शयति[2]—

प्रारब्धेतरपूर्वपापमखिलं प्रामादिकं चोत्तरं
न्यासेन क्षपयन्ननभ्युपगतप्रारब्धखण्डश्च नः ।
धीपूर्वोत्तरपाप्मनामजननात् जातेऽपि तन्निष्कृतेः
कौटिल्ये सति शिक्षयाऽप्यनघयन् क्रोडीकरोति प्रभुः ॥ ४० ॥

प्रभुरीश्वरः नः प्रपन्नानां [3]प्रारब्धादितरत्पूर्वं पूर्वजन्मार्जितं पापमखिलं, प्रामादिकं प्रमादसम्भूतं उत्तरं प्रपत्तेरुत्तरं कृतं पापं च अनभ्युपगतप्रारब्धखण्डं [4]चाज्ञानतः कृतं प्रारब्धपापांशं च न्यासेन क्षपयन् प्रपत्त्यनुष्ठानेनैव नाशयन् धीपूर्वोत्तरपाप्मनामजननात् ज्ञानपूर्वाणामुत्तरपापानां ज्ञानिनि प्रपन्ने असम्भवात्, जातेऽपि ज्ञानपूर्वे जाते[5] तत्पापं निष्कृतेः क्षपयन् प्रायश्चित्तद्वारा नाशयन् कौटिल्ये सति कुटिलतया प्रायश्चित्तमकुर्वाणे सति शिक्षयाऽप्यनघयन् "खञ्जा भवन्ति[6] काणा भवन्ति" इत्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेण खञ्जत्वादिदण्डं निपात्य निष्पापं कुर्वन्

---

1. अधिकार Omitted
2. -ति-प्रारब्धेति ।
3. -ब्धेतरपूर्वपापमखिलं प्रारब्धं नाम फलोन्मुखं प्रारब्धांशादितरत् पूर्वं पूर्वार्जितं पापमखिलं सर्वाजन्मार्जित (?) प्रामादिकश्चोत्तरं प्रमादसम्भूतं प्रपत्तेरुत्तरकृत्यं पापे च अन-
4. च ज्ञान-
5. -तेऽपि तत्पापं
6. काणा भवन्ति Omitted

एवं सर्वशः प्रपन्नं क्रोडीकरोति अङ्गीकरोत्येव । अतः कृतायाः प्रपत्तेः फलाभावस्वरूपहानिः कदाचिदपि नास्तीति भावः ॥ ४० ॥

॥ स्थानविशेषाधिकार एकोनविंशः ॥

अथ स्थानविशेषाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन प्रपन्नस्य यत्र भगवदाराधनादेरानुकूल्यमस्ति, यत्र च येन[1] केनापि परमैकान्तिना सहवासो लभ्यते स एव सर्वोत्तरो देशो नान्य इत्याह[2]—

यत्रैकाग्र्यं भवति भगवत्पादसेवार्चनादेः
यत्रैकान्त्यव्यवसितधियो यस्य कस्यापि लाभः ।
वासस्थानं तदिह कृतिनां भाति वैकुण्ठकल्पं
प्रायो देशा मुनिभिरुदिताः प्रायिकौचित्यवन्तः ॥ ४१ ॥

यस्मिन् देशे भगवत्पादसेवार्चनादेरैकाग्र्यं चित्तस्वास्थ्याद्यानुकूल्यमस्ति, यत्र च भगवत्पारमैकान्त्यनिश्चितबुद्धेः यस्य कस्यापि भागवतस्य सहवासलाभः सिध्यति । यस्य कस्येत्युक्त्या जात्यादिनियमो नास्तीति गम्यते । तदेव वासस्थानं इह जगति कृतिनां[3] वैकुण्ठसदृशं [4]भाति सर्वोत्कर्षेण दीप्यते । मुनिभिरुदिताः "अयोध्या मधुरा माये" त्यादिभिः कथिताः प्रायो बहवः देशाः प्रायिकौचित्यवन्तः [5]प्राय उचिता भवन्ति[6] ।

---

1. यस्य कस्या-
2. -ह-यत्रेति ।
3. -नां चतुर्णां वै-
4. -शं वासस्थानं भवति । भातीत्युक्त्या सर्वो ...... ते इति गम्यते । मुनि-
5. प्रायेण उचि-
6. -न्ति । एते च उचिता अन्ये च सन्तीति भावः । एतच्छ्लोकोक्तो देशश्च वासयोग्य इत्युपलक्षितो भवति । किन्तु अयोध्यादीनां तु इदानीं तुलुष्काक्रान्ततया दुष्टतया अत्रोक्तो देशः परिग्राह्यः इति गम्यते ।

व्याख्यान्तरे—आदिशब्देन भागवतार्चनादिकं विवक्षितं, प्रायिकं प्रचुरं औचित्यं वासयोग्यत्वं, तद्वन्तः, मुनिभिस्तु प्राचुर्येण तेषां वासयोग्यत्वं अस्तीत्युक्तं, न तु तत्रैव वस्तव्यमिति नियमः कृतः इति भावः ॥ ४१ ॥

अथ स्थानविशेषाधिकारान्तिमेन पद्येन काश्यादिस्थलानां आधिक्यं भागवताभिमानादेव। तद[भावे] तेषामपीतरसाम्यं[1] भवति। अतो भागवताभिमतो देश एव वासयोग्य इत्याह[2]—

सा काशीति न चाकशीति भुवि सायोध्येति नाध्यास्यते
सावन्तीति न कल्मषादवति सा काञ्चीति नोदञ्चति।
धत्ते सा मधुरेति नोत्तम[3]धुरं मान्यापि नान्या पुरी
या वैकुण्ठकथासुधारसभुजां रोचेत नो चेतसे॥ ४२॥

या पुरी वैकुण्ठकथासुधारसभुजां भागवतानां चेतसे नो रोचेत न रोचते नाभिमता[4] भवति, सा पुरी काशीति नाममात्रेण[5] न चाकशीति न प्रकाशते। भुविपदस्य सर्वत्राप्यनुषङ्गः। अयोध्येति नाममात्रेण नाध्यास्यते। सर्वैः सा[6] अवन्तीति नाम[7]मात्रेण आश्रितान् कल्मषान्नावति। सा काञ्चीति नाममात्रेण नोदञ्चति नोत्कृष्टा भवति। सा मधुरेति नाममात्रेण आश्रितानामुत्तमधुरं उत्कृष्टां धुरं न धत्ते[8]। अन्यापि माया द्वारवती च नाममात्रेण पूज्या न भवति। किन्तु भागव-

---

1. साम्यता [?]
2. -ह-सा काशीति।
3. धुरां in Commenteries of R. s.
4. -मते भव-
5. -मात्रेण चकास्ति। सायोध्येति नाममात्रेण
6. सा पुरी अव-
7. -मात्रात्
8. -त्ते न (नि)[व]हति।

ताभिमानादेव सर्वासामाधिक्यं [1]भागवताभिमानो यत्रास्ते स सर्वोऽपि वासयोग्यो भवतीति भावः ।

व्याख्यान्तरे-सा मधुरेति हेतोः उत्तमधुरं पुण्यस्थलेषु प्राधान्ये न धत्ते । भागवताभिमानाभावे पुण्यस्थलान्यपि न योग्यानि । भागवताभिमाने सति पुण्यस्थलवत् अन्यानि स्थलान्यपि योग्यानीति भावः ॥ ४२ ॥

॥ निर्याणाधिकारो विंशः ॥

अथ निर्याणाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन प्रपन्नस्य शरीरादुत्क्रान्तिक्रममाह—[2]

मनसि करणग्रामं प्राणे मनः पुरुषे च तं
झटिति घटयन् भूतेष्वेनं परे च तमात्मनि ।
स्वविदविदुषोरित्थं साधारणे सरणेर्मुखे
नयति परतो नाडीभेदैर्यथोचितमीश्वरः ॥ ४३ ॥

ईश्वरः करणानां बाह्यानां चक्षुरादीनां समूहं, [3]म(नः)[नसि]प्रथमं घटयन् योजयन्, मनश्च प्राणवायौ घटयन्, तं च प्राणं पुरुषे जीवे घटयन्, सर्वत्र झटितीत्यनुषज्यते । [4]एवमेतैर्विशिष्टं जीवं भूतेषु सूक्ष्मेषु सूक्ष्मशरीरेषु[5] घटयन्नित्यर्थः । तं भूतसूक्ष्मविशिष्टं जीवं परमात्मनि स्वस्मिन् [6]घटयन् सन्, स्वं वेत्ति विन्दतीति वा स्ववित् प्रपन्नः अविद्वान् संसारी तयोः ज्ञान्यज्ञानिनोः सरणेः मार्गस्य मुखे

---

1. स भा-
2. -ह-मनसीति ।
3. मनसि प्र-
4. एनमे-
5. शरीरे घट-
6. -स्वस्मिन् विश्रमयति सरणेः अर्चिरादेर्मार्गस्य मुखे-

पूर्वभागे उत्क्रान्तिरूपे,[1] इत्थं साधारणे तुल्ये सति परतः उत्क्रान्तेः परं, यथोचितं यथायोग्यं नाडीभेदैः प्रपन्नं सुषुम्नया मूर्धन्यनाड्या, इतरान् तदितराभिः नाडीभिः नयति गमयति ।

व्याख्यान्तरे—यथोचितं तत्स्वरूपोचितं,[2] यदान्तरा? नाडीभेदैर्नयति तत्तल्लोकान् प्रापयति । तामसानां अधोनाड्यः अन्येषामूर्ध्वनाड्यः, तत्रापि मुमुक्षोः शताधिकोर्ध्वनाडीति भावः ॥ ४३ ॥

अथ निर्याणाधिकारान्तिमेन पद्येन प्रपन्नानुत्क्रान्तौ अर्चिरादिमार्गगमनाय कूपपतितसुतोद्धर्तृपितृन्यायेन स्वहृत्स्थो देवः तदा सुषुम्नानाडीं प्रवेशयतीत्याह[3]—

दहरकुहरे देवस्तिष्ठन्निषद्वरदीर्घिका-
निपतितनिजापत्यादित्सावतीर्णपितृक्रमात् ।
धमनिमिह नस्तस्मिन् काले स एव शताधिका-
मकृतकपुरप्रस्थानार्थं प्रवेशयति प्रभुः ॥ ४४ ॥

निषद्वरदीर्घिका पङ्कमयी वापिका तस्यां निपतितस्य निजपुत्रस्य आदानेच्छया तत्रावतीर्णो यः पिता तन्न्यायेन दहरकुहरे हृदयाकाशे तिष्ठन् प्रभुः देवः तस्मिन् काले उत्क्रान्तिसमय एव स्वयमेवाकृतकपुरं [4]श्रीवैकुण्ठं प्रति प्रस्थानाय नः प्रपन्नान् इह शरीरे शताधिकां धमनिं "शतञ्चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्धानमभिनिस्सृतैका । तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्ति" ॥ इत्युक्तां सुषुम्नां नाडीं प्रवेशयति नान्याम् ॥ ४४ ॥

---

1. -रूपे स्वविदविदुषोः साधारणे सति स्वं वेत्ति विन्दतीति वा स्ववित् प्रप(न्नैः)[न्नः] अविद्वान् संसारी तयोः स्वविदविदुषोः उभयोरपि इत्थं उत्क्रम(ण)[णे] साधारणे सति उत्क्रान्तावुभयोस्समानायां सत्यां परतः उत्क्रान्तेः परं यथोचितं

2. -चितं यथा भवति तथा नाडी in D. No. 5345. ms.

3. -ह-दहरेति । निषद्वरेत्यादि । निषद्वरादीर्घिका

4. वैकुण्ठपुरं प्रति

॥ गतिविशेषाधिकार एकविंशः ॥

अथ गतिविशेषाधिकाराद्येन[1] पद्येन भगवता सुषुम्नानाडीं प्रवेशितोऽयं अर्चिरादिगत्या विरजां तीर्त्वा परमपदं [2]प्रविशतीत्याह—

ज्वलनदिवसज्योत्स्नापक्षोत्तरायणवत्सरान्
पवनतपनप्रालेयांशून् क्रमादचिरद्युतिम् ।
जलधरपतिं देवाधीशं प्रजापतिमागत-
स्तरति विरजां दूरे वाचस्ततः परमद्भुतम् ॥ ४५ ॥

ज्वलनः अर्चिः पुरुषः आतिवाहिकानां प्रथमः, [3]तं दिवसं अहरभिमानिनं, ज्योत्स्नापक्ष शुक्लपक्षाभिमानिनं, उत्तरायणाभिमानिनं वत्सराभिमानिनं, [4]वाय्वभिमानिनं, सूर्याभिमानिनं, चन्द्राभिमानिनं, विद्युदभिमानिनं, जलधरपतिं वरुणं, देवाधीशं इन्द्रं, प्रजापतिं [5]ब्रह्माणं, [6]क्रमादागतः प्राप्तः[7] तेभ्यः पूजां प्राप्त इत्यर्थः । विरजां नदीं तरति । ततः परं [8]विरजातरणानन्तरं, वाचोदूरे स्थितं वाचामगोचरस्वभावं अद्भुतं स्थानमिति [9]विशेषः । [10]प्राप्नोतीति शेषः ॥ ४५ ॥

---

1. -धिकारपद्ययोः आद्येन
2. प्रवेशयतीत्याह-ज्वलनेति ।
3. तमागच्छति ततः क्रमेण दिवसं
4. पवनं वायुं तपनं सूर्यं प्रालेयांशुं चन्द्रं अचिरद्युति विद्युदभिमानिनं वद्युतं जलधर-
5. च added ब्रह्माणं omitted
6. क्रमागतः
7. प्राप्तः अनन्तरं विरजां
8. विरजा to नन्तरं omitted
9. वि omitted
10. तरति प्राप्नोतीत्यनुषज्यते ॥ 45 ॥

[1]गतिविशेषाधिकारान्तिमेन पद्येन भगवाननादिकाले संसारमरुकान्तारे याता-यातपरिश्रान्तान् प्रपन्नान्[2] धर्माधिवाहिकैरतिवाह्यान् परस्मिन् पदे निजपद[3]च्छाया-दानेन सुखयतीत्याह[4]—

पितृपथघटीयन्त्रारोहावरोहपरिभ्रमैः
निरयपदवीयातायातक्रमैश्च निरन्तरैः ।
अधिगतपरिश्रान्तीनाज्ञाधरैरतिवाह्य नः
सुखयति निजच्छायादायी स्वयं हरिचन्दनः ॥ ४६ ॥

[5]हरिचन्दनः [6]पितृपथो धूमादिमार्गः, देवलोकमार्गः स एव घटीयन्त्रं [7]तदारोहावरोहरूपैः परिभ्रमैः भ्रमणैः, निरयपदवी नरकमार्गः, तत्र च निरन्तरैः अविच्छिन्नैः, यातायातानां गमनागमनानां, क्रमैः [8]आवृत्तिभिरित्यर्थः । अधिगत-परिश्रान्तीन् प्राप्तपरिश्रमान् नः स्वयमाज्ञाधरैः आतिवाहिकगणैः[9] अतिवाह्य अर्चि-रादिमार्गेणातिवाहनं कारयित्वा परपदे निजच्छायादायी सन्[10] सुखयति निजश्री-पादयोः संसारतापहन्त्रीं[11] छायां दत्वा निरतिशयानन्दं प्रापयतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥

---

1. अथ
2. -न्नान् इत्थमातिवाहिकैरतिवाह्य परस्मिन्
3. -पाद-
4. -ह-पितृपथेति ।
5. हरिःचन्दन इव हरि-
6. तरुविशेषः कल्पद्रुमविशेषो हरिः । पितृपथेत्यादि । पितृपथो
7. ஏற்றம் பூண்ட நடையாகவுமாம் तदा-
8. (पर्यै) [पर्याये] रावृत्तिभिरित्यर्थः । प्राप्तपरिश्रमान
9. -गणैः आज्ञाधराः आज्ञापरिपालकाः अनुचराः तैरतिवाह्य अर्चिरादिमार्गस्य अतिवाहनं कारयित्वेत्यर्थः । परमपदे निज—
10. सन् निजदपादयोः छायां दत्वा यस्य छायामृतं उपछायामिव घृणेः ''वासुदेव-तरुच्छाया नातिशीता न (कल्मषामि)[घर्मदा'' । इ]त्युक्तां संसार-
11. -न्त्रीमिति भावः । सुखयति निरतिशया-

॥ परिपूर्णब्रह्मानुभवाधिकारो द्वाविंशः ॥

[1]परिपूर्णब्रह्मानुभवाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन परमपदं [2]प्रापित(स्सन्)[स्य]-सपदि पूर्णब्रह्मानुभवप्रकारं दर्शयति[3]—

वितमसि पदे लक्ष्मीकान्तं विचित्रविभूतिकं
सचिवगमितस्सम्पद्याविर्भवत्सहजाकृतिः ।
स्फुटतदपृथक्सिद्धिः सिध्यद्गुणाष्टकतत्फलो
भजति परमं साम्यं भोगे निवृत्तिकथोज्झितम् ॥ ४७ ॥

[4]सचिवगमितः आतिवाहिकैः अर्चिरादिकया गत्या परमपदं प्रापितोऽयं वितमसि पदे तमसः परस्मिन् स्थाने श्रीवैकुण्ठे[5] नानाविधा आश्चर्यभूताश्च विभूतयो लीलाभोगरूपाः यस्य, यद्वा विचित्रा [6]विभूतयो गुणविभूतयश्च[7] यस्य तं लक्ष्मीकान्तं सम्पद्य[8] समेत्य आविर्भवन्ती सहजा स्वतस्सिद्धा संसारदशायां तिरोहिता आकृतिः निरञ्जनत्वनिर्दुःख[9]त्वादिरूपा यस्य सः, [10]स्फुटा स्पष्टत्वेन दृष्टा, तस्मात् ब्रह्मणः पृथक्सिद्ध्यभावः यस्य सः प्रत्यक्षितस्वस्वामिशरीरशरीरिभाव इत्यर्थः । सिध्यद्गुणाष्टकतत्फलः प्रादुर्भवद्गुणाष्टकमेव अपहतपाप्मत्वादिकं[11] तत्फलं, स्वरूपाविर्भावस्य

---

1. अथ added
2. प्रापितस्यास्य परिपूर्ण-
3. -ति-वितमसीति ।
4. -गमतिः
5. वैकुण्ठलोके विचित्रा नाना-
6. वि omitted
7. -तयः चरित्रविभूतयश्च
8. -द्य सम्पदं एत्य आविर्भवत्सहजाकृतिः आविर्भवन्ती सहजा
9. -त्वनिरसिकज्ञानरूपा
10. स्फुटतदपृथक्सिद्धिः स्फुटा—
11. -त्वादिकमेव

फलं यस्य सः, [1]सिध्यद्गुणाष्टकञ्च तत्फलं, गुणाष्टकस्य फलभूतः[2] परिपूर्णब्रह्मानुभवश्च यस्य सः, भोगे परब्रह्मानुभवरूपे[3] परमं साम्यं ब्रह्मणेत्युक्तेः भजति । "भोगमात्रसाम्यलिङ्गाच्चे" ति सूत्र ज्ञानतो भोगमात्रतश्च ब्रह्मण[4]स्साम्यो(क्तिः)[क्तेः] जगत्कारणत्वाद्यसाधारणाकारैस्साम्यं व्या[5]व(र्त्यतेऽति) [र्तयति । or र्त्येतेति] ईदृशं निवृत्तिकथोज्झितं [6]पुनरावृत्तिसङ्गरहितमित्यर्थः ॥ ४७ ॥

अथ परिपूर्णब्रह्मानुभवाधिकारान्तिमेन पद्येन स्वप्रार्थनामुखेन परिपूर्णब्रह्मानुभवपरीवाहप्रकारं[7] दर्शयति[8]—

अविश्रान्तश्रद्धाशतकलहकल्लोलविषमा
ममाविर्भूयासुर्मनसि मुनिसिद्धादिसुलभाः ।
मधुक्षीरन्यायस्वगुणविभवासञ्जनकन-
न्महानन्दब्रह्मानुभवपरिवाहा बहुविधाः ॥ ४८ ॥

अविश्रान्तं निरन्तरं प्रवृत्तं श्रद्धाशतं तत्तत्प्रवाहविषयादरशतं[9] तस्य [10]ये अन्योन्यं कलहाः [11]अयं प्रथमं अनुभवितव्यः, अयं प्रथममनुभवितव्य इति[12] त

---

1. यद्वा सिध्य-
2. –भूतं
3. -रूपे "सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चिते"त्युक्तः परमसाम्यं ब्रह्मणा सहेति शेषः। सह ब्रह्मणेत्युक्तेः उपैति। भोगमात्र—
4. ब्रह्मणा साम्योक्तेः
5. -वर्तते। तेन कीदृशं निवृत्ति-
6. निवृत्तिसङ्गरहितं पुनरा—
7. -प्रकारान्
8. -ति-। अविश्रान्तेति।
9. -तं प्रतिपरीवाहं श्रद्धा उत्पद्यन्ते। तस्य—
10. -यो to कलहः
11. अथ प्र-
12. -ति कलहः कलहा [:]कल्लोलाः

एव कल्लोलाः तैर्विषमा दुर्विगाहा [1]अनुभवितुमशक्याः, [2]मुनयः उपासकाः, यद्वा सनकादयः सिद्धाः, नित्यसिद्धाः अनन्तगरुडादयः, आदिशब्देन [3]मुक्ता गृह्यन्ते, तेषां सुलभाः परिचयबलेन भोक्तुं सुलभाः, [4]मधुमिश्रं यत् क्षीरं तस्य यो न्यायः तेन स्वस्यात्मनो यो गुणविभवः योग्यतातिशयः आत्मस्वरूपे ऐश्वर्यादपि भोग्यतातिशयोऽस्ति, तस्यासञ्जनमनुभवस्तेन कनन्तः अतिभोग्यतया दीप्यमानाः, क्षीरं स्वतः स्वादु, मधु च स्वादु, [5]तन्मिश्रणे क्षीरस्य स्वादुता अतिशयिता भवति । एवं [6]स्वात्मविशिष्टपरमात्मानुभवैक[7] स्वस्वरूपभोग्यताविशेषितब्रह्मस्वरूपभोग्यता, निस्समाभ्यधिका भवति,[8] महानन्दब्रह्मानुभवपरीवाहा मम मनस्याविर्भूयासुः । महानन्देति ब्रह्मविशेषणं प्रवाहविशेषणं वा ॥ ४८ ॥

अथार्थानुशासनरूपप्रथमभागान्ते उक्ताधिकारार्थानामनुक्रमरूपं पद्यमाह[9]—

---

1. दुरवगाहाः
2. मुनिसिद्धादिसुलभाः मुन-
3. -क्ताश्च । तेषां
4. -भाः, किञ्च मधुक्षीरेत्यादि । मधुमिश्रं क्षीरं मधुक्षीरं तन्न्यायो क्षीरं स्वतस्स्वादु
5. ते तन्मिश्रेण क्षी-
6. स्वगुणविभवासञ्जनेन स्वस्यात्मनो यो गुणविभवः भोग्यतातिशयः आत्मस्वरूपे ऐश्वर्यादपि भोग्यतातिशयोऽस्ति । तस्यासञ्जनं तेन ब्रह्मणो विशेषणं स्वात्मविशिष्ट—
7. नुभवे स्वस्वरू—
8. भवति । कनत् जीवात्मस्वरूपजगुणविभवासञ्जनेनातिभोग्यतया दीप्यमानः महान् आनन्दो यस्य तत् । महानन्दश्च तत् ब्रह्म च तस्यानुभवपरीवाहाः ब्रह्मविषयानुभवपरम्पराः बहुविधाः, सर्वस्वदानान्तर्भावात् ते मम मनसि आविर्भूयासुः प्रलक्ष्यन्ते । अस्मिन् पक्षे अविश्रान्तश्रद्धाशतं तत्तत्कैङ्कर्यसुखविषयं । बहुविधानि भगवदनुभवपरीवाहरूपकैङ्कर्यसुखानि मम मनसि आविर्भूयासुः इति विवेकः । 48 । —
9. -ह-सन्दष्ट इति ।

सन्दृष्टस्सारवाग्वित्स्वपरनिशितधीस्सङ्गजिन्नैकसंस्थः
स्पष्टोपायोऽतिखिन्नः सपरिकरभरन्यासनिष्पन्नकृत्यः ।
स्वावस्थार्हं सपर्याविधिमिह नियतं व्यागसं क्वापि बिभ्र-
न्निर्मुक्तस्थूलसूक्ष्मप्रकृतिरनुभवत्यच्युतं नित्यमेकः ॥ ४९ ॥

[1]एकस्संसरन् [चे]तनः [2]सन्दृष्टः प्रथमगुरुणा कटाक्षितः[3], अनेन उपोद्घाताधिकारार्थः सूचितः । सारवाक् साराख्या वाक् रहस्यत्रयरूपा तां वेत्ति विन्दति वा [4]सारनिष्कर्षी सन् [5]स्वपदनिशितधीः, स्वविषया परमात्मविषया [नि]शिता निश्चिता धीर्यस्य [6]सः, अनेन[सारनिष्कर्ष]प्रतितन्त्रार्थपञ्चकतत्त्वत्रयपरदेवतानिर्णयार्थाः सङ्गृहीताः । सङ्गः प्रकृत्यभिलाषः तज्जित्[7] उत्पन्नवैराग्यः, नैकसंस्थः भक्त्यधिकाराद्भिन्ने अकिञ्चनाधिकारे स्थितः, स्पष्टोपायः स्पष्टत्वेन [8]निर्णीतोपायः, अतिखिन्नः उपायान्तरदौष्कर्यादिति भावः । [अनेन मुमुक्षुत्वाधिकारिविभागोपायविभागप्रपत्तियोग्याधिकारार्थाः सङ्गृहीताः ।] सपरिकरे[9] भरन्यासे निष्पन्नकृत्यः, [10]परिकरशब्देन परिकरविभागाधिकारार्थः, भरन्यासशब्देन साङ्गप्रपदनाधिकारार्थः, निष्पन्न[11]कृत्यशब्देन कृतकृत्याधिकारार्थः [12]सूचितः । स्वावस्थार्हं

---

1. अथ संसरन् चेतनः
2. सन्दृष्टः omitted
3. -तः भवति । अतः सन्दृष्ट इत्युपोद्घाताधिकारार्थसङ्ग्रहः । सारवाक्
4. तदनन्तरं added
5. स्वपर-
6. स्वस्वभावपरस्वभावविवेकात् । अनेन शरीरशरीरिभावेन प्राप्तृप्राप्यरूपेण भोक्तृनियन्तृरूपेण अवरत्वपरत्वरूपेण च स्वपरनिशितधीरित्युक्तं, तेन प्रतितन्त्रार्थपञ्चकतत्त्वत्रयपरदेवतानिर्णयार्थाः सङ्गृहीताः । सङ्गजित् संगः
7. तज्जित् प्रपन्नवैराग्यः मुमुक्षुः नैकस्संस्थः । भक्त्य—
8. निर्णीतः स्वानुरूपं प्रत्युपायः
9. -रिकरभरन्यासे
10. सपरि-
11. -कृत्य omitted
12. अः सूचितः ।

स्वनिष्ठाभिज्ञानानुगुणं सपर्याविधिं [1]स्वनिष्ठाभिज्ञानाधिका(र:)[रार्थ:] उत्तरकृत्याधिका(र:)[रार्थ:]सूचित: ।

अत्र सपर्याशब्देन सपर्याकाष्ठा भागवतकैङ्कर्यविशेष उच्यते, तेन पुरुषार्थकाष्ठाधिका(र:)[रार्थ:] [2]सूचित: । नियतमिति शब्देन शास्त्रीयनियमनाधिकारार्थ:, व्यागसमित्यनेन अपराधपरिहाराधिकारार्थ:, क्वापि बिभ्रदित्यनेन स्थानविशेषाधिकारार्थ:, निर्मुक्तस्थूलसूक्ष्मप्रकृतिरित्यनेन निर्याणाधिकारार्थ:, गतिविशेषाधिकारार्थ:, नित्यमच्युतमनुभवतीति परिपूर्णब्रह्मानुभवाधिकारार्थ उक्त: ॥ ४९ ॥

[अर्थानुशासनभाग: प्रथम: समाप्त:[3] ।]

—: * :—

॥ सिद्धोपायशोधनाधिकारस्त्रयोविंश: ॥

अथ स्थिरीकरणभागे सिद्धोपायशोधनाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन सर्वज्ञ: सर्वशक्ति: परमकारुणिक: श्रिय:पतिरेव सिद्धोपाय इत्याह[4]—

युगपदखिलं प्रत्यक्षेण स्वतस्सततं विदन्
निरवधिदयादिव्योदन्वानशक्यविवर्जित: ।
जलधिसुतया सार्धं देवो जगत्परिपालयन्
परमपुरुषस्सिद्धोपाय: प्रतीष्टभरस्सताम् ॥ ५० ॥

[5]अखिलं विदन् सर्वज्ञ:, [6]व्यावृत्तिमाह—युगपदिति । एककाल एव[7] अन्ये

---

1. -विधि उत्तरकृ-
2. -श्च सूचि-
3. Chapter subheading from the Rahasyatrayasāra.
4. -ह-युगपदिति ।
5. अत्र प्रथमचरणेन अस्य सर्वज्ञत्वं शोधयति । अखिलं
6. अन्येषां सर्व(ज्ञात्)व्यावृत्ति-
7. एव सर्वं वेत्ति अन्ये-

तु क्रमेण, इन्द्रियाधीनज्ञानत्वात् । [1]सर्वमपि ईश्वरज्ञानं प्रत्यक्षमेव । अन्येषां ग्रहणस्मरणरूपेण [2]द्विविधं, स्वतस्स्वभावतः अन्येषामेतत्प्रसादाधीनसार्व[3]ज्ञत्वात्, सततं सर्वदा[4], अन्येषां कदाचिदस्ति कदाचिन्नास्ति । ब्रह्मरुद्रादीनां सार्वज्ञे युगपदखिलज्ञानं नास्ति । सर्वशब्दः सङ्कुचितः प्रत्यक्षत्वञ्च[5] सततमपि नास्ति । नित्यमुक्तानां तु सततं युगपत्प्रत्यक्षेण अखिलज्ञानं यद्यप्यस्ति तथापि स्वतो न भवति, परमात्मप्रसादाधीनत्वात्, एवं[6] सर्वव्यावृत्त[7]सार्वज्ञः अशक्यविवर्जितः अशक्यांशरहितः सर्वशक्तिरिति यावत् । निरवधिकदयादिव्योदन्वान् निरवधिदयादुग्धाब्धिः जलधिसुतया श्रिया सार्धं जगद्वि[8]भूतिद्वयं परिपालयन् परमपुरुषः पुरुषोत्तमः श्रियःपतिः सतामाश्रितानां प्रतीष्टभरः स्वीकृतभरः सिद्धोपाय इत्युच्यते ॥ ५० ॥

अथ सिद्धोपायशोधनाधिकारान्तिमेन पद्येन श्रुतिष्वीश्वरः सिद्धोपायत्वेन जोघुष्यमाणोऽपि कुदृष्टिभिरुपायत्वेन न ज्ञायते । अथापि [9]सात्त्विकानामस्मत्सिद्धान्तस्सुलभो भवति यथा भूगतो निधिः उपर्युपरि [10]सञ्चरद्भिरपि भाग्यरहितैः न लक्ष्यते, भाग्यवतां सुलभो भवति तद्वदित्याह[11]—

विश्राम्यद्भिरुपर्युपर्यपि दिवानक्तं बहिर्दर्शने-
रस्मद्देशिकसम्प्रदायरहितैरद्यापि नालक्षितः ।

---

1. –त्वात् । तदपि प्रत्यक्षेण ईश्वरसर्वज्ञानं प्रत्यक्षमेव ।
2. विविधं
3. सार्वज्ञात्
4. वेत्ति in addition
5. न in addition before सतत......
6. भगवान् after एवं
7. -त्तस्सर्व-
8. -गदुभयविभूति परि-
9. सात्त्वतानां
10. चरतामपि भाग्य-
11. -ह- विश्राम्यद्भिरिति ।

स्वप्राप्तेस्स्वयमेव साधनतया जोघुष्यमाणः श्रुतौ
सत्त्वस्थेषु भजेत सन्निधिमसौ शान्तावधिश्शेवधिः ॥ ५१ ॥

श्रुतौ स्वप्राप्तेः स्वयमेव साधनतया जोघुष्यमाणः शान्तावधिः[1] शेवधिः निधिः भक्तानां निधिस्थानीयः भगवान् दिवानक्तं अहोरात्रं उपर्युपरि [2]समीपविश्राम्यद्भिः सञ्चरद्भिरपि बहिर्दर्शनैः स्थूलदृष्टिभिः बाह्यदर्शनस्थैश्च । किञ्चास्मद्देशिकसम्प्रदायरहितैः अस्मदाचार्याणां नाथयामुनयतीन्द्रादीनां सम्प्रदायः उपदेशपरम्परा तद्विधुरैरद्यापि नालक्षितः, सिद्धोपायत्वेन न दृष्टः यथाञ्जनविशेषविधुरैः निधिर्नालक्ष्यते, तद्वदेव[3] बहिर्दर्शनैः अदृष्टोऽपि सत्त्वस्थेषु सात्त्विकजनेषु अस्मद्दर्शनस्थेषु सन्निधिं भजेत सिद्धोपायत्वेन सन्निहितो भवति सदञ्जनवतां निधिरिव ।

व्याख्यान्तरे—उपर्युपरि उत्तरोत्तरं भोगेषु विश्राम्यद्भिः अनवरतभोगतृष्णापरवशैरित्यर्थः । अत एव दिवानक्त अहोरात्रं बहिर्दर्शनैः बाह्यविषयासक्तबुद्धिभिः अस्मद्देशिकानां नाथयामुनयतिवरादीनां सम्प्रदायेन रहितैः तत्सम्प्रदायानभिज्ञैः इत्यर्थः । अद्यापि कठोरतरदुःखानुभवदशायामपि नालक्षितः सिद्धोपायत्वेन न ज्ञातः स्वप्राप्तेः पुरुषार्थस्य स्वयमेव साधनतया श्रुतौ वेदान्ते जोघुष्यमाणः पुनः पुनः प्रतिपाद्यमानः शान्तः निवृत्तः अवधिः देशकालवस्तुपरिच्छेदः यस्य सः शेवधिः आश्रितानां निक्षेपः, असौ भगवान् सत्त्वस्थेषु सात्त्विकेषु सन्निधिं सिद्धोपायत्वेन सन्निधानं भजेत ॥ ५१ ॥

॥ साध्योपायशोधनाधिकारश्चतुर्विंशः ॥

अथ साध्योपायशोधनाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन सिद्धोपायवशीकरणार्थौ साध्योपायौ भक्तिप्रपत्ती इत्याह[4]—

---

1. -वधिः निरवधिः शेवधिः
2. समीपे विश्रा-
3. -देवं
4. -ह- यथाधिकरणं [इति]

यथाधिकरणं प्रभुर्यजनदानहोमार्चना-
भरन्यसनभावनाप्रभृतिभिस्समाराधितः ।
फलं दिशति देहिनामिति हि सम्प्रदायस्थितिः
श्रुतिस्मृतिगुरूक्तिभिर्नयवतीभिराभाति नः ॥ ५२ ॥

प्रभुः सर्वेश्वरः यथाधिकारं, यजनं यागः, दानं पात्रेषु द्रव्यत्यागः, होमो नित्य[1]होमादिभिः, अर्चना समाराधनं, [2]भरन्यसनं भरन्यासः, [3]भावना उपासनं, प्रभृतिशब्देन देवालयग्रामप्रतिष्ठादयो गृह्यन्ते । तैस्समाराधितस्सन् देहिनां नः [4]फलं दिशतीति हि सम्प्रदायस्थितिः । श्रुतिस्मृतिभ्यां गुरूक्तिभिः नाथादिग्रन्थैश्च कीदृशीभिः सत्तर्कोपबृंहिताभिः स्फुरति । तस्मान्मोक्षे साध्योपायौ भक्तिप्रपत्ती ।

व्याख्यान्तरे—यथाधिकरणं तत्तत्फलकामनारूपाधिकारं नयवतीभिः युक्तिमतीभिः आभाति ग्राह्यतरत्वेन प्रकाशत इत्यर्थः ॥ ५२ ॥

साध्योपायशोधनाधिकारान्तिमेन पद्येन सर्वशास्त्रविशारदा अस्मदाचार्याः सिद्धोपायवशीकरणार्थे भक्तिप्रपत्ती इत्यस्माकं उपदिष्टवन्त इत्याह[5] । —

तत्तद्धैतुकहेतुके कृतधियस्तर्केन्द्रजालक्रमे
बिभ्राणाः कथकप्रधानगणने निष्ठां कनिष्ठाश्रयाम् ।
अध्यात्मश्रुतिसम्प्रदायकृतकैरद्धा विशुद्धाशयाः
सिद्धोपायवशीक्रियामिति हि नस्साध्यां समध्यापयन् ॥५३॥

---

1. -होमादिः
2. भरन्यसनं omitted
3. भावना omitted
4. तत्तत्फलं ददातीति सम्प्रदायस्थित्या उपदिष्टवार्तापरम्परया श्रुति......
5. -इ- तत्तदिति ।

ते ते हैतुकाः, हेतुः युक्तिः, युक्तिमात्रप्रधानाः[1] वेद्प्रमाणविधुराः बाह्यकुदृष्टिमतस्थाः हैतुका एव हेतवः [2]प्रवर्तका यस्य हैतुककल्पित इत्यर्थः। तर्केन्द्रजालक्रमे तर्को इन्द्रजालमिव तस्य क्रमो मार्गः तत्र कृतधियः शिक्षितबुद्धयः। [3]किञ्च इमे कथकप्रधाना इति गणनायां प्रस्तुतायां कनिष्ठिकाङ्गुलिगतां निष्ठां[4] बिभ्राणाः कनिष्ठिकया प्रथमं प्रथमं गणिता इत्यर्थः। किञ्च अध्यात्मश्रुतयः वेदान्ताः तत्सम्प्रदाया एव कतकानि पङ्कच्छेदकबीजानि तैरद्धा विशुद्धाशयाः, अद्धा निश्चयेन भृशं वा विशुद्धाशया आचार्याः[5] साध्यां पुरुषैः [6]सार्धयित्वात्(?) साध्योपायरूपां सिद्धोपायवशीक्रियां[7]साध्योपायौ भक्तिप्रपत्ती सिद्धोपायवशीकरणार्थौ इति नः शिष्यान् [8]सम्यगध्यापितवन्तः उपदिष्टवन्त इत्यर्थः ॥ ५३ ॥

॥ प्रभावव्यवस्थाधिकारः पञ्चविंशः ॥

अथ उपायप्रभावव्यवस्थाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन भगवत्स्वरूपादिकं यथा श्रुत्यादिभिः[9] अवसेयं तथा भागवतानां तदाश्रयणादेश्च महिमा श्रुत्यादिभिरेव पूर्वाचार्यैर्निश्चित इत्याह[10]—

स्वरूपं यद्यादृग्गुणविभवलीलादि च विभोः
तदाज्ञासेतुश्च श्रुतिभिरवसेयं तदखिलम् ।

---

1. -नाः हेतुकाः
2. प्रवृत्तिकाः
3. किञ्च कनिष्ठाश्रयां कनिष्ठिकाङ्गुलिगतां कथकप्रधानगणनानिष्ठां इमे कथक—
4. निष्ठां गणनानिष्ठामित्यर्थः
5. -र्याः वादिहंसाम्बुदाभिधाः
6. साधनीयत्वात् साध्यो-
7. -क्रियामिति
8. -न् समध्यापयन् सम्यग्—
9. -दिभिरुपेयं तथा
10. -ह- स्वरूपमिति

तथा तद्भक्तानां तदुपसदनादेश्च महिमा
यथाधीतं सद्भिर्यतिपतिमुखैरध्यवसितः ॥ ५४ ॥

विभोः भगवतः स्वरूपं यत् यदात्मकं[1], यादृक् यत्स्वभावकं, गुणाः ज्ञानबलै[2]श्वर्यादयः, विभवाः विभूतयः[3], लीला जगद्व्यापारादिः, आदिशब्देन विग्रहादिः गृह्यते । [4]तस्य भगवतः आज्ञा विधिनिषेधरूपा, सैव सेतुः, तदखिलं यथा श्रुतिभिः एवावसेयम् तथा तद्भक्तानां तदाश्रितानां तेषां समाश्रयणादेश्च, आदिशब्देन तत्कैङ्कर्यं विवक्षितम् । यतिपतिमुखैः सद्भिः यथाधीतमधीतमनतिक्रम्य [5]अध्यवसितः निश्चितः ।

व्याख्यान्तरे—श्रुतिभिर्वेदान्तैरवसेयं व्यवस्थाप्यम् । तथाहि—ईश्वरस्वरूपादिवत् तत्तद्भक्तानां अनन्तगरुडविष्वक्सेनादीनां तस्य भगवतः उपसदनादेश्च, महिमा प्रभावः सद्भिः सकलप्रभावज्ञैः भगवद्भागवतादिप्रभावज्ञैः इति यावत् । यतिपतिमुखैराचार्यैः यथाधीतं गुरूपदिष्टमनतिक्रम्य अध्यवसितः व्यवस्थापितः ॥ ५४ ॥

अथ उपायप्रभावव्यवस्थाधिकारान्ति[6]मेन पद्येन कलियुगेऽपि स्वधर्मनिरताः [7]नस्सहवासयोग्याः सन्तीत्याह[8]—

चातुर्वर्ण्यचतुर्विधाश्रममुखे भेदे यथावस्थिते
(सक्तं)[वृत्तं] तन्नियतं गुणानुगुणया वृत्त्या विशिष्टं श्रिताः ।

---

1. यत्स्वभाविकगुणविभवलीलादि च गुणाः
2. सम्यग्ज्ञानबलैश्वर्यादयश्च
3. च added
4. तदाज्ञासेतुश्च तस्य आज्ञासेतुश्च नित्यनैमित्तिकाः धर्माः कर्तव्यत्वेनानुशिष्टाः अकृत्यकरणादयश्च धर्माधर्मावित्यर्थः एवं तदखिलं......
5. अधीयमानमाश्रित्य अनुसारेणेत्यर्थः अध्यवसितः महिमा निश्चितः ॥ 54 ॥
6. -स्थाधिकारपद्ययोः अन्तिमपद्येन
7. एकान्तिनः नस्सह
8. -ह- चातुर्वर्ण्येति ।

त्यागोपप्लवनित्यदूरशरणव्रज्याविधौ कोविदाः
चिन्तामभ्युपगन्तुमन्तिमयुगेऽप्येकान्तिनस्सन्ति नः ॥ ५५ ॥

चत्वारो वर्णाः चातुर्वर्ण्यं, स्वार्थे ष्यञ् । ब्राह्मणादयः, चतुर्विधाश्रमाः ब्रह्मचर्यादयः, मुखशब्देन कुलगोत्रादयः [1]पुरोभूतत्वपश्चाद्भूतत्वादि च । चातुर्वर्ण्यादिभेदे यथावस्थिते यथापूर्वमवस्थिते सति [2]तन्नियतं वृत्तं तत्तद्वर्णाश्रमकुलादिनियतं आचारं, पुनः कीदृशं [3]गुणाः प्रपन्नत्वादयः तदनुगुणया वृत्त्या [4]वैष्णवविशेषाचारेण विशिष्टं[5] श्रिताः, [6]त्यागः स्वधर्मत्यागः, यद्वा परिकरत्यागः स एवोपप्लवः तैर्नित्यदूरा तद्गन्धरहितेत्यर्थः, तस्यां शरण[7]प्रज्ञायां [8]शरणागतविधौ कोविदाः एकान्तिनः भगवति पारमैकान्त्यं गताः भागवताः चिन्तामभ्युपगन्तुं भगवद्विषयचिन्तामङ्गीकर्तुं, भगवद्गुणानुभवचिन्तने सहायभूतां इत्यर्थः । सन्ति [9]अपिशब्देन इह तादृशाधिकारिणो दुर्लभाः, तेषां कार्तयुगधर्मावलम्बत्वात्, अथापि पञ्चषाः सन्तीति भावः ॥ ५५ ॥

॥ प्रभावरक्षाधिकारः षड्विंशः ॥

उपायप्रभावरक्षाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन उपायप्रभावं दर्शयन् उपाय-

---

1. पुरश्चूडत्वं पश्चाच्चूडत्वादि च चातु-
2. सन्नियतं
3. गुणानुगुणया वृत्त्या गुणाः
4. -त्त्या विशिष्टं वै-
5. विशिष्टा श्रि-
6. त्यागोपप्लवनित्यदूरशरणव्रज्याविधौ त्या-
7. शरणव्रज्यायां
8. शरणागतौ कोविदाः
9. अन्तिमयुगेऽपीति

[1]प्रभावतोऽचेतनानामपि तादृशविचित्र[2]महिमा सम्भवेत्, चेतनानां भगवत्परिग्रह आश्चर्य[3]महिमासम्भवः कैमुतिकन्यायसिद्ध इत्यभिप्रेत्याह[4]—

शिलादेस्स्त्रीत्वादिर्विपरिणतिरस्त्वद्भुतमिदं
ततोऽप्येतच्चित्रं यदुत दहनस्यैव हिमता ।
तृणस्यैवास्त्रत्वं रिपुषु निहतेरेव हितता
पदत्रेणैवेह त्रिभुवनपरित्राणमिति च ॥ ५६ ॥

शिलादेः आदिशब्देन शान्ताङ्गारबृन्दावनादिः गृह्यते । स्त्रीत्वादिरित्यत्रादिशब्देन [5]पुंस्त्वनन्दनत्वादिः । उपायभूतभगवत्पादारविन्दसंसर्गात् शिलायाः कस्याश्चित् स्त्रीत्वमभवत् । शान्ताङ्गारस्य पुंस्त्वं परीक्षित्त्वमभवत् । तथा बृन्दावनस्य नन्दनत्वमभवत्[6] । इदमद्भुतमस्तु । ततोऽप्येतद्वक्ष्यमाणमाश्चर्यं भवति । यदुत यच्च, दहनस्यैव हिमता, लङ्कायां हनुमद्वालधिवह्नेः शीतत्वं "शीतो भव हनूमतः" इति सीतायाः अनुग्रहात् । किञ्च तृणस्यैवास्त्रत्वं, तृणस्य केवलस्य ब्रह्मास्त्रत्वं जातं, रामपरिग्रहात् । रिपुषु खररावणादिषु निहतेः हननस्यैव हितत्वं जातं, [7]अन्यकर्तृकं हननं दुःखावहम् । सर्वत्र एवकारप्रयोगः दहनादेः प्राकृतत्व[8]सूचनाय । तथा पदत्रेणैव त्रिभुवनरक्षणं अयोध्यायां रामवनवासकाले [9]कृतम् ॥ ५६ ॥

---

1. -प्रभावः ते चेतना-
2. महिमसम्भवे चेत-
3. महिमसम्भवः
4. -ह-शिलादेरिति ।
5. पुंस्त्वानन्दनवनादि
6. तत्र लतौषधीनामपि मुक्तिरभवत् इति यत् तत् इदमस्तु अद्भुतमेव ।
7. अन्यत्र कर्तृकं हननं दुःखाय । सर्वत्र
8. -प्राकृतत्वास्त्ररचनाय तथा । पद......
9. कृतं इदमपि महदाश्चर्यम् । लौकिकदृष्ट्या शिलादीनां एषामपि तामेवाश्चर्यं ?-रूपातिशयो यथा भगवत्परिग्रहादासीत्, तथा चेतनानां भगवत्परिग्रहे आश्चर्यरूपो महिमा जायते । इति कैमुतिकन्यायसिद्धमिति भावः ॥ 56 ॥

[1]अथान्तिमेन पद्येन यत्परिगृहीतप्रपत्तिप्रभावो [2]लोकातीतः तादृशस्य प्रपन्नस्य महिमा वेदवाचामगोचर इत्याह[3]—

रागद्वेषमदाधिकैरिह महारक्षोभिरक्षोभितं
नित्ये रक्षितरि स्थिते निजभरन्यासाभिधानं तपः ।
यत्कक्षीकृतमत्यशेत विविधान् धर्मानधर्मद्रुहः
तद्भूमार्णवलेशवर्णनमपि प्राचां न वाचां पदम् ॥ ५७ ॥

[4]स्थित इत्यधिकप्रयोगात् नित्यस्य रक्षितुः महिमा[5] तिष्ठतु तावत्, तद्वशीकरणरूपो यः प्रपत्तेः प्रभावः श्रूयतामिति भावस्सूच्यते । [6]सर्वथा रक्षणोद्युक्ते भगवति भरन्यासाख्यं[7] तपः कीदृशं, [8]रागः प्राकृताभिलाषः, तदलाभे द्वेषः, तल्लाभे मदः, आदिशब्देन मोहादिः गृह्यते, त एव रक्षांसि, सर्वजगत्क्षोभणात्, तदिहास्मिन् प्रपन्ने अक्षोभितं क्षोभमप्राप्तं, कामक्रोधादिषु क्रियमाणेष्वपि प्रपत्तेरन[9]पायात्, अन्यत्तपः क्रोधादिभिः क्षरति, [10]येन प्रपन्नेन, कक्षीकृतमङ्गीकृतं सत् अधर्मद्रुहः अधर्मनाशकान् विविधान् धर्मान् सत्यं तपो दमश्शमो दान[11]मित्यादिकानत्यशेत अतिक्रान्तमभूत् । स्वप्रभावतः विषयप्रभावाच्च [12]तस्य प्रपन्नस्य भूमार्णवः

---

1. अथोपायप्रभावाधिकारपद्ययोरन्तिमेन
2. -तः मत्कर्तुः? प्रपन्नस्य
3. -ह-रागेति ।
4. नित्ये रक्षितरि स्थिते स्थित-
5. -मा निष्कर्षात् तावत् तद्वशीकरणरूपायाः
6. नित्यरक्षके सर्वदा
7. -न्यासाभिधानं तपः भरन्यासरूपं तपः भरन्यासाख्यं तपः "तस्मान्न्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुः" इत्युक्तः कीदृशं
8. रागद्वेषेति प्रकृतिविषयाभिलाषः तद-
9. अनपायन्
10. यत् कक्षीकृतमयेन ? प्रपन्नेन अङ्गीकृतमसत् अधर्म-
11. -मित्यादीन् अत्यशेत ।
12. तद्भूमार्णवलेशवर्णनमपि तस्य

महिमसमुद्रस्तस्यैकदेशवर्णनमपि प्राचां वाचां वेदवाचां[1] परमगोचरं भवति ॥ ५७ ॥

[॥ स्थिरीकरणभागो द्वितीयः समाप्तः[2]]

—: * :—

॥ मूलमन्त्राधिकारः सप्तविंशः ॥

[3]मूलमन्त्राधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन आचार्योपदिष्टं मूलमन्त्रं सार्थमनुसन्दधतां भरन्यासमङ्गीकुर्वन् देवः क्षिप्रं मोक्षप्रतिबन्धकसर्वपापविनिर्मोचनं करोतीत्याह[4]—

तारं पूर्वं तदनु हृदयं तच्च नारायणाये-
त्याम्नायोक्तं पदमवयतां सार्थमाचार्यदत्तम् ।
अङ्गीकुर्वन्नलसमनसामात्मरक्षाभरं नः
क्षिप्रं देवः क्षिपतु निखिलान् किङ्करैश्वर्यविघ्नान् ॥ ५८ ॥

तारं प्रणवं पूर्वपदं, [5]तदनन्तरं हृदयं, नमःपदं हृदयशब्देनाभिधीयते, तदनन्तरं "नारायणायेत्युपरिष्टादि"त्युक्तम् । तच्च नारायणायेति [6]पदं, पदत्रयात्मकं मूलमन्त्रमित्यर्थः ।

---

1. -चां न पदं अगोचरं भवति । "तस्यैवं विदुषः" "ब्राह्मणो विद्वानभिजयति," "ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः," "एतद्वै देवाः प्रत्यक्षं यत् ब्राह्मणाः" इत्यादीनाम् ॥ 57 ॥
2. Chapter's subheading from the Rahasyatrayasara.
3. अथ पदवाक्ययोजनात्मके तृतीये भागे मूल-
4. -ह-तारमिति ।
5. तदनु तदन-
6. -येति पञ्चपदत्रया-

सार्थं यथा तथा[1] अवयतां अनुसन्दधतां अलसमनसां उपायान्तरे[2]ऽप्यशक्तमनसां नः आत्मरक्षाभरं[3] अङ्गीकुर्वन्, देवो नारायणः[4] निखिलान् किङ्करैश्वर्यस्य परमपदे क्रियमाणकैङ्कर्यसाम्राज्यस्य विघ्नान् प्रतिबन्धकानि सर्वपापानि क्षिप्रं एतद्देहावसान एव निरस्यति वर्तमानसामीप्ये वर्तमानप्रयोगः ।

व्याख्यान्तरे—आचार्यदत्तं सदाचार्योपदिष्टं पूर्वं मन्त्रस्य प्रथमपदभूतं तारयतीति तारं संसारोत्तारकं प्रणवं तदनु ततः पश्चादाचार्योपदिष्टं हृदयं मन्त्रस्य प्रथमभूतं नमः पदं "मन्त्रस्य हृदयं नम" इत्यभियुक्ताः । आम्नायोक्तं वेदान्तप्रतिपादितं तन्नारायणायेति पदं च सार्थमवयतामनुसन्दधतां अलसमनसां मन्दबुद्धीनां, अनेन उपासनापेक्षया प्रपन्नस्य विलक्षणाधिकारः सूचितः । नः अस्माकमात्मरक्षाभरं अङ्गीकुर्वन्, स्वीकुर्वन्, वेदः निखिलान् किङ्करैश्वर्यविघ्नान् कैङ्कर्याख्या पुरुषार्थप्रतिबन्धकदुरितानि क्षिप्रं शीघ्रं क्षिपतु क्षिप्रमित्यनेन विलम्बितफलभाजामुपासकानां व्यावृत्तिः ॥ ५८ ॥

[5]अथान्तिमेन पद्येन [6]ज्ञातव्यार्थत्रयप्रकाशकैः त्रिभिः पदैः सङ्घटितो मूलमन्त्रः अनुसन्दधतामवश्यं संसारनिवर्तको भवतीत्याह[7]—

इत्थं सङ्घटितः पदैस्त्रिभिरसावेकद्विपञ्चाक्षरैः
अर्थैस्तत्त्वहितप्रयोजनमयैरध्यात्मसारैस्त्रिभिः ।
आद्यत्र्यक्षरवेदसूतिरजहत्स्थूलादिवृत्तित्रयः
त्रैगुण्यप्रशमं प्रयच्छति सतां त्रय्यन्तसारो मनुः ॥ ५९ ॥

---

1. -तथा आचार्योपदिष्टं अवयतां
2. उपायान्तरेषु अशक्तानां
3. -रक्षाभरन्यासं
4. -णः नः नि-
5. अथ मूलमन्त्राधिकारान्ति-
6. ज्ञातस्यार्थत्रय-
7. -ह-इत्थमिति ।

इत्थमुक्तप्रकारेण एकद्विपञ्चाक्षरैः "ओमित्येकाक्षरं" "नम इति द्वे अक्षरे" "नारायणायेति पञ्चाक्षराणि" इत्युक्तैः, एकाक्षरद्व्यक्षरपञ्चाक्षररूपैः त्रिभिः पदैः तथाऽध्यात्मसारैः वेदान्तशास्त्रसारभूतैः तत्त्वहितप्रयोजनमयैः, तत्त्वं शारीरकाध्यायद्वयोक्तं आत्मस्वरूपं, हितं तृतीयाध्यायोक्तोपायविशेषः, प्रयोजनं चतुर्थाध्यायोक्तं अर्चिरादिगत्या भगवदनुभवरूपं तत्स्वरूपैस्त्रिभिरर्थैः यथाक्रमं पदत्रयोक्तैः सङ्घटितः सम्यङ्निबद्धः। किञ्च आद्यैस्त्र्यक्षरैः अकारोकारमकारैः, तद्द्वारेत्यर्थः। वेदानामृगादीनां त्रयाणां प्रसवभूः। यद्वा आद्यानि त्र्यक्षराणि वेदसूतयः[1] यस्य सः। अजहत् अत्यन्तं स्थूलादि वृत्तित्रयं येन सः स्थूलयोजना सूक्ष्मयोजना परयोजनाख्या वृत्तयः तिस्र उक्ताः। यद्वा स्वरूपरूपोपायफलयोजना-काले वेदान्तसारभूतोऽसौ मनुर्मूलमन्त्रः सतामलसानामस्माकं त्रैगुण्यस्य सत्त्वादि-गुणत्रयस्य, यद्वा, त्रैगुण्यशब्देन प्रकृतिर्लक्ष्यते तदाश्रयाया [2]द्यस्या देहेन्द्रियादि-रूपायाः प्रशमं मोक्षं प्रयच्छति। मोक्षे भगवदनुभवपरिपूर्णकैङ्कर्यप्राप्तिस्स्वतस्सिद्धेति भावः ॥ ५९ ॥

॥ द्वयाधिकारोऽष्टाविंशः ॥

अथ द्वयाधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन द्वयमन्त्रप्रभावं दर्शयति[3]—

आकर्णितो वितनुते कृतकृत्य(र)[क]क्ष्यां
आम्रेडितो दिशति यश्च कृतार्थभावम् ।
प्रत्यूषतां भजति संसृतिकालरात्रेः
पद्मासहायशरणागतिमन्त्र एषः ॥ ६० ॥

---

1. सूक्तयः
2. -याः तस्याः
3. -ति-आकर्णित इति ।

[1]यः आकर्णितः आचार्योपदेशात् केनचित्[2] कर्णेन गृहीतश्चेत् तस्य [3]कृतकृत्य(र)[क]क्ष्यां कृतं कृत्यमुपायानुष्ठानं येन[4] तत्त्वमनुष्ठितोपायत्वं वितनुते आपादयति, [5]यश्च आम्रेडितः, द्विस्त्रिरुक्तश्चेत् तस्य [6]कृतः अर्थः कैङ्कर्यरूपः येन तत् तां अनुष्ठितकैङ्कर्यतां दिशति प्रयच्छति । [7]एष पद्मासहाये[8] भगवति शरणागतेरुपकारभूतो मन्त्रः द्वयाख्यो मन्त्रः, संसृतिरेव कालरात्रिः तस्याः प्रत्यूषतां निवर्तकतां इत्यर्थः । भजति ।

व्याख्यान्तरे— कृतकृत्येषु प्रपन्नेषु कक्ष्यामन्तर्भावम् ॥ ६० ॥

[9]अथान्तिमेन पद्येन द्वयमन्त्रं स्तौति[10]—

एकं द्वयं त्र्यवयवं सुखलभ्यतुर्यं
त्यक्तार्थपञ्चकमुपात्तषडङ्गयोगम् ।
सप्तार्णवीमहिमवद्द्विवृताष्टवर्णं
रङ्गे सतामिह रसं नवमं प्रसूते ॥ ६१ ॥

---

1. पद्मासहाये भगवति शरणागतेरुपकारभूतोऽयं मन्त्रः द्वयाख्यो मन्त्रः आकर्णितः आचार्योप-
2. -चित् स आकर्णितः
3. कृतकृत्यतां
4. स त्वनु-
5. च मन्त्रः आम्रे-
6. कृतार्थतां कृतः
7. स एषः
8. सहायशरणागतिमन्त्रः संसृतिरेव कालरात्रिः तस्याः प्रत्यूषतां प्रातस्तां निवर्तकतामित्यर्थः ॥ 60 ॥
9. द्वयाधिकारद्वितीयेन पद्येन
10. -ति-एकमिति ।

[1]एकं एकमन्त्रात्मकं, यद्वा अद्वितीय[2]म् । उपायोपेयरूपार्थद्वयप्रतिपादनात् द्वयमिति प्रसिद्धम्, यद्वा खण्डद्वयात्मकम् । त्र्यवयवं [3]अवयवत्रययुक्तं, सुखलभ्य-तुर्यं, तुर्यः धर्मार्थकाममोक्षाणां मध्ये चतुर्थः पुरुषार्थः सुखेन लभ्यः तुर्यः मोक्षो येन तत्, व्यक्तार्थपञ्चकं स्फुटमर्थपञ्चकं यत्र तत्, तथाहि–श्रीमन्नारायणचरणाविति प्राप्यस्वरूपं व्यक्तं, "शरणं प्रपद्य" इत्यन्त्योपायः, उत्तमपुरुषेण प्राप्ता च, श्रीमते नारायणायेत्यत्र फलं, नम इत्यत्र विरोधि च व्यक्तम् । उपात्तषडङ्गयोगं षडङ्गानि आनुकूल्यसङ्कल्पादीनि । अत्र अङ्गिना सह षडङ्गनिर्देशः "न्यासः पञ्चाङ्गसंयुत" इत्युक्तेः, उपात्तः स्वीकृतः [4]षडङ्गरूपो भरन्यासरूपः उपायः येन तत् । किञ्च सप्तार्णवीमहिमवत् सप्तानामर्णवानां समाहारः, [5]तद्वत् अपरिच्छेद्यमहिमवत् । विवृताष्टवर्णं विवृतो व्याख्यातः अष्टवर्णात्मको मूलमन्त्रः येन तत् । द्वयं शरणागति-मन्त्रः । इह अस्मिन् रङ्गे सतां[6], रङ्गस्थाने स्थितानां खलु शृङ्गाररसाद्यनुभवः, उपलक्षणमेतत्, श्रीवैष्णवक्षेत्रवर्तिनां श्रीवैष्णवानामस्माकं नवमं रसं शान्तिं प्रसूते[7] । मोक्षस्या(पि)[वि] दूरं सर्वस्वमनुसन्दधतां विषयविरागलक्षणां शान्तिं जनयत्यवश्य-मित्यर्थः ॥ ६१ ॥

[8]द्वयोच्चारणात्परं मोक्षे उपायान्तरं नास्तीत्यत्र बहून् दृष्टान्तान् दर्शयति[9]—

---

1. एकं मन्त्रं एक-
2. -यं द्वयम् उपा-
3. अवय(वा)[वा अवा]न्तरवाक्यानि अवय(वा)[वावा]न्तरवाक्यत्र(यं)[य] युक्तं सु—
4. –ङ्गयोगो
5. सप्तार्णवी त-
6. –तां वेषार्थं रङ्गपदग्रहणं रङ्ग-
7. -ते । शान्तिस्तु मोक्षस्य अविदूरंपन्थाः सर्वस्वमनु-
8. अथान्तिमेन पद्येन द्वयो-
9. -ति-न वेदान्तादिति ।

न वेदान्ताच्छास्त्रं न मधुमथनात्तत्त्वमधिकं
न तद्भक्तात्तीर्थं न तदभिमतात्सात्त्विकपदम् ।
न सत्त्वादारोग्यं न बुधभजनाद्बोधजनकं
न मुक्तेः सौख्यं न द्वयवचनतः क्षेमकरणम् ॥ ६२ ॥

यथा वेदान्तात् परं शास्त्रं नास्ति, यथा च मधुमथनात्केशवात् अधिकं तत्त्वं परदेवता नास्ति, यथोक्तं—"सत्यं सत्यं पुनस्सत्यं उद्धृत्य भुजमुच्यते । वेदशास्त्रात् परं नास्ति न दैवं केशवात्परम्" ॥ इति ।

न तद्भक्तात्तीर्थं यथा च तस्य भगवतो भक्तादाश्रितात् अधिकं [1]तीर्थं नास्ति, [यथा] "भवद्विधा भागवताः तीर्थीभूताः स्वयं प्रभो । तीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि स्वान्तस्थेन गदाभृता[2]" ॥ इति । "न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः" ॥ इत्यादि, न तदभिमतात् सात्त्विकपदं यथा च[3] तेषां भागवतानां [4]अभिमतादेशादधिकं सात्त्विकं[5]सत्त्वगुणकं क्षेत्रं नास्ति "सा[6]काशीति न चाकशीतीत्याद्युक्तेः," न सत्त्वादारोग्यं सत्त्वगुणादारोग्यं[7] परं आत्मनो नास्ति, शारीरमारोग्यमात्मनः आरोग्याभावादौपचारिकम्, सत्त्वगुणप्रादुर्भावे पुंसां संसाररोगस्य नाशात् सत्त्वमेवोत्कृष्टमारोग्यम्, यथोक्तं "यत्तु शारीरमारोग्यमुच्यते [8]तस्मात् आत्मन आरोग्यं

---

1. तीर्थं अधिकं आत्मपरिशोधकं-
2. इति । "तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानि भुवनत्रये । वैष्णवाङ्घ्रिजलात्पुण्यात् कोटिभागेन नो समाः । न ह्यम्मयानि
3. च तदभिमतात् तेषां
4. -तात् तन्मनःप्रीतिविषयान्तर्भूतात् देशात्
5. गुणवर्धकं
6 सा काशीतीत्याद्युक्तेः । किञ्च न सत्त्वा-
7. -रोग्यं अधिकं परं
8. मुच्यते यदात्मनः

परं विदु"रिति, न बुधभजनाद्बोधजनकं, यथा च बुधानां विदुषां भजना[1]दधिकं, बोधजनकं नास्ति यथोक्तम्—"सदा सन्तोऽभिगन्तव्या यद्यप्युपदिशन्तु[2] नः। [3]याभिस्स्वैरकथास्तेषां उपदेशा भवन्ति ताः॥ सद्भिस्सहैव वक्तव्यं सदा ज्ञानार्थिभिर्नरैः। सत्सेवाया अभावे स्यात् नैतच्छास्त्रशतैरपि[4]"॥ [इति], न मुक्तेस्सौख्यं, यथा च—न[5]? मोक्षादधिकं सौख्यं नास्ति, यथोक्तम्—"न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्य"मिति। "यच्चैश्वर्यकृतं सौख्यं यच्च कैवल्यजं सुखम्। तत्सर्वं भगवत्प्राप्तेः सुखलेशेन नो समम्"॥ इति, तथा द्वयवचनतः क्षेमकरणं, द्वयोच्चारणादधिकं, क्षेमकरणं क्षेमो मोक्षरूपः करणमुपायः मोक्षोपायः नास्ति। द्वयोच्चारणं प्रपत्तेरप्युपलक्षणं किंपुनर्न्यायसिद्धम्। यथोक्तम्—"सत्कर्मनिरताः शुद्धाः सांख्ययोगविदस्तथा। नार्हन्ति शरणस्थस्य कलां कोटितमीमपि"॥ इति॥ ६२॥

॥ चरमश्लोकाधिकार एकोनत्रिंशः॥

अथ चरमश्लोकादि[6]पद्येष्वाद्येन पद्येन भगवतो वशीकरणविशेषेण भगवन्तं प्रपद्य[7] निर्भरेण भवितव्यमितीममर्थं स्वानुसन्धानमुखेन दर्शयति[8]—

य उपनिषदामन्ते यस्मादनन्तदयाम्बुधे-
स्त्रुटितजनताशोकः श्लोकस्स्वयं समजायत।

---

1. -दधिकं बोधं बोधजनकं नास्ति बोधकश(ब्दे)[ब्दो] नपुंसकलिङ्गोऽप्यस्ति इति अनेन ज्ञायते। [अनया व्याख्यया "न बुधभजनात् बोधमधिकं" इति पाठ उन्नीयते]
2. उपदिशन्ति नः।
3. या हि स्वैरकथा—
4. -पि इत्यादि।
5. न omitted
6. -काधिकारपद्येषु
7. प्रपद्ये
8. -ति-य इति।

तमिह विधिना कृष्णं धर्मं प्रपद्य सनातनं
शमितदुरिताश्शङ्कातङ्कत्यजस्सुखमास्महे ॥ ६३ ॥

यः कृष्णः उपनिषदामन्ते चरमभागे भवति प्रतिपाद्यत इत्यर्थः । उपनिषत्स्वप्यादौ कर्मसम्बन्धविधानादिकं ज्ञानाङ्गं क्वचित् प्रतिपाद्यत इति उपनिषदामन्त इत्युक्तम् । अनन्तदयाम्बुधेः परमकारुणिकात् कृष्णात् त्रुटितजनताशोकः त्रुटितो [1]विभिन्नः जनतायाः शोको येन[2] श्लोकः चरमः समजायत । अर्जुनप्रार्थनां विना अस्य शोकातिरेकं दृष्ट्वा भगवता स्वयमेवोक्तत्वात् । तं कृष्णं कीदृशं सनातनं धर्मं सिद्धोपायं "कृष्णं धर्मं सनातन" मित्युक्तेः । इह जगति जन्मनि वा विधिना व्रजेत्युक्तेन यद्वा शास्त्रोक्तप्रक्रियया[3] प्रपद्य शमितदुरिताः शान्तसर्वपापाः शङ्कातङ्कत्यजः फलविषये शङ्का[4]तङ्कविधुराः निःशङ्काः निर्भराश्च सन्तः सुखमासीना भवामः ॥ ६३ ॥

[5]अथ द्वितीयपद्येन दुष्करैरुपायान्तरैः शोचतां पुंसां सिद्धोपायभूतो भगवान् स्वयं स्ववशीकरणरूपं साध्योपायविशेषं व्यधत्तेत्याह[6]— ।

दुर्विज्ञानैर्नियमगहनैः दूरविश्रान्तिदेशैः
बालानर्हैर्बहुभिरयनैः शोचतां नः सुपन्थाः ।
निष्प्रत्यूहं निजपदमसौ नेतुकामस्स्वभूम्ना
सत्पाथेयं किमपि विदधे सारथिस्सर्वनेता ॥ ६४ ॥

---

1. विच्छिन्नो
2. सः added after येन
3. -या शरणं गत्वा प्रपद्य
4. -ङ्कारूपातङ्क-
5. अथ चरमश्लोकाधिकारद्वि-
6. -ह- दुर्विज्ञानैरिति ।

दुर्विज्ञानैः ज्ञातुमशक्यैः नियमतो गहनैः दुष्करैः [1]दूरः विलम्बितः विश्रान्तिदेशः मोक्षो येषां तैः । अत एव बालानर्हैः बालानामशक्यैः बहुभिरयनैः मार्गैः भक्त्यादिभिः दुःखितानां नः [2]सुपन्थाः सिद्धोपायभूतः सर्वनेता सर्वेश्वरः सारथिः श्रीकृष्णः निष्प्रत्यूहं निर्विलम्बमित्यर्थः । निजपदं नेतुकामस्सन् स्वभूम्ना [3]स्वस्याप्रतिहतज्ञानस्वरूपेण प्रभावेन सर्वार्हत्वसुकरत्वादिगुणविशिष्टं पथि योग्यं पाथेयं सच्च तत्पाथेयं च सतामलसानां वा पाथेयं प्रपदनरूपं विहितवान् ॥ ६४ ॥

[4]अथान्तिमेन पद्येन व्यासादयोऽपीदं प्रपदनं लौकिकवैदिकरूरेण द्विविधं निश्चितफलाविना [5]भावं जानन्तीत्याह—व्यासेति ।

व्यासाम्नायपयोधिकौस्तुभनिभं हृद्यं हरेरुत्तमं
श्लोकं केचन लोकवेदपदवीविश्वासितार्थं विदुः ।
येषामुक्तिषु मुक्तिसौधशिखासोपानपङ्क्तित्वमी
वैशम्पायनशौनकप्रभृतयः श्रेष्ठाः शिरःकम्पिनः ॥ ६५ ॥

केचन ऋषयः व्यासनारदपराशरभरद्वाजशाण्डिल्यादयः व्यासाम्नायपयोधेः "भारतः पञ्चमो वेद" इत्युक्तत्वात्, महाभारतोदधेः कौस्तुभनिभं कौस्तुभस्थानीयं तत्सारभूतमित्यर्थः । हृद्यं भगवतोऽभिमतं, यद्वा दौष्कर्याभावात् अलसादीनां मनोहरं, हरेः कृष्णस्य, उत्तमं श्लोकं गीताचरमश्लोकं, लोकवेदपदवीविश्वासितार्थं लौकिकपदव्यां वैदिकपदव्यां उभयत्रापि विश्वासितः विश्वासं प्रापितः निश्चितफलाविलम्बः अर्थः प्रपदनं यस्य तं, चरमश्लोकार्थो भरन्यासः [6]असन्दिग्ध-

---

1. दूरविश्रान्तिदेशैः दूरे स्थितो विलम्बितो विश्रान्तिदेशः फलं येषां अत एव
2. सुपन्थाः Omitted
3. -म्ना स्वबाहुल्यात् किमपि सर्वार्हत्वविशिष्टं सत्पाथेयं पथि योग्यं पाथेयं हितं च तत् पाथेयं च ।
4. अथ चरमश्लोकाधिकारान्त्यपद्येन
5. -भावमित्याह-व्यासेति ।
6. -न्यासो विश्वासितः

[1]फलाविलम्ब इत्येवं विदुः । लौकिकभरन्यासे सर्वत्र फलाविनाभावो दृश्यते । एवं वैदिकेऽपि द्रष्टव्यमिति । ते कीदृशा इत्यत आह—येषामित्यादि । येषां मुनीनामुक्तिषु वचनेषु कीदृशीषु[2] मुक्तिरेव सौधः तस्य विशिखा रथ्या तस्याः सोपानपङ्क्तिभूतासु[3] वैशम्पायनशौनकप्रभृतयः प्रभृतिशब्देन मैत्रयादिः गृह्यते । अमी जगत्प्रसिद्धाः मुनिश्रेष्ठाः शिरःकम्पिनो भवन्ति । अर्थस्वारस्यात् शिरःकम्पं कुर्वन्तीत्यर्थः । वैशम्पायनः व्यासशिष्यः, शौनको नारदशिष्यः, मैत्रेयः पराशरशिष्यः, ते चरमश्लोके विश्वासितार्थं विदुरित्यन्वयः ॥ ६५ ॥

[[4]पदवाक्ययोजनाभागस्तृतीयस्समाप्तः ॥]

—:*:—

॥ आचार्यकृत्याधिकारः त्रिंशः ॥

[5]आचार्यकृत्याधिकार(पद्ययोरा)[पद्येषु आ] द्येन पद्येन आचार्यस्त्व[6]वसानकाले परीक्षाभिश्शोधिते पात्रे सत्त्वोत्तरदशायां सस्नेहं सम्प्रदायप्रदीपं प्रवर्तयेदित्याह—[अधिजिगमिषुरिति]

अधिजिगमिषुराद्यं धाम दिव्यं त्रिधाम्नः
श्रुतविविधपरीक्षशोधिते क्वापि पात्रे ।
अनघगुणदशायामाहितस्नेहमार्यः
प्रदिशति निरपायं सम्प्रदायप्रदीपम् ॥ ६६ ॥

---

1. -लाविनाभाव इत्ये-
2. -षु मुक्तीत्यादि मु-
3. -सु मोक्षपथिकासु इत्यर्थः
4. Chapter's Subheading from the Rahasvatrayasara.
5. एवं पदवाक्ययोजनारूपो भागस्तृतीयः उक्तः । अथ चतुर्थभागे आ-
6. -र्यस्स्वाव-

आर्यः आचार्यः, त्रिधाम्नो भगवतः त्रीणि धामानि सन्तीति "त्रिधामाऽहमिति स्मृत" इत्युक्तेः दिव्यमप्राकृतमाद्यं सर्वस्थानानां प्रथमं धाम वैकुण्ठस्थानं अधिजिगमिषुः प्राप्तुमिच्छुः यदा भवति ततः परं सम्प्रदायार्थं उपदिशेत् न ततः पूर्वं, यथा निक्षिप्तनिधिमन्तिमदशायां स्वकीयेभ्य उपदिशन्ति तद्वदित्यर्थदौर्लभ्यप्रकाशनाय । एवमुक्तं वस्तु यदा तादृशपात्रलाभः [1]तथोपदिशेदिति भावः । [2]श्रुताः श्रुतिभिः स्मृतिभिः प्रतिपादिताः विविधाः परीक्षाः, "तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक् प्रशान्तचिन्ताय शमान्विताय" । "संवत्सरं तदर्धं वा मासत्रयमथापि वा । परीक्ष्य विविधोपायैः कृपया निस्पृहो वदेत्" ॥ इत्यादिभिरुक्ताः । एवं परीक्षाभिः सम्यक् शोधिते पात्रे योग्ये पुंसि अन्यत्र दीपपात्रे[3] अनघाः सत्त्वादिगुणाः यस्यां[4] तस्यां दशायां सत्त्वोत्तरदशायां, दशा वर्तिः तस्यां शुद्धस्वच्छगुणविशिष्टायां, आहितस्नेहं, निहितप्रेमसारमित्यर्थः । अन्यत्र निहिततैलं यथा भवति तथा । निरपायं नित्यं, यद्वा अपायाः अत्र यथा न भवन्ति तथा । सम्प्रदायः परम्परयोपदिष्टवेदान्तरहस्या [5]एव दीपः तमोनिवर्तनात् तं प्रदिशति उपदिशेदिति विधिरवगन्तव्यः । प्रोवाच तां ब्रह्मविद्यां तत्त्वतः, कृपया निःस्पृहो वदेदित्यादिवत् ॥ ६६ ॥

अथाचार्यकृत्याधिकारस्यान्तिमयोः पद्ययोः आद्येन पद्येन मूलमन्त्रस्य पदत्रयेण यथाक्रमप्रतिपाद्य तत्त्वहितपुरुषार्थाख्यं पारलौकिकं धनं शिष्यदायत्वेन दत्तवन्तोऽस्मदाचार्या इत्याह[6]—

---

1. तदोप–
2. श्रुतेत्यादि ।
3. -पात्रेत्यनघगुणदशायां
4. यस्य तद्दशा-
5. रहस्यार्थाः अतः एव
6. -ह-प्रत्येय इति ।

प्रत्येयस्तु विलक्षणः प्रकृतितो [1]ज्ञाता पतिस्तत्परः
तस्मिन्नात्मभरार्पणं हिततमं तच्छेषवृत्तिः फलम् ।
इत्थं तत्त्वहिते पुमर्थ इति नस्त्रेधा विभक्तं धनं
दायत्वेन दयाधनाः स्वयमदुर्दत्तात्मनां देशिकाः ॥ ६७ ॥

दयाधना देशिका अस्मदाचार्याः ज्ञाता चेतनः प्रकृतितो देहाद्विलक्षणः प्रत्येयः ज्ञातव्यः, पतिः सर्वेश्वरः [2]तस्मादपि परः विलक्षण इति ज्ञातव्यः । यथोक्तम्—"द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरस्सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः" ॥ इति । "स कारणं करणाधिपाधिप" इति च [3]प्रणवाद्युपदर्शितः । तस्मिन् शेषिणि शेषवृत्तिः फलं कैङ्कर्यरूपं परमपुरुषार्थः इत्येवं तत्त्वं हितं च परमपुरुषार्थश्चेति [4]त्रिधा विभक्तं धनं दत्तात्मनां [5]न्यस्तभराणां न्यस्तमनसां वा अस्माकं दायत्वेन शिष्यांशत्वेन स्वयमेवादुः दत्तवन्तः ॥ ६७ ॥

[6]अथान्तिमेन पद्येन आचार्य एवं शिष्यान् शिक्षयति, स एव भगवदाज्ञापरिपालकः आत्मानं शिष्यं च रक्षति नान्य इत्याह[7]—

निरवधिदयादिव्योदन्वत्तरङ्गनिरङ्कुशैः
नियमयति यश्शिष्यान् शिक्षाक्रमैर्गुणसङ्क्रमैः ।

---

1. -तितस्त्राता in R. S.
2. तत्परः प्रत्येयोऽस्म[ा]दपि परविल-
3. प्रणवार्थो दर्शि-
4. त्रेधाविभक्तं
5. दत्तोऽन्यस्त आत्मा मनः स्वरूपमुपायैः तेषां स्वस्मिन्न्यस्तभराणां न्यस्तमनसां वा—
6. अथाचार्यकृत्याधिकारान्ति-
7. -ह-निरवधीत्यादि ।

अचरमगुरोराज्ञापारम्परीपरवानसौ
न परमिह तान् तल्लक्षेण स्वमप्यभिरक्षति ॥ ६८ ॥

य आचार्यः निरवधिको यो दयाक्षीरसमुद्रस्तत्तरङ्गभूतैः निरङ्कुशैरमोघैः इत्यर्थः । गुणानां [1]शमदमादिगुणानां, शमदमादिषु गुणानां सङ्क्रमो येषु तैः । शिक्षाक्रमैः शिक्षानुपूर्वीभिः शिक्षाप्रकारैरिति यावत् । शिष्यान् [2]शरणागतान् शिक्षयति शिक्षया साधुतां प्रतिपादयति । असावाचार्यः अचरमगुरोः प्रथमगुरोः भगवतः आज्ञापारम्परीपरवान् आज्ञापरम्परापरिपालको भवति । हेतुगर्भमिदं पदम् । [3]भरपा···· ···· ····प्रपन्नानां मध्य इति वा परं केवलं तान् शिष्यानेवाभिरक्षतीति न, किन्तु तल्लक्षेण शिष्यरक्षणव्याजेन तद्द्वारेणेत्यर्थः । स्वमात्मानमप्यभिरक्षति, स्वस्वरूपसिद्धिञ्च प्राप्नोतीत्यर्थः । रक्षणाभावे आचार्यकृत्यमेव हीयेतेति भावः ।

व्याख्यान्तरे—गुणानां आत्मगुणानां शेषत्वपारतन्त्र्यादीनां सङ्क्रमो येषु तैः आज्ञापारम्पर्याः आज्ञारूपश्रुतिस्मृतिसमूहस्य परवान् परतन्त्रः ॥ ६८ ॥

॥ शिष्यकृत्याधिकार एकत्रिंशः ॥

अथ शिष्यकृत्याधिकारपद्ययोराद्येन पद्येन गुणवतः शिष्यस्य कथमभिलषितार्थसिद्धिः न स्यात्, स्यादेवेत्याह[4]—

अशिथिलगुरुभक्तिः तत्प्रशंसादिशीलः
प्रचुरबहुमतिस्तद्वस्तुवास्त्वादिकेऽपि ।

---

1. सङ्क्रमैः शमादिगुणानां सोपानस्थानीयैः तद्धेतुभूतैरित्यर्थः । शिक्षाक्रमैः
2. शरणं गतान्
3. भगवदाज्ञापरिपालनात् इह जगति प्रपन्नानां
4. -इ- अशिथिलेति ।

गुणवति विनियोक्तुं गोपयन् सम्प्रदायं
कृतविदनघवृत्तिः किं न विन्देन्निधानम् ॥ ६९ ॥

"यस्य देवे परा भक्तिः यथा देवे तथा गुरौ" इत्युक्ता दृढा भक्तिः यस्य सः। [1]तस्याचार्यस्य [2]प्रशंसादि शीलं यस्य सः, प्रशंसा प्रख्यापनं "गुरुं प्रकाशयेद्धीमानि" त्युक्तेः। आदिशब्देन शुश्रूषादयः [3]तस्य वस्तु [4]तदाराध्य-देवपूजापुस्तकादि, तस्य वास्त्वादिकं तु गृहक्षेत्रपुत्रकलत्रशिष्यादिकं [5]तत्रापि प्रचुर-बहुमानः अत्यन्तभक्तियुक्त इत्यर्थः। [6]गुणवति विनियोक्तुं गोपयन् सम्प्रदायं स्वयमप्याचार्यवत् गुणवति पात्रे उपदेष्टुं सम्प्रदायार्थं असद्भ्यो गोपयन् अप्रकाशयन्, कृतवित् भगवत्याचार्ये च कृतज्ञः अनघवृत्तिः निरपायसदाचारतत्परः [7]सच्छिष्यः निधानं सर्वगुणसम्पन्नं ब्रह्म किं न विन्देत् विन्देदेव भगवदनुभवरूपं मोक्षं प्राप्नोत्येव, [8]सच्छिष्यस्य फलसिद्धौ न संशय इत्यर्थः।

व्याख्यान्तरे---अशिथिलगुरुभक्तिः सन्ततप्रवृद्धाचार्यभक्तिः तस्य गुरोः प्रशंसा गुणप्रकाशः आदिशब्देन तत्कैङ्कर्यमुच्यते, तदेव शीलं यस्य सः तस्याचार्यस्य वस्तु वसनाभरणादिरूपं, वास्तु गृहाः, तदादिके वस्तुनि प्रचुरबहुमतिः अतिशयितविश्वासः कृतवित् आचार्यकृतोपकारज्ञः अनघा निष्पापा वृत्तिः व्यापारः यस्य सः ॥ ६९ ॥

---

1. तत्प्रशंसादिशील:
2. प्रशंसादौ प्रशंसा
3. तेषु कर्तुं शीलं यस्य सः, किञ्च तद्वस्तुवास्त्वादिके तस्य
4. तदाराध्यं देव-
5. अपि omitted
6. किञ्च गुण—
7. -त्परः शिष्यः सत् शिष्टः
8. सत् शिष्टस्य

अथ शिष्यकृत्याधिकारान्तिमेन पद्येन सच्छिष्यस्य (आचार्यादधिकं देवता)-[आचार्यादधिका तस्य समा वा देवता अन्यास्तीति] चिन्तनमनुचितमिति इममर्थं स्वानुसन्धानमुखेन प्रकाशयति[1]—

अध्यासीनतुरङ्गवक्त्रविलसज्जिह्वाग्रसिंहासना-
दाचार्यादिह देवतां समधिकामन्यां न मन्यामहे ।
यस्यासौ भजते कदाचिदजहद्भूमा स्वयं भूमिकां
मग्नानां भविनां भवार्णवसमुत्ताराय नारायणः ॥ ७० ॥

[2]अध्यासीनेन नित्यवासिना तुरङ्गवक्त्रेण विलसत् प्रकाशमानं जिह्वाग्रमेव सिंहासनं यस्य तस्मात् शिष्योपदेशार्थं भगवदधिष्ठितजिह्वाग्रादित्यर्थः । एवंभूतात् सदाचार्यात् इह विभूतिद्वये समधिकां अन्यां देवतां न मन्यामहे । आचार्यादधिका देवता नास्तीति निश्चिनुमः, भगवानप्याचार्यादधिक इति शिष्यैर्न मन्तव्य [3]इत्युक्तम् । "यस्य देवे परा भक्तिः यथा देवे तथा गुरौ" इत्यत्राप्ययमेवार्थः । कुत इत्यत्राह— यस्येति । असौ[4] नारायणः अजहद्भूमा प्रकटितस्वमहिमा सन्नित्यर्थः । संसारार्णवमग्नानां भविनां संसारिणां [5]भवार्णवात् तेषां समुद्धरणार्थं कदाचित् योग्यकाले स्वयमेव[6] यस्याचार्यस्य भूमिकां, वेषं[7] आचार्यतामित्यर्थः,

---

1. -ति- अध्यासीनेति ।

2. सिंहासनमध्यासीनः तत्र सुप्रतिष्ठितो यस्तुरङ्गवक्त्रः हयग्रीवः तेन विलसत् दीप्यमानं जिह्वाग्रमेव सिंहासनं यस्य तस्मात् जिह्वाग्रसिंहासनारूढहयग्रीवादित्यर्थः । शिष्योपदे-

3. -क्तं भवति ।

4. सर्वाकारविशिष्टोऽपि नारायणः अजहन्महिमा सन् आचार्यत्वेऽपि प्रकटित-

5. संसारमहार्णवात्

6. -मेवास्य आचार्यस्य

7. वेषपरिग्रहं

"आचार्यः स हरिस्साक्षात् चररूपी न संशयः। मग्नानुद्धरते [1]लोकान् कारुण्याच्छास्त्रपाणिना ॥" इति[2] प्रमाणमनुसन्धेयं, भजते। तस्याचार्यस्य महिमा (वर्णितु) [वर्णयितु] मशक्य इति भावः ॥ ७० ॥

॥ निगमनाधिकारो द्वात्रिंशः ॥

[3]निगमनाधिकारपद्यानामाद्येन सहस्रेषु कश्चित्[4] आचार्यकटाक्षेणापगताज्ञानः सर्वज्ञत्वं प्रतिपद्य[5] सम्प्रदायार्थमसतः[6] परिहृत्य [7]सद्भ्यः शिष्येभ्यः प्रयच्छन् सदाचारपरः नित्यसूरिबृन्दैः परमपदे सदा पूज्यत इत्याह[8]—

करबदरितविश्वः कश्चिदाचार्यदृष्ट्या
मुषितनिखिलमोहो मूलमन्त्रादिभोगः।
सगुणविषयसिद्धौ सम्प्रदायं प्रयच्छन्
सुचरितसिलहारी सूरिबृन्दाभिनन्द्यः ॥ ७१ ॥

कश्चित् मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चित्, भाग्यवान् आचार्यस्य दृष्ट्या "एकयैव गुरोः दृष्ट्या" इत्युक्तया प्रथमकटाक्षरूपया ज्ञानात्मिकया मांसरूपया प्रसिद्धया दृष्ट्या वा [9]मुषितः अपहृतः निखिलार्थविषयो [10]मोहः यस्य सः। अत एव

1. -ते देवः का-
2. इत्यादेः। भगवानपि यस्याचार्यस्य भावं तदाकारमयते (य)[त]स्याचार्यस्य महिमा
3. अथ निगमना-
4. भाग्यवान् आचार्य-
5. प्रतिपाद्य रहस्यत्रयार्थानुसन्धानतः सम्प्र-
6. असद्भ्यः
7. सत्शिष्येभ्यः
8. -ह-करबदरितेति।
9. मुषितनिखलमोहः मुषितो
10. मोहः अज्ञानान्यथाज्ञानविपरीतज्ञानरूपो यस्य सः अतः

करबदरितविश्वः करतलामलकवत् प्रत्यक्षीकृतं विश्वं [1]जगत् येन सः। अत एव मूलमन्त्रादीनां अर्थानुसन्धानमेव भोगः सुखानुभवो यस्य सः। सगुणविषयसिद्धौ सगुणो गुणविशिष्टः शिष्य[2]त्वौपयिकगुणसम्पन्नः, विषयः सच्छिष्य एव विषयः पात्रं तस्य सिद्धौ लाभे सति सम्प्रदायं[3] प्रयच्छन् उपदिशन् अनेन असद्भ्यो गोपनं [4]चोद्यते। तदर्थं सुचरितसिलहारी सुचरितान्येव सिलानि ततस्ततो विकीर्णानि धान्यानि "सुव्याहृतानि महतां सुकृतानि ततस्ततः। सञ्चरन् धीर आसीत सिलहारी सिलं यथा"॥ इत्युक्तप्रकारेण सच्छिष्योपदेशार्थं महतां सुव्याहृतानि[5] महतां सुकृतानि सदा(चाराणि)[चरणानि] ततस्सञ्चिन्वन् ततस्ततो [6]बुद्ध्या समाचरन्नित्यर्थः। एवं स्थितोऽसौ सच्छिष्यः सूरिबृन्दाभिनन्द्यो भवति [7]वर्तमानशरीरपातानन्तरं अर्चिरादिमार्गेण परमपदमुपेत्य तत्र सूरिबृन्दानां पूजनीयो भविष्यतीत्यर्थः[8]॥

---

1. -गत् सर्वं वा येन—
2. -त्वौपाधिकगुण-
3. -प्रदायगतमर्थं प्रयच्छन्
4. च द्योत्यते
5. -नि ततस्तत आर्जयन्
6. बुध्द्वा
7. नित्यानां सूरीणां मुक्तानां समूहैः अभिनन्द्यो भवति। वर्त-
8. -त्यर्थः। हरिः ओम्। शुभमस्तु। श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः। हयग्रीवाय नमः। सारांशमेव परिगृह्णाति अनभ्यसूयः असूयाविशिष्टश्च तारतम्यमनादृत्य गृहीतग्राही भवति। अनसूयः सारांशभाक् भवति। सत्सम्प्रदायपरिशुद्धमनाः सदर्थी सारांशभाक्। अनेनैवंविधाः सारासारविवेकेन प्रभविष्यन्ति। सदर्थी सदसतो[:]सदंशार्थी सारमेव भजते, नेतरत्। अन्ये तु न तथा, सङ्केतभीतिरहिताः केचित् संकेचित् तं? कृत्वा तिष्ठन्ति कर्मवशात् सद्वासद्वा इदमेवास्माभिः परिपालनीयमिति, तदन्तर्भूताः केचन सात्त्विका अपि तद्भीताः तद(नि)[ति]वर्तितुं न शक्नुवन्ति। ये तु सङ्केतभीतिरहिताः ते सारांशभाजो भवन्ति। सतृणेष्वसक्तः सतृणानि तृणैस्समानि समानस्य सादेशः, क्षुद्राणि प्रयोजनानि ख्यातिलाभपूजादीनि त(त्र)[त्रा]सक्तः ख्यातिलाभपूजापराङ्मुखश्च सारांशभाक् भवति। ख्यातिपराणां लोकानुवर्तनप्राधान्यात् सारांशभाक्त्वं न घटते। एवंभूतो यो वर्तते, स सर्वोऽपि नाथयामुनयतिवरादिसिद्धान्तानुसारिणां

व्याख्यान्तरं—मूलमन्त्रः आदिः येषां ते मूलमन्त्रादयः आदिशब्देन द्वयचरमश्लोकयोः (स्पृहणं)[ग्रहणं] तदर्थानुभव एव भोगो यस्य सः ॥ ७१ ॥

[[1]अथ निगमनाधिकारान्तिमपद्ययोराद्येन पद्येन श्रीभगवदाचार्यपरमकृपया जन्मास्माकं सफलं, अतः परमपदप्राप्तये श्रीशेषिदिव्यदम्पत्योः संकल्पविशेषं प्रतीक्षमाणा वर्तामहे" इतीममर्थं स्वाश्रितानामपि स्ववृत्तिशिक्षणरूपेण सङ्ग्रहेण स्वावतारफलवैलक्षण्यं स्वमनोवृत्तिविशेषं च दर्शयति - निर्दिष्टमिति ।]

अस्माकं सद्वर्तिनीं सन्मार्गमनुविधास्यति अनुसरिष्यति अवश्यं परिग्रहीष्यति, साडम्बरैः किमपरैरिति भावः ॥ ७२ ॥

इति यतिराजमहानसपरिमलपरीवाहवासितां पिबत ।
विबुधपरिषन्निषेव्यां वेदान्तोदयनसम्प्रदायसुधाम् ॥
कलकण्ठगणास्वाद्ये कामस्यास्त्रे निजाङ्कुरे ।
निम्बवृत्तिभिरुद्गीर्णे न चूतः परितप्यते ॥
रहस्यत्रयसारोऽयं वेङ्कटेशविपश्चिता ।
शरण्यदम्पतिविदां सम्मतस्समगृह्यत ॥

॥ **निगमनाधिकारो द्वात्रिंशः** ॥

इत्थं वेदान्तगुरुभिर्दर्शितस्य यथामति ।
सङ्ग्रहस्याधिकाराणां व्याख्योक्ता तत्प्रसादतः ॥
श्रीभाष्यश्रीनिवासेन कौशिकान्वयजन्मना ।
सङ्ग्रहस्याधिकाराणां व्याख्येयं साधु निर्मिता ॥
अधिकारसङ्ग्रहकृते हृदयं नेतुं यथावदिह कश्चतुरः ।
श्रुतिगुप्तये गुणिनि के वयं समकारि तद्विवृतिरित्थमियम् ॥
क्षपयितुं क्षमते क्षमिणां वरो धिषणया धिषणां धिषणस्य यः ।
भजतु मे धिष(णां)[णा] धिषणाश्र(यः श्रु)[यश्रु]तिशिरोगुरुशेखरमन्वहम् ॥

कवितार्किकसिंहाय कल्याणगुणशालिने ।
श्रीमते वेङ्कटेशाय वेदान्तगुरवे नमः ॥
हरिः ओम् ॥ शुभमस्तु ॥ श्रीमते वेदान्तगुरवे नमः ॥

—: * :—

1. Collected from the commentaries of Rahasyatrayasara by the editer.

[1]निर्दिष्टं यतिसार्वभौमवचसामावृत्तिभिर्यौवनं
निर्धूतेतरपारतन्त्र्यनिरया नीताः सुखं वासराः ।
अङ्गीकृत्य सतां प्रसत्तिमसतां गर्वोऽपि निर्वापितः
शेषायुष्यपि शेषिदम्पतिदयादीक्षामुदीक्षामहे ॥ ७२ ॥

यतिसार्वभौमवचसामावृत्तिभिः यौवनं निर्दिष्टं न तु विषयान्तरैः, वासराः निराकृतः इतरपारतन्त्र्यमेव निरयः नरकविशेषो येषां ते, तद्भोक्तारस्सन्तः सुखं नीताः, सतां नाथयामुनप्रभृतीनां प्रसत्तिमनुग्रहं अङ्गीकृत्य शिरसा उद्वाह्य कुदृष्टीनां गर्वोऽपि निर्वापितः, शेषायुष्यपि शेषिणोरुभयविभूतिशेषिणोः दम्पत्योः श्रीश्रीनिवासयोः दयादीक्षां दयया कृतां मोक्षयिष्यामीति सङ्कल्परूपां दीक्षां उदीक्षामहे प्रेक्षमाणा भवामः ॥ ७२ ॥

[2]अथ स्वकीय[ग्रन्थ]स्य सात्त्विकेषु उपयोगं दर्शयति—[स्तोतुमिति ।]

स्तोतुं निन्दितुमस्मदुक्तिमथवासोढुं समूढं जगत्
किं नश्छिन्नमनन्तचिन्तनरसे सुस्थे परं तस्थुषाम् ।
शिष्याः शिक्षितबुद्धयः श्रुतिपथे येषां वयं ये च नः
तत्सन्तोषसमर्पणक्षममिदं साडम्बरैः किं परैः ॥ ७३ ॥

जगत् अस्मदुक्तिं स्तोतुं निन्दितुमसोढुं उपेक्षितुं समूढं भवति, सुस्थे सुस्थिरे देवेनाप्रकम्प्ये, अनन्तस्य ब्रह्मणश्चिन्तनं विचारः तदात्मके परं तस्थुषां नियमेन तिष्ठतां नः तावता किं छिन्नम् । श्रुतिपथे वेदमार्गे शिक्षितबुद्धयः वयं येषां शिष्याः ये च नः शिष्याः इदमस्मदुक्तं तेषां सन्तोषसमर्पणे क्षमं, साडम्बरैः कुतर्कवादिभिः परैः किं प्रयोजनम् ॥ ७३ ॥

---

1. निर्विष्टं in R.S.
2. अयं श्लोकः अधिकतया दृश्यते ।

उक्तमेवार्थं विविच्य दर्शयति—[आस्तिक्यवानिति ।]

आस्तिक्यवान्निशितबुद्धिरनभ्यसूयुः
सत्सम्प्रदायपरिशुद्धमनास्सदर्थी ।
सङ्केतभीतिरहितः सतृणेष्वसक्त-
स्सद्वर्तनीमनुविधास्यति शाश्वतीं नः ॥ ७४ ॥

आस्तिक्यवान् शास्त्रविश्वासशाली, निशितबुद्धिः श्रुतार्थधारणशक्तः, अन-भ्यसूयुः गुणदोषाविष्करणरहितः, सता श्रुतिस्मृत्यविरोधिना सम्प्रदायेन परिशुद्धमनाः निस्संशयहृदयः सदर्थी सद्धयः अर्थविशेषजिज्ञासुः, सङ्केतभीत्या रहितः, तृणेषु निस्सारग्रन्थेषु असक्तः, पुरुषो यः सः अविच्छिन्नसम्प्रदायां सद्वर्तनीं सन्मार्गं अनुविधास्यति अनुसरिष्यति ।

व्याख्यान्तरे—केचित्सङ्केतं कृत्वा तिष्ठन्ति कर्मवशात् सद्वा असद्वा इदमेवास्माभिः परिपालनीयमिति, तदन्तर्भूताः केचन सात्त्विका अपि तद्भीताः तदननुवर्तितुमशक्नुवन्ति । ये तु सङ्केतभीतिरहिताः ते सारांशभाजो भवन्ति । सतृणेष्वसक्तः सतृणानि तृणैस्समानानि समानस्य सादेशः, क्षुद्राणि प्रयोजकानि ख्यातिलाभपूजादीनि तत्रासक्तः, ख्यातिलाभपूजापराङ्मुखश्च सारांशभाक् भवति । ख्यातिपराणां लोकानुवर्तनप्राधान्यात् सारांशभाक्त्वं न घटते । एवंभूतो यो वर्तते स सर्वोऽपि शाश्वतीं नाथयामुनयतिवरादिसिद्धान्तानुसारिणां अस्माकं सद्वर्तनीं सन्मार्गं अनुविधास्यति अनुसरिष्यति परिग्रहीष्यतीति यावत् । साडम्बरैः किं परैरिति भावः ॥ ७४ ॥

रहस्यत्रयसारोऽयं वेङ्कटे(न)[श]विपश्चिता ।
शरण्यदम्पतिविदां सम्मतस्समगृह्यत ॥ ७५ ॥

॥ सम्प्रदायप्रक्रियाभागश्चतुर्थस्समाप्तः ॥

—: * :—

॥ [1]इति श्रीकवितार्किकसिंहस्य सर्वतन्त्रस्वतन्त्रस्य
श्रीमद्वेङ्कटनाथस्य वेदान्ताचार्यस्य कृतिषु
[2]श्रीमदधिकारसङ्ग्रहः सम्पूर्णः ॥

—: * :—

इत्थं वेदान्तगुरुभिः दर्शितस्य यथामति ।
सङ्ग्रहस्याधिकाराणां व्याख्योक्ता तत्प्रसादतः ॥ ७६ ॥

श्रीभाष्यश्रीनिवासेन कौशिकान्वयजन्मना ।
सङ्ग्रहस्याधिकाराणां व्याख्येयं साधु निर्मिता ॥ ७७ ॥

कवितार्किकसिंहाय कल्याणगुणशालिने ।
श्रीमते वेङ्कटेशाय वेदान्तगुरवे नमः ॥ ७८ ॥

॥ हरिः ओम् ॥

॥ इति श्रीकुशिकसुतकुलजलधिराकासुधाकरेण
श्रीभाष्यश्रीनिवासाचार्येण श्रीवेदान्ताचार्यकरुणा-
वलम्बनेन विरचिता अधिकार-
सङ्ग्रहव्याख्या समाप्ता ॥

—: * :—

---

1. Colophon is added by the editer.
2. श्रीमद्रहस्यत्रयसाराधिकारसङ्ग्रहस्संपूर्णः in D. No. 5346 ms.

विषयानुक्रमणी ॥

	अधिकारः पृष्ठ		अधिकारः पृष्ठ
1. उपोद्घातः	1	शास्त्रीयनियमनाधिकारः	17 - 47
2. मङ्गलश्लोकाः	1	अपराधपरिहाराधिकारः	18 - 50
3. मङ्गलाचरणम्	2	स्थानविशेषाधिकारः	19 - 52
4. गुरुपरम्परासारः	3	निर्याणाधिकारः	20 - 54
I अर्थानुशासनभागः प्रथमः		गतिविशेषाधिकारः	21 - 56
उपोद्घाताधिकारः	1 - 6	परिपूर्णब्रह्मानुभवाधिकारः	22 - 58
सारनिष्कर्षाधिकारः	2 - 9	अर्थानुशासनभागानुक्रमश्लोकः	61
प्रधानप्रतितन्त्राधिकारः	3 - 11	II स्थिरीकरणभागो द्वितीयः	
अर्थपञ्चकाधिकारः	4 - 15	सिद्धोपायशोधनाधिकारः	23 - 62
तत्त्वत्रयचिन्तनाधिकारः	5 - 18	साध्योपायशोधनाधिकारः	24 - 64
परदेवतापारमार्थ्याधिकारः	6 - 20	उपायप्रभावव्यवस्थाधिकारः	25 - 64
मुमुक्षुत्वाधिकारः	7 - 23	उपायप्रभावरक्षाधिकारः	26 - 68
अधिकारिविभागाधिकारः	8 - 25	III पदवाक्ययोजनाभागः तृतीयः	
उपायविभागाधिकारः	9 - 27	मूलमन्त्राधिकारः	27 - 71
प्रपत्तियोग्याधिकारः	10 - 30	द्वयाधिकारः	28 - 73
परिकरविभागाधिकारः	11 - 33	चरमश्लोकाधिकारः	29 - 77
साङ्गप्रपदनाधिकारः	12 - 34	IV सम्प्रदायप्रक्रियाभागः चतुर्थः	
कृतकृत्याधिकारः	13 - 36	आचार्यकृत्याधिकारः	30 - 80
स्वनिष्ठाभिज्ञानाधिकारः	14 - 38	शिष्यकृत्याधिकारः	31 - 83
उत्तरकृत्याधिकारः	15 - 41	निगमनाधिकारः	32 - 86
पुरुषार्थकाष्ठाधिकारः	16 - 44	ग्रन्थोपयोगः	89

—— : * : ——

శ్రీ

తొలిపలుకు

వస్తుగౌరవము

శ్రీ రాధామాధవులు భక్తి శృంగార రసాధిదేవతలు. వారి దివ్యనామములవలె వారి లీలలును మధురమధురములు. భక్తిభావ నిర్భరులగు భారతీయులు ఒకవంక నా పురాణదంపతుల చరితము నాదరించి, ప్రకృతిపురుషులని యారాధించి, యానందించి, తద్భక్తిని భవసాగర తరణోపాయముగఁ గీర్తించుచున్నారు. మఱొకవంక గోప కామినియగు రాధిక పరకీయ యనియును, గోపాలకృష్ణుఁడు విటశిఖా వతంసుఁ డనియును, వారి ప్రణయము దివ్య మనియును గొందఱు రసిక శిఖామణులు ఆరాధించుచున్నారు. ఈ భావవైవిధ్యము వెలిచూపు నకు విరోధముగఁ గనుపట్టినను, లోచూపునకుఁ బరమార్థప్రదమగు మధురభక్తివిశేషముగ నభిజ్ఞులకుఁ దోచకపోదు. శ్రీ మద్భాగవత ములో - ధర్మసంస్థాపనార్థ మవతరించిన శ్రీ కృష్ణుఁడు పరాంగనా సంగమమును గావించుట యధర్మము కాదా? యను పరీక్షితుని ప్రశ్నకు శ్రీశుకుల సమాధానమిట్లున్నది :

ఆ. గోపజనములందు, గోపికలందును,
సకలజంతులందు సంచరించు
నా మహాత్మునకుఁ బరాంగన లెవ్వరు?
సర్వమయుఁడు లీల సలిపెఁగాక! (భాగ, 10-1108)

రాధాకృష్ణుల పవిత్ర ప్రణయగాథ శ్రీమద్భాగవతమునఁ గానరాదు. దేవీభాగవత బ్రహ్మవైవర్త పురాణాదులందుఁ జూపట్టుచున్నది. భక్త

వతంసుఁడగు జయదేవకవి తన గీతగోవిందమను గీతిసాహితియందు ఆ రాధామాధవుల వివిధ శృంగార రసానుభూతులను సమంచితముగ సంతరించియున్నాఁడు.

ఆంధ్రసాహిత్యమునఁ దొలుతఁ గావ్యముఖమున రాధామాధవులను సంస్మరించిన ధన్యాత్ముఁడు, కవిసార్వభౌముఁడు * శ్రీనాథుఁడని, తెలియుచున్నది.

తరువాత రాధామాధవుల ప్రణయము నధికరించి పలువురు కవులు పలుకృతులను బహుభంగుల నవదరించియున్నారు. వానిలో-ఎడవల్లి వేంకటకవి ప్రణీతమగు రాధామాధవము అను మూఁడాశ్వాసముల శృంగారప్రబంధము ప్రకృతము ముద్రణభాగ్యము నందుచున్నది.

కవి - కావ్యము

కవి యాఱువేల నియోగి వంశోత్పన్నుఁడు. హారితసగోత్రుఁడు. నిశ్శంక పదాంకితుఁడు. కిచ్చమంత్రికిని వేంగమాంబకును తనయుఁడు. హయగ్రీవోపాసకుఁడు. సంస్కృతాంధ్రములయందుఁ బాండితి గలిగి 'భాషావిచిత్ర' ప్రియత వెలార్చు కూర్చిన యీ కృతిని శ్రీ రాముని కంకితముగావించిన ధన్యజీవి. ఇదిగాక-పతితపావనచరిత్రము అను ప్రశస్త ప్రబంధమును గూడ రచించియున్నాఁడు (చూ. డి. నం. 558). అందు

---

* తామరసనేత్ర ! నీవు రాధాప్రియుండ
వకట ! రాధేయుఁ జంపించు టర్హమగునె ? (శృం. నై. 8-135)
......పచ్చకప్పురపు వాసనతోడి ముఖారవింద తాం
బూలము మోవి మోవిపయి మోపుచు రాధకు నిచ్చు ధూర్తగో
పాలుఁడు ప్రోచుఁగాత ! (భీమ ; అవ - 3)

మానిత కవిత్వ కల్పనానల్ప శేముషీకౌశలుండ - అని తన కవితా సామర్థ్యమును బ్రకటించి, తన రచనా విధానము నవతారికలో నిట్టు లుల్లేఖించి యున్నాఁడు.

సీ. అత్యంత గూఢమై యర్థంబుగాని సం
దర్భంబు కవిత కొందఱకుఁ బ్రియము,
పోఁడిమి రెట్టింప వాడికెమాటలు
తెలుపైన కవిత కొందఱకుఁ బ్రియము,
సెలయేళ్లు దుమికిన చెలువున ఝంఝూళి (?)
తంబైన కవిత కొందఱకుఁ బ్రియము,
సరవి నశ్రుతపూర్వ శబ్దప్రయోగముల్
బెరసిన కవిత కొందఱకుఁ బ్రియము

తే. భువిని నిందఱ మనసురాఁ గవిత సెప్పి
మెప్పు గైకొనఁగ నశక్య మప్పసమున
దాఁచనేటికి, బుద్ధికిఁ దోఁచినటుల
రచనచేసెద వినరయ్య రసికులార !

ఇందలి గ్రంథాంత గద్య :

ఇది శ్రీదత్తాత్రేయయోగీశ్వర కరుణాకటాక్ష సాక్షాత్కృత విద్యానవద్య, సంస్కృతాంధ్రకవితా మాధుర్యధుర్య, కిచ్చనార్య నందన, వేంకటకవిసంక్రందన విరచితంబైన పతితపావనచరిత్రంబను మహాప్రబంధంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

ఈ యుభయ ప్రబంధములయందును కవియొక్క కాలమును బట్టి యిచ్చు సంశములు గానరావు.

తే. ఉదయగిరి నాక్రమించి మహోగ్ర తేజుఁ
డగుచు, భూచక్రపాలన మాచరించి,
యస్తగిరి నాక్రమించె నుద్యద్దినాధి
రాజు, రాజాధిరాజ పర్యాయముననుు (2-116).

ఈ పద్యము సూర్యాస్తమయ వర్ణనములోనిది. ఇందలి - ఉదయగిరి యాక్రమణము, మహాప్రతాపముతో భూచక్ర పాలనము, రాజాధిరాజ బిరుదవాచకము అనునవి కృష్ణదేవరాయలను స్ఫురింపఁజేయుచున్నవి. ప్రకృతమగు అస్తమయవర్ణనము (వస్తువు) చేత స్ఫురించు నలంకార (సమాసోక్తి) ధ్వని. కావున ఈ కవి కృష్ణరాయల నిర్యాణమును గాంచినవాఁడు కానోపును !

ఈ రాధామాధవసమాగమ ప్రబంధమునకు నాధారములయిన వ్రాఁతప్రతులు మా గ్రంథాలయమున రెండు గలవు. వాని వివరము లివి :

(1) డి. నం. 697, కాగితపుఁబ్రతి, పుటలు 111, బంతులు 18, వ్రాఁత యందమైనది. తప్పులు కలవు. గ్రంథపాతము గలదు. శైథిల్యము కానరాదు. ఈ ప్రతియొక్క ముఖపత్రమున సి. పి. బ్రౌను పండితుఁడు ఇట్లు వ్రాసియున్నాడు :

"This is copied from a manuscript in the Mackenzie Library. The poem is extreamely rare."

(2) డి. నం. 698 ; తాళపత్రప్రతి ; పత్రములు 148 ; బంతులు 5 ; సమగ్రము. వ్రాఁత తిన్ననిది. శైథిల్య గ్రంథపాతములు గలవు. ఇది పై కాగితపుఁబ్రతికి మాతృక. బ్రౌను పేర్కొనిన మెకంజీ గ్రంథాలయ ప్రతి యిది.

ఈ కావ్యపరిష్కరణమునకు మూలప్రతి యొక్కటియే యాధార మగుటచేత నెడనెడఁ గల స్వల్ప గ్రంథపాతములను గాని, యపపాఠము లను గాని సమగ్రముగా చక్కఁజేయ నసిపడలేదు. లేఖకప్రమాదములు యథాయోగ్యముగఁ బరిహరింపఁబడినవి. కుండలిత భాగములయందలి పదములను పూరణభాగములుగాఁ దెలియవలయును.

కథ ప్రసిద్ధమైనది. కవిత మధురమైనది. రచన యంతయుఁ బ్రబంధఫక్కిలో జాను తెనుంగున వాసిగాంచియున్నది. కవి తన కాలమున వ్యవహారమునఁ బ్రచారములోనుండిన పదజాలమును, పద బంధములను స్వేచ్ఛగా స్వీకరించి భాషకు జీవముపోసియున్నాఁడు. ఛందో వ్యాకరణ రీతులయందుఁ గొంత స్వాతంత్ర్యమును వహించి, కవికిఁగల నిరంకుశత్వమును నిపుణముగా నిరూపించుకొనియున్నాఁడు. ఈ విశిష్ట సంప్రదాయము దక్షిణాంధ్రసాహితియందు బహువిధముల భాసిల్లుచుండుననుట సహృదయ సంవేద్యమై యున్నది.

గ్రంథాంతర సంవాదములు

(1) క. కదళీ కరికరములకుం
గుదురుగ వైరంబు మాన్పుకొఱకు సృజించెన్
సుదతీమణి పెందొడ లజుఁ
డది గాకుండినను రెంటి కగునే యుపమల్ ? (2-78)

శ్లో. నాగేంద్రహస్తాస్త్వచి కర్కశత్వా దేకాంతశైత్యాత్కదళీవిశేషాః।
లబ్ధ్వాపి లోకే పరిణాహి రూపం జాతా స్తదూర్వో రుపమాన
బాహ్యాః ॥ (కుమార, 1-36)

(2) మనసిజతప్తునకు భ్రమ యమందము గాదే ? (3-104)

శ్లో. కామార్తా హి ప్రకృతికృపణా శ్చేతనాచేతనేషు (మేఘ, 1-5)

(3) క. అతిదీర్ఘములై నీడలు
వితతముగా సాఁగె నుదయవేళను మహిపైఁ
బ్రతిపదమున హ్రాస్వంబగు
గతి నీచుఁడు చేయుమైత్రిగతి వివరింపన్. (2-172)

శ్లో. ఆరంభగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ ।
లఘ్వీ పురా, వృద్ధి ముపైతి పశ్చాత్ ।
దినస్య పూర్వార్ధ పరార్ధభిన్నా ।
ఛాయేవ మైత్రీ ఖల సజ్జనానామ్ ॥ (భర్తృహరి, నీతి-49)

(4) చ. కువలయగంధిపొందు నొనఁగూడక రెంటను చింతకుంటజో
గి విధము............. (2-123)

ఎ. గీ. చండి కతమున ముని, బ్రహ్మచర్య నియమ
మునకు, గృహమేధి వర్తనమునకుఁ దొలఁగి
రెంటికిని జెడ్డ రేవనిరీతి యయ్యె. (జైమిని ; 4-87)

...ఇహాపరంబుల కూరక దూరమై వయః
శ్రీ చన, రెంటికిం జెడిన రేవఁడ నాదునె నీరజేక్షణా !
(మనుచ, 3-105)

శ్లో. ఇతో భ్రష్ట స్తతో భ్రష్ట శ్చుంబనా న్నైమ్మధునాదపి ।
(చాటువు)

(5) మ. తిలపుష్పంబు సుగంధి గాననుచు నెంతే వాడివత్తై మహీ
స్థలిపై రాలి, తదాత్మతా వ్రతము నిష్ఠంజేసి, యా సారసా
క్షి లసన్నాసికయై సుగంధకలనం జెన్నొందె, నాఁడాదిగాఁ
దిలలన్ సంపఁగినూనె వచ్చు సుమనఃస్థేమానుషంగంబునన్.
(2-87)

శా. నానాసూనవితాన వాసనల నానందించు సారంగ మే
లా నన్నొల్లదటంచు, గంధఫలి బల్కాఁక౯ం దపంబంది, యో
షా నాసాకృతిఁబూని సర్వసుమన స్సౌరభ్య సంవాసియై
పూనెం బ్రేక్షణమాలికా మధుకరీపుంజంబు లిర్వంకలన్.
(వసు ; 2-47)

శ్లో. తిలపుష్పా త్సమాయాతి వాయు శ్చందన సౌరభః ।
ఇందీవర యుగాచ్చిత్రం నిస్సరంతి శిలీముఖాః ॥
(కువలయానంద - విభావన)

(6) ఏసేవాఁడేయుఁగ నమ్మది యేమిసేయు ? (2-158)
ఏయువాఁడుండ నమ్మేమి సేయు ననక (భార, అను, 1-18)

తెగ నిండ దొనకుఁదీసి, యేయువాఁడేయు నమ్మేమిసేయు ?
(రాధికా ; 3-27)

(7) వలచి వలపించితివి గదే యలరుఁబోణి ! (3-8)

వలచి వలపింపదే యెంతవారికైన ? (విజయ ; 1-110)

ఛందోవిశేషములు

1-111 తే. సంకటంబు గలిగినఁ జేలాంచ - లమున విసరు

ఇందుఁ బ్రాసయతి స్థానములో వ్యంజన ప్రధానమగు ప్రాస నియమమును బాటింపక, యతినియమము (బు×ము) పరిగ్రహింపఁబడినది.

1-118 ఎ. గీ. శైశవము ప్రతిబంధమై - గాసిపెట్ట

ఇందు యతిస్థానమున శ - స ప్రాస. ఇదియు యతి నియమము ననుసరించుచున్నది. 'గాశి' యని మూలప్రతిపాఠము.

3-87 తే. చంద్రసువదన నిట్టూర్చ - నందముగను

ఇందు సంయుతాసంయుతప్రాస గలదు.

2-126 ఈ పద్యమునఁ బ్రథమ ద్వితీయ పాదాదియందు 'చుక్కలు' అనుపదమును, తృతీయ చతుర్థ పాదాదియందు 'చక్కలు' అనుపదమును ఆద్యనుప్రాస యుతములై కనుపట్టుచున్నవి. "చక్కలు హార వల్లులకుఁ-జిల్లులుపుచ్చని మౌక్తికావళుల్" అని తృతీయ పాదము. ఇందు యతిని సరిపుచ్చుకొనవలయునన్నచో 'చెక్కలు' అని పఠింపవలయును. చకారముమీఁది అకారము, అకార ఎకారముల మధ్యనుండు స్వరముగా వ్యవహారమునఁ గలదు. ఉదా. చంగఁడు, చెంగడు, నాచాతి. తాటాకు పదములో టకారముమీఁది స్వరమును ఇట్టిదే. నున్నపుం జుక్కలు, గందపుంజెక్కలు - అని ద్రుతసంధి కవకాశమిచ్చినచో అనుప్రాసమున కవకాశము లేదు.

2-160 క. రాయంచబోద ! నీ విటు
రాయంచఁగఁ దగిన సరసు - రాలవు నీవున్.

ఇందు 'రాయంచ' పదము రెండుసారులు ప్రయోగింపఁబడినది. రెండవదానిని, 'రా + ఎంచన్' అని విభజింపవలయును. ఇందలి 'యకారము' కూడ, అకార ఎకార మధ్య స్వరోచ్చారణము గలది. తద్భిన్నముగా 'రాయెంచ' అని గ్రహించినచో అనుప్రాసశోభ యంతరించును. అది కవిహృదయము కానేరదు.

2-68 తే. అవ్వకు లోనై తినని వి - పాదము చెందున్.

ఈ పాదమున యతి తొలఁగినది. కావున "విరాళిని" యని సవరణము గావింపఁ బడినది.

1-118 ఆశ సఫలంబుగాక యే - కారుచున్న

ఇందలి "ఏకారు" ఏక పదము ; ఏఁకరుకు రూపాంతరము. యతికి దూరమైనది.

3-165 కాం। చన కందుక మర్థి గోర్చు - కై వడిఁ దోపన్

దీనిలో యతి మృగ్యము.

అఖండయతి

3-18 ఆలకించిన। నాహా యని దేవపితృగ - ణము నుతియింపన్

3-96 గ్రుచ్చి కౌఁగిటికెత్తుకో - కున్న నన్ను

విలక్షణప్రయోగములు

2-74 యవ్వనశిల్పి కాటుకను - యం బొనరించిన రేఖ కై వడిన్

ప్రాచీన లేఖకసంప్రదాయమున "యౌవన" పదము "యవ్వన" అని వ్రాయఁబడుచుండెడిది. ఆ పద్ధతిలో ప్రాస నిర్వహింపఁబడినది. నన్నెచోడాది దేశికవు లీరీతిఁ బ్రయోగించియున్నారు. (చూ. కుమార; 9-'56).

3-95 నాఁటి యరక్షణంబయిన నన్నొడఁబాయక పొందఁగోరి

ఇందు "అర" లోని రేఫము గురువగుచున్నది. ఇట్టిదే కావ్యాంతర ప్రయోగము-

అక్కట పొట్టచించిన నొ - కటకరమైనను రాదు

(శుక : 2-438)

ఇందులో 'ఒక' లోని 'క' గురువగుచున్నది.

2-81 చేతులసోయగము తూండ్ల - చే తుల గాంచున్

ఇందు 'చేతుల' పదమునకు ద్విరావృత్తి. యతి స్థానఘటితము. రెండవ పదమున-చేన్ + తుల యని ద్రుతసంధి కవకాశమిచ్చినచో అనుప్రాసమునకు అంతరాయము కలుగును.

2-108 ఏపున నడచెదనంటే
నే పెద్దలచాటువాఁడ, నిందకు వెలిమై

ఇందలి రెండవపాదాదియందు నేను + పెద్దల = నేఁ బెద్దల - అని ద్రుతకార్యమును స్వీకరించినచో ప్రాసభంగము. స్వీకరింపకున్నచో వ్యాకరణ విరోధము. "అపి మాషం మషం కుర్యాత్ ఛందో భంగం న కారయేత్" అని కదా లాక్షణికుల యనుశాసనము !

2-178 క. వరదా..............వరదా !

ఇది చక్రవాళకందము అని పేర్కొనఁబడియున్నది. పద్యాది పదమును పద్యాంతమున నిక్షేపించుటయు, ముక్తపదగ్రస్తముండుటయు ఆ పద్యముయొక్క లక్షణముగాఁ దెలియుచున్నది.

విలక్షణప్రయోగములు

దంతగుచున్ (దంతి + అగుచున్), పోసుక, చాలా, సరంబు (సరస్సు), పట్నాలు, కర్పూరబాగాలు, అపసడి, దాఁకినే, యవ్వన, ఓర్పులేని, కాహాళీలు.

పలుకుబడులు

ద్రాఘ, ధూపార్తి, అంచేయంద్రు, వయ్యారము, లజ్జించీనో, పొర్లెను, అజీర్తి, చచ్చీచావని, గరుబు, గరుబము, బిటుకులాడి, మరవ, విరివెండ, ఆగవాగాలు, కంబడి, ఎత్తరము, కొట్లాట, ముసుకు, బళువు, సుళువు, గురిగింజ, సెక, బత్యసత్యములు.

పదబంధములు

కూఁతపెట్టు, దరిదాపు, చిల్లరబుద్ధులు, కొంగుముడివైచికొను, మొటికెలువిఱుచు.

నానుడులు

తల్లికి రోయనివాఁడు దాదికి రోయునే?

వెన్న చేతఁగొని నేతికిఁ బర్వులువాఱ నేటికిన్?

కడుపున నెట్టుగాఁ బుట్టినావు పుండు పుట్టినట్లు?

ముంజెయి కడియమున కద్దముం గావలెనే?

లేఖకసంప్రదాయము

ప॥ య్యాదవైు మదవతి నిజేశు-యదపై నుండెన్ (3-174)
వప్పులాకులుదీసి - వడిని బెట్టి (3-3)

శబ్దాలంకారప్రీతి

క. పవనా లాలిత నగరో
పవనా నిష్కారణముగఁ బట్టుదురే యీ

పవనాయెడ మీఁదయ చూ
పవనా నమ్మితిని నీవె ప్రాణం బనుచున్. (2-146)

సాహితీరసికుల ప్రమోదార్థ మాంధ్రభారతీ కంఠహారమండలి యనర్ఘరత్నమైన యీ ప్రబంధము ప్రథమపర్యాయము ప్రకటింపఁబడుచున్నది. ఇందు కావ్యగత కథా సంవిధానమును, సన్నివేశ సౌభాగ్యమును, రచనామాధురియు, రసపరిపాకమును కావ్యానుశీలనము గావించువారికి చుబ్బనచూఱలు. గుణదోషములకు సహృదయులే ప్రమాణము.

"తరుః ప్రసూతే పుష్పాణి మరుద్వహతి సౌరభమ్"

తీర్థం శ్రీధరమూర్తి

శ్రీ

రాధామాధవసమాగమము

ప్రథమాశ్వాసము

అవతారిక

ఇష్టదేవతాప్రార్థనము

ఉ. శ్రీ మహిజన్ నిజాంకమునఁ జేర్చి, సమున్నత సింహపీఠిపైఁ
దామరసాప్త కోటి నిభ ధామమునం గొలు [1]వాదరించియున్,
వేమఱు తర్జనిన్ బొటనవ్రేలను గూర్చిన కేలు చూపు, మా
రాముఁడు ప్రోచుఁగావుత! నిరంతరమైన కృపన్ జగంబులన్. 1

ఉ. శ్రీ నిజరూపమై యవతరించిన తల్లి, సతీమతల్లి, చి
త్తానుస్మృతిన్ రఘూద్వహున యర్ధశరీరము మాడ్కి నుండు తే
జోనిధి, భక్త సంఘముల సొంపుగఁ గాన్పులుగాఁ దలంచు మా
జానకి, ప్రోచుఁగాత! విలసన్మతిచే భువనావనోన్నతుల్. 2

ఉ. అంకెలువైచు వారువము, అట్టడి ప్రాణముతోడి సొమ్ము, ము
వ్వంకలఁ బోవు శేఖరము, [2]పట్టిన మేన్ పులకించు హారముల్,
జింకను బట్టు కేలును, విచిత్ర చరిత్రము గల్గునట్టి యా
శంకరుఁ డిచ్చుఁగాత! బహు సంపదలన్ జగతీజనాళికిన్. 3

చ. ఎలమి సురాంగనల్ కరములెత్తి నమస్కృతు లాచరింపఁగా,
వెలయు రమా సరస్వతులు [3]విందులఁ బొందుల గారవింపఁగా,
జలిమలపట్టియై యలరి, చల్లఁదనంబు లెసంగు సర్వమం
గళములు, సర్వమంగళ జగంబులకుం గృప సేయుఁగావుతన్! 4

---

1. వొధరించియున్, 2. ముట్టిన, 3. నిందుల,

చ. త్రిదశ పిపీలికా యుత గరిష్ఠ చరాచర జంతు జాలముల్
విదిత నిజ స్వరూపముల వింతల సంతసమంద సెప్పెడున్,
బదియునునాలుగై యలరు పద్ధతు లేర్పడ, విశ్వ విశ్వముల్
ముదమునఁ దా సృజించు నలుమోముల వేల్పు జగంబుఁ బ్రోవుతన్! 5

ఉ. తావులు ఘుమ్మనంగ లలితంబగు మేచక వేణి మత్త భృం
గావళిగాఁగ, మల్లె విరి యంగన కైవడిఁ దా జనించెనో
నా విలసిల్లుచున్, జగతి [1]నాలుగు పాదములన్ వసించు వా
గ్దేవత, ప్రోచుఁగాత! జగతిన్ నిజ సంతతిఁ బ్రోచు కైవడిన్. 6

ఉ. దంతుర విఘ్న వృక్షముల [2]దంతగచున్ బెకలించివైచు ధీ
మంతుని, మోదకంబుల సముంచిత తృప్తి వహించు ధారణా
వంతుని, సాటి లేని బలవంతుని, [3]నిత్య లస జ్జగత్త్రియో
దంతుని, నేకదంతుని, సిత ద్యుతి దంతుని నాశ్రయించెదన్. 7

సంస్కృతాంధ్ర సత్కవి కీర్తనము

సీ. వసుధఁ జెందిన సరస్వతిని నిల్పుట కే మ
హాత్ముండు చేసె రామాయణంబు,
ననధికారికిఁ గానియామ్నాయ మిటుల నే
భవ్య శీలుఁ డొనర్చె భారతంబుఁ,
[4]దరుణి పల్కిన పద త్రయముఁ బ్రతిష్ఠించి
కావ్య త్రయంబు నే కవి రచించె,
నాంధ్రభాషకు బ్రహ్మయై యే మహాత్ముండు
నిఖిల శబ్దంబుల నిర్ణయించె,

1. నాలుగు పాదములు గలది పద్యము; అది వాణికి అధిష్ఠానము.
2. దంతెగుచున్, 3. విత్త.
4. అస్తి కశ్చిత్ వాక్? - అను ప్రియురాలి ముచ్చటైన మూఁడు పదముల ప్రశ్నకు సమాధానముగ కాళిదాసు ఆయా పదములను మొదట నిడి, కావ్య త్రయమును వ్రాసెనఁట.

తే. నాంధ్రి భారత జలధి నే యజ్వ దాఁటె;
నా ప్రచేత స్తనూభవ వ్యాస కాళి
దాసులను; నన్నపార్యవంతన తిక్క-
నాధ్వరీంద్రుల సద్భక్తి నభినుతింతు. 8

దుష్కవినిందనము

క. కాకవుల నెన్న నేటికిఁ?
గాకవులే వారు; నోరు కట్టఁగ వశమే
యా కుమతులకును? గాదనఁ
గోకిల రుచి వారి నోళ్ల కబ్బ దొరికీనే? 9

కావ్యాభినందనము

చ. మలయఁగఁ బూర్వ కావ్యములు మన్ననచేసి, మదీయ కావ్యముల్
చులకననేయు రార్యులు; రుచుల్ గొనుచో మహి మానసంబు రం
జిలఁ గదళీఫలంబులు భుజించినవారలు, దోసకాయ వ్ర
క్కలు భుజియింప రే? రుచులఁ గల్గదె భేదము మోద మందఁగన్? 10

వ. అని యిష్ట దేవతా ప్రార్థనంబును, సత్కవి కీర్తనంబును, దుష్కవి నిందనంబును, గావ్యాభినందనంబును జేసి, శ్రీరామ చంద్రుండు హృదయ కైరవ చంద్రుండై పలికించిన క్రమంబున, రాధామాధవసమాగమం బను నొక్క మహాప్రబంధంబు నిబంధించి, పర్జన్య దత్తాంబువులఁ బర్జన్యున కర్ఘ్యం బిచ్చు నటువలె, శ్రీరామచంద్రున కర్పించువాఁడనై, కృతిముఖా భరణంబుగా మదీయ వంశావతారం బభివర్ణించెద: 11

కవి వంశావతార వర్ణనము

సీ. శిరములు పదినూర్లు, చరణముల్ పదినూర్లు,
కన్నులు పదినూర్లు కలిగియుండు
నెవ్వాని, కాధార మెవ్వఁ, డీ విశ్వంబు
లుండుట యెవ్వని యుదరమందు,
నెవ్వని నయనంబు లిన చంద్రు, లెవ్వని
వీను లూహింపఁగా వివిధ దిశలు,
ప్రకృతికిఁ బర మెవ్వఁ, డకలంక కల్యాణ
గుణుఁ డెవ్వఁ, డెవ్వఁడు గుణ వియోగి,

తే. బ్రహ్మ మెవ్వఁడు, నామ రూపములు లేక
కలిమి గల్గిన యాత్మప్రకాశ మెవ్వఁ,
డా మహాపురుషుని వదనారవింద
మందు జనియించె మును బ్రాహ్మణాన్వయంబు. 12

క. ఆ వంశంబున, ఋషివరు
లావిర్భావంబు నొంది రసమాన తపో
జీవనులై, సర్వ జగ
త్పావనులై వెలసి, రట్టి భవ్యులలోనన్, 13

క. హారితుఁడు, శాంత గుణంబుల
హరి తులితుఁడు, భవ్యతర మహత్త్వముచేతఁ
హర తులితుఁడు, [1]వాక్సుమనో
హర తులితుఁడు సృష్టి నిర్ణయము గావింపన్. 14

తే. ఆ మహర్షి వరేణ్యుని యన్వయమున
నారువేలాన్వయము కుప్ప యయ్యెఁ, గొంత
సాటి చెప్పంగరాని కావేటియందు
బంధురంబుగఁ గాల్వ యేర్పడిన కరణి. 15

1. వాక్ + సుమనోహర తులితుఁడు=వాణికిఁ బతియగు బ్రహ్మతో సమానుఁడు.

క. ఇమ్మగు నయ్యార్వేల కు
లమ్మున నెడపల్లి కుల కళానిధి యగుచుం
దిమ్మనమంత్రి జనించెం, ది
రమ్ముగ నాకరమునందు రత్నము కరణిన్. 16

క. ఆ మంత్రికిం దనయుం డగు
ధీమంతుండు వెంకటప్ప, తిమ్మాజమ్మం
బ్రేమమ్మున వరియించెను,
బ్రేమం మురవైరి సిరి వరించిన కరణిన్. 17

సీ. ఆ దంపతులకు మహానుభావుండు నాగ
రాజు జనించి, యవ్యాజ భవ్య
లక్షణమైన కామాక్షమ్మను వరించి
ముచ్చటతోం గాంచెం గిచ్చనార్యు,
నా కిచ్చమంత్రి ధర్మాత్ముండై వెంగమాం
బిక ధర్మపత్నిగాం బెండ్లియాడె,
నా యమ్మ గర్భమ్మునందుం బుట్టినవాండ,
మాననీయులకు లోనైనవాండం

తే. దల్లిం బరదైవతంబుగాం దలంచువాండం,
గోరి సద్గురు కరుణం గైకొన్నవాండ,
నార్య జనులకు సమ్మతమైనవాండ,
నాత్మతత్పరుండను, వేంకటాహ్వయుండను. 18

షష్ఠ్యంతములు

క. శ్రీమంతునకు, సుధాంధస్-
స్తోమ స్తుత్యంతునకు, యశో రుచి విజితా
భ్రామ మదాపళ తారా
హైమవతీకాంతునకు, మహా శాంతునకున్, 19

క. దక్షునకు, సాంద్ర కరుణా
వీక్షున, కధ్యాత్మ తత్త్వ విద్యా హృద్య
ప్రేక్షునకు, ఘోర సమర ధ
రాక్షుద్ర నిశాచ రేభ హర్యక్షునకున్, 20

క. ధీరునకు, విశ్వ విశ్వా
ధారునకు, మహా మహేంద్ర ధనురాభ ధను
ర్ధారునకు, ధారణా యో
గారూఢునకుఁ, స్థిరీకృతాకారునకున్, 21

క. శరణాగత భరణాగత
చరణాగత పూత [1]భానుజ హరిత్తునకుఁ,
ఖర భాషణ ఖరదూషణ
హరణేక్షణ ఒత్తునకు, సదాయత్తునకున్, 22

క. సౌమిత్రి భరత విరచిత
సౌమిత్రీవర్ధమాన సౌభ్రాత్రునకుఁ,
శ్యామాంబుద గాత్రునకుఁ,
దామరసదళోపమాన తత నేత్రునకున్, 23

క. నీలాది నిజ భటాళీ
కేళీ బంధిత సముద్ర కీలాలునకుఁ,
లాలిత భక్త జనాఘో
న్మూలన శీలునకుఁ, బంక్తిముఖ కాలునకున్, 24

క. పింఛాంచల జలధర తా
పింఛాసిత దాశరథికిఁ, బృథు హార లతా
లాంఛన సహిత హనూమ
ద్వాంఛిత సన్నిధికి, విజిత వారాన్నిధికిన్, 25

1. భానుజీ,

క. భూతేశ దత్త చాప క
ళాతత భృగురామ దోర్బల విరామునకున్,
శ్రీ తారకనామునకున్,
సీతారామునకు, వదన జిత సోమునకున్, 26

వ. సమర్పణంబుగా, నా యొనర్పంబూనిన రాధామాధవ సమాగ
మంబునకుఁ గథాక్రమం బెట్టిదనిన: 27

కథాప్రారంభము: నైమిశారణ్య ప్రశంస

క. శ్రీ లలిత ఫలిత చూత ర
సాలాళీ మహా మహీరుహాశ్రమ వాసా
లోల బ్రహ్మర్షి కథా
జాలాహార్నిశము, నైమిశము మహి నలరున్. 28

సీ. హోమ ధూమములు మేఘోదయం బను బుద్ధి
కొనసాగ నమద కేకులు నటించుఁ,
బొడ యెండ రేకలు పడకుండ వీణాత
పత్రముల్ నీడగా ఫణులు పట్టుఁ,
బసిపిల్లలకుఁ జన్నుపాలిచ్చి యుల తల్లి
పులులకు లేళ్లారటలు ఘటించు,
దంతావళములు హస్తము సాచి గిరి గుహా
కుహార సింగముల జోకొట్టుచుండుఁ,

తే. గరుల కటములు గ్రోకు సింగములు, జింక
కదుపుఁ బొదువునఁ బెట్టువ్యాఘ్రములుఁ, జిలువ
కులము రెక్కల(నో)ము మక్కువ నెమళ్లు
నాశ్రయంబైన యప్పావనాశ్రమమున. 29

ఉ. ఎందుఁ దపం బొనర్చి మును లిష్ట ఫలంబుల నొంది, రందు [1]సం
క్రందను నాజ్ఞ దివ్యగణికల్ చనుదెంచి పరాభవంబునుం
జెందిరి, తాపస వ్రతతి శేషము శోషముఁ జెందఁ జేయు[2]శే
కెందపవర్గలక్ష్మి హృదయేశునకుం జనవిచ్చునిచ్చలున్. 30

వ. ఆ పుణ్యాశ్రమంబునందు, నిర్గచ్ఛ దాజీవంజీవ గంధంబును, నీరంధ్ర హోమ ధూమ గంధంబును, నిర్భయ హరిణ చయ నిర్నిరోధ వ్యాఘ్రంబును, నిష్ఠా గరిష్ఠ తాపసవ్యాఘ్రంబును, నిర్మల పుణ్యాతీర్థ నిషణ్ణ రాజహంసంబును, నిర్మనస్క పరమ హంసంబును, నిరుపమాన నీవార ఫలారంభంబును, నిష్కామ నియత కర్మారంభంబును, నివృత్తిత్యాహ నిగమ ఘోషంబును, నిశామనావిషయ రాక్షస ఘోషంబును, నికేతనాగ్ర జాగ్ర న్నీలకంఠంబులునై యుండు నా పుణ్యాశ్రమంబునందు, 31

సూతముని మునిబృందమునకు బోధించిన సగుణ నిర్గుణోపాసనా క్రమము

క. దైనందిన గాఢ తపో
ధ్యాన సమాధులు ధనంబులై యొనఁగూడఁ
శౌనక ముఖ్య మునీశ్వరు
లానంద మరంద తుందిలాత్మాంబుజులై, 32

సీ. బాదరాయణ కృపా పాథోధి కే పుణ్య
మూర్తి శీలంబు సంపూర్ణ చంద్రుఁ,
డధ్యాత్మవిద్యా రహస్య లాస్యమున కే
ఘన యోగి బుద్ధి రంగస్థలంబు,
సకలేతిహాస ప్రసంగ వైదగ్ధి కే
పండితాగ్రణి వాణి పట్టుఁగొమ్మ,
దుర్దమేంద్రియ దంతి మర్దనంబున కే మ
హాత్ముని నియతి పంచాననంబు,

---

1. సంక్రందునియాజ్ఞ, 2. శేకందపవర్గ,

తే. సాధు సంభావ్యుఁ డే దివ్యబోధుఁ డట్టి
సూతు, హృద్ధ్యాత హరిజాతు సూతు, నవభి
జాతు, విద్యార్థిజన పారిజాతు నాశ్ర
యించి, సత్కృతు లొనరించి యిట్టు లనిరి. 33

క. అగుణము, సగుణం బనుచుఁ
దగు బ్రహ్మము నెట్లు తలఁచి ధన్యుండగు నీ
జగతీతలమున మనుజుం
డగణిత బోధ ప్రదీప! యది తెల్పఁగదే! 34

క. అని యడిగిన విని, సూతుఁడు
మనమున సంతోషభర నిమగ్నుండగుచుఁ,
ఘన గర్జితంబు వీనుల
వినిన శిఖావళము మదికి వేడుక గాదే? 35

తే. మానసాంతర లీన విజ్ఞాన మిపుడు
ప్రకట మయ్యెడు దావక ప్రశ్నమునను,
జోకవిరాజిన మథనంబు లేక, యరణి
గర్భ లీనానలంబు ప్రకాశమగునె? 36

చ. అకలుషచిత్తులార! భువనాళిఁ దరింపఁగఁజేసినారు, మీ
రిఁక నను బ్రశ్న నేసితి రిదెన్నివిధంబుల మేలుగాదె? చా
తకములు వారి గోర, జలదంబు లొసంగిన వారిచే ధరి
త్రికి నుపకారకారు లగురీతులు నీతులజాడఁ జూడమే? 37

క. అగుణస్మృతి సాంఖ్యంబగు
సగుణస్మృతి యోగ మగును, సమ మీ రెండుఁ,
విగుణము ఫలమునఁ గలుగదు
గగనము నక్షత్రయుక్తిఁ గని రెంపగునే? 38

క. అవ్యక్తార్చన కష్టము,
సువ్యక్తార్చనము పరమ సులభము, దీనన్
దివ్య ఫలంబగు, నాజ్యము
భవ్య క్షీరంబు లేక పడయఁగ వశమే ? 39

చ. వ్రజమున నుద్భవించి, నిరవద్యచరిత్రల మించి, వల్లవాం
బుజముఖులన్ వరించి, పరిభోగములన్ గరఁగించినట్టి నం
దజుని భజింపుఁడీ ! బహువిధంబుల, నాజ్య మటుండనుండనీ,
నిజముగ వెన్న చేతఁగొని నేతికిఁ బర్వులువాఱు నేటికిన్ ? 40

ఉ. నా, మునిముఖ్యు లిట్లనిరి; నందకుమారుఁడు మందలోపలన్
ప్రేమదలిర్ప గోపికలఁ బెక్కుతెఱంగుల మర్లుగొల్పి, యే
మేమి యొనర్చె ? నెట్లు జనియించె ? వినోదము లెన్ని చేసె? నే
భామకు మేలువాఁడగుచు భావము మ్రుచ్చిలి తెచ్చె నచ్చటన్ ? 41

క. అనుటయుఁ దచ్చరిత స్మృతి
తను విస్మృతి నొందఁజేయఁ, దగ వేలుపు సో
కిన మనుజుఁడు పలికిన క్రియ
ననయముఁగ నవశమున సూతుఁ డిట్లని పలికెన్. 42

వ్రేపల్లె వైభవము

తే. వెలయు యమునా తటంబున వెలయు, వేళఁ
బాలు పిదికెడు మొదవులుఁ, పంట చేలు,
కాంచనంబులు, రత్నముల్ గలుగు నంద
గోప ఘోషంబు *సోత్క్ష నిర్ఘోష మగుచు. 43

చ. పెరుగులుచిల్కు ఘోషములు, పెంపుగ నావులఁబిండు ఘోషముల్,
పొరుగులఁ బిల్చు ఘోషములు, పొందుగఁ దల్లులఁజేరు వత్సముల్
పరుగులువాఱు ఘోషములు, ప్రాతరనేహము లేక మోహముల్
పరగుటఁజేసి, ఘోష మన భాసిలు నందునిపల్లె యెల్లెడన్. 44

---

* సోత్క్ష నిర్ఘోషము= ఎద్దుల అంకెతోఁ గూడినది,

తే. లేఁగదూడలు, కోడెలు, మూఁగతరుపు,
లీనినావులు, వృషభంబు, లిన్ని యన్ని
యని గణింపఁగ వశముగా దజునకైన,
మంద గొల్లల భాగ్య మేమంద మహహ! 45

తే. హరికిఁ బ్రొద్దులఁ బుచ్చుట కవతరించి
యమరు నమరుల మూర్తులో? యని నుతింప,
నెల్ల మొదవులు ధాత్రిపై వెల్లివిరిసి
కొమరు గల పూరి బృందావనమున మేయు. 46

క. సితములు, నసితము లగుచుఁ
గుతుకంబున మందనుండి గోగణ పంక్తుల్
ప్రతి వచ్చును, బదవీ సం
గత గంగా యమునలకు జగత్కమనలకున్. 47

ఉ. ఇంగిత మబ్బఁ బబ్బముల నిచ్చిన భుక్తికి మెచ్చి, కాంతు తీ
రంగ జలంబు లిమ్మని పురందరుఁ డంపిన కాల మేఘముల్
నింగిఁ దొలంగి వచ్చె నన, నీలము లైన మహా మహోక్షముల్
పొంగి చెలంగు, వల్లవుల ప్రోలున కీలున మేలునన్ వడిన్. 48

క. తెల్లని గోగణములు కో
భిల్లును వ్రేపల్లెలో నభేద్యములగుచున్,
హల్లకబంధుసుతా తత
కల్లోల మరాళ కులము గట్టెక్కె ననన్. 49

చ. పరిలస దింద్రగోపములఁ భాతిఁ, జర త్కురువింద కందళో
త్కరముల రీతిఁ, బ్రాణయుత గైరిక తద్గిరికూట కోటి వి
స్ఫురణ విభూతి, సంతతము సొంపగుచుండు నఖండ శక్తిచే
నరుణములైన గోగణము, లచ్చట ముచ్చట నివ్వటిల్లగన్. 50

ఆ. మైల గరుడ బొల్లి మట్టి చామటి బొల్ల
చాల, యనెడు పేర్లు చాలఁ గలిగి
వర్ణభేదములను వర్ణింపఁదగియుండు
గోగణములు మంద పోషమునను. 51

తే. కొన్ని లేఁగటి మొదవులు, కొన్ని తరిపి
మొదవులై యుండు వల్లవ సదనమునను,
గొన్ని కట్టిన మొదవులు, గొన్ని యొదలు
నొదవు మొదవులునై మంద నుల్లసిల్లు. 52

ఉ. నిచ్చలు మేఁతకై పొలము నెక్కొని యెక్కుఁగ, నూరివాకిటన్
జొచ్చటుసాగు నా కదుపు చూడఁగ నొప్పును, దెప్పరంపుఁ గ
మ్మచ్చునఁదీసినట్టి సముదంచిత లోహ శలాక, తీఁగవై
హెచ్చిన రీతిఁ, బల్లెజను లెల్ల మనంబున నిశ్చయింపఁగాన్. 53

ఉ. కూళ్లకు బత్యసత్యములు, గొంట్లగు పోఁకలు, తీఁగబిళ్లలున్
గొల్లగ నాలకాపరులకున్ దయనిచ్చి, పనంటి పాల కా
వళ్లు పొలాననుండి నడవన్, బయిఁజల్లిన శర్కరావళుల్
జల్లున రాలి నేలఁబడఁజాలవు ఘోషముఁ జేరునంతకున్. 54

వ. మరియు, సంతత సమాచరిత సకల జంతు సంతాన బృందా
వనంబగు బృందావనంబు జీవనంబుగా, కృత్స్న నిర్యత్న ప్రస్థ
రత్న సార్థీకృత గోవర్ధనంబగు గోవర్ధనంబు నాశ్రయించి,
యందందు నమందంబుగా మొలిచి పొలిచిన మృదులతర
ఘాసంబులు గ్రాసంబులుగాఁ గొని, తుందంబు చిందంబునందంబు
కందళింపఁజేయు, సాయంతన సమాగమంబున నారంభించి,
మందయానంబున మందయానల ననుకరింపుచు వచ్చివచ్చి, యెట్ట
కేలకుఁదమ కట్టు మట్టు మేలునం జెందుట మట్టువడం బిగియించిన

పలగళ్ల పజ్జలకు సెజ్జలుసేసుక రోమంథంబు సేయు మహో క్షంబులును, తలుగులు తప్పించుక యెలుఁగు లడరఁ దాఁటఁబడం బోయి తల్లుల పొదుగు పాలెల్లఁ గొల్లలాడు తరిపిదూడలును, నరిమిడి పెంపునఁ దరిమిడి మెడలుసాచి మెయి నాకు తల్లుల నోటి జొల్లునఁ దొప్పఁదోఁగు లేఁగలును, మదనాతురంబులై యెదలైన మొదవుల వెంబడించి పై పాటుగా మూఁగిన మూఁగకోడెల చాఁగ కొమ్ములఁ బోఁజిమ్ము ప్రౌఢ వృషభంబులును, హుంకారం బంకురింప అంకెలువైచుచుఁ దలపడి బద్ధ మత్సరంబులై యుద్ధం బున డీడీలు దాకుచు, వీధి వీథులకు బాధాకరంబులై యన్యోన్య మర్దన కుర్దన సమ్మర్దంబులగు బలీవర్దంబులును, కోటకున్నా మీటు మిగిలిన బలింతపు గల్లల నల్లిబిల్లిగొనుచుఁ బొలుపారు పౌరులును(?), బుడమిపడంతి తొడిగిన మసరపట్టు అవికలనఁ గను పట్టు చుట్టు చవికెలును, జినుకు చిత్తళ్లకు నునువులు పట్టకుండ వాటాలుగాఁ బన్నిన కూటాలును, నాచారంబుతో నలికి పూసి యుంటు ముట్టు దొరలకుండ భద్రించిన వేలుపు కొలువుటిండ్లును, కంపటీలున గుంపులై కులాచార ధర్మంబులు దీర్పు ధర్మాసన గృహంబులును, గుత్తంపుటరుగు లాయత్తపఱచి దిట్టంబుచేసిన యూరపొత్తుల కొట్టంబును, బవన చలిత పతాకాపట వ్రజంబు లగు నంగణ ధ్వజంబులును, ప్రతిదిన ప్రతిపన్న పల్లవ పూర ణంబులగు తోరణంబులును, సమస్త వస్తు క్రయ సమయంబుల వలయు వస్తువులు పొంగళ్ల కొసంగు నంగళ్లును, వ్యవహారాను సార లాభ ప్రవర్తకులగు వర్తకులును, మేరు మందర సమానా కారులగు నాభీరులును, గమ్మవిలుకాని జంత్రంపుబొమ్మలగు ముద్దుగుమ్మలును, సాహసాంక సంకేతాగారులగు శూరులును, బవన జవన పరిభ్రమణ లాఘవ లంఘిత మహీచక్ర చక్రాది సకలావయవ సంపద్విభూషిత సదన నికటంబులగు శకటంబులును

గలిగి; నిర్మలామృత మాధుర్య ధుర్యంబై చంద్రకళా కలాపం బును, నిరవద్య మహానందంబై పరబ్రహ్మంబును, నిత్యకల్యాణ సాకల్యంబై మేరు పర్వతంబును, నిరంతర మహామహంబై సూర్య మండలంబును, నిజ కార్యానుకూల తపన సంభవంబై రఘు నాయకుని, నిర్ముక్తాఘంబై సత్పురుషుని, నిష్పద వైకల్య వృషంబై కృతయుగంబును, నీలకంఠ నివాసంబై కైలాసంబును విడంబించుచు; మంద భాగ్య రహితంబయ్యు నమంద భాగ్య రహితంబై, సద్గుణ కీర్తనార్హంబయ్యు నసద్గుణ కీర్తనార్హంబై, పూర్వ చరిత్రానుసరణంబయ్యు నపూర్వ చరిత్రానుసరణంబై యుల్లసిల్లు వ్రేపల్లెయందు, 55

సీ. అక్కుల మౌక్తిక హారంబులే కాని
హాళిం గీలించరు పూలదండ,
యంగయష్టుల విశుద్ధాంబరంబులె కాని
కట్టరు జిడ్డంటు పుట్టములను,
గరముల నవరత్న ఖచిత కంకణములే
కాని పెట్టరు కంచు కడియములను,
గలిత ఫాలంబునం గస్తూరియే కాని
చరిచేసి దిద్దరు చాదు బొట్టు

తే. వెలందిమీాటిన పండుటాకులనె గాని
వాడువత్తులం జేయరు వీడియములు,
వారకపుం జల్లలమ్మ వేఱూరి వాడ
వాడలకుం బోరు రేపల్లెవాడ చెలులు. 56

ఉ. నందునియాజ్ఞ వల్లవజనంబు మనంబు ప్రమోదమందం బౌ
రందర సిద్ధ సాధ్య నికరంబు వలెన్ శిరసావహించి య
స్పంద తదీయ విక్రమము ప్రాపున నాపద లేమి లేక యా
నందము నొందియుండు సదనంబున సంపద పెంపు మీాఱంగన్. 57

రా ధ జ న న ము

క. వల్లవపతి కొక ముద్దుల
చెల్లెలు జన్మించి వృద్ధి చెందఁ దొణంగెన్,
సల్లలిత కనక లత శో
భిల్లుచు నీ రీతిఁ బుట్టి పెరిగెడి ననఁగన్. 58

క. రాధను జన్మించుటయును,
రాధను బోలుటయు, నిరపరాధం బగుటన్
రాధా నామం బమ్మధు
రాధర కిడి వింతరా ధరా (స్థలి) ననఁగన్. 59

మ. హరి తత్త్వంబు దలంచుచున్, హరి పద ధ్యానంబు గావించుచున్,
హరి పూజల్ పచరించుచున్, హరి [1]పదాభ్యావృత్తి గావించుచున్,
హరి సర్వంబని యెంచుచున్, హరియశం బంకించి కీర్తించుచున్,
హరిదాసుం డగువాని భాగ్య మది యాహా! యెంచ సామాన్యమే?

ఆ. వె. [2]కృష్ణసఖుని కీర్తి కీర్తించని యభాగ్యుఁ
డున్న నేమి? లేకయున్న నేమి?
విష్ణుమూర్తి కథలు వినని నీచుఁడు మర్త్యుఁ
డయె నేమి? కాకపోయె నేమి? 61

సీ. కడ లేని సంసార జడధి నీఁదెడువాని
కే విశ్వవిభు పాదసేవ నావ,
యున్నతస్థితి నొంద నూహించువాని కే
పుండరీకాక్షుని దండ కొండ,

---

1. పద + అభి + ఆ వృత్తి = నామజపము,

2. కృష్ణసఖుఁడు = అర్జునుని నెచ్చెలి (కృష్ణుఁడు)

శమను ధాటికి సాధ్వసము నొందువాని కే
హాటకాంబరు కొనమాట కోట,
నిరుపాధికానంద నిరతుఁడౌవాని కే
నక్తంచరారాతిభక్తి ముక్తి,

తే. పుత్ర మిత్ర కళత్ర బుద్ధ్యదము లెడసి
పోవువానికి నే వేల్పుపొందు విందు,
విశ్వ కారణ మెవ్వఁ, డా విష్ణుఁ, గృష్ణు,
యాదవాన్వయ వర్ధిష్ణు, నాశ్రయింతు. 62

క. మనవలెఁ, ద ద్దివ్యకథల్
వినవలెఁ గర్ణముల త్రుప్పు విడిచి చనంగాఁ,
గనవలె సన్మార్గము, చే
కొనవలెఁ గైవల్య పదము కోర్కులు దీరన్. 63

రాధకు యౌవనావిర్భావము

తే. విడువఁజాలని బాల్యంబు వీఁగ నొత్తి,
యాటప్రాయంబు చెలియ మే నాక్రమించె,
నాటప్రాయంబు గోటితో మీటి, మెట్టి,
యౌవనము బోటి నెమ్మేన నంకురించె. 64

సీ. అంకుర త్రప, మప్రయత్న చంచలనేత్ర,
మతిశోభి నిశిత కటాక్ష, మరుణి
తాధర, మతను పయోధర, మవలోక
నాలభ్య మధ్య, మనల్ప వళి త
రంగ, మధిష్ఠితానంగ, మగాధ నా
భీక, మభ్యున్నతాస్తోక జఘన,
మసిత రోమాళిక, మభ్యాగత వచ శ్చ
మత్కార, మసదృశ మందహాస,

తే. మనుజు కుంతల, మజహ ప్రియాభిలాష,
మనుపమ నవీన లావణ్య, మనతిశయ బ
హిర్విహార, మనావృతిగర్వ, మా శు
భాంగి యౌవన, మఖల మోహనము గాదె? 65

ఉ. ఆ రమణీలలామ, వినయంబు ప్రియంబు భయంబు బుద్ధి చె
న్నారఁగ, నన్నకున్ వదినె కచ్చికబుచ్చిక లాచరించుచున్
గౌరవ మొందుచుండుఁ, జెలికత్తెలతో నెడఁబాయకుండు, గం
భీరత గల్గియుండు, మురిపెంబు దొలంగకయుండు, నయ్యెడన్, 66

శ్రీకృష్ణుని ప్రాదుర్భావము

సీ. మును దేవకీగర్భమున జనించిన రీతి
విష్ణురూపమున నావిర్భవించి,
తండ్రికి భావి కృత్యములెల్లఁ గ్రమముతో
నానతియిచ్చి, మాయాబలమున
నెత్తురుకందైన, నెత్తుకచని యశో
[1]దారిష్టమున నుంచి, యామె కన్న
దివ్యశక్తిని వసుదేవుండు గొనిపోవఁ,
దను యశోదాదేవి కనె నటంచు

తే. లోకు లనఁగఁ దదుక్తి నంగీకరించి
నట్టి, నందయశోదల కనుఁగుఁబట్టి
యగుచుఁ గృష్ణుండు, క్రీడల నతిశయిల్లె,
నందఘోషంబునందు నానందముగను. 67

క. దేవకి కడుపున నావి
ర్భావమునొందెను మురారి ప్రౌఢాకృతిచే,
దేవేంద్రాశా తటమున
వేవెలుఁగులవేలు పుద్భవించిన భంగిన్. 68

1. అరిష్టము = పురుటిల్లు,

క. వసుదేవుండును హరిచే
వెసఁ గర్తవ్యంబు లెల్ల వినియెఁ వినయో
ల్లసితుఁ డగుచు, గురుముఖమున
వినువర శిష్యుండు హితము విను చందమునన్. 69

తే. అంతఁ, బొత్తులలోఁ బాపఁడైన కైట
భాంతకు యశోదకడ నుంచి, యామె కన్న
కన్నెఁ గొనిపోయె వసుదేవుఁ, డెన్ని చూడఁ
గోటి ధన మిచ్చి క్రొమ్మించుఁ గొన్న కరణి. 70

క. నందయశోదలు తమకుఁ
నందనుఁ డుదయించె నని మనంబునఁ బరమా
నందము నొందఁగఁ, దీర్చిరి
పొందుగఁ బుత్రునకుఁ బురుడు పుణ్యాహంబున్. 71

క. కృష్ణుఁడని పేరు పెట్టిరి
కృష్ణప్రభఁ జూచి, చరణ కిసలయ వినమ
జ్జిష్ణునకు, గోప కుల వ
ర్ధిష్ణునకున్, విష్ణునకు విధిజ్ఞులు వేడ్కన్. 72

క. కృష్ణుఁడను నామధేయము
(వృష్ణికులోద్భవున కపుడు వెలసెను, మఱియా)
వైష్ణవనామము లన్నియు
[1]నిష్ణాతత్వమునఁ గృష్ణునకుఁ దగియుండున్. 73

నందుఁడు నందకుమారుని రక్షణభారమును రాధకప్పగించుట

క. గారాబుపట్టి కలిగిన
కారణమున నందుఁ డాత్మ ఘనతర సారా
సార విచారము సేయుచు,
తోరము వీక్షించి రాధతో నిట్లనియెన్. 74

---

1. నిష్ణాతత్వమునఁ గృష్ణునకు (?)

క. కాపురము దీర్పు సందడి
నేపున నీవదిని కొంత యేమరియుండన్,
[1]బాపని రేయుంబవలును
గాపాడుము నీవు నిలిచి కమలదళాక్షీ ! 75

క. కీరము చెప్పిన నయ వి
స్తారమునన్ [2]దెలిసి బుద్ధి తార్కొనఁగా నా
నా రూపంబుల మున్నొక
శారిక యొనరించెఁ బుత్ర సంరక్షణమున్. 76

క. అనుటయు, నా యితిహాసము
విన వేడుకయయ్యెఁ దెలుపవే! యని, వినయా
వనతాస్య యగుచు వేఁడిన,
ననఁబోణీ! విను మటంచు నందుఁడు పల్కెన్. 77

శిశుసంరక్షణ విధానము - శారిక కథ

ఉ. వేదతురంగమ స్తక నవీన సుధాంశు కళా విలాస సం
పాదిత కౌముదీ వికచ పత్ర సితోత్పల మాల్య వాసనా
స్వేద సుగంధ లేపన విశేష విభూషణ భాసమాన దో
ర్మేదుర విక్రమ క్రమ సమిజ్జయి కోజ్జయినీపురంబునన్, 78

మ. కల దుద్యానవనం బొకానొకటి, రంగన్మల్లికాళీ లవం
గ లతాలింగిత కుంజ పుంజ కదళీ ఖర్జూర నారంగ వం
జుల హింతాల రసాల సాల సరళ క్షోణీరుహాంతర్వనీ
దళ దంభోజ సరస్తటోత్కట గళ ద్ద్రాక్షాగుళుచ్ఛాంకమై. 79

1. బాపనికి రేయుఁ, 2. దెలివి

క. ఆ రామణీయకము గల
యారామమునందు, నొక మహా వృక్షము నా
ధారము చేసుకయుండున్
శారి ద్వంద్వంబు నిర్విచారత, నంతన్, 80

క. శారికకుఁ జీరచిక్కిన
నారూఢిన్ గ్రుడ్లుపెట్టె, నవియు నవిసిన
[1]న్నారామయుఁ బిల్లల నెన
రారం బోషించుచుండె, నందొక్కటికిన్. 81

తే. [2]నవఁత వచ్చిన, మనములోఁ జివుకఁ దొడవ,
నికట వృక్షంబుపై నుండు శుకము తనకు
నాప్తబంధుండు గావున, నచటి కేఁగి
పడఁతి, దానికిఁ దనకైన యెడరు తెలిపె. 82

క. విని శుకము కటకటా! యని
మనమున నొక్కింత తడవు మనికితపడి, యో
వనితా! నినువంటి మహా
ఘనురాలికిఁ జింత గలిగెఁ గద! యని మఱియున్. 83

చ. బళువుగదమ్మ! నీ వగపు, పాపనికిన్ సుళువైనదాఁక సం
బళువుగదమ్మ! యన్నమును బానము నొల్లక యెందు కింత కా
వలెనటవమ్మ! యాపదలు వచ్చి తొలంగక కాపురంబులే
సలుపునటమ్మ! నీకును విచారము లేదుగదమ్మ! కోమలీ! 84

క. ఈ దీనభావమున, కీ
ఖేదంబున, కీ ముఖాబ్జ ఖిన్నత, కీ హృ
ద్వేదనకు మందు, సాధు జ
నాదరముగదమ్మ! వెఱవకమ్మా! సాధ్వీ! 85

---

1. రామామణి పిల్లల, 2. నవఁత = నవయుట (కృశత్వము)

క. అచ్చెరువు గాదు కింకలు
వచ్చుట పసిపిల్లలకు, నవారణ లైనన్,
ఒచ్చెములు లేక పెరిగెడి
పచ్చని తోటాకు చీడ పట్టదె జగతిన్ ? 86

క. గృహదోషంబుల బాల
గ్రహములకుం జొరవ గలుగుఁ, గాయాశుచి సం
గ్రహమైన నలుని మేనన్
విహిత క్రోధమునఁ గలి ప్రవేశము గాఁడే ? 87

ఆ. వె. అర్భకులకుఁ దగిన యరయిక లేకున్నఁ
బొరుగువారివలనఁ బురుడు దాఁకు,
ననిలు కెదురువడిన యన్య దుర్గంధంబు
మించి ముక్కు కావహించుటరుదె ? 88

ఆ. వె. పాటిఁ బట్టకున్న బాలకులకు ముట్టు
దోస మపుడె తాకు దోషమునగు,
మొనకుఁ దప్పిపోక మూర్ఖత నెదిరిన
యతని నాటుకొనదె యంపకోల ? 89

క. చాటున నుంచని శిశువుల
నాటుం బరదృష్టి విషము, నరలోకమునన్
దీటకసింద శరీరము
గాటంబుగ సోకినపుడె కష్టము గాదే ? 90

ఆ. వె. బట్టబయట శిశువుఁ బండఁబెట్టఁగరాదు
పక్షి పాఱెనేని బాధ కరము,
చల్లగాను బై మొయిళ్లాడుచుండినఁ
బూఁతపైరు పడెడు రీతిఁ గనమె ? 91

ఆ.వె. ఇంటివారు శిశువు నేమఱియుండిన
గాలి సుడియు నొక్క కాలముునను,
ఒంటిపాటు చూచి వెంటాడి బెబ్బులి
పథికు నాక్రమించి పైనఁబడదె? 92

క. ఎల్లప్పు డపథ్యము నిడఁ
బిల్లలకుఁ సహజ దేహ పీడలు వొడముఁ,
పెల్లుగ వాడుక చేయని
నీళ్లం జెడు ప్రాచి పుట్టి నెఱసిన భంగిన్. 93

క. కావున వివిధోపాయ
ప్రావీణ్యముచేతఁ [1]బోతఁ బాలనసేయఁ
గావలయుఁ, గన్నుదోయిని
రేవగలను బాడిఁ బ్రోచు రెప్పల కరణిన్. 94

క. నీ కొడుకుకు నిర్భయమై
ప్రాకటమగు తుష్టి పుష్టి బల మాయుష్యో
త్సేకం బిది, సందిట నిడు
మో కోమలి! యనుచు మంత్రయుత భుజపత్రిన్, 95

క. బంధించి, పసుపుదారము
సంధానముచేసి, శక్తిసంపన్నముగా
గంధాక్షత ధూపములును
బంధుర నైవేద్య మిచ్చి, భాసుర కరుణన్, 96

క. మన్నించిన, శారిక యది
చిన్ని కుమారునకుఁ దొడవుచేసెం గేలఁ,
జెన్నొందె బాలకుండును
సన్నిహితారోగ్య భాగ్య సంపన్నుండై. 97

1. పోత = పిల్ల (శిశువు),

మ. అని శారీచరితంబు చెప్పి, మధురవ్యాహారిణీ ! నీవు నీ
యనువెల్లం గడఁకన్ గ్రహించి, శిశు రక్షాయత్త చిత్తంబునన్
జను మంచున్ సెలవిచ్చి పంపిన, సహర్ష ప్రక్రమోత్కర్షయై
చని రాధా రమణీలలామ, హరి పజ్జన్ నిల్చెఁ బోషింపఁగాన్. 98

రాధ కృష్ణునకుఁ గావించు పరిచర్య

సీ. వితతేంద్రనీల నిర్మితమైన నిజ మంది
రంబు మహా సముద్రంబుగాఁగ,
భాసమానంబైన పచ్చరాకోళ్లని
ర్మల ఖట్వ మూడలమఱ్ఱిగాఁగఁ,
బసమీఱ మెత్తగాఁ బఱచిన పొత్తులు
రమణఁ దేలాడు పర్ణంబుగాఁగఁ,
బోషింపఁ జెంగటఁ బొలుపొందు రాధిక
పాయక యుండెడు ప్రకృతిగాఁగ

తే. గర్భగోళంబునందు జగంబు లెల్లఁ
బాదుకొనఁజేసి యొంటిగాఁ బవ్వళించి,
కేళికాబాలుఁ డపుడు లోకాలు వెడలి
నివ్వటిలఁజేసి సుఖలీలఁ బవ్వళించె. 99

సీ. ఏ నాఁటికిని నీతఁ డీడేరుఁ బరమాత్ముఁ
డెలమి దోసిట నీళ్ల జలకమార్చు,
దృష్టికిఁ గనరాని దేవోత్తముని పరి
స్ఫుట ఫాలమున దృష్టిబొట్టు పెట్టు,
జగము లెన్నైనను జాలని శౌరి గ
ర్భము నిండవలె నని పాలుపోయు,
సామగానమున నిచ్చలుఁ బ్రొద్దు గడపెడు
మూలతత్త్వముమీఁద జోలఁబాడు,

తే. పేరు లేని మహామహులఁ బేరఁ బిలుచుఁ,
గోరికల కందని మహాత్ముఁ గోరియుండు,
నంచితోల్లాసమునను బోషించు వేళ
రాధ, నిర్ముక్త లోక నిరోధ యగుచు. 100

ఉ. వేళల నుగ్గువెట్టు, నులివెచ్చని నీళ్లను జిడ్డువోవఁ బ్ర
క్షాళన మొప్పఁజేసి, నవకంబగు బంగరు తొట్లలోపలన్
బాలునిఁ బండఁబెట్టి, కలభాషిణి చేరులుపట్టి యూఁచుచున్
జోలలుపాడు నమ్మురనిషూదను నిచ్చలు నిద్రపుచ్చఁగన్. 101

శా. "జోజో సుందర మందహాస వదనా! జోజో వినీలాలకా!
జోజో పద్మదళోపమాన నయనా! జోజో మనోజ్ఞాకృతీ!
జోజో వల్లవవంశ మస్తకమణీ! జోజో యశోదైకబా
లా! జోజో హరి!" యంచు నిందుముఖి జోలల్ పాడుఁ దా వేడుకన్.

శా. ఆ జీమూతశిరోజ, కృష్ణునకు నభ్యంగంబు గావింపుచో,
నోజన్ నల్గిడుచోఁ, గదుష్ణజల శీతోపేతుఁ గావింపుచో,
రాజిల్లన్ దడియొత్తుచో, (మురువుమీఱన్)ధూపముల్ వైచుచో
వ్యాజం బేమియు లేకయుండు నుపచారానేకధాలీఢమై. 103

క. వెక్కిళ్లు వెక్కఁదొణఁగిన
మక్కువతోఁ జమురుపెట్టు మస్తకమంటన్,
జెక్కిళ్లను బట్టించును
జిక్కని కెంజివిరి జిడ్డు చెలి శ్రీహరికిన్, 104

క. నెచ్చలమున వాపోవఁగఁ
జిచ్చోపహో! యనుచు, సంతసింపక యున్నన్
జెచ్చెర వదినా! యని చం
చచ్చతురత నామెచేతఁ జన్నిప్పించున్. 105

క. ఇతరులు గనుగొన్న జగ
త్పతికిం దలపట్టి దృష్టిపట్టుం, గట్టన్
రతి సంగరత్న సందిట,
హిత వెంతని యెన్నవచ్చు నిభగామినికిన్? 106

క. రెప్పలు వేయక కన్నులఁ,
గప్పన్ మురవైరి చిన్ని గాత్రము, నిదురన్
రెప్పలు మూఁతలు వడినన్
దెప్పున నులికిపడి కన్ను దెఱచున్ వెఱచున్. 107

క. ఆ ముద్దులుగారెడు మొగ,
మా మురు, వా మురిపె, మా సముల్లాసంబున్
వేమఱుఁ గనుఁగొనఁ గనుఁగొన
సామజగామినికిఁ బ్రొద్దు చాలకయుండున్. 108

సీ. గోపమ్మపట్టి గ్రక్కున [1]చెట్టపట్టఁగా
శంబరాహితుఁడు మీసంబు దువ్వెఁ,
కృష్ణుండు కిలకొట్టి కేకలు వేయఁగాఁ
గీరతురంగుఁడు కేక వేసె,
గోపసూనుఁడు కల్కిచూపులు చూడఁగా
నేపున మదనుండు తూపు నూఱె,
జలజలోచనుఁడు చేతులు మీఁదికెత్తఁగాఁ,
దలిరువిల్కాఁడు కోదండ మెత్తెఁ,

తే. గట్టుకదలక శౌరి చెంగటను నిలిచి
యుండి, కూర్చుండి, శయనించియుండి, రేయుఁ
బవలు నొకచందమునను గాపాడుచున్న
రాధ సాధింపఁబూని సక్రోధుఁడగుచు. 109

1. చెట్టుగట్టఁగా.

సీ. ఈ బాలకుని కన్ను లెటువంటివో ? యంచు,
వారిజ దళములవంటి వనుచు,
నీ కృష్ణు ముంగురు లెటువంటివో ? యంచు,
వలనొప్పఁ దేఁటులవంటి వనుచు,
నీ శౌరి బాహువు లెటువంటివో ? యంచు,
[1]వర లర్గళంబులవంటి వనుచు,
నీ హరి పాదంబు లెటువంటివో ? యంచు,
నంటువాయు చిగుళ్లవంటి వనుచుఁ

తే. దాన తర్కించుఁ, దాన సిద్ధములు సేయుఁ,
దానకాని మరొక్కరు లేనివేళ,
లాలితానంద, నందగోపాలబాల,
కేళికారామ, రాధా వధూలలామ. 110

సీ. ఒకవేళ మధుమాస పికము చందంబునఁ
బంచమ స్వరముతోఁ బాట పాడు,
నొకవేళ మోముమీఁదికి ముఖాబ్జము వంచి
యంకించి 'యుంగుంగ' యనఁగ నేర్చు,
నొకవేళ నరచేత నునిచి హెచ్చరికతోఁ
బుడిసిటి చమురునఁ బుణుకలొత్తు,
నొకవేళ నిటునటు నొరుగులుఁవోయినఁ
బొత్తులు జాడించి పొసఁగఁబఱచు,

తే. నొక్కవేళను మక్షికాయోగ సంక
టంబు గలిగినఁ జేలాంచలమున విసరు,
నిర్విఘ్నంబున సతత మా పువ్వుఁబోణి
శౌరితో లోకమై ప్రొద్దు జరుపుచుండె. 111

1. వరశార్గళంబుల,

చ. అతులితమైన వేడ్కఁ జెరలాడెడు కృష్ణుని ముద్దుచూచి, "నీ
సుతు నిటు చూడ ర"మ్మని యశోదను బిల్చును, నందుఁ డింటికిన్
బ్రతిదిన మేఁగుదెంచినను బట్టుమటంచును జేతికిచ్చు, "నా
కితఁ డొక మానికం"బనుచు నిందుముఖీమణి యెంచు నెమ్మదిన్. 112

క. నవ నీరదవర్ణునిపై
నవిరళమై మోహ మతిశయముగా, రాత్రిం
దివములు రాధిక, నిర్జర
యువతిలలామంబుఁ బోలు, యోగినిఁ బోలున్. 113

సీ. తలిరాకు మడతలవలె నొప్పు పిడికిళ్ల
సొబగు లెగాదిగఁ జూచి నొక్కు,
నిద్దంపుటద్దంపు నిగనిగల్ పచరించు
పాలబుగ్గలను జుంబన మొనర్చు,
వదనంబు పైకెత్తు, మృదు పదాధరములఁ
దీరైన శుభరేఖ లేరుపఱచు,
నొకపార్శ్వమునను దా నొత్తికిలఁ బవళించు
నక్కున మక్కువ నలమి పట్టుఁ,

తే. "బోరుపెట్టకురా!" యని యూరడించుఁ
గేల జోకొట్టి జోకొట్టి జోలపాడుఁ
జిన్నికృష్ణుని చెంగటఁ (జేరి) కోరి,
మోహపరవశ యగుచు న మ్మోహనాంగి. 114

చిన్నికృష్ణునిపై రాధ ప్రేమాంకురము

తే. అందమైనట్టి హరి మందహాసమునకు
సుందరీమణీ డెందంబు కందళించుఁ,
జంద్రకాంత మరీచికా సంగమునను
జంద్రకాంతంబు కరగెడు చందమునను. 115

క. అబ్బురపుఁ బిల్ల గావున
నిబ్బరపుం బ్రేమ మదిని నివ్వటిలంగా
బిబ్బోకవతులు నటఁ జని
యుబ్బుచు ముద్దులిడఁ జూచి యోరువకుండున్. 116

ఆ.వె. శౌరియందు మనసు చేరియుండుటఁజేసి
లోని కాలు బైట నూని యిడక
యా సఖిలలామ యాహారనిద్రలు
మఱచి పరమయోగి కరణి నుండె. 117

సీ. మురవైరి కెమ్మోవి ముద్దాడుటే కాని,
కాంక్షతీరఁగఁ గ్రోలఁ గలుగదయ్యెఁ ;
బచ్చువిల్తుని తండ్రి నెచ్చరించుటె కాని,
వేడుక మాటాడఁ గూడదయ్యెఁ ;
కృష్ణుని రొమ్ము తాకించుటే కాని, చే
తులకు గుబ్బ లొసంగ దొరకదయ్యెఁ ;
బన్నగేంద్రశయాను ప్రక్క నుండుటె కాని
[1]పుష్పధన్వుని కేళి పొసఁగదయ్యె ;
తే. ముమ్మరముగ యశోదమ్మ (ముద్దు) కొడుకు
శైశవము ప్రతిబంధమై [2]గాసిపెట్ట
నాశ సఫలంబుగాక యేఁకారుచున్న
రాధ నేమని తెలుపుదు సాధులార ! 118

సీ. "శౌరి నా వలిగుబ్బచన్ను లంటినఁ బైఁడి
కుండ లెత్తింతు నీ గోపురమునఁ,
కృష్ణదేవుండు నా కెమ్మోవి గ్రోలిన
నర్పణసేతు నీ కతిరసములు,

1. పుష్పవిల్తుని, 2. గాశి (ప్రాస ?)

కంజలోచనుఁడు న న్గౌఁగిటఁజేర్చినఁ
జేయింతు నీకుఁ బసిండి తొడవుఁ,
బురుషోత్తముఁడు నన్ను మరుకేళిఁ దేల్చిన
నొనరింతు నీకు మహోత్సవములు

తే. వావిగా” నని మ్రొక్కు దేవరకు, మీఁదు
గట్టు, మారుని దిట్టుఁ, బైకముల నోరు
గట్టు మేఁతలు పెట్టు మార్గముల, విరహ
వహ్ని నెమ్మన నంటి య వ్వాలుఁగంటి. 119

సీ. “చక్కెర కెమ్మోవి చప్పరింపఁగరాదె !
చెయ్యెత్తి బొటనవ్రేల్ చివుక నేల ?
చెండ్లను బోలు పాలిండ్లు పట్టఁగరాదె !
వట్టిచే పిడికిళ్లు పట్టనేల ?
కంఠప్రదేశంబు కప్పియుంచఁగరాదె !
చదలపైఁ జేతులు చాచనేల ?

తే. చెల్లహో! చిన్నఁదనమొ ? నా చిత్తవృత్తిఁ
గన్నవాఁడవు కావో? బంగారుచేసి
కొంటివో? వింటివో లేదో? యొంటి గాదో ?
యేమిరా! యనుఁ గృష్ణుని నిందువదన. 120

క. ఓ చెల్ల! యింతనాఁడే
నా చిత్తము తస్కరించినా విటుమీఁదన్
దోఁచెదవు పల్లె గొల్లలు
డాఁచిన నేతులును జొక్కటపుఁ దనివెన్నల్. 121

ఆ.వె. నిన్నుఁ బొందఁగోరి నేనున్న, బాల్యంబు
మానలేవు, వలపుమందు పెట్టి
యుక్కళంబు పెట్టి యున్నచోటికి నీవు
పోయినటుల నింత చేయవలెనె ? 122

ఉ. ఇందిరముద్దుపట్టి మదమెత్తి హాళాహాళి సేయునందుకా ?
నందునిముద్దుపట్టి ప్రతినం దన బాల్యము వీడనందుకా ?
కందువ రేయునుం బవలుఁ గంటికి నిద్దుర రానియందుకా ?
యెందుకుఁ జింత సేతు? నిఁక నెంతటి కోర్చుకయుందు దైవమా !

సీ. నందుఁడు తన ముద్దు నందుని బోషింప
నప్పగించిన నేల యొప్పుకొంటి ?
నొప్పితిఁబో ! యందు కొకరితోఁ బాటనఁ
గానక నే నేల పూనుకొంటిఁ ?
బూనితిఁబో ! చేతనైనంత చేయక
తీరని నెనరేల తెచ్చుకొంటిఁ ?
దెచ్చితిఁబో ! బుద్ధి దృఢముగాఁ జేయక
యేచి మోహం బేల రేఁచుకొంటి ?

తే. ననుభవము వచ్చెఁ, దాఁ జేసినంత తనకు,
నెన్నటికి వచ్చు జవ్వన మితని ? కీతఁ
డెన్నటికి నన్నుఁ జేపట్టు ? నేమి సేతు
దైవమా !" యని వగచు నప్పూవుఁబోణి. 124

క. వెన్నునికి వేగ రావే !
చెన్నలరిన జవ్వనంబ ! చెప్పెద వేఱే
యున్నది, వేఱే పని యను
న న్నీరదనీలవేణి యౌత్సుక్యమునన్. 125

మ. జలజాతాక్షుఁడు పెద్దవాఁడగుచు భూషా భూషిత స్వాంతుఁడై,
విలసన్మాన్య సుగంధ బంధురుఁడునై, విఖ్యాత పీతాంబరో
జ్జ్వలుఁడై వచ్చి, తనున్ రమించు మనుచున్ వాంఛానురూపంబుగాఁ
గల గాంచున్, గల గాంచి మేల్కని, కలంకం జెందు మిథ్యాప్రీతిన్. 126

సీ. మేలు చుక్కలను ముత్యాల హారములు గా
వించి కంఠమున ధరించవచ్చుఁ,
గలిత కుండలములుగాఁ [1]బుష్పవంతుల
భేదించి వీనులఁ బెట్టవచ్చుఁ,
గమలజాండంబు బంగరు గుండుగాఁ జేసి
ముక్కరకాడను మునుపవచ్చు,
నభ మెల్ల నీలరత్నముఁ జేసి హార మ
ధ్యమున నాయకముఁ జేయంగవచ్చు,

తే. గాలి సకలంబు నొక మూట గట్టవచ్చు
నెల్ల వారాశిఁ జేయిాఁత నీఁదవచ్చు
వయసు రాఁజేయ జగతి నెవ్వరికి శక్య?
మేండ్లు రాకున్న నాచేత నేమి యగును? 127

క. వైకుంఠపతికిఁ బ్రాయము
రాకున్నపు డింత వేగిరము తగ, దైనా,
యాకొన్నవాఁడు పాకము
గాకున్నను వేగిరించుఁ గద! లోకమునన్. 128

క. అను, నిది యేటి వివేకం
బను, నూరక మరులుగొంటి నను, లోకు లెఱిం
గిన [2]సపసడి యనుఁ దాఁచెద
ననిన వశమగుచు నుండదనుఁ దనలోనన్. 129

ఉ. నాటినకోర్కె దీర్చుకొన నాలుగుప్రొద్దులు సిల్కడైన మో
మోట యొకింత లేక తన యూధముతో దళమెత్తి మారుఁ డు
ద్ఘాటన చేయుచుండ గుసుమకాండము లేసిన బ్రాణనాథునిన్
జాటుగఁజేసి తద్భయ విచారము దూరముచేసి యుండెదన్. 130

1. ఏకయోక్త్యా పుష్పవన్తౌ దివాకరనిశాకరౌ (అమరము) = సూర్యచంద్రులు.
2. సపశడి,

క. వేగిరపా టిఁక నేటికిఁ ?
గాఁగలపని కొంగుముల్లె కైవడి నగునే ?
యీ గుణనిధి పరిచర్యలు
దాగింపుచు నేనె కడపెదఁగ యుగమైనన్. 131

వ. అనంతర వృత్తాంతం బెటువలె నని యడిగిన, 132

ఆశ్వాసాంత పద్య గద్యములు

శా. నాళీక ప్రతిమాన నేత్ర ! బలభి న్నాగాసుర ధ్వంస గో
పాల ప్రస్తుతజాల పాత్ర ! బహుళ బ్రహ్మాండభృ ద్రోమకూ
పాళీ లాలిత గాత్ర! దివ్యతర హృద్యాహృద్య వల్మీకజా
తాళీ కేతర వాక్చరిత్ర! బుధమిత్రా ! గోత్రజారాధితా! 133

క. [1]సాకేతపుర నివాసా !
రాకాచంద్ర ప్రకాశ రాజిత హాసా !
లోకాలోక వికాసా !
ప్రాకట కరుణా కటాక్ష పాలితదాసా ! 134

మాలిని. జలద నిభ శరీరా ! జానకీ చిత్త చోరా !
దళిత సమద వాలీ ! తాటకా దావకీలీ !
నలినహిత కులేంద్రా ! నవ్య తారుణ్య సాంద్రా !
కలి మల హార కీర్తి ! గాధిపుత్రానువర్తి ! 135

గద్యము

ఇది శ్రీ హయగ్రీవ ప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర కవితా
మాధురీధురీణ భాషావిచిత్ర కిచ్చనామాత్యపుత్ర
నిశ్శంక నిజాంక వేంకటపతి ప్రణీతంబైన
రాధామాధవసమాగమం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము

---

1. మూలప్రతిలో నిది చక్రవాళకందము–అని గుర్తింపఁబడియున్నది(?)

రాధామాధవసమాగమము

ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీమన్మూర్ధన్య గుణ
గ్రామ ! త్రైలోక్యమాన్య గాంభీర్య సము
ద్దామ ! మునీంద్ర స్తోమ
క్షేమంకర దివ్య నామ ! సీతారామా ! 1

శ్రీకృష్ణుని పరిచర్యలో రాధ మధురానుభూతి

తే. అవధరింపుము ; సూతుఁ డిట్లనియె శౌన
కాదులకు ; రాధ కృష్ణు నిట్లనుదినంబు
నీడ చందంబునను జోడు గూడి యొక్క-
నాఁటఁ బెంచెడువానిని బూటఁ బెంచె. 2

క. పెరుగుచుఁ గృష్ణుఁడు పాన్పునఁ
జెరలాడుఁ, బొరలుఁ, బొట్ట జీరులు పెట్టుఁ,
ధర నిలిచి తప్పటడుగులు
పరువడి నిడఁ జూచి వేడ్కపడుఁ దనలోనన్. 3

క. బంగరు గజ్జెలు మొలక
ట్టుంగరములు రావిరేకయును బులిగోరుఁ
ముంగామురుగులు తాయెతు
లంగన కృష్ణునకుఁ బెట్టినందుకు నలరున్. 4

ఉ. కూరిమిఁ జంక కెత్తుకొని, కోరను నించిన వేడిపాలు బం
గారు [1]గరింటె నార్చి, కుతుకంబునఁ ద్రావుమటంచు మూతి కిం
పారఁగఁ బట్టి క్రోల్చు, హరి యాలములాడిన మంకు మాన్పు, శృం
గారవతీలలామ నయగారపు మాటల మాటిమాటికిన్. 5

క. ముంగురులు దువ్వఁ, దళుకుఁ గ
నుంగవఁ జుంబన మొనర్చు, నునుపగు బుగ్గల్
కెంగేల నిమురు, వరసా
రంగేక్షణ పొంగి పొరలు ననురాగమునన్. 6

ఆ.వె. "చందమామ రావె! జాబిల్లి రావె! యా
వెండిగిన్నెలోను వెన్న పెట్టి,
పైఁడిగిన్నెలోను పాలు పోసుక" యంచుఁ
బ్రేమ మిన్ను చూపి పిలువ నేర్చు. 7

క. అమ్మదిరాయతలోచన
నెమ్మది హరి మోముగోము నెఱి వీక్షించున్,
రొమ్మున నిడుకొని పరిరం
భమ్మున లాలించు మోహపరవశ యగుచున్. 8

క. మూపున నుంచున్ గుచముల,
దాపునఁ గీలించుఁ, జతురతను దేలించున్,
జాపలి పరిశీలించున్
గోప లికుచ కుచ నిజాత్మ గోపన మెసఁగన్. 9

క. దేవుండని, చెలికాఁడని,
వావిని మేనల్లుఁడని కువలయాక్షి హరిన్
'రావయ్యా!' యని పిలుచున్
'రావో!' యని పిలుచుఁ, బిలుచు 'రారా!' యనుచున్. 10

క. పొత్తులఁ గుడుచున్, నడచున్
బొత్తులఁ, గూర్చుండియుండుఁ బొత్తుల, శయ్యన్
బొత్తులను బవ్వళించున్,
బొ త్తేమర దింతి పరమపురుషునితోడన్. 11

1. కరంకె.

ఉ. మువ్వలు గజ్జె లందియలు మ్రోయఁగ ముంగిట నాడుచున్న యా
మవ్వపు ముద్దుఁజూచి సుకుమారు, యశోదకుమారుఁ జక్క నా
జవ్వని గ్రుచ్చి యెత్తుకొని, చయ్యన లోపలి కేఁగి, పాలునుం
బువ్వ భుజింపఁ బెట్టును బుభుక్షితుఁ డాయె నటంచు నర్మిలిన్. 12

క. ఎక్కడనంటే యక్కడఁ
దక్కక కూర్చుండు శౌరి తనుపంకంబుల్
మక్కువఁ గనుగొని, రాధ 'యి
దెక్కడి సొగ' సనుచు నగుచు నెదఁ జేర్చుకొనున్. 13

శా. అత్తత్తా! యని పిన్ననాఁ డనుట తథ్యంబై తగన్ శౌరి త
న్నత్తత్తా! యని యాటప్రాయమున నాహ్లాదంబునం బిల్వ, నే
నత్తన్ నీ కెటులౌదు? మోహన విలాసాంచద్భవత్సంగమా
యత్తన్, నన్నిటులాడఁబోకు మను నయ్యబ్జాక్షి మోహార్తయై.

మ. పదియాఱేఁడుల ప్రాయమైన హరి రేపల్లెన్ వినోదంబు లిం
పొదవన్ జేయుచు, గోపభామినులతో నుద్యద్విలాసంబులన్
మదనక్రీడ లొనర్చుటల్ దెలిసి, 'హా! నా పుణ్య మీడేరె నీ
తుద' కంచుం దరళాయతాక్షి మది సంతోషించుఁ బోషించుచున్.

సీ. వలరాజు బిరుదు పావడ రీతిఁ గుచెళ్ల
    చెఱఁగు మీఁగాళ్లపై జీరువాఱఁ,
బచ్చవిల్తుని ముద్ర పగిది నెన్నుదుటను
    దీర్ఘైన కస్తూరి తిలక మమరఁ,
గీరతురంగుని కీర్తి చందంబున
    వేనలిఁ దెలి మల్లెవిరులు తనరఁ,
జిత్తజుశౌర్య వైచిత్రి విధంబున
    మేన వారపుసొమ్ము లూని మెఱయ,

తే. తేట శృంగారరసము మూర్తీభవించె
ననఁగఁ, గులుకుచు బెళుకుచు హంసగతుల
నతుల వైఖరి నడయాడు నా చకోర
నయన, ధవళ సరోజాత నయనునెదుట. 16

సీ. ఎందుఁ బోయితి వంచుఁ గందర్పజనకుని
వీక్షించు నిశిత కటాక్షములను,
హారినేరము గణించి యల్లనల్లనఁ గిన్క
నివ్వటిల్లినఁ జిఱునవ్వు నవ్వు,
నొకరింటి కేఁగి యింటికి వచ్చిన మురారిఁ
జేరి మాటాడక యూరకుండుఁ,
బుండరీకాక్షుండు పొలయల్కఁ గైకొని
పలుకకయున్నఁ దాఁ బల్కరించు,

తే. మచ్చికలు సేయు, నాయపుమాట లాడుఁ
బచ్చి దొరలంగఁ, [1]జదురులు పల్కుఁ, గుల్కు,
నళుకు పుట్టించుఁ, బ్రియముల నలరఁజేయు,
జీవితేశ్వరు నల రాధికా వధూటి. 17

సీ. కంకణంబులు తాళ గతులచేఁ మొరయంగఁ
దలనిండ సంపంగితైల మంటుఁ,
జెలువంపు నెమ్మేనఁ జిఱు చెమ్మట జనింపఁ
గమ్మ కస్తూరిచేఁ గట్టిపెట్టుఁ,
జల్లనినీరు నుష్ణజలమ్ముఁ దెరలించి
వలసినయందాఁక జలకమార్చుఁ,
దడియొత్తి పెన్నెరుల్ ముడిచి చల్వలు గట్ట
నిచ్చి ధూపము పాఱనిచ్చు, మఱియు

---

1. చెతురులు,

తే. నుదుటఁ గస్తూరితిలకమ్ము గుదురుపఱచు,
భోజనముసేయఁ బెట్టుఁ, దాంబూల మొసఁగు,
సొగసుగాఁ జందనముఁ బూయు, సురటి విసరు
మందరాచలధరున కా మందగమన. 18

కృష్ణునితో రాధ సరసాలాపములు

తే. పట్టుమంచంబుఁ బఱచి మేలుట్టిపడఁగ
నందుఁ గూర్చుండఁబెట్టి యా నందుపట్టి
సరస సరసకథాలాప సంగతులను
బ్రొద్దు గడపుచునుండె నా పువ్వుఁబోణి. 19

క. వల్లవకన్యల వస్త్రము
లెల్లఁ గొని, రెండుచేతు లెత్తి నిలుచు నా
పల్లవపాణుల మేనులఁ
దెల్లంబుగ నేమి చూచితివిరా కృష్ణా? 20

క. చీర లెఱుంగక నిదురం
గూరెడు గోపికల చెంతకుఁ జని, పిల్లిఁ
రారమ్మని, నవనీతముఁ
దీరుగ నెచ్చోటఁ [1]బెట్టితివిరా కృష్ణా? 21

క. కామించి నీవు కనుగొనఁ
గా, మరు గేమియును లేనికతనఁ, లజ్జఁ
మోమెత్తక నీరాడెడు
కోమలి తా నేమి మూసికొనెరా కృష్ణా? 22

క. నిను ముద్దుచేసి వల్లవ
వనితామణు లెత్తుకొనిన, వలచెయిఁ గ్రిందఁ
జననిచ్చి, పెందొడల సం
దున దుడుకున [2]నేమి దుడుకుదువురా కృష్ణా? 23

1. తెచ్చిపెట్టితివిరా, 2. నేమేమి

క. అని, క్రుచ్చి క్రుచ్చి యడుగఁ
వనజాక్షుఁడు నగుచు మాట వరలక యున్నఁ,
విన వేడుక యయ్యెడు నీ
కనుమానం బేల చెప్పు మని యాన లిడుఁ. 24

క. చెప్పించు బలిమి, నొక కథ
చెప్పెదవే? యనును, నేను జెప్పెద, దయచే
నొప్పెదవే? యను, నని మఱి
యొప్పించి, సరోరుహాక్షి యొక కథ చెప్పెన్. 25

రాధాప్రణయము - కీరవాణి కథ

క. అనఁగా ననఁగా నొక పుర
మనగారి నివాసమైన యమరావతియో
యన నొప్పుఁ, బేరు శారద
యన నొప్పుఁ దానికక్షయానందమునన్. 26

శా. కోటల్ పేటలు గోపురంబులు నదుల్ [1]కుల్యా సమూహంబులుఁ
దోటల్ హాటకసౌధముల్ భవనపంక్తుల్ పుష్పితారామముల్
ఘోటంబుల్ గజముల్ శతాంగములు నక్షుద్రప్రతాపోద్భటుల్
సాటిఁ మించిన బోటు, లిన్నియు సవిస్తారంబు లా ప్రోలునన్. 27

సీ. వేద వేదాంగ ప్రవీణత్వమున బ్రహ్మ
విద్వాంసులై నట్టి విప్రవరులుఁ,
ప్రకటిత భూ ప్రజా పాలనోత్కంఠులై
రణశూరులై నట్టి రాజవరులుఁ,
ప్రబలులై కోట్లకుఁ బడగలెత్తి వదాన్య
(వైభవంబున నుండు వైశ్యవరులు,
భువిలో హాలముఖాత్త నవధాన్యసంగ్రహ)
స్తోకులై నుతికెక్కు శూద్రవరులు

1. కుడ్యా (ల-డలకు అభేదము),

తే. నాటపాటలవారు విద్యాధికులును
సరసు లర్థప్రదాతలు సాత్వికులును
మంత్రు లుపకారకర్తలు మాంత్రికులును
బరమధార్మికు లుందు రా పురవరమున. 28

క. పదునాల్గు విద్యలందును
బొదలుచు శారద నటించుఁ బుర వీథులలో
విదితముగా, నల్లప్పటి
కది హేతువుగాఁగ శారదాఖ్యం బయ్యెన్. 29

క. ఆ నగరమునకు విభుఁ డభి
మాన ధురంధరుఁడు హేమమాలి యనెడు రా
జానత సామంత ధరి
త్రీనుండై భూతధాత్రి యేలుచు నుండున్. 30

క. ఆ మహీపతి కడుపున నొక
కామిని జన్మించె రుచులు కడలుకొనంగా,
శ్రీ మేదురమగు వజ్రము
భూ మహితాకరమునందుఁ బుట్టిన కరణిన్. 31

ఆ.వె. మంచి లగ్నమున జనించిన కతమునఁ
బురుడు లేని సిరులఁ బురుడువుచ్చి
కీరవాణి యనెడు పేరఁ బిల్చిరి దాని,
ననలవృత్తిఁ గీల యనిన కరణి 32

క. ప్రాయంబు వచ్చె నా జల
జాయతలోచనకు మోహనాభ్యుదయంబై,
పాయని యిక్షు రసమునకు
నై యొక మాధుర్య ముదయమందిన కరణిన్. 33

క. ఆ మందయాన యొక్క ధ
రామరనందనుని రూప యౌవన మద లీ
లా మదనుని మోహించెను,
గోమల లత చూత మందఁగోరిన భంగిన్. 34

వ. వాఁడు పురోహితకుమారుండు గావున, నవరోధంబు చెంగటికి నిరోధమ్ము లేక వచ్చుచుఁ బోవుచుఁ గృతపరిచయుండై వర్తింపఁ, గీరవాణియు వానితో నిచ్చ నిచ్చలు మచ్చిక సేయుచు ముచ్చటలాడుచు, నచ్చికలుదీర మూరవెడలుపు గల యంగ వస్త్రంబు లొసంగుచుఁ, బిండి బెల్లమ్ము తండులమ్ములు తండోప తండమ్ములుగా నొసఁగూర్చి, కూరగాయలును గలుపు చమురులును గడకడలనఁబెట్టి పంపి, పండుగ పర్వమ్ము లమర్చుచు, దేశాంతరాగతమ్ములైన ఫలవిశేషమ్ములు సమర్పించుచు, గంధమాల్యాభరణంబుల నలంకరించుచుఁ, దల్లిదండ్రుల కబ్బురంపుఁబిల్ల గావున, వారు తనచేతి కడ్డంబు రాకుండుటం జేసి సర్వస్వాతంత్ర్యయై నడుచుచు, 'నింటికిఁ బోయెద' ననినఁ 'బోయెదవు గాని తాళు' మని, [1]తనివార నతని జోక నాలోకించుచు, నిత్య కృత్యావసరంబుల నింటికడఁ దడ వాలసించిన, బడిఁ బిలువనంపుచు, నలంకారశాస్త్ర సంగతులు కల్పించి, రస భావ ప్రభావంబు లుపన్యసించుచు మఱియును, 35

సీ. కక్ష కాంచనకాంతి కడుఁ బ్రకాశంబుగాఁ
బైట యించుక జాఱుపాటు సేయు,
శాస్త్రోక్త నియమ ప్రసంగంబు వచ్చినఁ
జివుకొట్టి కెమ్మోవిచివురు విఱుచుఁ,

1. తనిరాత

దమి నింగిత మ్మెఱుంగమిఁ గిన్క దెచ్చుక
గాటంబుగా నోరకంటఁ జూచుఁ,
బొసఁగ నేమో పల్కఁబోయి పల్కిన రీతి
[1]నానమ్ముతోఁ జిఱునవ్వు నవ్వు

తే. ధ్వని ప్రధానంబుగాఁ గవిత్వంబు చెప్పి
వినయ మేర్పడ వినిపించు విశదముగను
బూవిలుతుఁ బోలు భూసురపుత్రకునకు
మరులు పుట్టింపఁ దలఁచి యా మచ్చెకంటి. 36

క. ఆ భావము లనుమిత కా
ర్యాభావములయ్యె భూసురాగ్రణియందున్,
ద్రాభ యగు చోటినేలను
వేభంగుల విత్తినట్టి విత్తులొ? యనఁగన్. 37

సీ. శుద్ధవైదికుని భాసుర శరీరము రాచ
కొమ్మకుఁ బచ్చనబొమ్మ యయ్యె,
ముగ్ధవిప్రుని చిత్తము సరోరుహాక్షికిఁ
జలనంబు లేని పాషాణ మయ్యె,
జడుఁడైన పాఱుని సాహిత్య మింతికిఁ
దన తనుచ్ఛాయావధాన మయ్యె,
విరసద్విజుని వయో విభవాతిరేకంబు
కలకంఠకంఠికి గగనమయ్యె,

తే. మనసు తెలియంగలేని బ్రాహ్మణుని కూర్మి
చంద్రవదనకు నింబభూజాత మయ్యె,
మొక్కలపు టగ్రజన్ముని మురిపె మెల్ల
నిర్మలాంగి కవిధ్యుక్త కర్మ మయ్యె. 38

1. యానవంబుతో,

క. బూరుగ చెంగటఁ గాచిన
కీరము క్రియఁ గీరవాణి కృత నిష్ఫలమై
యూరకయుండె; ననంతర
మేరికి నెవ్వారిచిత్త మెఱుఁగఁగవచ్చున్? 39

ఆ. వె. కాంతమనసులోని కామంబు గనరాదె
స్పష్టమైన దేహ చేష్టవలనఁ,
దావి బలిమిఁ గేతకీవృక్ష గర్భ ప్ర
దీప్తమైన పువ్వుఁ దెలియరాదె? 40

క. బోటి తనలోని మోహము
మాటలఁ దెలుపంగవలెనె మర్మజ్ఞునికిన్?
దేఁటికిఁ దెలుపునె తనలోఁ
బాటిల్లిన మధురసంబు పద్మిని జగతిన్? 41

చ. అన విని, 'కీరవాణి (మఱి) యవ్వల నెవ్విధి నుండె?' నంచు నా
వనరుహలోచను డడుగ, వల్లవకన్యక పల్కె 'నాత్మనం-
దని నొక రాకుమారునకు, దర్పక తుల్య విలాసమూర్తి కిం
పెనయఁగ, హేమమాలి తగ నిచ్చి వివాహముచేసె వేడుకన్. 42

క. అని చెప్పి, రాధ యొండొక
పనికై యట లేచిపోవఁ, బద్మాక్షుని నె
మ్మనమున డాఁగిన మదనుం
డనలంబాజ్యమున మెఱసినటువలె మెఱసెన్. 43

కృష్ణుని ద్వైధీభావస్థితి

క. ఇటు చూచిన మనసయ్యెడు
నటుచూచిన వావి గాదు, హా! యీ రెండుఁ
గుటిలములై పోరాడఁగ
నెటువలెఁ దాళుదును? రాధ నెటువలె మఱతున్? 44

తే. అనుచు నూహించు, నూహించి యంబుజాక్షి
మాటఁ దలపోయుఁ, దలపోసి మదిఁ గరంగుఁ,
గరఁగి మదనానలంబునఁ గ్రాఁగి మరలు,
మరలి చెక్కిటఁ జెయిచేర్చు మాధవుండు. 45

క. చొక్కమగు రిక్కరాకుల
మెక్కడ? యిటువంటి నడత లెక్కడ? తగు లిం
కెక్కడ? ధర్మం బెక్కడ?
యెక్కడ నున్నది యటంచు నిచ్చఁ దలంచున్. 46

క. ఆ నగు మొగ, మా జిగిబిగి
యా నిగనిగసొగను, నా యొయారపుఁ జూపుల్,
మానక చూచిన సకలము
మానిన సన్యాసికైన మనసు నిలుచునే? 47

ఉ. ఎన్నఁడు లేని వాంఛ యిదియేమి? మహాత్ములు సమ్మతింతురే
నన్ను? జనాపవాదము ఘనంబగు మామక మర్మ కర్మముల్
విన్నను, రాధకన్నను వివేక విచక్షణు లెవ్వ రుర్వి? నా
కన్నియ గుట్టు బైలుపడఁగా మనసిచ్చునె? నింద తెచ్చునే? 48

క. నందయశోదలు విని యే
మందురొ? యేమందురో బలాదులు విని నా
తుందుడుకు? కడుఁ గుతూహల
మొందునొ రాధయు మదీయ యోగము కలిమిన్. 49

ఆ. వె. ఇంతనాఁటనుండి యీడేర్చె నను రాధ
యెంతలేఁడటంచు నెంచకున్నె?
ములుచఁదనముగాదె? మోమోట వలవదే
యెంతవారికైన? నిందు కేమి? 50

తే. అని వితర్కింప, రాధయు నటకు వచ్చి
వీడియం బిచ్చి, యిది యేమి కోడిగంబు?
లేచి రమ్మని మోమున లేఁత నవ్వు
నివ్వటిలఁ బిల్చుఁ, గులుకుచు నిలుచు నెదుట. 51

క. శౌరికి బహువిధ భావము
లారూఢములై తనర్ప, నట రతి వొడమెన్,
జారు నిజ సారమయుమై
భూరుహ శాఖను ఫలంబు పొడమిన భంగిన్. 52

వసంతఋతు వర్ణనము

ఉ. అంత, వసంతవేళ చెలువయ్యె, ననంత లతాంత దంతురా
త్యంత వనాంతరాంతర నితాంత రతాంత నితాంత కామినీ
కాంత, మనంత సంతమస కాంత సితేతర కాంతి షట్పదా
శాంత సరోరుహాంతర రస ప్రసర ప్లుతిభృద్దిగంతమై. 53

క. చిగురించె లతలు తరువులు
మగువలకును బురుషులకు సమానము లగుటన్,
అగణితముగ నన్యోన్యా
నుగత స్వనురక్తి తెలిపెనో? యని చూడన్. 54

తే. కన్నెచూతంబుపైఁ గుహూకార ధార
తోడఁ గోకిలకంఠంబు తొలుత మ్రోసె,
దర్పకనృపాలు దండయాత్రా ముఖమునఁ
గూచినేయంగఁబట్టిన కొమ్మనంగ. 55

క. పుష్పాడి వనవీథులలోఁ
గుప్పలుపడి చూడనొప్పెఁ, గుసుమాస్త్రుని పే
రుప్పరిగలు, రతి వెన్నెల
కుప్పలు, వాసనరసంబు కుప్పె లనంగన్. 56

క. అరుణములై పల్లవములు
తెఱఁగొప్పఁగ మెఱసెఁ, బువ్వుతేనియ వర్ష
స్ఫురణము చూపిన, నందుకు
గుఱుతుగఁ గనుపట్టు నింద్రగోపము లనఁగన్. 57

క. ఉపవనముల షట్పదములు
విపులముగా సంచరించె, విరహుల ధైర్యం
బపహృతము సేయ దర్పకుఁ
డపు డంపిన నల్లమూఁక లని శంకింపన్. 58

ఆ. వె. బిక్కఁదనముచేత స్రుక్కి పొక్కఁదొణంగె
జాతి యొకటి, విరహిజాతి యొకటి,
మిక్కుటంపు రుచుల మెఱసెను వలరాజు
హేతి యొకటి, వనవిభూతి యొకటి. 59

క. చివు రధరముగాఁ, గోరక
నివహమ్ములు దంతములుగ, నిద్రారి(?)[1]కళా
[2]రవముల ముచ్చటలాడెను
నవలత వనలక్ష్మితోడ, నవలా కరణిన్. 60

తే. శివుని కనువెచ్చఁ గ్రాఁగిన చిత్తజునకుఁ
బరగ మాధవుఁ డిచ్చిన ప్రాణ మనఁగ,
నతి కళారవ కలిత శుకాళి కేళి
కా వనమ్మున సోమరిగాడ్పు దిరిగె. 61

సీ. చంపక ముకుళ ముజ్జ్వలిత దీపములుగాఁగ,
సరసీరుహము కలశంబుగాఁగ,
రాలిన పువ్వులు [3]రంగుముగ్గులుగాఁగఁ,
నురు షట్పదకదంబ మురువుగాఁగఁ,

1. కళారవము = కలరవము, 2. రవముఖముల, 8. రంగముగ్గులు.

బక్షి పక్షములు శుంభ న్మృదంగముగాఁగఁ,
[1]కీర కోకిలలు జక్కిణులుగాఁగఁ,
జుట్టున్న తరులతల్ చూచు సభ్యులుగాఁగ,
నలరు గోరంట ధూపార్తిగాఁగ,

తే. మలయభూధర పవనంబు మస్తకమున
మూఁగు నావేళ దేవతగాఁగ, నపుడు
తత మరంద జలార్ద్రి చ్ఛదంబుతోడ
వరలు చేమంతియింతి సివంబులాడె. 62

క. ఘన పుష్పమంజరులు, నిం
పొనరిన బంగారుతీఁగె లుత్కృష్టములై
కనుపట్ట, దిట్టమగు నా
మని, కామిని చందమున సమంజసమయ్యెన్. 63

వ. పంచబాణుండు సంచార సమంచిత సాభోగ పరాగ పట లావర్త వర్తుల స్ఫురణ చరణంబును, సమున్నమితాఖండ రజః కాండాగ్ర సమీచీన ప్రాచీన పర్ణ పతాకాకార మీనధ్వజంబును, గలకలాఘోష హేషా విశేష శుక నికర నిరవరోధ్య రథ్యంబును, త్రిభువనాసాధ్యంబును, నగు మందపవన స్యందనం బధిష్ఠించి, మాధవుండు పురోవర్తిగా, నోషధీశుండు పశ్చాత్పరిపాలకుండుగా, నభేద్య వ్యూహంబు సమకట్టి, షట్పద పదాతి సమూహంబును, శారికా కీర నారట్ట ఘోట్టాణంబులును, గలకంఠ సముదయ సమద మదావళంబులును, జక్రాంగ శతాంగంబులును, సముద్రంబు వెల్లివిరిసిన చందంబున సర్వాంసహాచక్ర మాక్రమించి నడువ, సేనా సముద్ధూత పరాగం

1. సారి కోకిలలు,

బుపరాగంబై భానుమండలంబుతో నింగి గ్రింగి నిబిడంబై పర్వ, సర్వ వనోపవన సమాశ్రిత విహంగమ నిధ్వానంబు నిస్సాణ ధ్వానంబై ఘోషింప దాడి వెడలి, కుసుమకోదండ దండమ్మున గండు తుమ్మెదపిండు నారి గనయ మెక్కించి, ఝుంకార గణగణధ్వనులు నిగుడించుచు, బాణపంచకం బేక సంధానంబుగా సంధించి, యాకర్ణాకృష్టంబైన కార్ముకంబు చుట్టుకైదువు భాతిఁ జూపట్టఁ, బ్రయోగ సంధానంబులు తేట పడనీక పుంఖానుపుంఖంబుగాఁ బ్రయోగించుచుఁ, బ్రణయ కల హంబులఁ బరాఙ్ముఖత్వంబు వహించియున్న మానవ మిథు నమ్ముల మాన వరణమ్ములు వమ్ములుసేయుచుఁ, బధిక సమూహ ధైర్యాహార్య దుర్గమ్ములు తుత్తుమురుసేయుచు, నిష్ఠుర తపోగరిష్ఠ నిష్ఠా కవచమ్ములు నీరూపమ్ములుసేయుచు, బ్రహ్మచర్య వ్రతాచరణ నియమ [1]శరణంబులు నిరావరణంబులు సేయుచుఁ, బిపీలికాది బ్రహ్మాంతంబైన ప్రపంచంబును, దదు త్పత్తి స్థితి లయకర్తలైన పరమపురుషులను తుదగా నిర్జించి, తన యాజ్ఞ శిరసావహింపఁజేయుచు విహరించుచుండె, నయ్యెడ. 64

రా ధా ప రి ణ య ము

క. పరిణయము సేసె నందుఁడు
పురుడింపఁగఁ దగని బంధుపుత్రునకును సో
దరి, [2]కారకూటమున బం
ధుర రత్నముఁ గూర్చిన ట్లతుల్యత దోఁపన్. 65

ఆ. వె. సీమతరపుఁ బెండ్లి చేసిన, నందుకు
మోదమును విషాదమును మనంబు
నొందనీదు రాధ, నందనందనునందుఁ
బొంది కందళించు డెందమునను. 66

---

1. శరణము = ఇల్లు, 2. కాలకూటమును,

శ్రీ కృష్ణుని విరాళి

క. మాధవుఁడు మానసంబున
రాధాసక్తానురక్తి, రాతిరిఁ బవలున్
సాధారణంబు గాక, స
మాధానము లేక, మోహమగ్నుం డగుచున్, 67

క. ఎవ్వరితోఁ దలపోయుదు?
నెవ్వారనుకూలు లిందు? కేమందును! నా
నెవ్వగ నెవ్వగఁ బాయుదు?
అవ్యాకులోన్నతి నని [1]విరాళిని జెందున్. 68

దూతికతో శ్రీకృష్ణుని మంతనములు

క. ఒక పేదరాలిపెద్దమ,
నకలంక వివేకమతి, రహస్యముగాఁ జెం
తకుఁ బిల్చి, వీడియం బిడి,
మకరాంకగురుండు చాల మచ్చికచేసెన్. 69

ఆ.వె. చేసి, దానియిల్లు చేరి, దానిగుణంబు
లొకట రెంట మూఁట నొరసిచూచి,
నిశ్చయించి, దాని నెనరుమాటలమీఁద
మాటతెచ్చి, పలికె మాధవుండు. 70

ఉ. చెప్పినమాట యన్యులకుఁ జెప్పక చిత్తమునందు దాఁచువా
రిప్పుడు ధాత్రి నాప్తులన నెన్నికకెక్కుఁడు, రల్పబుద్ధులై
చెప్పెడువారి నాప్తులనఁ జెల్లదు, కావున నొక్క గుట్టు నేఁ
జెప్పెదఁ, దప్పితారియును జెప్పకు మెవ్వరికిం దలోదరీ! 71

---

1. విషాదము (యతి ?)

ఉ. చందనగంధి, నున్నతకుచన్, హరినీలకచన్, మృగాక్షి, రా
కేందుముఖిన్, గటీ జితమహీంధర, నత్యరుణారుణాధరన్,
మందహాసన్, విలాసవతి, మానవతీతిలకంబు, రాధికా
సుందరి నర్థిఁ జూచితివొ? చూచినదానవుకావొ? నేఁటికిన్. 72

కృష్ణుఁడు కావించిన రాధా లావణ్య విలాస వర్ణనము

సీ. కోమరారు నా ముద్దుగుమ్మ మీఁగాళ్లు, మీఁ
గాళ్లుగా వాఁడుతాఁబేళ్లుగాని;
చెలువగ్గలించు నా చెలియ పాలిండ్లు, పా
లిండ్లుగా వపరంజి గిండ్లుగాని;
మోహనంబైన యా ముదిత కెమ్మోవి, కె
మ్మోవిగా దమృతంపు బావిగాని;
పోఁడిమా నా గుబ్బలాఁడి నెమ్మోము, నె
మ్మోముగా దుడురాజు గోముగాని;
తే. యమరు నా శశిముఖిలోచనములు, లోచ
నములుగా వతిదీర్ఘ మీనములుగాని;
కన్నులకు విందులొసఁగు నా కన్నె కొప్పు,
కొప్పుగా దళికులముల కుప్పగాని. 73

ఉ. అవ్వనజాయతాక్షి [1]కలరారును సన్నపురోమరాజి, మై
నివ్వల నవ్వలన్ బెసికి, యెక్కువ తక్కువ వచ్చునంచు నా
మవ్వపు గుబ్బచన్నులు సమానముగా సృజియింపఁబూని, త
ద్యవ్వనశిల్పి, కాటుకమయం బొనరించిన రేఖ కైవడిన్. 74

క. అమృతము నమృతముగా, జల
దము జలదముగా నొనర్పఁ దమకుచులకుఁ దు
ల్యములై నిలిచినచో, నా
రమణీమణి మోవి, కుందరదన కచంబుల్. 75

1. నలరారెను,

ఉ. వింతలుగాక కాఁకలను వ్రేఁగిన కెంచపుఁ బంచదార గో
రంతయు నింతిమోవి కెన యౌనె? కవుల్ చవులుగ్గడించి వ
ర్ణింతురు, వర్ణితార్థములు నిక్కమె తాఁ బొడి గాకయుండెనే?
వంతుకువచ్చి వెల్వాలన పాఱికయుండునె ఖండశర్కరల్? 76

తే. నవ్య తారుణ్య లక్ష్మిన్, మన్మథుని గన్న
ముందుగా, నెల నెత్తురుకందుతోడ
జలకమాడంగఁ ద్రవ్విన కోల ననంగ,
నంగనకు నాభి గంభీరమై తనర్చె. 77

క. కదళీ కరికరములకుఁ
గుదురుగ వైరంబు మాన్పుకొఱకు సృజించెన్,
సుదతీమణీ పెందొడ లజుఁ,
డది గాకుండినను రెంటి కగునే యుపమల్? 78

క. పిడికెఁడు కౌను విలాసము,
కడవెఁడు కుచ సౌష్ఠవంబు, కన్నుల జిగి చే
రెఁడు, చెలికిఁ గలదు, కలిగినఁ
గడు బెడఁగై మధ్యఘనత కానఁగవచ్చున్. 79

ఆ.వె. ఇంతి దంతసామ్య మెనయక కననేల
కోరకములు కుంద కోరకములు,
మందహాస మోము సుందరీమణి గోము
చంద మామతించు చందమామ. 80

క. ఈ తనుమధ్యకుఁ గనుబొమ
యీ తను ధను రుల్లసంపు చేర్లు తరించున్,
ఖ్యాతములగు భుజలతికలు
చేతుల సోయగము తూండ్లచే తుల గాంచున్. 81

చ. ఫలములలో పలన్ దఱుచు పుట్టుటకున్ ఫల మేమి? చూర్ణ మా
కులు మిళితంబులైన దొరకున్ రసరక్తి యటంచు, నచ్చటన్
గలుగమిఁ, బోఁకబోదె కలకంఠి గళంబయి జన్మమెత్తి, యు
జ్జ్వలతర వీటికామృత రసగ్రసనాప్తి నెసంగు నిచ్చలున్. 82

తే. కచ కుచ భరంబు (గలుగు) లేఁగాను కనుచు
దాపుగా బ్రహ్మ నిలిపిన ధరణి తరుణి
పిఱుఁదు, కాదంటి రేని, తత్పరిసరమున
నూరుకదళిక లుద్భవ మొంద నేల ? 83

తే. కొప్పు చనుదోయి జఘనంబు గొప్పలనుచుఁ,
జొక్కటపుటంగములయందుఁ జూడుఁ డనుచు,
నెఱుకపడ బ్రహ్మ పెట్టిన గుఱుతు లనఁగ,
సతి తలోదరమున వళిత్రితయ మలరు. 84

తే. పేర్చి యల చందురుఁడు ముఖప్రీతి లేక
మిన్నుముట్టిన ముట్టసీ ! యున్న దింత,
బాలతో సరి గావనేల ? దాని
కాలిగోరునఁ జుక్కలుఁ బోలఁగలవె ? 85

క. కర చరణ నయన నా సా
ధర నాభులు కుసుమసమ విధము లీ నవకం
బరుదని, యంకెలు వ్రాసిన
కరణిం జెలి పార్శ్వ యుగళిఁ గర్ణము లమరున్. 86

మ. తిలపుష్పంబు సుగంధి గాననుచు నెంతే వాడివత్తై, మహీ
స్థలిపై రాలి, తదాత్మ తా వ్రతము నిష్ఠం జేసి, యా సారసా
క్షి లసన్నాసికయై, సుగంధకలనన్ జెన్నొందె, నాఁడాదిగాఁ
దిలలన్ సంపఁగినూనె వచ్చు, సుమనస్స్తోమానుషంగంబునన్. 87

తే. ఇంతియంగళతాంగంబు నెక్కి, చక్క
నయ్యు జగములు నిర్జింప నడచువేళ,
హంసక ఝుళంఝుళలు మ్రోయు, నతను బిరుదు
కాహళీ లన, నింతి జంఘా యుగంబు. 88

క. ఆ చక్కఁదనము సకలము
దాఁచక చెప్పెదనటన్నఁ దఱుచగు కతనన్
దోచదు, బుద్ధికి నెంతని
తోచు ? నగమ్యంబు స్వామితోడు మృగాక్షీ ! 89

క. కమలాయతాక్షి తనులత
కమనీయత యెంచఁ దరము కాదే కద ! మ
ధ్యము సొగసు నిర్ణయింపఁగఁ
గమలభవాదులకునైన గగనము సుమ్మీ ! 90

క. సట కాదు, నిజము చెప్పెదఁ,
గుటిలాలక నడుచు గమనకుశలత నా కె
చ్చటఁ జూడఁగల్గునో ! య
చ్చట నేనుఁగునెక్కినంత సంతోషమగున్. 91

క. అండజయాన కుచంబులు,
పాండురపద్మాక్షినాభి పరిశీలింపన్,
నిండదె బ్రహ్మానందము ?
కొండల గుహలను జరించు కోరిక లేలా ? 92

తే. తామరసగంధి కంఠ సౌందర్య మహిమ
దంటతనమున నీవు కన్గొంటివేని,
దానిసొగసుకు బిరుదులుగాను ధవళ
శంఖములు, పిల్లఁగ్రోవులు జంటనిడవె ? 93

క. చతురతరులైన కవిభూ
పతు లంతే యండ్రు గాక! పాటించిన నా
యతివ తను రోమరాజికిఁ
బ్రతి లేదని పామునైనఁ బట్టఁగవచ్చున్. 94

క. కుంజరగామిని వదనము
మంజులమని చెప్పవలెనె? మాటలచేతన్
రంజనచేసినఁ దెలియదె?
ముంజెయికడియమున కద్దమున్ గావలెనే? 95

క. భూచక్ర మేలవలెనా?
యా చక్రస్తని నితంబ మాద్యంతంబున్
జూచిన నానందము గా
దా? చెప్పఁగనేమిటికి వృథా భాషణముల్? 96

క. రాజీవపాణివేణి ధ
రా జను లిటువంటిదని నిరంతర ముపమా
వ్యాజము లాపాదింతురు,
[1]నా జృంభణ లెంచిచూడ నభ్రచ్ఛాయల్. 97

క. పలు వరుస యెంత చక్కన!
తెలి కనుగవ యెంత తీరు! తిలకింపంగాఁ
బలుకుబడి యెంత మధురము!
కలకంఠిని సన్నుతింపఁగా నా వశమే? 98

ఆ.వె. ఇంతనాఁటనుండి యెంత మాలిమి సేసె!
నెంత గోము సేసె! నెంత ముద్దు
సేసె! నెంత చెలిమి సేసె! నెంతని యెంతు
దాని నెనరు, దాని మానసంబు. 99

1. రా జృంభణ,

ఉ. చిన్నటనాఁటనుంచి చెలిచిత్తము నాయెడ నాటియుండు, నా
చిన్నె లెఱింగియుండు, నతిచిత్రములై పరమాద్భుతంబులై
చెన్నలరారు, నేను నల చేడియయం దనురక్తి గల్గియుఁ
గొన్ని దినంబు లజ్ఞగతి గుట్టున నుంటిఁ గురంగలోచనా! 100

శా. ఆ గోపాలనృపాలకావరజ నన్నాసక్తి ముద్దాడుచోఁ,
గ్రేఁగంటం దిలకించుచోఁ, ద దనురక్తిం గ్రీడ లాలించుచో,
వాగాడంబర మాధురిం బిలుచుచుచో, వయ్యారముల్ చూపుచో
రాగావేశము నాదుచిత్తమున హేరాళంబగుఁ భామినీ! 101

క. 'రారా!' యని ననుఁ బిలిచిన
యా రాకొట్టునకుఁ బులకితాంగుఁడ నగుచుఁ,
సార సుధారస నీరధిఁ
దోరంబుగ నీదులాడుదుఁ విను మబలా! 102

క. పాలను నేతను దేహము
చాలా పెరిగినదికాదు, సామజగమనా
లీలామృత పానమున వి
శాలంబైనది సుమీ! నిజాలకు లలనా! 103

సీ. మోము ముద్దాడుచో ముచ్చట తీరక
మొనపంట నొక్కింత మోవి నొక్కు,
ముంగురుల్ దువ్వుచో మోహంబు తీరక
తలమీఁద నాఘ్రాణ మలవరించుఁ,
గటిని గీలించుచోఁ గాంక్షలు తీరక
యప్పటప్పటికి మేనంట నదుముఁ,
గ్రీడ లాలించుచో వేడుక తీరక
చెలువందఁ దర్జనుల్ చేతికిచ్చు,

తే. నిన్ను చేష్టల నుండుఁ, ద దింగితంబు
తెలిసియుందు, మదిష్టంబు తెలియకుందు,
బాల్య ముచితంబుగాదని లౌల్య మంత
రంగమున దాచియుండు సారంగనయన. 104

క. సొమ్ములు పెట్టకయున్నన్,
ముమ్మరముగ విరులు నెరుల ముడువకయున్నన్,
కొమ్మ విలాసము నా హృద
యమ్మునకున్ సంతసము ప్రియమ్మై యుండున్. 105

క. లోకవిరుద్ధం బనుచున్
సోకోర్చితిఁ గాని, దానిఁ జూచినయపుడే
పైకొరికి సురత గతులను
మేకొననే చిన్ననాఁడె? మిహిరాంశుముఖి! 106

క. ఇంతికి నాపై మోహం
బింతంతనరా, దటుండనిమ్మది, నా కా
కాంతామణిపై మోహం
బింతంతనరాదు, దైవ మెఱుఁగు లతాంగీ! 107

క. ఏపున నడచెదనంటే
నే పెద్దలచాటువాఁడ, నిందకు వెలియై
కాఁపురముదీర్పు మగనా
లా పద్మసుగంధి, యెటుల ననువగు మగువా? 108

తే. ఓండొరులఁ జూచుకొనుచు, నన్యోన్య హృదయ
మేళనంబున గ్రుక్కిళ్లు మ్రింగుకొనుచుఁ,
గడపుచున్నాను దినము యుగంబు కరణి,
నెన్నటికిఁ గోర్కె లీడేరు సన్నుతాంగి? 109

క. మగవాని బొంకు నిలువదు,
చిగురాకుంబోణిబొంకు ఛిదరదు, కానన్
మగువలు బొంకఁగఁ జాలుదు
రగణితముగ జనుల సంశయము దీఱంగన్. 110

క. ఆడికలకు వెఱచీనో ?
రోడీనో నరకబాధ ? కోరరిముఖంబుల్
చూడఁగ లజ్జించీనో ?
చేడియ పరపురుషవాంఛ చెప్పఁగ వశమే ? 111

చ. పరపురుషాభిలాష గల భామిని పెన్మిటి, నత్తమామలన్,
మఱఁదుల, బావలన్, నిజకుమారుల, భ్రాతలఁ, దల్లిదండ్రులన్,
గురువుల, బంధువర్గములఁ గూరిమిగల్గినదానికై వడిన్
నిరతము నాశ్రయించుఁ, దన నేరము వారికిఁ దోఁచకుండఁగన్. 112

తే. ఇందుముఖుల చమత్కార మిట్టు లగుట
రాధ కొక్క యుపాయంబు బోధసేసి,
నన్ను దానిని గూర్ప నీకన్న నాప్త
జనులు లే రెంచిచూచిన వనజగంధి! 113

సీ. ఆ నాతి కెమ్మోవి నానఁగల్గిన, నీకు
పాలికంపుఁ [1]బల్లేరుపువ్వు లిత్తు ;
నా కొమ్మ వలిగుబ్బ లంటఁగల్గిన, నీకుఁ
జెన్నారు బంగారుగిన్నె లిత్తు ;
నా భామఁ గౌఁగిట నలమఁగల్గిన, నీకు
రాణించు హారంబట్టుఱవిక లిత్తు ;
నా లేమ రతికేళిఁ దేలఁగల్గిన, నీకు
వంచనలేక సర్వస్వ మిత్తుఁ ;

1. పల్లేరుపువ్వు = భూషా విశేషము,

తే. బ్రాణపదముగఁ జూతు, సంపన్నురాలిఁ
జేతు, నా కార్యము [1]నొకింత చేయ రమ్ము
లెమ్ము! రాధిక చెంతకుఁ బొమ్మటంచు
వినయమునఁ దెల్ప, హరికి న వ్వేలఁది యనియె. 114

క. నీ మాటకు మాఱాడను
నేమంబునఁ బోయి నేను నేర్చిన యటులన్
గోమలి కుపదేశించెద,
నామీఁదట నీశ్వరాజ్ఞ యనియెన్ వేడ్కన్. 115

సూర్యాస్తమయ వర్ణనము

తే. ఉదయగిరి నాక్రమించి, మహోగ్ర తేజుఁ
డగుచు, భూచక్ర పాలన మాచరించి,
యస్తగిరి నాక్రమించె నుద్యద్దినాధి
రాజు రాజాధిరాజ పర్యాయమునను. 116

చ. కమలిని, ప్రోషితుండయిన కాంతుని గానక, బాష్ప బిందు సం
క్రమిత ముఖంబు వ్రాల్చెననఁగా, నళి బృందము కైరవావళీ
గమ మొనరించుచో నెగసి కాళ్లు విదిర్చినఁ, దేనె చిన్కులన్
గమలము తా ముడింగియును గానఁగనయ్యె సరోవరమ్ములన్. 117

క. జక్కవ యొక్కటి పడమటి,
కొక్కటి తూర్పునకుఁ జనియె, నుదధి మునిఁగినన్
అక్కమలబంధుఁ గ్రమ్మఱ
మక్కువ వెడలింపఁ జనినమాడ్కి విరాళిన్. 118

సీ. గట్టిగాఁ బొట్లంబు గట్టఁగూడదు గాని,
రాణించు సిందూరరజము కాదె?
పట్టైన యిండ్లలోఁ బెట్టఁగూడదు గాని,
యద్భుతంబైన దీపార్చి గాదె?

1. వహింత.

గాత్రంబు నిండారఁ గప్పఁగూడదు గాని,
గడితంపుఁ దోపుపచ్చడము గాదె?
చిగురుఁగుందనముపైఁ జెక్కఁగూడదు గాని,
సొంపైన గుజరాతికెంపు గాదె?

తే. మాటగూడదుగాని కరాటమునను,
డంబు గల పూర్ణచంద్రోదయంబు గాదె?
యని, వితర్కింప నెఱసంజ తనరె, నంత
రిక్షమంతయుఁ దానయై యాక్షణమున 119

తే. చండతర చండ కిరణ తేజంబుచేత
ఘనత మించు దివాబలి పునుక ద్రొక్క-
మొనయు సమయ త్రివిక్రమమూర్తి యనఁగ
నంధకారంబు బ్రహ్మాండ మాక్రమించె. 120

శా. ప్రాలేయద్యుతిమండలంబు పొడమెన్, బ్రాణేశుఁ డుప్పొంగి క
ల్లోల స్థూల భుజార్గళాంతరములన్ లోఁగొంచుఁ, దన్ గాఁగిటన్
గీలించున్, గవ గూడునంచు ననురక్తిం జెందుఁ దా మున్నుగాఁ
గాళిందీనది పొంగి పొర్లె ననఁగాఁ గన్పట్టెఁ గ్రొంజీఁకటుల్. 121

సీ. నలినషండముల ఖిన్నతఁ జూచి వికచోత్ప
లములకుఁ జను తేఁటి గుము లనంగ,
నుపవల్లభులఁ జూడ విపులంబులై పర్వు
జారాంగనల కటాక్షంబు లనఁగఁ,
పథికా (ళి విరహా) సంబంధంబునను లేచు
మదన తాపాగ్ని ధూమంబులనఁగ,
నియతిఁ బోకడపెట్టి నిదుర లేవకయుండు
జనసంఘముల దురాచారమనఁగఁ

తే. గాళికను మీఱి, కాలమేఘంబుఁ గేరి,
కాలకూటము గెల్చి, యింగాలమును న
దల్చి, యందంద దిట్టమై దట్టమయ్యెఁ
గటికచీఁకటి రోదసీ గహ్వరమున. 122

చ. భువి నొకరుండు, కూర్మిఁ దనుఁ బొందఁగవచ్చిన మచ్చికంటి పొం
దు విడిచి, యొక్కచోటి కొక తొయ్యలిఁ బొందెదనంచుఁ బోయి, యా
కువలయగంధి పొందు నొనఁగూడక "రెంటను చింతకుంట జో
గి" విధము నొంది కుంది, తన గీమును జాముకుఁ జేరె నయ్యెడన్. 123

తే. మించు చీఁకటిమసిని గట్టించినట్టి
యంతరిక్షంబుపలక నిండార, సమయ
బాలకుఁడు వ్రాయు [1]నక్షత్రపంక్తు లనఁగఁ,
గలిత [2]నక్షత్రపంక్తులు గాననయ్యె. 124

తే. సాంధ్య రాగారుణేక్షు విస్తారమగుచు,
నంకుర ధ్వాంత నిబిడ ఘూసాంకమగుచుఁ,
గాశమా నాసమానోడు కాశ మగుచు
నా ప్రదోషంబు శరదృతు ననుకరించె. 125

ఉ. చుక్కలు, పంచబాణ రణశూరుని గెల్పులు తెల్పు సున్నపుం
జుక్కలు, పుష్కరాశ్రమున సొంపుగఁ దీరిన మంచి గందపుం
[3]జుక్కలు, హారవల్లులకుఁ జిల్లులుపుచ్చని మౌక్తికాళి [4]యం
చక్కలనంగ నొప్పె, శరదభ్ర సవిభ్రమ శుభ్ర దీధితిన్. 126

---

1. న క్షరతి ఇతి - అక్షరం (చలనములేనిది = అక్షరము)
2. న క్షరతి ఇతి - నక్షత్రం (చలనములేనిది = రిక్క ; అక్షర నక్షత్ర శబ్దములు సమార్థకములు)
3. జొక్కలు,- అని సవరించిన యతి కుదురును ; కాని కవి నిక్షేపించుకొన్న యనుప్రాస చెడును.
4. అంచున్ + అక్కలు + అనంగన్.

క. అగణిత నక్షత్రంబులు
సొగసగు రాయంచపిండు సొంపు వహింపన్,
జగదద్భుతముగ నయ్యెడ
గగనము మానససరంబు కైవడి నుండెన్. 127

క. చీఁకటి నక్షత్రగణ
ప్రాకట తేజంబుఁ గూడి, పద్మాప్తసుతా
పాకాహిత లోకాపగ
లేకస్థితిఁ గూడినటుల నింపలరారెన్. 128

సీ. కలువలనెచ్చెలి, వలరాజుదక్షిణ
భుజము, పద్మినులకాఁపురము గుత్త,
రిక్కలయేలిక, రేచాము ముత్తైదు
వతనంబు, నెలరాలవన్నెకాఁడు,
జార చోరుల కాలిసంకెల, చలివెల్గు,
మిడిచకోరంబుల మిట్టపంట,
యమృతంపుఁ జెలమ, సస్యముల యదృష్టదే
వత, రవికిరణ తాపముల వైరి,

తే. హార హీర పటీర మందార సార-
వారణ క్షీర కర్పూర గౌరకాంతి
పూర పూరిత భువన విస్తారుఁ డగుచుఁ
జంద్రుఁ డుదయించె విభవ నిస్తంద్రుఁ డగుచు. 129

క. శర్వ శిరోరత్నమునకు
నిర్వాహకులైన [1]కవులు, నిర్మల కాంతుల్
పర్వనని దీటు సేతురు
[2]దుర్వర్ణము గాక వెండి తుల్యంబగునే? 130

1. కాలు, 2. దుర్వర్ణము = వెండి; (స్వర్ణాపేక్షయా రజతం దుర్వర్ణం; దుర్వర్ణం రజతం రూప్యం – అని అమరము).

ఉ. వెన్నెలపాలు గ్రోలి, తనివిన్ నెలకొన్న చకోరడింభముల్
తిన్నఁగ నప్పటప్పటికిఁ దియ్యని [1]త్రేన్పులు త్రేన్పఁ గొన్ని, పే
రన్ననఁ గొన్ని సైకతములందుఁ జలింపకయుండు, నేల చూ
చున్నతి తప్పి కొన్ని, యఱచున్ మఱి కొన్ని యజీర్తి తొట్టినన్.

చ. గురుతర శక్తిచే సమయగోపకుఁ డేపునఁ జంద్రమండలీ
సురభిని బిండినట్టి పరిశుద్ధ పయఃకణముల్, దిగంతర
స్థిరతర కుంభికుంభములు చేరినకైవడి నొప్పు చంద్రికా
స్ఫురణము, ప్రాణమై యలరె భోగిజనాళి రహస్యకేళికిన్. 132

ఉద్యానవనమున రాధ విరహవేదనము

తే. అప్పు డారామవాటి నేకాంత శయ్య
నొయ్యనను మేను చేర్చి, యెట్లోర్చియున్న
దాననో కాని, యా వింత దైవమునకె
తెలియుఁగాక, మఱొక్కరు తెలియఁగలరె? 133

క. ఇన్నాళ్లు తాళవశమా?
వెన్నునితోఁ బొందు లేక వేఁగుచు, దివసా
లెన్నుచు, నాశాపాశము
లన్నొగులుచు, మరునిబాధలకు లోనగుచున్. 134

సీ. అదె గండుఁగోయిల, యదలించుచున్నది
పరుసంపుఁ బంచమ స్వరముచేత,
నదె మన్మథశరంబు, విదళించుచున్నది
జీవంబు భేదించు తావిచేత,
నదె రాజకీరంబు, బెదరించుచున్నది
ములికియై చెవి నాటు పలుకుచేత,
నదె పండువెన్నెల, గదరించుచున్నది
చలువ పేరిటి దవజ్వాలచేత

1. త్రేల్పులు(దేల్పు),

తే. నేమి సేయుదు ? నేమందు ? నెందుఁ జొత్తు ?
నెట్లు సైరింతు ? నని దైన్యమెసఁగఁ, గలఁక
గదురఁ, దల్లడ మొదవ, దుఃఖము జనింప
రాజబింబాస్య పొరలు విరాళిచేత 135

మ న్మ థో పా లం భ న ము

క. కరుణారస విరహితుఁడై
యతిముతిఁ దన ధైర్యకవచ మయ్యెడ సుమన
శ్శరముల నురుమాడెను రతి
వరు నుద్దేశించి, మానవతి యిట్లనియెన్ ; 136

క. రమ నోఁచి కాంచెఁ జెలువా
ర మనోరథ సిద్ధి సుందరప్రభు ! నిన్నున్,
సుమనోధర్ముఁడ వయ్యును
సుమనోగంధులను నేఁచఁ జూతురె మదనా ? 137

క. చక్కనివారలలోపలఁ
జక్కనివాఁడవని నిన్ను జను లెంతురుగా !
చక్కని నడతలు విడిచినఁ
జక్కనగునె నీకు ? లోకసమ్మత మగునే ? 138

క. నీ తమ్ముఁడు నిర్మింపఁగ,
నీ తండ్రి నిరంతరంబు నెమ్మదిఁ బ్రోవన్,
గాతుక మందెను జగముల
నేతువరో ! పూర్వచరిత మెంచక మదనా ! 139

ఆ. వె. విభుని పేరురమ్ము విడువంగ వెఱచు నీ
దాడి కోర్వలేక నాఁడు నేఁడు,
జడధిరాజకన్య కడుపున నెట్టుగాఁ
బుట్టినావు పుండు పుట్టినటుల ? 140

ఉ. తోయజగంధులం గినుకతో నురుమాడక పోవనిత్తువే?
బోయవు నీవు, తొల్లి యల భూసుత రాముని బాసినప్పుడే
దాయ వలెం దలంచితివి, "తల్లికి రోయనివాఁడు దాదికిం
రోయునె?" వింత గాక యన రోఁతలు నిగ్గణుతింప మన్మథా!

క. అత్త రమాసుందరి, పురు
షోత్తముఁ డనుఁగైన మామ, హాహా! యనఁ బే
రెత్తిన నీ యిల్లాలిని
దొత్తునజేసితివి, యెంత ద్రోహివి మదనా! 142

క. చచ్చీచావనివాఁ డీ
పచ్చవిలుతుఁ డేమిసేయు? భయమా? యనుచున్
బెచ్చులు ప్రేలెద, రెక్కడఁ
జొచ్చెదరో నిన్నుఁ జెనకి సుదతులు మదనా! 143

తే. నిష్ఠుర ప్రక్రమంబున నీవు పెట్టు
వెతలు పడలేక మొటికెలు విఱిచి విఱిచి
పువ్వుఁబోణుల చేతులు పోయెఁగాని,
పోవు నీ, వేమి పాపమో పుష్పబాణ! 144

క. అని మరుని దూఱి, యా యం
చన వంచనచేతఁ జిటుకుచిటుకనఁ బెను గొ
ర్వని జూడినటుల సోఁకెను
ననిలకుమారకుని కిట్టులని చెలి పలికెన్. 145

మలయానిలోపాలంభనము

క. పవనా! లాలిత నగరో
పవనా! నిష్కారణముగఁ బట్టుదురే యీ
పవ నావెడ, మీ దయ చూ
పవనా! నమ్మితిని నీవె ప్రాణంబనుచున్. 146

క. ఆహారముగా ఫణులకు
దేహము ఖండించి యిచ్చి, దినదిన మప్ర
త్యూహోపకార సుకృత స
మూహం బార్జించితివి త్రిమూర్తులు మెచ్చన్ 147

ఉ. ఇట్టి పరోపకారివి సహించితివే పరహింస చేయ ? బల్
చెట్టతనంబు, ధర్మము నశింపదె దీనను ? దీన [1] నేమగున్ ?
గట్టలుకన్ భవత్సఖ శిఖాముఖ వేష్టితఁజేసి బాధలన్
బెట్టెను, పాపచింత తలపెట్టెదు, కట్టిడి మందమారుతా ! 148

క. గాలి పిశాచం బందురు
గా లోకులు నిన్ను కాదె ? కాదేని ననున్
దూలింతువె వేళాకో
ళాలం బవమాన ? క్రొత్తలా నీగుణముల్ ?

సీ. చేష్టించి యే రజస్సృష్టికి వెఱవవు
పాప మెంచక నిన్నుఁ బాముకఱవ,
గురుతరులను నేలఁ గూలంగఁద్రోతువు
త్రోవలోపలనె నీ త్రుళ్ళణంగ,
సర్వభక్షకునితో సఖ్యంబు మానవు
కీలెంచి ని న్నొకమూలవైవ,
మురికి కళేబరంబుల సంచరింతువు
నీ లావు లంకలపాలుగాను,

తే. నిన్నుఁ దలఁపంగరాదు, గణింపరాదు,
ముట్టరా, దెన్నటికిని జేపట్టరాదు,
విరహిజనులకు విసపాలవిత్తనంగ
ఖలుఁడవైన కలంబున మలయపవన ! 150

1. చేసునున్,

చంద్రోపాలంభనము

తే. నీకుఁ దోడు నభంబునఁ గోకవైరి
కాఁకచేయుచు మెఱసె నస్తోకరుచుల,
నతఁడు సితరోచి కాఁడు, కాలాగ్నికాని,
యగ్ని గాకున్న యుష్మత్సహాయుఁడగునె? 151

తే. వాని [1]పేరన్న గడగడ వణఁకుచుండు
విరహిలోకంబు, గావున విషపుముద్ద
యగు, సుధానిధి యెట్లగు నంబుజారి?
గుణము తెలియని మూఁఢు పేర్కొన్ననేమి? 152

తే. మొదటఁ దాను గురుద్రోహమునకుఁ జొచ్చి
పొందఁగారాని [2]యపసడి పొందినాఁడు,
సిగ్గు లేక వియోగుల కెగ్గుసేసి,
ముందఱ మరేమి పొందునో చందురుండు? 153

శా. క్షీరాంభోనిధి తండ్రి, మాన్యయగు లక్ష్మీదేవి సైదోడు, తా
రా రాజీవదళాయతేక్షణలు భార్యల్, భాస్కరుం డాదిగా
నారూఢగ్రహముల్ పురశ్చరమ విఖ్యాతాభిధేయుల్, కళా
ధారాగారము తా, నట్టైన శశి నిందల్ చెందుటల్ మానునే? 154

తే. రాజరోగార్తుఁడైన రేరాజు, పాంథ
మర్దన దురాగ్రహాగ్ని కుమారకమున
విరచితారోగ్యుఁడై కడ వెళ్లినాఁడు,
విరహిసంఘంబుపై దాడి వెళ్లినాఁడు. 155

---

1. పేరన్న, 2. యపసిడి,

వసంతోపాలంభనము

క. జాతికిఁ దప్పిన [1]చైత్రుఁడు
చేతోజాతునకుఁ జాలఁ జెలికాఁడగుచున్,
ఘాతక మెంచక పాంథుల
బేతాళుని రీతి వెతలుపెట్టుట కంటే? 156

సీ. పండుటాకులు రాలి, పాదపంబులఁ బుట్టు
చిగురాకు నెమ్మోము జేవురింపు,
బలిభుక్తతులతోడఁ బ్రత్యేకమొనకట్టి
కలకంఠ రవము హుంకార రవము,
వృక్షాంతరోపాధి వెస లివ్వమను గాడ్పు
బుడుతలు ముక్కుగ్రోళ్ల వెడలు బుసలు,
కుసుమ గుచ్ఛములపై ముసరు జున్మను తేఁటి
పదువులు కందిన పెదవికాట్లు

తే. నగుచు, నీ లక్షణము లాగ్రహంబు దెలుపఁ,
జండశాసనమూర్తియై చైత్రుఁ డిపుడు
ద్రోహులను బోలె విరహి సందోహములను
బట్టి, చలపట్టి బాధలఁ బెట్టఁదొణఁగె. 157

క. వగ నిందఱి ననవేటికి?
చిగురున్ విలుకాఁడు చేయు చేష్టలటుండన్,
బగగొని "యేసేవాఁడే
యుఁగ, నమ్మది యేమిసేయు?" ననఁగా వినమే? 158

శుక పికాద్యుపాలంభనము

క. అని నిశ్చయించి, పికమా!
జనువులఁ బెట్టెదవదేమి? శుకమా! చేరం
జనుదెంచితి విఁక మా చెలి
మిని విడనాడెదవు పలికి, మీకిది సుకమా? 159

---

1. చైత్ర్యుఁడు,

క. రాయంచబోద ! నీ కిటు
రా యంచఁగఁ దగిన సరసురాలవు నీవున్
రా యం చసదుగఁ జూడవు
రా యంచ దుదార గరు దరద్యుతు లెసఁగన్. 160

క. తుమ్మెద ! యపశకునముగా
తుమ్మెద, వల నీ స్వనంపుఁ దోమరములచేఁ
గుమ్మెద, విందునఁ బుట్టెను
ది మ్మెద నిపు డెంతచేసితివి నీ వకటా ! 161

తే. అనియుఁ బెక్కు తెఱఁగులఁ [1]దనువు లేని
వాని, [2]వానికి మేనమామైన వాని,
[3]యానమగువానిఁ, [4]గింకరుఁడైనవాని,
[5]బలములగువానిఁ బలికి య క్కలికి మఱియు. 162

రాధ విరహావస్థ

ఉ. భావభవ జ్వరానలము బల్విడి వేదన నొందఁజేయఁగాఁ
బూవులపాన్పుపైఁ బొరలుఁ, బువ్వులపానుపు కాఁకచేసినన్
లావతి పద్మినీ దళములం బడుఁ, దద్దళముల్ నితాంత తా
పావహమైన, మేనఁ గలయన్ సిరిగంద మలందు బొబ్బిలన్. 163

క. లీలావతి విరహాగ్నిన్
బేలాలై ముత్తియంపుఁబేసులు విరియన్,
లాలిత కర్పూర రజో
జాలం బని శీతలోపచారము చేయన్. 164

క. వెలఁది విరహాగ్ని మెఱసెను,
ములుకుల [6]మెలఁకువను గాచి మొన లేర్పఱుపన్,
వలరాయని పేరిటి కై
క్కుల కమ్మరి పెట్టినట్టి కొలిమి యనంగన్. 165

1. అనంగుఁడు, 2. చంద్రుఁడు, 3. చిలక, 4. వసంతుఁడు,
5. శుకపికాదులు - అని భావము. 6. మెళుకువ,

సూర్యోదయ వర్ణనము

క. ధారుణిలోపలఁ గలుగు చ
కోరములన్నియును గుంపుగూడి భుజింపన్
భోరున నమసె ననంగా
జాఱెను జంద్రికల పెంపు సారం బగుచున్. 166

తే. చంద్రికాసార మంతయు సంగ్రహించి
రమణ నమర నిశాఖ్య సైరంధ్రి, పూర్వ
దిగ్వధూ ఫాలతలమునఁ దీర్చినట్టి
చుక్కబొట్టిది యన వేగుఁజుక్క పొడిచె. 167

క. భయమేది సమయ చోరుఁడు
వియదాలయమునను డాగె వెస నుడు మణులన్
శయమునఁ గొనిపోఁగలఁ డని
కుయి పెట్టినరీతిఁ, గోడి కూఁతలఁబెట్టెన్. 168

సీ. కవ గూడు చక్రవాకముల పరస్పర
స్ఫురిత రాగము వెల్లివిరిసె ననఁగఁ,
దమ్ముల నలరింపఁ దలఁచి రాఁగల రవి
కరుణారసము పొంగి పొరలె ననఁగఁ,
బడుకలు గాలించి వెడలు భామినుల ఘూ-
ర్ణిత నేత్ర దీధితి నిగిడె ననఁగఁ,
బ్రాచీ మృగేక్షణ పస పౌధరింపఁగాఁ
దొడరి కుంకుమనీరు తోరఁగె ననఁగ,

తే. జగ్గుదేరెడి పగడాల చందమునను,
జికిలి గుజరాతికెంపుల చెలువమునను,
రూఢికెక్కిన బింబ స్వరూపమునను
గగనవీథుల నుదయరాగము తనర్చె. 169

క. జగము నిశా ప్రళయంబున
విగత వ్యాపారమైన, విశ్వోత్పత్తిఁ
మగుడ రచింపఁగ, రవి నలు
మొగముల వేల్పగుచు మోదమున నుదయించెన్. 170

తే. ప్రాగ్ధరాధర మస్తక భాసమాన
కనక కోటీరమై రవి కాననయ్యెఁ,
[1]బ్రాగ్దిశాంగన పాణిపద్మముననుండి
గగన దర్పణమునఁ దోఁచు కమల మనఁగ. 171

క. అతిదీర్ఘములై నీడలు
వితతముగా సాగె నుదయవేళను మహిపైఁ,
బ్రతి పదమును హ్రస్వంబగు
గతి, నీచుఁడు చేయు మైత్రి గతి వివరింపన్. 172

క. రవి కడ్డపడెడు దానవ
నివహము, భూదేవ దత్త నిబిడార్ఘ్యంబుల్
నవసి చనఁజేయు, సుజన
స్తవ హితములు తజ్జలములు శరములు గావే? 173

సీ. [2]ప్రణవింప వేళాయె, [3]బ్రాహ్మల వలదని
కేల విద్యార్థిని మేలుకొలిపి,
యంకించి వేది యలంకరింపు మటంచు
సోమిదమ్మకుఁ జెవుల్ సోకఁ బలికి,

---

1. బ+మ - యతి, 2. ప్రణయింప,
3. బ్రాహ్మే ముహూర్తే చోత్థాయ......

యర్థసంపన్నుల నర్థింప వారిచ్చు
హోమ తండులముల నొగి గ్రహించి,
యఘమర్షణస్నాన మర్ఘ్యప్రదానంబు
కావించి, గృహము శీఘ్రమునఁ జేరి,

తే. వర సమి త్కుశ పాత్రాజ్య భరితమైన
వేదికా స్థలమున నిల్పి విహిత (కృత్య)
తత్పరత నొంది యగ్నిహోత్రమ్ము సేసె
నప్పు డొక్క మహాకించనాగ్నిహోత్రి. 174

తే. విరహవేదనచేఁ జాల వేఁగివేఁగి
వేగ లేచెను రాధ నిర్విణ్ణ యగుచు,
లేచి తన బాధ యొరులకుఁ దోఁచనీక
యొలమి నెప్పటిచందాన మెలఁగుచుండె. 175

ఆశ్వాసాంత పద్యగద్యములు

శా. అత్యాభీల చమూ సమాగత ఖరాహంకార సందర్శన
ప్రత్యగ్ర ప్రతిఘానలోజ్జ్వలశిఖా భస్మీకృత స్థైర్యవ
ద్దైత్యారణ్య మషీ మలీమసిత వాత్యావ్యాప్తి శంకాకరా
దిత్యాధ్వ ప్రతిపన్న బాణకృత నూత్నీభూత నైల్యోదయా! 176

మాలిని. అసదృశ నయరోపా! యప్రమేయ స్వరూపా!
బిసరుహసమ పాదా! భిన్నలీలా వినోదా!
యసురకుల వినాశా! యక్షయోధ్య ప్రకాశా!
రసిక భరిత భావా! రాజమాన ప్రభావా! 177

[1]చక్రవాళకందము

వరదాన విజిత శరదా !
శరదాగమ కమల నయన సంస్మితసుకదా !
సుర దార్ఢ్యాభయ కరదా !
శరదాఖిల పూజ్య రాజ్య కవివర వరదా ! 178

గ ద్య ము

ఇది శ్రీ హయగ్రీవ ప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర కవితా
మాధురీధురీణ భాషావిచిత్ర కిచ్చనామాత్యపుత్ర
నిశ్శంక నిజాంక వేంకటపతి ప్రణీతంబైన
రాధామాధవసమాగమం
బను మహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము

1. పద్యమందలి ఆద్యంతపద సామ్యములోఁగూడి ముక్తపదగ్రస్తముగల కందపద్యము.

రాధామాధవసమాగమము

తృతీయాశ్వాసము

క. శ్రీ తారుణ్యాగణ్యా!
స్ఫీతాతిశ్యామ! రాక్షసీ ప్రస్ఫుట ని
ర్ఘాతోగ్ర శరస్తోమా!
శీతాంశుముఖాభిరామ! సీతారామా! 1

రాధ చెంతకు దూతిక రాక

తే. అవధరింపుము, సూతుఁ డిట్లనియె శౌన
కాది మునులకుఁ; గృష్ణుని యనుమతమున
రాధ చెంగటి కమితానురాగమునను
బూని, సందేశహారిణి పైన మయ్యె. 2

సీ. దంతముల్ వజ్రంపుఁ దళుకుల కై వడిఁ
గనుపట్ట దంతధావనము సేసి,
మలినత పాయంగ నలుగుపిండిని నల్చి
మానిత జలముల మేను గడిగి,
కుచ్చెల సరిగంచుకొన పదంబుల జీరు-
వార నాయకమైన చీర గట్టి,
దండిగా నేవేళ బెండుపుట్టిక నుండు
నొప్పు లాకులు దీసి యొడిని బెట్టి,
తే. [1]పిడికెఁడాకులు తేమపోఁ దుడిచి మడిచి,
వీడియము చేయుచును, దన వీధి వెడలి,
ముసిమిసిరు లాననంబున ముసరుకొనఁగ,
నందునగరికి వచ్చె న య్యిందువదన. 3

1. పిడికిటాకులు,

ఉ. చిత్తరువుల్ రచించిన విచిత్ర గృహంబులు, చంద్రకాంతపున్
భిత్తిక, లింద్రనీలములు పేర్చిన వేదిక, లభ్రమండలీ
భిత్తత సౌధమాలికలు ప్రేమఁ గనుంగొని, యొక్క చక్కను-
న్మత్తమరాళి చందమున మందగతిన్ విహరించు రాధికన్, 4

తే. చూచి, చెంగట నిలిచిన ; నా చకోర-
నయన దాని నిరీక్షించి, నయము ప్రియము
చెలఁగ, "నెచ్చటనుండి వచ్చితి?" వటంచు
నించు నిరసించు సూక్తి భాషించుటయును. 5

ఏకాంతమున దూతిక రాధకుఁ గావించిన ప్రణయోపదేశము

క. "శౌరికడనుండి వచ్చితి
వారిజదళనయన! వింతవా రెవ్వారున్
జేరని చోటికి వేడుక
తోర" మ్మని నెమ్మితోడ దూతిక పలికెన్. 6

క. ఆలాగే కానిమ్మని
లీలావతి సమ్మతించె, లేమలు నేకాం
తాలోచనతో నొక్కెడఁ
గాలక్షేపంబు సేయఁగడఁగిరి వేడ్కన్. 7

తే. అపుడు సందేశహారిణి, చపలచిత్త-
మైన రాధిక నెలనవ్వు లలరఁ జూచి,
నందనందనుఁ, గందర్ప సుందరాంగు
వలచి వలపించితివి గదే! యలరుఁబోణి! 8

క. నీయందలి యనురక్తిన్
దోయజలోచనుఁడు మరుని తూపుల పాలై
పాయని విరహాభరంబున
రేయుంబగలుం గృశించు రీతి తెలియదే? 9

క. నా విని రాధిక యిట్లను
దైవము ప్రతికూలమై వెతలు పెట్టంగా
నావశమో ? నిన్నంపిన
గోవిందుని వశమొ ? కాల కుటిలత మాన్పన్. 10

ఆ.వె. వావి గాని దొకటి, వలనొప్ప నత్తింటి
కోడలగుట యొకటి, [1]గోహారు సేయు
వారు గలుగు టొకటి, వరుసతో నీ మూఁడు
నెంచ విఘ్నకర్త లేమి సేతు ? 11

తే. అనిన దూతిక రాధిక కనియె ; దోష
మొకటి, హాని ప్రదాయక మొకటి, యపయ-
శం బొకటి గాన, నేతద్భయంబుచేత
నంటి వీ మాట, యిఁక వాలుఁగంటి ! వినుము. 12

తే. ఇట్టి వావి ఘటించిన నెసఁగు దోష
మనెడు శంకఁ దొఱంగి, కన్యక నొసంగి
పాత్రమైనట్టి వరునకుఁ బరిణయంబు
సేయఁడే యొక్క భూసురశ్రేష్ఠుఁ డబల ? 13

తే. అత్తవారిల్లు సంప్రాప్తమైనఁ గాని,
మనసువచ్చిన పురుషుతో నెనసి, సమయ-
మునను దగినట్లు బొంకి, యెవ్వరికి హాని
కలుగకుండఁగఁ జేయదే ? కలికి యొకతె. 14

క. విపరీతముగా నడచియుఁ
జపలేక్షణ యొకతె తొల్లి జగతీస్థలిపై
[2]నపసడి సుడియకయుండఁగ
నిపుణక్రియ లాచరించి నెఱవేఱదొకో ? 15

1. గుహారు. 2. అపశిడి,

క. [1]అన, నా యితిహాసంబును
వినుపింపు మటంచు రాధ వేఁడిన, నమృతం
బును జక్కెర దుగ్ధము గూ
ర్చినగతి మధురోక్తి దూతి చెప్పఁదొణంగెన్. 16

మేనత్తవావి దోషరహితము - ఒక కథ

సీ. మాణవక వ్రజ పాణి ఘట్టిత ధౌత
చేల సంఛన్న యష్టికలచేతఁ,
కన్యకా రచిత రంగ ద్రంగవల్లికా
దీపితాజిర వితర్దికలచేత,
గైరికచూర్ణ సంకర పంక లేపన
స్థేమాభిరామ భిత్తికలచేత
నిత్య పార్థివలింగ నిర్మాణ సంచితా-
ధేయ స్థలస్థ మృత్తికలచేత,

తే. శుద్ధ షట్కర్మ నిరత భూసురులచేత,
బహువిధాధ్వర యాజక ప్రతతిచేతఁ,
బ్రకటతర వేద శాస్త్ర పారకులచేత,
నలరు నొక యగ్రహారంబు గలదు జగతి. 17

క. స్వాహా స్వధా నినాద స
మూహములై యగ్రహారమున నెడతెగ దే
గేహమున నాలకించిన,
[2]నాహా ! యని దేవ పితృ గణము నుతియింపన్. 18

క. ఆర్యులగు వృత్తిమంతుల
పర్యాయము తెలిసి, వారి భాగంబులకుఁ
మర్యాద తెలిసి, తత్త
త్కార్యములు యథార్థముగను గ్రామణి తీర్చున్. 19

1, అని యీ యితిహాసంబులు, 2. నాహా యని దేవ పితృ గణమును తింపన్,

క. అందొక ధరణీసురునకు
నందని జన్మించి గోమునను బెరుగంగా,
విందులు నల కన్యక నడు
గందలఁచుచు సముది తాత్మకౌతుకు లగుచున్. 20

తే. పండ్లు పసుపును లక్కాఁకు పట్టుచీర
పోఁక లాకులు తఱుచుగా జోకచేసి,
ధర్మదే(వ)త తోడై ముదం బొనర్పఁ
గన్యపుట్టింటివారింటికడకు వచ్చి, 21

తే. శోభనద్రవ్య మిచ్చి, యస్తోక సమ్మ-
దంబు రెట్టింప, నిశ్చితార్థంబు నేసి
రపుడు, పెండ్లికుమారుని యత్త, మామ,
బాంధవులు చూచి సంతోషభరితులైరి. 22

క. మానుగఁ, గన్యావరుల స
మానత గణుతింప విలసమానం బయ్యెఁ
మేనత్తవావి దక్కఁగ,
నానావిధములగు పొంతనము లలరారెన్. 23

ఆ.వె. తప్పు వావి యనుచు నొప్పరైరి వివాహ
మఖిల జనము, లార్యులైనవారు
శాస్త్రపద్ధతిని విచారించి, కావచ్చు
ననిరి, యీ వివాహ మయ్యె నంత, 24

తే. కాన ధర్మక్రమంబును గానవయ్యె
శాస్త్ర మర్యాదలను సదాచారములను,
శోభనాకారుఁడైన కృష్ణునకు, నీకు
వావి గాదను భయమేల వాలుఁగంటి ? 25

బొంకు నేర్చిన అంకు సాగును - ఒక కథ

క. అండజగామిని ! చెప్పెద
రెండవ కథ వినుము సరళ హృదయంబున ; భూ
మండల లక్ష్మికిఁ దలగడ
దిండగు, నన నొప్పు నాంధ్ర దేశమునందున్. 26

క. ఒక పట్టణంబు తగు నం
తిక విశ్రాంతామరావతీ కుచ లికుచ
[1]ప్రకర క్రీడా వర మే
చక వేణి సనాథ (ధన్య) సౌధం బగుచున్. 27

మత్తకోకిల.

ఆ పురమ్మున వన్యశాఖ ఫలాదు లమ్మి గడించుచున్
కాఁపురం బొక బోయ యుండు నఖండ విక్రమశాలియై,
యేఁపుమీఱిన బెబ్బులిం బడనేయు నొక్కొక యమ్మునన్,
మాపు వేఁటకుఁ బోయి తెచ్చును మంచి మంచి మృగంబులన్. 28

ఆ. వె. బిటుకులాఁడి వాని పెండ్లాము గరుబమ్మ
వీటి మేటి మేటి వీధులందుఁ,
గోడెకాండ్ల దిక్కు చూడదు మోమెత్తి
యూరబైట నలుగు రున్నచోట. 29

క. దుడ్డెతనం బమరుటయును,
బిడ్డలు లేకుండుటయును, బిగి గల పాలిం
డ్లొడ్డై కనుపట్టుటయును,
దొడ్డుగ నయ్యింతి మదముతో విహరించున్. 30

---

1. నికర,

ఉ. కెంపులవంటి క్రొత్త గురిగింజల దండలు గుబ్బచన్నులన్
సొంపులు నింప, నిత్తడి రుచుల్ వెదచల్లెడు సొమ్ము మేన రా
ణింప, మలీమసాంబరమునీటు కటీర మలంకరింప, జే
లింపుచుఁ బండు లమ్మును బుళిందవధూమణి పట్టణంబునన్. 31

ఆ. వె. బోయబంటు పొలముపోయి పెందలకడ
నిల్లుచేరు గరుబులెల్లఁ గొనుచు,
వానికొమ్మ తెల్లవాటి పట్టణములో
గొరుబు లేకయుండ గరుబు లమ్ము 32

క. ఆలోచన యొక వర్షా
కాలము భీషణ గభీర [1]గర్జా విద్యు
జ్జ్వాలాభీల పయోధర
నీలాభ్రం బగుచు ధారుణిం గనుపట్టెన్. 33

క. ఉత్తరము మెఱసె, నింద్ర హ
రిత్తట మారుతము జివ్వుజివ్వున వీచెన్,
జొత్తిల్లె ధనువు పడమట,
మొత్తములై దక్షిణాభ్రములు పరుగెత్తెన్. 34

క. పొటపొట రాలెను జినుకులు
నటమటముగఁ దొలుతఁ దొలుత, నంతట ఘనముల్
దిటమటము లగుచు, జలములు
నట ఘటములఁ గ్రుమ్మరించినటువలెఁ గురిసెన్. 35

క. మెఱుపులు తీఁగలుసాగెను
నుఱుములు పెను పిడుగులగుచు నుర్విఁ గ్రాలెన్,
గొటియలు మందల 'బే' యని
యఱచెన్, వెఱచెన్ జనాళి యట నిలు వెడలన్. 36

---

1. గర్భా,

వ. ఆ వాసరంబులు మిాసరంబులై నడువ, నడుము నెడ తెగని తోయాసారంబులు కాసారంబులు నిండి, కొండసెలలనుండి పఱతెంచు ప్రచండ ప్రవాహ సందోహంబులు క్రందుకొని పసీనఁ జెఱువుల మరవలు వెల్లివిరిసి, కర్దమీభూత భూతధాత్రీఁ బల్వల వితానంబులు సముద్రాయమానంబులై చూపట్టి, కూలావనీరుహ జాలం బమూలంబుగా నేరులు ప్రవహించి, ఋతు లక్షణంబుల విలక్షణంబులు గావింప, సముచిత సముత్కంఠంబులై నటించు నీల (కంఠ) కంఠంబుల వెలువడు షడ్జ స్వరంబులు వినంబడినఁ, దొడిఁబడఁ దడఁబడుచుఁ బఱచు ఫణాధరంబుల ఫణా ఫలకాగ్రంబులనుండి జాఱిపడిన మాణిక్యంబులఁ దలపించు నింద్రగోపంబుల సాంద్రతరారుణ ప్రభా రాజి నీరాజనోపచారంబుగా నంగీకరించి, సుముఖుండై పర్జన్యుండు ప్రసాదించిన [1]మేఘపుష్పంబులు గ్రహించి యానందించు చాతకంబుల నభినందించు చందంబున ఝుంకారంబులు సేయుచుఁ జంచరీకంబులు సుగంధాహూయమానంబులై వచ్చి పరివేష్టించిన కేతకీ కుసుమంబులు కైకొన నేఁతెంచు పుష్పలావీ సమూహంబు మొగులు పిరిమెండ కడ్డంబు వేసికొనం దెచ్చి వనప్రదేశారంభంబున దళ కంటక విదళితంబులగు నని కడకడల నుంచిన గొడుగుల పడిదంబులకు నడిదంబులను వానకారులం ద్రవ్వికొనిపోవు జనపద జనమ్ములు మార్గమధ్యంబునఁ బుట్టలవిసి పట్టుచాలక వెడలి చను నిసుళ్లఁ బట్టి యీఁకలు పులిమి తూరుపారపట్టగాఁ జిక్కిన చిక్కణంబుల నింటికిం గొనివచ్చి, పేలాలతో మిళితంబు సేసి వడిఁగట్టి బొక్కుచు, రాట్నంబులు

1. మేఘ పుష్పము = నీరు ; నీర క్షీరాంబు శంబరం। మేఘపుష్పం ఘన రసః (అమరము). మేఘపుష్పంబుఁ దేవంచు మేలమాడ ; శృం. నై. 6-114.

త్రిప్పు కాపుగుబ్బెత నవలాల మన్న లాలిపాటలు విన మరిగి,
మఱుగులు పొంచులున్న పిన్నపిన్న కరణాల సైఁగలం దెమలించి,
తమ యింటికిం దోడుకొని చని, గరగల మునుఁగఁ ద్రొక్కిన
బురదకాళ్లకు నీళ్లు దెప్పించి, పావుకోళ్లు కానుకగా నొడ్డిన
వడ్డంగికి బహుమానంబుచేసి, యా కుమారవర్గంబుననర్గళంబుగాఁ
బావాలుమెట్టి యరకాల నసలంటక యింటికిం జనుచు, నడువీథి
నొక చక్కి బిక్కి కుటీరంబున నున్న కిరాతు నిరీక్షించిన, 37

[1]సుగంధి. వాఁడు, ‘కంటిఁ గంటి’ నంచు వచ్చి భక్తి మ్రొక్కుచున్
జూడ నొప్పు చారపప్పు జుంటితేనె రెంటినిన్
జోడుగూర్చి కాన్క యిచ్చి సొంపుపుట్ట నిట్లనున్
“ నేఁడ యేలినట్టివారి నెమ్మిఁ గొల్చి గెల్చితిన్. 38

ఉ. దేవరవారి బంటనయి దేశముదీఁదను బోక, యిప్పు డీ
తావున నుందు, నేమి దరిదాపును లే, దొక కొల్వు నిల్పినన్
జేవడి నేమిసెప్పినను జేసెద, వెన్కకుఁబోను దేవరా !
నేవినుఁ” డంచు విన్నపము నేర్పునఁ జేసిన, వారు నెమ్మదిన్, 39

తే. రాజుతో విన్నవించి, కిరాతవీరు
నుంచిరి భటత్వమునకు విధించి; వాఁడు
వంచకుఁడు గాక, మఱి మృషావాది గాక
కువలయాధీశ్వరుని నమ్మి కొల్చియుండె. 40

తే. ఆలములు సేసె రెండు మూఁడవసరముల,
గీటణంగించెఁ బులులను వేఁటలందు,
నదరు బెదరును లేక కార్యములయందు
దక్షుఁడై యుండె నా కిరాతప్రభుండు. 41

---

1. మూల ప్రతిలో ఉత్సాహ - యని యున్నది.

క. భూపతియు వాని దయచేఁ
జేపట్టి విశేషమైన జీతము సేసెన్,
ప్రాపమరి వాఁడు నాయక
రూపంబున నుండె నలుగురున్ భళి! యనఁగన్. 42

తే. ఆయతములైన యిండ్లు, ధాన్యంబు ధనము,
పాడిపంటలు, సకల సౌభాగ్యములును,
గొదువ లేకుండు వానికిఁ, గువలయేశు
కరుణ కలిగినకతమునఁ గమలనయన! 43

క. తనువున కనువగు చీరలు,
మనసుకుఁ బ్రియమైన సొమ్ము, మఱి జిహ్వకుఁ గో
రిన భోజనంబు, వీడియ
మును గలిగి, సుఖాన వానిముదిత చెలంగెన్. 44

క. కల్లరిబోయెత మదమున
నల్లము పట్టంగలేక యొక్కొకవేళన్
జిల్లరబుద్ధులఁబోవును
వల్లభునకుఁ దెలియకుండ వంచనచేతన్. 45

ఆ. వె. ఒంటిపాటు చూచి యొక యుపవల్లభుఁ
బిలిచి, వాఁడుఁ దానుఁ బెక్కుగతుల
రతులఁ దేలియుండ, నతివిస్మయంబుగా
నగరివద్దనుండి మగఁడు వచ్చె. 46

క. దూరమునఁ జూచి భయపడు
జారుని కిట్లనియె (వనిత) "జడియకు, మతఁ డిల్
చేరిన దండము పెట్టుము,
నోరెత్తకయుండు, మెటులనో కడతేర్తున్." 47

క. అన, నతఁ డింటికి వచ్చినఁ
దన వైరిపదంబులకును దండముపెట్టెఁ ;
వనితామణి, యాలింగన
మొనరింపు మటంచుఁ బతికి నుపదేశించెన్. 48

ఆ.వె. పతియు నట్ల చేసి 'యితఁ డెవ్వ' రన్న 'మీ
తల్లి తల్లి చిన్న చెల్లెలికిని
బిడ్డకొడుకు, నిన్నుఁ బ్రేమతోఁ జూచిపో
వచ్చినాఁడు, చీర దెచ్చినాఁడు. 49

ఆ.వె. చూడు' మనుచుఁ దాను సొగసుగా నేయించి
నట్టి చీరఁ దెచ్చిపెట్టె నెదుట,
గేస్తు నిక్కమనుచుఁ గృతక బంధుఁడుఁ దాను
బంతి నారగించి రింతి యిడిన. 50

క. ఆ నలినాక్షుఁడు, నీ వొక
పానుపుపై నన్న విభుఁడు పట్టుకొనీనే ?
యైనా, పెంచిన మమకా
రాననుచును బొంకరాదె రాకేందుముఖీ ? 51

క. నుచుకు రనవలదు వాచా
రచనలచే విస్తరింతు రాధారమణీ !
యచలితమతివై యీ కథ
రుచిగాను మని దూతికాశిరోమణి పలికెన్. 52

పరపురుషునిపై మరులుగొన్న మగనాలు - ఒక కథ

సీ. జలజగర్భుని కమండలువు నొందిన గంగ,
యుర్వికి డిగ్గి రానున్న గంగ,
విష్ణుపాదమున నావిర్భవించిన గంగ,
మిన్నొకకొంత చేకొన్న గంగ

సామజాసురవైరి జడల నిల్చిన గంగ,
యల జహ్నుమునికూఁతురైన గంగ,
వెస భగీరథరాజు వెంట వచ్చిన గంగ,
పాతాళమునఁ గుదుర్పడిన గంగ,

తే. హిమనగాగ్రాదిగాఁ బ్రవహించు గంగ,
భవ్య కాశీపురమునఁ గన్పట్టు గంగ,
కౌతుకంబునఁ గడలిలోఁ గలయు గంగ,
జగతి నలరారు సుగమమై గగనగంగ. 53

క. ఆ దివ్య తటీ తటమున
మేదుర సంపదలచేత మిళితం బగుచున్,
మోద వినోద చరజ్జన
తా దీపితమైన జనపదం బొకటలరున్. 54

క. ఆ పల్లెకుఁ బెద్దై యొక
కాఁపుకొడుకు తీర్చుచుండుఁ గార్యము లెల్లన్,
భూపతులు 'రమ్ము పొ' మ్మనఁ
గాఁపువనంబును జెలంగుఁ గలిమిన్ బలిమిన్. 55

క. వాని కొమారుఁడు భీమ స
మానుఁడు బలమునను, శశి సమానుఁడు కాంతిన్,
సూనశర నల జయంత స
మానుఁడు రూపమున, గురు సమానుఁడు బుద్ధిన్. 56

క. వాని కుటుంబిని సుందరి,
మానిత యౌవన విలాస, మదవతి, శైలా
నూన కుచ, మందహాసయుఁ
దా నన విపులాక్షి, నిర్మలాంగి చెలంగున్. 57

క. ఆ నెలఁత, పెద్దకరణము
సూనుని నడుచుకొనుచుండు సొంపలరారన్,
మానుగ ఫలలత యొక పా
ర్శ్వానం బొరుగింట వాలు వైఖరి దోఁపన్. 58

సీ. గంధోర్ధ్వపుండ్ర, మక్షతలు, వేలిమిబొట్టు
నిటలపట్టికకు వన్నెలు ఘటింపఁ;
జలువదుప్పటి, యురచట్ట పొంకపుమేని
సింగారమునకు బెడంగుపెట్టఁ;
బస మించు పట్టున్నాలు, పలుచని తెలిరేకు
సిగముడి కోక వింత జిగి యొసంగ;
వీనులఁ దొలసంట్లు, వెలలేని నీలంపు
మురువు నెమ్మోమున మురువుగఱపఁ;
తే. గావిదోవతికట్టులో గంట మాకు
చుట్ట లునిచిన యొఱఁ జెక్కి, సొగసుమిగుల
రెడ్డియింటికిఁ గరణముబిడ్డఁ డెలమి
నరమరలు లేక వచ్చు నహర్నిశంబు. 59

క. వచ్చినఁ గనుగొని మదిలో
ముచ్చటపడుఁ, జాప పఱచు, ముదమున విడియం
బిచ్చుఁ, జనవిచ్చు నిచ్చలు
న చ్చపలాక్షీలలామ, యా చందమునన్. 60

క. మామకు నుపచారంబులు
ప్రేమ న్గావించు, బంధు బృందముతోడన్
వేమఱు మచ్చిక సేయును,
నేమంబున నత్తగారి సేవ యొనర్చున్. 61

క. తన భయభక్తులు నాథుని
మనమునకుం దోచ నడచు, మఱువ' నేయుఁ,
విను నే మాటలు సెప్పిన
వినయం బొక వేళనైన విడువక యుండున్, 62

క. తరళాక్షి మంచితనమునఁ,
దెరమఱుఁగున నుండి కోర్కె తీఱంగా నా
కరణముతోఁ గ్రీడించును
బరు లెఱుఁగఁగనీక, యిది యుపాయము గాదే? 63

క. మగనికి నత్తకు మామకు
మిగిలిన బంధులకు మైత్రి మెఱయ నడచినన్
నగధరుఁడు నీవుఁ గూడిన
వగ లెవ్వరు తెలియఁగలరు వారిజనయనా? 64

ప్రియాభిసరణ కౌశలము

మ. అని చెప్పన్ విని, రాధ యిట్లనియె "భామా! నాదు దుర్నీతి కా-
ననమెల్లన్ భవదుక్తి సాహస విధాన జ్ఞాన శస్త్రంబుచేఁ
దునియల్ చేసితి, యాదవాగ్రణికి నాతోఁ గూడ నేలాగు కూ-
డును? జోటెయ్యది? వేళ యెయ్యదిఁక? నేఁడున్ రేపనన్ వచ్చునే?"

క. అనుటయు, దూతీరత్నం
బనురక్తిన్ రాధఁ జూచి "యబలా! నీ తీ-
రుననే మున్నొక జారిణి
యనుఁగుంజెలి నడుగ, దాని కది యిట్లనియెన్: 66

సీ. పూజా నమస్కారములు లేక [1]నిర్జన
ప్రకరాగములైన పాడు గుళ్లు,
పొందుపోవక వాన ప్రోది నానాఁటికి
సొంపుగాఁ (బెరిగిన) జొన్నచేలు

1. నిర్ఝర,

త్రోవలు తప్పించి, దూరానఁ దీఁగల-
చేత గూఢములైన చిఱుగుపొదలు,
నొరు లిల్లు చొచ్చిరాకుండ వాకిటియొద్దఁ
గావలుండెడు [1]తార్పుకత్తెయిల్లు,

తే. అనఁటితోఁటలు, నోడిక లాదియైన
వింత చోటులు, వలయు నుర్వీతలమున
జారిణులు జారులును రహస్యంబులైన
క్రీడ లొనరించుటకు రాజకీరవాణి! 67

క. పాకము చెడి పుడమిని జెడు
పోకలఁ జను కామినులును బురుషులు తమిచే
నేకస్థలమునఁ గూడఁగఁ
జీఁకటి యగువేళ, వేళ శీతాంశుముఖి! 68

ఆ.వె. జారుఁ జేరఁబోవు జారకామిని నీలి
చేల కట్టవలయు, నీలివన్నె
వల్లె గుడ్డయైన, నల్లకంబడియైన
ముసుకుచేయువలయు ముఖమునకును. 69

క. పాదుకలు మెట్టవలయును,
నాదించనియట్టి భూషణంబులు మేనఁ
మోదమునఁ బెట్టవలయును
బైదలి, తమి రేఁగి జారుపజ్జకుఁ [2]జనుచోన్. 70

క. అని యుపదేశించినఁ, జెలి
యనుపమవాక్యముల కలరి, యా యుపదేశం
బనువుగ గ్రహించి, జారిణి
తన కోర్కెలు దీర్చుకొనుచుఁ దద్దయు నుండెన్. 71

1. తావికత్తె, 2. జనుచున్,

శా. ఈ యర్థంబు గ్రహించి, యామున తటీ హేలార్హ కుంజంబులన్
సీ యిష్టంబగు కేళికుంజము మదిన్వీక్షించి, యచ్చోటికిన్
డాయన్ రమ్ము, మురారి యచ్చటికి వేడ్కన్ వచ్చు యామత్రయం
బా యామంబుల నుండు నేఁడు తమ ముద్యల్లీల లీలావతీ! 72

తే. అనుచు నుపదేశమిచ్చి, యా యతివ యిచ్చు
భూషణాంబర తాంబూలములు గ్రహించి,
కార్య సంఘటనామోద కలిత యగుచు,
నిచ్చ సందేశహారిణి వచ్చుచుండె. 73

చూతవనమున శ్రీకృష్ణుని సమ్మోహస్థితి

క. దూతిక పోయినపిమ్మటఁ
జేతోభవగురుఁడు తరళ చిత్తుండగుచున్,
జాతి ప్రసూన సురభిళ
చూత వనాగ్రమున నెదురుసూచుచు నాత్మన్, 74

సీ. సందేశహారిణి చనియె, నీవేళకుఁ
జేరెనో యచటికిఁ జేరలేదో?
కడు వేడ్క మాయిల్లు కని యింత చూపునఁ
జూచెనో రాధను జూడలేదో?
చతుర వాక్యముల సమ్మతి నొంద రాధతోఁ
దెలిపెనో నాసుద్ది తెలుపలేదో?
రాధ యాడెడు నుత్తరంబుల భావంబు
తెలిసెనో తేటగాఁ దెలియలేదో?

తే. కార్యసంఘటనము సేయఁగలదో లేదో?
యరసి చూడంగ నా పాటి కలదో లేదో?
యనుచు సందేహ సందోహ జనిత హృదయ
చంచలీభావుఁ డగుచు నూహించు, మఱియు, 75

క. పెంచిన మోహంబును, మఱుఁ
దుంచిన మోహంబు రెండు నొక రాధను బం
ధించక విడిచీనా ? యని
యెంచు, నిమేషములఁ గళల నెంచుఁ జలించున్, 76

క. ఇలఁ గోయిల పలుకులు విని
యులికిపడుఁ, దేఁటి అంతు కులికిపడుం, జి
లుకల రొదలకు నులికిపడుఁ
వలరాయనితండ్రి పిఱికివాని విధమునన్. 77

సీ. ఎదురుగాఁ బఱతెంచు మృదు మారుతము ధాటి
కోరువలేక మో మోరఁజేయు,
నందుండి విరితూపు లంగజుఁ డడరించి
తెరలింప వేఱొక్కదిక్కు తిరుగు,
నందుండి కోకిల లార్భటించిన గుండె
దిగులునఁ దూలుచు దిక్కుమార్చు,
నందుండి మత్త మిళిందముల్ గర్జింప
వెరవేమి లేక నిర్విణ్ణుఁడగును,
తే. కటకటా! విశ్వ విశ్వముల్ గన్నతండ్రి
ప్రాకృతుని చందమున నిట్లు పరితపించె,
విరహ సామర్థ్య మెట్టిదో విధికిఁ [1]దెలియు,
నింతియే కాక [2]తెలియునే యితరులకును ? 78

సీ. చెచ్చెర కానుగుదిగురాకు మోపులు
గట్టి విస్వీథిఁ గన్పట్ట నెత్తుఁ,
దెప్పలుగా రాలు పుష్పొడి పడవైచి
కొలఁకుల నీరెల్లఁ గలఁకఁ జేయుఁ,

1. తెలుసు, 2. తెలుసునే,

దోడరి బంగరు దట్టి తునియలుగాఁజేసి
పూచిన పొదలపైఁ బోవఁజల్లు,
వందంద యేడాకుటనఁటుల పొరలూడ్చి
దండి కప్పురము మేనిండ నలఁదు,

తే. ఘన ఘనాగమ చంప కాకాశకేశ
బుద్ధిఁ, బికములకును హంసపుంజమునకు
నళుల కంగజునకుఁ బొంచి తొలఁగి చన ను-
పాయ మూహించి నందగోపాలసుతుఁడు. 79

ఆ.వె. మఱియు, [1]నుబునుపోక మాధవుఁ డారామ
వీథులందు వృక్షవృక్ష వల్లి
వల్లి కుంజకుంజ వారావలోకన
చారి యగుచు వేఱువేఱఁ జూచి. 80

చ. తరుణి పదారవిందమునఁ దన్నిన మన్నన మున్ను గాంచి, బం
ధురతర పుష్పమంజరులతో నలరారిన నీవెఱుంగవా
నిరుపమమైన యా సుఖము? నీవలెఁగావలెనన్న మాకు సు
స్థిరముగఁ గల్గునే? తపముచేసినఁ గాక యశోకవృక్షమా! 81

ఉ. మంజులవాణి నీయెదుర మక్కువ నవ్విన మాటమాత్రనే
రంజనచెంది పుష్ప నికరంబు వహింతువు, కొమ్మ మమ్ముఁ జే
రం జనుదెంచి [2]నవ్వుట కరంబు భరంబు, తదీయ సత్క్రియా
పుంజము నెట్లు పొందెదము? పొన్నమహీజమ! నీవెఱుంగవే? 82

ఉ. కాంచనగాత్రి నీసొబఁగుఁ గన్నులఁజూచినఁ బుష్పమంజరీ
సంచయ జన్మ లాభమున సమ్మద మొందుదువీవు, నీవలెన్
మంచితనంబు గల్గుటలు మాన్య [3]మహీరుహ! చిత్తవృత్తులన్
నించని మమ్మువంటి యవినీతులకా? తిలకావనీరుహా! 83

---

1. నుబ్బసపోక, 2. నప్పుడ, 3. మహీసుర చిత్ర,

ఉ. సూనసుగంధి పల్కెనను సూనసముద్భవ మొంది సౌఖ్యసం
ధానము గన్న నీవలె నితాంత మహోత్సవకేళిఁ దేలఁగా
నే నిపు డేమిదోషమును నేర, యథార్థముగా వచింపవే !
మానిత మంజరీ రచిత మార వికారమ ! కర్ణికారమా ! 84

ఉ. బాలిక పుక్కిటన్ మదిర పట్టి పయింబడఁ జల్ల, ఝల్లునన్
బూలుదయించి యొప్పెదవు పుణ్యశరీరివి నీవు, నీవలెన్
మేలు కనంగఁజాలుదుమె మేము ? వృథా వచనంబు లేటికిన్
లాలిత చంచరీక ముకుళా! విలస ద్వకుళావనీరుహా ! 85

తే. ఇంతి చెయ్యెత్తఁ బుష్పించి సంతసింతు,
వింతి చెయ్యెత్తి మ్రొక్కఁ [1]బుష్పింతు, వెన్న
నీకుఁ గలిగిన భాగ్యంబు నాకుఁ గలదె ?
సార సత్ఫలజాల ! రసాలసాల ! 86

తే. [2]చంద్రసువదన నిట్టూర్పు నందముగను
బూఁచి యుత్సవమొందు నీపోల్కె మేము
రతుల నడరెడుదాని గారవము సేయ
నెన్నటికిఁ గల్గుఁ దెల్పవే ! [3]యింద్రసురస ! 87

తే. వనిత మొగమెత్త నలరి నీవలె సుఖింప
నెన్నటికిఁ గల్గు నిఁక మాకు ? సన్నుతాంగి
సొంపెది నీ వేళకును మోముఁ జూపలేను,
భీత మధుప సమాజ ! చాంపేయభూజ ! 88

క. అని, మఱి యొక భుజచర్మం
బనువందఁగఁ బటముసేసి, యందు లిఖించెన్
మినుకైన మృగమదంబున,
గనకాంబరధరుఁడు రాధికా రూపంబున్. 89

1. వీక్షింతు మన్న, 2. చంద్రవదన నిట్టూర్పు లందముగను,
8. ఇంద్ర సురసము = వావిలి చెట్టు.

చ. ఇటువలెఁ జేసి, కేళిహరుఁ డిమ్మగు పూఁబొదరింటిలోఁ బరి
స్ఫుట నవమల్లికా ప్రసవ పుంజము పానుపుగా నమర్చి, య
చ్చట శయనించి, మానిని విషాదము సాదమునొందఁ, దిన్నగాఁ
బట మొకచేతఁ బట్టుకొని, భామినిచక్కఁదనంబుఁ జూచుచున్,

చ. పరవశచిత్తుఁడై మఱపు పాటిలి, యంతట నూరకుండి, క్ర
మ్మరఁ దెలివంది, చూచి, పటమా యిది! కాదు, మనోజ్ఞమూర్తియై
పరగెడు రాధ నిక్క, మను భావము సుస్థిరమైన, మన్మథ
జ్వర పరితాప తప్తుఁడయి, సారసనేత్రుఁడు పల్కె నుల్కుచున్. 91

ఉ. ఎందుకు మోడిచేసెదవె యిందునిభాననః మాటలాడి నా
తొందర మాన్పవే! ప్రియముతోఁ గడకంట నొకింత చూడవే!
కందళిత ప్రసాదమునఁ గంజనిభంబగు మోముఁ జూపవే!
యందములైన గుబ్బ లెదయం దనురాగమునన్ ఘటింపవే! 92

చ. వలపు గణింపవైతి, వనివారణలైన మనోజ బాధలన్
గలఁగుటఁ జూడవైతివి, యఖండములై మదిలో జనించు కో
ర్కెలు నెరవేర్పవైతివి, సుఖించుతలిన్, మగవారి నింతయున్
నెలఁతుక! యెవ్వరైన భువి నీవలెఁ జేతురటే తలోదరీ? 93

ఉ. పంతములాడినట్టు లెడఁబాసి విలంబముచేసి రావు నా
చెంతకు, రాకయుండిన విశేషము గల్గునె నీకు మేలు గో
రంతః యెఱుంగనేర, వనయంబును నామదిలో విచార మం
తింతనరాదు, నాదువగ కేమనియందుఁ గురంగలోచనా! 94

ఉ. నేటుగఁ జిన్ననాఁడు నను నెమ్మది సాకుచు, మోహ మాత్మలో
నాటి, యరక్షణంబయిన నన్నెడఁబాయక, పొందఁగోరి, యా
మాటలె పాటపాడుదువు, మక్కువ నేతువు, నాఁటి ప్రేమ యీ
నాఁటికిఁ జేదుగాఁ దలఁచినావుగదే! సుదతీశిరోమణీ! 95

సీ. నన్నుఁ జూడకయున్న నన్నంబు భుజియింప
సమ్మతింపవు గదే! సన్నుతాంగి!
నా మాట వినకున్న నా కన్న నొరులతో
మాటలాడవు గదే! మంజువాణి!
నా చెంతనే కాని యేచి వేఱొకచోట
సంచరింపవు గదే! చంచలాక్షి!
నే మేలుకొనియున్న నిదురవుచ్చినఁ గాని
నిద్రచెందవు గదే! నీలవేణి!

తే. నన్ను రాకొట్టి రమ్మనకున్న, నన్నుఁ
గ్రుచ్చి కౌఁగిటి కెత్తుకొకున్న, నన్నుఁ
జుంబనము సేయకున్న, నా చుంచు దువ్వ
కున్న ముదమందవేకదే యుత్పలాక్షి! 96

తే. భావగర్భోక్తులను, హావ భావ గతుల,
నింగితాకార చేష్టల, నీక్షణముల
మరులు పుట్టించి, మోహ నిమగ్నుఁ జేసి,
నన్ను విడనాడఁ దగునటే వన్నెలాఁడి! 97

శా. పూవిల్కాఁడు మహోగ్రమూర్తి యగుచున్ బుంఖానుపుంఖంబుగాఁ
[1]దావిన్ మించిన సాయకంబులను జెండన్, జర్ఝరాంగుండనై
నే వేత్రై పవళించి యుండుదుఁ గదే! నిన్వేఁడెదం జెంతకున్
రావే! కోపము మానవే! పలుకవే! రాకేందుబింబాననా! 98

ఉ. సారెకు నీవిలాసమును జక్కఁదనంబును జూచి, కామినై
యూరకె మోసపోయితి నయో! వినయోక్తుల నెంత వేఁడినన్
గూరిమి చిత్తమందు నెలకొల్పవు, చూడవు వాలుఁగన్నులన్,
గోరిక దీర్చుకొమ్మనవు క్రోలవు మోవి యరాళకుంతలా! 99

1. ఈ పాదమున ద – డ యతి కన్పట్టుచున్నది. అప్పకవి దీనిని అగ్రామ్య విరామములలోఁ జేర్కొనెను.

ఉ. చిత్తజుఁ డుగ్రమూర్తి యయి చేకసిదీరఁగఁ బుష్పబాణముల్
క్రొత్తలుచేసి యేసి యట 'కో' యని యార్చిన, నోర్వలేని నా
యుత్తలపాటు చూచి వగనొందక యుందురె యెవ్వరైన? నీ
చిత్తము మెత్తగా దెటులఁ జేయుదు మత్తమరాళగామినీ? 100

లయగ్రాహి. చారుతర చేలములు పేరయిన సొమ్ములు ను-
దార రుచిరాంగములు తీరుగఁ జెలంగన్,
జేరికకుఁ దీసి నయగారములు చేసి మగ-
వారి వలపించి గడిదేరి, యటమీఁదన్
గేరుదురు పంతముల, మీఁటుదురు కిన్క మదిఁ,
గూరుదురు పొందికలఁ, బాఁటుదురు ధాత్రిన్
సారసదళేక్షణల కూరిమి ధ్రువంబనుచు
ధీరు లెద నమ్ముదురె? కీరవరవాణీ! 101

క. పరిపరివిధముల నే.న
కక్కఱతో వేఁడినను వినవికైవడి నున్నా
వఱిముఱి నుత్తరమియ్యవు
హరిణేక్షణ! నీవు రాధవౌదువొ? కావో? 102

సీ. నా సన్నిధిన యుండి నామాట లాలించి,
లాలించి కరుణ నన్నేల వేల?
యతిమోహమున నన్ను రతికేళిఁ దేలించి,
తేలించి యలరింపఁజాల వేల?
కినుకను నన్నుఁ గౌఁగిటిలోను గీలించి,
కీలించి గ్రహియించి తాళవేల?
నీతి నెమ్మదిలోన నాతోను వాదించి,
వాదించినావిట్లు వ్రాలవేల?

తే. యేల చెలి మొద నుంచవే! యిందువదన!
యేల యరమర చేసెదే! యేణనయన!
యేల కట్టిఁడివైతివే! నీలవేణి!
యేల దరి చేరవే! సుప్రవాళపాణి! 103

క. అని యని, యాహా! బ్రమసితి
పనివడి నాచేతి చిత్రపట మిది, రాధా
వనజాక్షి నిక్కమే యని,
మనసిజతప్తునకు భ్రమ యమందము గాదే! 104

ఆ. వె. నా ప్రయోజనమ్మునకు భావము వహించి
రాధయున్న మందిరమున కేఁగి,
చెలియ [1]యేల యాలసించెనో [2]రాదాయె
నని తలంచుచున్న యవసరమున. 105

రాధిక విరహవేదనను గృష్ణునకు దూతిక నివేదించుట

తే. ఇచ్చు సందేశహారిణి వచ్చి మ్రొక్క,
దాని చెలువంబు వీక్షించి దానవారి
కొంగుముడివైచుకొనియె మక్కువఁ, దదీయ
మైన కృత్యంబు సంపన్నమైన దనుచు. 106

క. దూతిక కృష్ణున కనియెఁ
జాతుర్యము నివ్వటిల్ల జలజేక్షణ! నీ-
చేత సెలవంది, నందు ని
కేతనమున కేఁగి కంటిఁ గేతన చయమున్. 107

క. మొగసాల దాఁటి యవ్వల
గగనోన్నతమైన మేడ గడచి, సువర్ణ
స్థగితములగు చావళ్లను
దిగు లెద నొదవఁగను దాఁటితిఁ మురవైరీ! 108

1. యాల, 2. రాదాయ,

క. చిత్తరు చవికెలు గడచితి,
నెత్తరపుం జప్పరముల నెల్లఁ గడచితిన్,
చిత్తరి సింహద్వారము
మెత్తని గతిఁ గడచితిన్ యమిస్తుతచరితా! 109

క. అంతిపురంబున కేఁగితి
నంతట నింతటను బొంచి, యందొక చక్కిన్
సంతసమందుచు నుండెడు
కాంతను రాధికను గంటిఁ గంజదళాక్షా! 110

క. నా తెఱఁగు విన్నవించితి,
నా తరుణియు మీ శుభంబు లడిగె, నడిగినన్
నా తోఁచినంత దెలిపితిఁ,
జేతోమోదమున నలరి చెలి యిట్లనియెన్. 111

క. ఇనాళ్ల వెన్నుఁడఁటవే!
మన్ననతో మమ్ముఁ జూచి మఱువసేయన్,
అన్నీలవర్ణుఁ డెవ్వఁడొ?
యెన్నఁగ మేమెవరొ? యీ మహిం బరికింపన్. 112

సీ. వ్రజసుందరుల నిరవధిక ప్రియోక్తుల
లాలించువాఁడు మమ్మేలఁ దలఁచు?
వల్లవభామల వయ్యారములచేతఁ
దేలించువాఁడు మమ్మేల తలఁచు?
గోపికాజనము సాకూత వీక్షణముల
జేలించువాఁడు మమ్మేల తలఁచు?
[1]నాభీర భీరుమధ్యల నిండు కౌఁగిళ్ళఁ
గీలించువాఁడు మమ్మేల తలఁచుఁ?

---

1. నాభీర,

తే. జంక కెగఁ బ్రాకు ప్రాయమో ? చంటనంటి
[1]పిల్లవీపాడు ప్రాయమో ? పిలిచి పిలిచి
బువ్వ తెమ్మను ప్రాయమో ? ప్రోదిఁ బొంది
నీలవర్ణుండు నేఁడు మమ్మేల తలఁచు ? 113

చ. మనసునఁ బాలు గ్రోలుచును, మక్కువ డెందమునందె పొందుచున్
దినములు పక్షముల్ నెలలు దీర్ఘశరత్తులు లెక్కపెట్టుచున్,
బనివడి నిండుజవ్వనము ప్రాప్తముగావలె నంచుఁ గోరుచున్,
ఘనముగ సాభిలాషనయి కాలముపుచ్చుటఁ దా నెఱుంగఁడో ? 114

ఉ. నమ్మినదానిఁ, దన్నొక ధనమ్ముగఁ జూచుకయున్నదాని, బా
ల్యమ్మునునుండియున్ నయ భయమ్ములచేఁ బరిచర్య సేయుచున్
నెమ్మది నున్నదాని, దయనీయను, నన్ను నిరాకరించుటల్
సమ్మతమౌనె వెన్ననకుఁ? జాలదె కన్నులఁ జూడకుండినన్. 115

క. అని దూఱిన, నందులకును
ననువగు నుత్తరము లొసఁగ ననుమతి చెందెన్,
ఘన యమునా [2]తట కుంజ
మ్మునకున్ రమ్మనెను నిన్నుఁ బొలఁతి మురారీ ! 116

తే. అనిన మురవైరి యుప్పొంగి, యంబుజాక్షి !
నీవు చేసిన యుపకృతి నే విధమున
మఱవవచ్చునె మాకు ? నేమము ఘటించి,
కీర్తి సుకృతంబు గంటివి కీరవాణి ! 117

ప్రణయకలహమును దీర్చిన సత్కవి కథ

క. మున్నొక సత్కవి యొక భూ
భృన్నందని కొక్క రాచబిడ్డకుఁ బ్రణయో
త్పన్న కలహంబు దీర్చి, స
మున్నత (భాగ్యం)బుఁ గీర్తియును గైకొనఁడే ? 118

1. పిల్లదీపాడు, 2. తటమున కుంజమ్మునకున్,

ఉ. నా విని దూతి, యా కథ వినం బ్రియమయ్యెడు, నానతీవె లో
కావన! యన్న, వెన్నుఁడు దయానిధి గావున, దాని కిట్లనున్
తీవిఁ బటీర బంధుర కుటీర తటీ విలసద్రమాశ్రయ
గ్రావ మరు త్ప్రివర్ధిత సుఖంబగు ద్రావిడ మండలంబునన్. 119

క. ఒక పట్టణంబు గల, దది
సకల శుభ భ్రాజమాన చాతుర్వర్ణ్య శ్రీ
ప్రకటము, కాంచీ పట్టణ
నికటము, నిరవద్యధర్మ నిర్మల మెంచన్. 120

క. అందొక విప్రుఁడు సంతస
మందుచు సారస్వతార్థియై, జప నిష్ఠా
స్పందితు నొక సత్పురుషుని,
నిందుకళాధర సమాను నెలమి భజించెన్. 121

తే. భూసురుని భక్తి మెచ్చి యా పుణ్యమూర్తి
తగు హయగ్రీవ మంత్రంబు దయ నొసంగె
భక్తజనుల మనోరథ ప్రదముగాఁగ,
వసుధ నార్యుల శుశ్రూష వంధ్య యగునె? 122

తే. చారుతర సద్గురూపదిష్ట క్రమమున
[1]ధారణీసురమౌళి మంత్రము జపింప
దేవదేవోత్తముఁడు హయగ్రీవమూర్తి
సారిదిఁ బ్రత్యక్షమై తన చొంగ యొసఁగె. 123

క. అపు డయ్యమృతము విప్రుం
డుపయోగించినఁ, గవిత్వ ముగ్ర జటాంత
ర్నిపత దభంగ తరంగ
త్రిపథగ చందమున, ముఖ స్మృతిన్ దిగదుమికెన్. 124

1. ధారుణీసుర,

క. దేవోత్తముఁడైన హయ
గ్రీవుని దివ్యాంఘ్రి యుగళ కిసలయములచే
భూవిబుధనందనుఁడు తన
భావము మస్తమున నొక్కపరి కైసేసెన్. 125

తే. మఱియు నానందబాష్ప సమంచి తాభి
షేక మొనరించి, లేచి, యస్తోక భక్తిఁ
గేలుదోయి శిరంబునఁ గీలుకొలిపి,
సాధు భూసురుఁ డిట్లని సన్నుతించె. 126

క. జయ నిగమవేద్య! జయ భవ
భయహార! జయ పద్మగర్భపరిపాలన! వి
స్మయకర బంధురతర నర
హయవదనాకార! జయ మహా గురుమూర్తీ! 127

సీ. [1]పురతో నమో నమః పురుహూతవంద్యాయ,
పశ్చాన్నమో నమః పావనాయ,
మానితోత్తరతో నమో నమ శ్శరణాయ,
దక్షిణతో నమ స్తారకాయ,
నికటాన్నమో నమః ప్రకటితాకారాయ,
దూరాన్నమో నమ స్తోషదాయ,
శష్టోర్ధ్వభాగా న్నమ స్తే ముకుందాయ,
బంధురాధో నమః పరివృఢాయ,

తే. సర్వతస్తు నమ స్తేఽస్తు సద్గుణాయ,
శేషతస్తు నమ స్తేఽస్తు శివమయాయ,
కాయతస్తు నమ స్తేఽస్తు కలిహరాయ,
భావతస్తు నమ స్తేఽస్తు దైవతాయ. 128

1. ఈ సీసపద్యము సంస్కృతభాషలోఁ గలదు.

దండకము

[1]శ్రీ హయగ్రీవమూర్తీ! మహా సద్గురుత్వ ప్రకాశ ప్రభావ ప్రతీతోరుకీర్తీ! జగద్వందితా! నీ వనంతావతారంబులం గ్రీడ లాలింపఁగా నీ స్వరూపంబు నేరూప మంచుం గనన్వచ్చు? నీ దివ్యమాయా ప్రభావంబు బ్రహ్మాదులన్ మోహవిభ్రాంతులం జేయు, విశ్వ ప్రపంచంబుఁ బుట్టింప రక్షింప శిక్షింప నీవే సమర్థుండవై బ్రహ్మ విష్ణూగ్ర రూపంబులం దాల్చి వర్తింతు, నారాయణాదివిష్ణుండ వైనట్టి నీ వాశ్రిత త్రాణ పారాయణ ప్రౌఢిచే మత్స్య కూర్మాది దివ్యావతారంబులన్ దివ్య లీలన్ బ్రకాశింపఁగాఁ జేయఁగా, మూఢులైనట్టి మాబోఁటులన్ ఘోర సంసార వారాశిలో మున్గి పోనీక బల్ తెప్పవై భాగ్యపుం గుప్పవై మీ చరిత్రంబు లుర్విన్ విజృంభించె, నీ పేరు వాక్రుచ్చి కీర్తించినన్ నీ మహా మంత్రరాజంబు నిష్ఠన్ జపం బెంచి కావించినన్ మందుఁడైనా పరాభేద్య విద్యాధురీణుం డగున్, నీవు కారుణ్య దృష్టి న్నిరీక్షించి యవ్వానికిం బ్రేమఁ బ్రత్యక్షమై నిల్తు, వా భాగ్యసంపన్ను జిహ్వాగ్రరంగంబునన్ భారతీదేవి నృత్యంబు గావించు, వాఁ డెట్లు భాషించినన్ భాట్ట భాష్య ప్రసంగంబులై వేద వేదాంగ వేదాంత సిద్ధాంత కాంతంబులై ప్రోల్లస న్నాటకాలంక్రియా కావ్య భవ్యంబులై, యిక్షుఖండంబులన్, సారఘా సార కంజాత కంజాత రంగ న్మధుశ్రేణులన్ గేలి గావింపుచున్ మించు నామ్నాయ హేషా విశేష వ్రజాలంకృతి న్నీ హయాస్యంబుతోఁ గోటి సూర్య ప్రభా జాల భాస్వత్కిరీటంబుతో శంఖ చక్రాంకితంబైన కైదోయితో, జాను విన్యస్త హస్తాబ్జ యుగ్మంబుతో, దివ్య పీతాంబ రాడంబరాంచ చ్ఛరీ

1. ఇది హగణాది దండకము; హయగ్రీవస్తుతి యగుటచే హగణాది సాభిప్రాయము.

రంబుతో, మంజు మంజీర కేయూర హారాది భూషా విశేషాళితో నేఁడు సాక్షాత్కృతంబైన మీ దివ్యమూర్తి న్విలోకించితిఁ సార సారస్వతైశ్వర్యముం గాంచితిఁ, నా తపంబుల్ ఫలించెఁ, జలించెఁ బురాగణ్య కార్పణ్య దోషంబులెల్లఁ, రమా నాథ ! నిత్యంబునుం గాక ముఖ్యంబునుం గాక సారంబు గానట్టి సంసార భోగంబు కాంక్షింప, నీ పాద పద్మాశ్రయం బేనపేక్షించి నానయ్య ! నా యయ్య ! నా స్వామి ! నా పెన్నిధానంబ ! నఁ గన్నతండ్రీ ! యవశ్యానుభోగ్యంబులైనట్టి ప్రారబ్ధ కర్మానుభోగంబులుం దీరఁగా, నీ పదాబ్జంబులం జేరఁగా, నీ వరంబుల్ ప్రసాదింపవే ! దేవ ! దేవా ! నమస్తే నమస్తే నమస్తే నమస్తే నమః । 129

క. అని వినుతించిన, దేవుం
డనఘాత్మకుఁడైన యతని కతివాత్సల్యం
బున వరము నొసఁగి, యంత
ర్ధిని జెందె, ననంతరమున హృత కాముకుఁడై, 130

క. కవిచూడామణియై యతఁ
డవనీస్థలి నలరుచును మహా మతియుతుఁడై,
[1]యవనీపతి యల్లునితోఁ
జవు లగ్గలముగఁ దలిర్ప సఖ్యము చేసెన్. 131

క. ఆ రాకొమరుం డొకనాఁ
డారాటము పొందఁ జూచి, 'హా ! హా ! యితఁ డీ
తీరున నుండుట కెయ్యది
కారణమో ?' యనుచుఁ గవిశిఖామణి తలఁచెన్. 132

1. యవనీ వల్లభునల్లునితో,

తే. తలఁచి నాయన్న ! నీవు సంతాప మొందఁ
గారణం బేమి ? యని కృపా కలితుఁ డగుచు
నడుగ, నరమర లేని నెయ్యంబు గాన
నిష్టముగ నతఁ డాతని కిట్టు లనియె. 133

క. నీ మఱఁద లలకచే నా
తో మాటాడక చలంబుతో నున్నది, కాఁ
గా, మనసు మనసుఁ బొందక
యీ మాడ్కిఁ దపింపవలసె, నేమని యందున్ ? 134

క. నా విని, "యిందుకుఁగా నీ
భావములోఁ జింతనొందఁ బనిలే, దిటకుక్
రావింతు నింతి" ననుచుక్,
భావార్థంబైన యొక్క పత్రిక వ్రాసెన్. 135

క. వ్రాసి, యది యపుడె ధాత్రీ
వాసవనందనికి, నికటవాసినిచేతక్
భూసురమణి పుత్తెంచిన,
యా సతి పత్రిక గ్రహించి యల్లనఁ జదివెన్. 136

శ్లో. కేనాపి హేతునా బుద్ధిః సరసా విరసా భవేత్ ।
లతికాగతికాలంబా గ్గళితా మిళితా న చేత్ ॥ 137

ఆ. వె. పద్య మిట్లు చదివి, పద విభాగము చేసి,
యన్వయించి, భావ మరసి తెలిసి,
కమ్మ తెచ్చినట్టి కాంత కర్థము తేట
చేయఁదలఁచి, టీకచేయఁ దొణఁగె. 138

సీ. 'ఆలంబ' మనఁగ నా ప్రాణనాథుఁడు సుమ్ము,
నెఱి 'లతిక' యనంగ నేను సుమ్ము,
'గళిత' యనంగ నేఁ దొలఁగియుండుట సుమ్ము,
చింతింప 'మిళితా న చే' త్తనంగఁ

గడు వేగ నాథునిఁ గలయకుండితివేని
యనుట సు, 'మ్మగతిక' యనఁగ నింక
మగనాలి చెంత నుండఁగరాదనుట సుమ్ము,
'కేనాపి' యనఁగ నాకినుక సుమ్ము,

తే. (శారిది) 'సరస' యనంగ నస్తోక కామ-
నం బనుట సుమ్ము, 'విరస' యనంగఁ దెగడు
ననుట సు, మ్మటుపై 'బుద్ధి' యనఁగ విభుని
చిత్త మను మాట సుమ్ము, రాజీవనయన! 139

క. నాకు వివేకము వచ్చెను,
గైకొంటిని సుకవిబుద్ధిఁ, గాంతునికడకుఁ
దోకొని పొమ్మని నెమ్మిని
రాకేందునిభాస్య చెలి కరంబు గ్రహించెన్. 140

తే. ఇవ్విధంబున వచ్చి, ప్రాణేశుఁ డున్న
చిత్ర కేళీ గృహము ప్రవేశించి, యతని
మనసు రంజిల్లఁ, జెలరేఁగి మదన కదన
వైభవము చూపి, క్రీడించె శోభనాంగి. 141

క. అనుచుఁ గథ చెప్పి, యంతటఁ
గనకాంబరధరుఁడు దూతికామణి కపుడే
ఘన భూషణాంబరంబులు
తనివి సనఁగ నిచ్చి పంపెఁ దత్పరుఁడగుచున్. 142

శ్రీ కృష్ణుని యుత్కంఠాతిశయము

సీ. ఎప్పు డెప్పుడు గ్రుంకు నినుఁ డంచుఁ గోర్కె వి-
స్ఫుటముగా నప్పటప్పటికిఁ జూచు,
భోజనంబు సువర్ణ భాజనంబున నిడ్డఁ
గడిఁబట్టి కసిగాట్లుగా భుజించు,

సంగడీలను గూడి చదరంగ మాడుచో
    నెత్తు చూడక యాటలెల్ల నోడు,
శృంగారవనకేళి సేయుచు నందుండ
    మనసురాకుండిన మగుడి వచ్చు,

తే. వరుస వచ్చినచోటికే వచ్చుఁ, బ్రొద్దు
పోక పోయినచోటికే పోవుఁ, దాల్మి
తెరలఁ దిరిగినచోటికే తిరుగు, వేల్పు
సోఁకినటువలె న మ్మధుసూదనుండు. 143

క. దినమున కఱువది గడియలు
పనివడి నిర్ణయముసేసెఁ బద్మజుఁ, డా చే
సినవాఁడు సగము పగలై
చనఁజేసెను, జేయకున్న సరసము గాదే? 144

క. గర్వితరాహువు ప్రతిప
త్పర్వాంతరమునను కాని పట్టఁడు రవి, నా
పూర్వాదిత్యం డిప్పుడు
దుర్వారుం డగుచు ద్రింగ దొరఁకొనరాదే? 145

తే. అన్ని గ్రహములు రవిఁ గూడి యస్తమించు
నంతియే కాని, తముఁ గూడినపుడు భాను
న స్తమితుఁ జేయలే, రపయశము గాదె
తమకుఁ, దమ పాటు రవికి రాఁదలఁపకున్న? 146

తే. కాదు జాము, ముహూర్తంబు గాదు, గడియ
కాదు, కళ గాదు, కాష్ఠయుఁ గాదు, నేఁటి
కొక నిమేషంబె యేండ్లయ్యె, యుగము లయ్యె,
బ్రహ్మకల్పంబు లయ్యె, నపార మయ్యె. 147

క. అని, బహు విధములఁ బలుకుఁగ,
వనజాక్షుఁడు రాజయోగి వధువున బాహ్యం
బనయము మఱచుఁగ, రాధా
తను సంగ ధ్యాన సావధాన ప్రజ్ఞన్. 148

తే. ఇవ్విధంబున నౌత్సుక్య మెసక మెసఁగ
వనరుహాక్షుఁ డొందు నవస్థ చూచి,
యింకఁ దడయుట తగదని యేఁగినటుల
భోరున నినుండు పశ్చిమాంబుధికి నేఁగె. 149

రాధామాధవ మధుర సమాగమము

క. సంజ దివిఁ గానవయ్యెన్
గెంజాయ ప్రవాళదీప్తిఁ గ్రేణి యొనర్పన్,
క్రొంజీఁకటి మొలకలు దిశ
లం జిగురించుచును గజ్జలద్యుతి నలరెన్. 150

సీ. అప్పుడు మురవైరి యానందభరితుఁడై
చలువైన పన్నీట జలకమాడె,
నీలమేఘమునంచు నెఱి మించు క్రొమ్మించు
రహి మించు పీతాంబరము ధరించె,
ఘుమ్మన వాసించు కస్తూరి గంధంబు
పొంకంబుగా నెఱపూఁత పూసె,
నెత్తావి చిగురొత్తఁ గ్రొత్తగాఁ గట్టి తె-
చ్చిన పువ్వుదండలు సిగను జుట్టె,

తే. భూషణాంబులు ధరియించె, భోజనంబు
చేసెఁ, గర్పూరభాగాలు చికిలి పండు
టాకులు గ్రహించె, (నంత) నస్తోకమైన
జాళువా డాలు గ్రాలు పావాలు మెట్టె. 151

ఉ. లేఁత రసాలవాటి లవలీ లతికా పెనగొన్నచోటి సం-
కేత నికేతనంబునకుఁ గేవలతం జనుదెంచి, చిత్తసం-
జాత కుతూహలంబున, [1]నిశాకర బింబమువోని శయ్యపై
నూతన మన్మథుండగు మనోజగురుండు వసించి యుండఁగన్. 152

సీ. ముదురుఁజీఁకటి మేలుముసుఁకు నీలిపటంబు
విస్తారకలనతో వియ్యమంద,
గిలుకుమెట్టియల అంతేం పాదుకాగర్భ-
ములతోడ దాగిలిమూఁతలాడఁ,
గామభోగాసక్తి కలిత సాహస యుక్తి
యుల్లంబునందుఁ [2]బింపిల్లుకూయ,
నపచారభయము [3]లోకాపవాద భయంబు
మూలముట్టుగఁ [4]జెంగనాలనాడ,

తే. నొంటిపాటుకు వెఱవక, యింటివారి
కైన వెఱవక కనుగట్టి, రానుపోను
జూడక, మఱొక్కరుని జోడు గూడ, కపుకు
నాలసింపక, యాగవాగాల వచ్చి, 153

సీ. ప్రత్యూష పద్మినీ బంధు బంధుర హార
పద్మరాగములు దీపములు గాఁగఁ,
బవన కంపిత లతా భువన పాతిత నవ
ప్రసవ పుంజము దూదిపరుపు గాఁగ,
భగ్నంబులును లతా లగ్నంబులగు శిఖా
వళ కలాపములు వీవనలు గాఁగ,
బురదమై తేనె పుప్పొడియున్న పూల దొ
న్నియలు గందంపు గిన్నియలు గాఁగ,

---

1. నికార బింబము దాని శయ్యపై, 2. బింపిల్లు కూయు, 3. లోకాపవాద,
4. చెంగనాలు = గంతులు,

తే. వితత మకరంద బిందు పూరితములైన
మేటి చేమంతి చెండ్లు పన్నీటి గిండ్లు
గాఁగ, నలరెడు కేళికాగారమునను
బ్రాణనాథుని గాంచె నా యేణనయన. 154

తే. కాంచి, పానుపు గదియు, నాకస్మికముగఁ
బుట్టె మందాక్ష, మా పువ్వుఁబోణి కపుడు,
పొందుగా షడ్రసోపేత భోజనంబు
పెట్టి, భుజియింపఁబోవఁ గేల్వట్టినటుల. 155

తే. అపుడు గోపాలదేవుఁ డా యలరుఁబోణి
పాణిపద్మంబుఁ దన పాణిపద్మమున న
లంకరించుచు, మనసులో శంక దీఱఁ
బాన్పుపై నుంచె ననునయ భాషణముల. 156

క. మఱఁ డాగ్రహామునఁ, దేనియ
పెర రేఁచిన చందమునను బింజాపింజా
కఱచుకొన నేసె శరములు
కర లాఘవ మడర రాధికా మాధవులన్. 157

సీ. అద్రి సముద్రాపగాటవీ చర మనో-
[1]రథములనే దివ్యరథము లెక్కి,
రారాజ దాత్మానురాగ సంబంధ [2]గం-
ధంబనే సురభిగంధంబు పూసి,
తరుణారుణాధరాధర బింబ సీధు [3]పా-
నంబనే వీరపానంబు చేసి,
కలకలానర్గళ గళ నిర్గళ [4]న్నినా-
దములనే సింహనాదము లొనర్చి,

1. రథములచే, 2. గంధంబుచే, 3. పానంబుచే, 4. న్నినాదములచే.

తే. నఖర పంక్తులు శిత సాధనములు గాఁగ,
వాటములు చేసికొని నిరాఘాట ధైర్య
శౌర్య చాతుర్యములు పరస్పర సమంబు
లగుచుఁ గనుపట్ట, వలతేనియనికిఁ దొడరి, 158

క. కలికి కడగంటిచూపులు
తొలఁగక హరి గాడి పాఱు తూపులు గావే
తిలకింపఁ ? గానిచో నవి
వెలువడఁ గను బొమ్మవిండ్లు వెసఁ గన్పడునే ? 159

క. జలరుహనాభుని నఖములు
కల నొనరించుటకు మేలు కైదువు లగుచుఁ
బొలుపొందుఁ, గాక యుండినఁ
గలకంఠీకంఠి ఱొమ్ము గాయము లగునే ? 160

సీ. కర కంకణంబులు ఘల్లన నొండొండ
సరభసంబుగ మల్ల చఱచి చఱచి,
యొడుపు దప్పించి యన్యోన్య గాత్రములు ని-
బ్బరముతో సందిళ్లఁ బట్టి పట్టి,
చతురత మెఱయంగ నితరరేతరమ్ము చే-
వడి పాన్పుపైఁ బడవైచి వైచి,
సాటికి వేటికి చలము నిచ్చలముగా
నొక్క రొక్కరిమీఁది కుఱికి యుఱికిఁ,

తే. దరిమి పొరలించి పొరలించి, కెరలి కెరలి,
యేచి కూర్చుండి కూర్చుండి, యెనసి యెనసి,
మల్లయుద్ధంబు చేసిన మాడ్కిఁ, బుష్ప-
భల్ల యుద్ధంబు చేసి రా పడఁతి హరియు. 161

సీ. అకలంకమైనట్టి పికిలిపిట్టల జోడు
జోడుగాఁ గెరలి పోరాడినటులఁ,
గదిసి వెన్కకుఁ బోక కోదమ సింగంబులు
చెలరేఁగి జగడంబు చేసినటులఁ,
గోట్లాటలకుఁ జొచ్చి దట్లు గట్టుక జెట్లు
బిరుదులై యొండొరుల్ పెనఁగినటుల,
దర్పంబుచే భద్రదంతావళంబులు
తలపడి ఢీఢీలు దాకినటుల,

తే. సద్భుతావహ మహిత వైయాత్యములను
మిథునగత తారతమ్య మేమియును లేక
యంచిత ప్రౌఢి రతులఁ గ్రీడించి రపుడు
రాధయును మాధవుఁడు నిర్నిరోధు లగుచు. 162

తే. పతి, కళాస్థాన మటు మీఁటఁ, బద్మగంధి
యద్భుతముగాఁగఁ బరవశయయ్యె నపుడు;
మహి గురుస్వామి లక్ష్య మర్మంబు పట్టి
చూపినను [1]శిష్యుఁ డొందఁడె సుఖ సమాధి? 163

తే. సొంపుమీఱిన విపరీత సురతకేళి
మదవతీమణి పచరించు మణిత మహిమ,
బహువిధంబుల ఘోషించు పంచశరుని
కదన ఢక్కా నినాదంబు కరణి నలరె. 164

క. వనితామణి పుంభావం
బునఁ గ్రీడించుచుఁ జెలంగె మోదముతోడన్,
ననవిలుకాఁ డంచిత కాం
[2]చన కందుక మర్థి గోర్చు కైవడిఁ దోపన్ (?) 165

---

1. శిష్యుఁ డొందెను, 2. ఇందు యతి తొలఁగినది.

క. సకల సుఖావహా లీలా
ధికమై పూర్ణేందుముఖి రతివ్యత్యయమున్,
బ్రకృతి ప్రత్యయ విరచిత
వికృతులఁ గనుపట్టి శబ్దవిద్యను బోలెన్. 166

క. [1]హార విమిశ్రీభావ
ప్రారంభం బగుచుఁ దుహినపర్వతకన్యా
గౌరవ మొందెను, రాధిక
వీరాయిత వైభవంబు వేడ్కఁ దలిర్పన్. 167

క. అవిరళ నిశ్వాసానిల
రవమై, గోపాలబాల రతి వినిమయ సం
భవ మలరారెను, ఫణిపుం
గవకన్యక కరణి, సరస కవి వర్ణితమై. 168

తే. అతివ యుపరతి శరదృతు ననుకరించెఁ,
జెమట నిర్మల నది యయ్యెఁ, జిన్నినగవు
తమ్మిసిరి యయ్యె, ముత్యాలదండ చౌక
ళింపు లంచల రాకలై సొంపుమీఱె. 169

మ. వితతాంభోజదళాయతాక్షి మది నా విఖ్యాతుఁడై శంబరా
హితుఁ డేర్పం, దన పిన్ననాఁడు (మఱి) నన్నేలా యుపేక్షించె? నే
రతసౌఖ్యంబునఁ దేల్పఁడాయె నని నేరం బెంచుచున్, వల్లవీ
పతిఁ జిక్కించుక శిక్షచేయుక్రియఁ జెంపల్ గొట్టు, రాకొట్టుచున్, 170

ఉ. ఏలర కల్కికృష్ణ! నను నేలర యింకొకసారి! కానిచోఁ
దాళర! యీనమీఱితివి తాళర! నిన్నిఁకఁ బోవనీను, నీ
జాలము కట్టిపెట్టుమని, జాఱెడు పయ్యెద [2]ఏడి వీడి కై
వ్రాలఁ, దొలంగు పోఁకముడి, వాలికగాఁ జపలాక్షి పైఁబడున్. 171

---

1. హారవిమిశ్రీభావము = హారములు చిక్కువడుట; హరునితో బెరసి యుండుట (అర్ధనారీశ్వరత్వము) 2. వీటి వీటికై,

సీ. శౌరి కెమ్మోవిఁ దాఁ జవిచూచి, తన మోవిఁ
నతని పల్కెఁపుల కందియిచ్చుఁ,
పంకజాక్షుని ఱొమ్ముపై వ్రాలి, తన ఱొమ్ము
మీఁదికి నతని నెమ్మేను తిగుచు,
మురవైరిచెక్కులు ముద్దిడి, తన చెక్కు-
టద్దంబు లతని ముద్దాడనిచ్చు,
ధవునిఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి, తనుఁ గౌఁగిలించు మం
చతని [1]దోర్మధ్యల నణఁగియుండు

తే. హరిని దాఁ బొందు, ననుఁ బొందు మనుచు నకని
కభిమతంబైన రీతి శయ్యను వసించుఁ,
గాల మింతైన వ్యర్థంబుగాక యుండఁ
దమి మనంబున నాటి, రాధావధూటి. 172

సీ. వెన్నుఁడు పుక్కిటి వీడెంబు పెట్టినఁ
జంచలాక్షి మహాప్రసాద మనును,
మధుసూదనుండు చుంబనము గైకొన్నను
జిగురాకుఁబోణి నీచిత్త మనను,
మురవైరి కాళ్ళకు మ్రొక్కించుకొన్నను
శుకవాణి నేఁ డెంత సుదిన మనును,
వైకుంఠనాయకుఁ డేకీభవించిన
నతివ కృతార్థురాలైతి ననును,

తే. భవ్య శృంగార రసమును, భక్తిరసము
నొక్క వాక్యంబులోఁ దోఁచు, నుల్లసిల్లుఁ
బలుకు పలుకునఁ జక్కెరపలుకులట్ల,
పూర్ణచంద్రాస్య ప్రథమ సంభోగమునను. 173

---

1. దోర్మలి నణఁగి.

క. చెదరిన మణిభూషణములు,
వదలిన సిగ కొప్పు, వాడినత్తఱు మేనుఁ,
బదపడి కడ తొలఁగిన ప
[1]య్యెదమై మదవతి నిజేశు[2]నెదపై నుండెన్. 174

చ. చెమటల నాను మేను, వలి సిబ్బెపు గుబ్బలఁ జిట్లు గందముల్,
దమకపు టూర్పు తెమ్మెరలుఁ, దద్దయుఁ జిక్కులువడ్డ హారముల్,
కొమరగు నిద్రమంపుఁగను, గొప్పున నగ్గిన పువ్వుఁదండ గుం,
పమరె సదొక్క వింత సొగసై తగ సైకత సత్కటీరకున్. 175

క. కొమ్మ సురతశ్రమంబున
నెమ్మదిఁ బవళింప, నలిననేత్రుని పెను వ-
క్షమ్మలరెఁ, గనక రేఖాం
క్రమ్మిన యొరగంటిపలక కైవడిఁ దలఁపన్. 176

ఉ. చండతర ప్రసూనశర సంగర సంగతిక్ బలంబు లే
కుండుటఁ జేసి, యప్పటికి నూఱకయుండఁగ నమ్మె [3]నయ్యెడన్,
గొండొక సేద దేర నొనఁగూడును వేడుకలంచు, నెమ్మికన్
గొండలు కోట్లుగా జరుగుఁ గోమలిక్ సురతాభిలాషముల్. 177

సీ. ప్రాల్మాలి యురముపైఁ బవ్వళించియు బల్మి
మోమెత్తి యకని కెమ్మోవిఁ గ్రోలు,
జీవితేశ్వర ! యేమిసేతురా ! యని యకా-
రణముగా [4]దీనఁపు రవములాడు
సెకసెకమైన మేనికిఁ జల్లఁదనము ని-
ర్మించు చిన్నారి తెమ్మెర నుతించుఁ,
గెరలి పురాఁతి క్రీడకై లేచి కూ-
ర్చుండఁగా నూహించి యూరకుండుఁ,

1. య్యెదయై ; 2. యదపై నుండెన్, 3. నయ్యెరా,
4. దీనరావములు పలుకు (యతి ?),

తే. గన్నుగవ తేలవైచుఁ, గ్రేఁగంటఁ జూచుఁ,
గేళికామందిరమునఁ గేల్ గీలుకొల్పు
విభుని యపటు స్థలమున సవిభ్రమముగఁ
గాంత రత్యంతమునఁ బరిశ్రాంత యగుచు, 178

తే. మకర మణఁగిన కొలఁది రమాధవుండు
మకరికాపత్రికలు వ్రాసె, మగువ కుచ క-
పోల (ములఁ) దొల్త నవి భగ్నలీల నుండె
సూనశరు కేతనములౌట సురత విరతి. 179

సీ. చిటిలి రాలెడు మేని సిరిగందపు రజో వి-
తానముల్ సురభిగంధంబు లయ్యె,
మధ్యమధ్యోత్పన్న మాన విమోచన
ప్రకట హాసములు పుష్పంబు లయ్యె,
సరస సల్లాపావసర బహిర్గత దంత
బంధుర ద్యుతులు దీపంబు లయ్యె,
నంచితామోద [1]నిర్యాత నిశ్వాసాది
పవన పోతములు ధూపంబు లయ్యె,

తే. నధరబింబామృతం బుపహార మయ్యె,
రాధికామాధవుల నూత్న రతి మహోత్స-
వమును బంచశరాగమోక్తముగఁ జేయఁ
దగిన పరమాత్మ పూజావిధానమునకు. 180

క. విరికొల్చులములు నొగిలెను,
విఱిగె మనో (రథ) రథమ్ము విరవిరఁ బాఱెఁ
గురు కుచ కరి కుంభంబులు,
జిరిగెఁ సాహస హయంబు సతి కా కలనన్. 181

1. నిశ్వాస,

తే. ఇత్తెఱంగున నా రాత్రి చిత్తజన్మ
కేళి నోలాడి వచ్చిరి గృహమునకును,
రాధయును మాధవుండును రాగరసము
లుప్పతిలు మానసములతో నుల్లసిలుచు. 182

ఆ.వె. హరికి సేవ సేయ, హరిని నిరీక్షింప,
హరిని బొందు కోర్కె యంకురింప,
రాధ కెట్లు గలిగె నా ధన్యత? మహాత్మ!
ప్రీతిఁ దెలుపు మనిన, సూతుఁ డనియె. 183

రాధ పూర్వజన్మ వృత్తాంతము - హరిహారిణి కథ

క. మునులార! మున్ను మందర
మున సుర లసురులును గూడి, ముదమునఁ గలశా
బ్ధిని మథియింపఁగ నందుఁ
జనియించెఁ సుధ, సుధాంశు జన్మము కలిగెన్. 184

తే. రమణఁ జౌదంతి, యుచ్చైశ్శ్రవమును బుట్టెఁ,
గామధేనువు కల్పవృక్షంబు మొదలు-
గా సురద్రుమములు పుట్టెఁ, గాలకూట
మచటనే పుట్టెఁ, బుట్టి రయ్యచ్చరలును. 185

క. పుట్టెను జింతామణియుఁ,
బుట్టెను గౌస్తుభము, లక్ష్మి పుట్టెను, బుట్టెఁ
నట్టన ధన్వంతరి యను
పట్టపువైద్యుండు లోకపావనుఁ డగుచున్. 186

క. హరి, కౌస్తుభ రత్నంబును
సిరినిం దన యెదకుఁ దొడవుచేసి చెలంగెఁ
మఱి, యచ్చరకన్నెలలో
హరిహారిణి యనఁగ నొక్క యచ్చర వేడ్కన్, 187

తే. ఆశ్రయించి, నిరంతర మమిత భక్తి-
చేత సకలోపచారముల్ సేయుచున్న,
మఱియు నా యింతి తాత్పర్య మాత్మఁ దెలిసి
యాదరించుచు నుండె నయ్యవసరమున. 188

ఉ. వేసవి వచ్చెఁ జిచ్చు క్రియ, వెచ్చని గాడ్పును బల్మియంబునన్
రాసులుగూడఁ, గానన కురంగ శిర స్థితి పల్లవీడఁగా
రాసు లవారి భాస్కర కరప్రకరంబుల వాడ, మాధవో
ల్లాస లతాగమాంచిత విలాసము [1]లూవనిఁ బాడ నయ్యెడన్. 189

వ. మఱియుఁ, దపకాతపము లోకాలోక పర్యంతంబు కొనలు సాగిన చక్రవాక మిథున సముల్లాస మల్లీ మతల్లికల నలరు దీర్ఘంబు లైన వాసరంబులును, బంకాయమాన నిర్జల నిర్ఝరహ్రాదయంబులం బడి వెడలి యెండియుండిన మేనుల హర్షాంతకృ ద్వర్షాంత ముద్గర ఘాతంబున నుప్పతిల్లిన నొప్పికై పుట్టి మట్టివట్టు గొట్టినట్టు వలెఁ గనుపట్టు కాసరంబులును, గొమ్మకొమ్మ యొరసి మెఱసి రాలిన విస్ఫులింగంబులు శుష్కతృణ పర్ణ జాలంబుపైఁ బడ రవులుకొని, గ్రొంబొగలు నింగి కెగయ మండు పెనుమంటలచేఁ గాననంబు లేర్చు కార్చిచ్చులును, ధరణీ పరాగ సహితంబులై పట్టణ గ్రామంబులు చొచ్చి పూరిగొట్టంబుల నెట్టయట్టలుగా నెగఁగొట్టి యెత్తుకచను సుడిగాడ్పు గ్రుమ్మచ్చులును, నెండవెట్టనం బడి నోళ్లెండి నీళ్లు గ్రోలవచ్చిన పథికులకు మజ్జిగ లామజిగాధివాసిత(?) పానీయంబు కూళ్లు గంజి కావలసినవి యొసంగి కొండఱు కోడె కాండ్లకుఁ దపనాతపోపశాంతి పానీయాదులఁ జేసి విభ్రమాలోకన దరహాస చతుర భాషా విశేషంబుల మదన సంతాపంబు గావించు మించుఁబోడుల యంచి

---

1. లూవని జాడ,

తఁబులైన ప్రపా ప్రదేశఁబులును, పాటల ప్రసవ గంధ విరచిత గంధవహ గంధావేశఁబులును, జేపల వేఁటకాండ్రులోపల శోధింప నోపిన వలలు నెత్తళ్లు సూదులు మొదలైన సాధనంబులుఁగొని మునుముగట్టి చుట్టునుం బరివేష్టించిన జలాధారఁబులును, గిరి నిర్ఝరఁబులు నిర్జలఁబులైన కతఁబున రాత్రులయందు నీరుకండువులకు నడచు బహువిధ మృగఁబులును, నుపవనవాటికల నుదయాస్తమయ వ్యాపక దినఁబులందు సందడి క్రందుకొనఁ బందెగాండ్రు నిలిచి యూక లగ్గలఁబుగాఁ జలపట్టి విడిచిపెట్టిన కత్తి తాకుల జొత్తిల్లెడు నెత్తురు కాలువలై పాఱఁ బోరు కోడి పోరులును, గడవ మునుఁగ నీరునం దారి యున్న వాపీకూపఁబుల పూడు వెడలవేసిన లోష్ఠ కాష్ఠ తృణ పంక సంకరంబు తెప్పతెప్పలై కుప్పలు వడియున్న తదీయ తీరఁబులను, శణ చణక గోధూమ తిలాది సస్యఁబులు ఫలితఁబులై తదీయ పాకంబునఁ బిశంగితఁబులగు తటాకోదరంబులును నాహారఁబు లేని కతన విహారంబునకు బలఁబు చాలక, చీఁకటి తోఁపుల నాశ్రయించి, యూఁకటిపెల్లున డొక్కలు వెన్నునంటఁ గట్టుకొని, భవిష్య ద్వర్షాగమం బపేక్షించి, ప్రాణాలు పట్టుక యుండు బాతులును, దావశిఖా ముఖంబుల వేఁడిమికిఁ దాళక దూరఁబున కరిగి నిస్తరు గిరి శిఖరఁబుల నధివసించు కోఁతులును, నూఱిపసులు ద్రొక్క గొరిజల సందున వెలికుఱికిన పూర్వ పంకఁబులు నీరింకి కత్తులకరణి నుండ నడుగు మోపరాని డొంకలును, దలలు వ్రక్కలించు మహోగ్రఁపు టెండ నుండఁ జాలక పొదలచాటునఁ గ్రుంకు జింకలును, మధ్యాహ్న స్నానార్థఁబు బహిర్వాపికలకుఁ జని యనుష్ఠానానంతరఁబునఁ దడిదోవతి మడతలు మడమలు మునుఁగ ముసుంగుపెట్టుకొని

జలపాత్రికల నవలఁ గేలం జతనంబుగా నమర్చి, గృహంబు చేరుపర్యంతంబు నడుగు తడయకుండఁ బుడమి నిడుచుఁ జనుదెంచు భూసురవర్గంబులును, నడుగు లిడిన [1]కుకూలంబు కరణిఁ గాఁకచేయు మార్గంబులును, ప్రథమ యామంబు గడచి, ద్వితీయయామంబు ప్రవేశించునంతలోన నుష్ణోయంబులు నివర్తించి, శైత్యప్రధాన ద్రవ్య సహితంబుగా భుజియించి, చందనచర్చతోఁ జంద్రశాలాగ్రంబులఁ బవ్వళించు భోగులును, రతాంతంబుల నితాంతంబు నపస్పర్శంబు గూడక పృథక్తలంబుల శయనించు స్త్రీపురుషులునుం గలిగి, శర్కరా జీరక కదళీ [2]కర్కరికా ఫలాదు లధిక క్రయంబులై, ముక్తామణి శ్రీఖండ శశిఖండంబు లుపలక్ష్యంబులై, పాదుకా వ్యజనాతపత్రంబులు సంధార్యంబులై యుండె, నప్పుడు. 190

ఉ. మందరశైల సాను లసమాన మణి స్థగితాలయంబులన్
సుందర మల్లికా ప్రసవ శోభితమై తనరారు శయ్యయం
దిందిరతో వినోదములు నిచ్చ లొనర్పఁగ, వేళ గాక యే
యందుఁ దటాన వచ్చి హరిహారిణి, శౌరికి సేవసేయఁగన్. 191

క. వచ్చిన, నిందిర దానిం
జెచ్చెర వీక్షించి, కుపిత చిత్తాంబుజయై,
యిచ్చట నుండక, భువిలో
నచ్చుగ మగనాలవగు మటంచు శపించెన్. 192

చ. "తెలియక చేసినందు కిటు తెంపున నందురటమ్మ! నీకు నేఁ
జెలియలఁ గానటమ్మ! దయ సేయఁగదమ్మ! కృతాపరాధముల్
గలవు సహింపుమమ్మ!" యని కన్నుల బాష్పజలంబు లొల్కఁగాఁ
బలికిన, నేను గర్తనె? కృపానిధి నాథుఁడు గాక భామినీ! 193

1. కుకూలము = అగ్ని, 2. కర్కరిక = దోస,

చ. అనుటయు, శౌరి పాదకమలాగ్రములన్ నిజ ఫాలభాగ చం
దన తిలకం బలందినఁ, గృతజ్ఞ శిఖామణియైన దేవుఁ డా
వనితను గ్రుచ్చియెత్తి, "మగువా! సిరివాక్యము దప్పరాదు, నీ
వెనయఁగ నందునింట జనియింపుము, నేనును గృష్ణమూర్తినై, 194

తే. భూమిభారంబు వారింపఁ బూని, నంద-
నందనుఁడ నౌదు, నీ కూర్మి నాఁడు దీర్తుఁ,
జిన్ని ప్రాయాననుండి నా చెంత నుండి,
హర్ష మలరంగ సేవ సేయంగఁ గలవు. 195

క. అంతట, నెల్లప్పటికిం
జింత విడిచి నీవు సేవ సేయుచు మదిలో
సంతసము నొందియుండెద
వింతీ! నా సమ్ముఖమున నెప్పటి కరణిన్. 196

ఆ.వె. అనిన, సంతసించి యా హరిహారిణి
యర్థి నందుచెల్లెలై జనించె,
హరియనుగ్రహంబు తెలఁగున రాధకు
హరిసమాగమంబు దొరికె ననుచు, 197

క. మునులకు నానందము నె
మ్మనమున నుప్పొంగఁజేసి, మంజుల భాషా
జనిత మరందము చిలుకుచు
నిన తేజుండైన సూతుఁ డిట్లని పలికెన్. 198

సీ. మొదట రుక్మిణి కంఠమునను గట్టెను బొట్టు,
[1]జాంబవత్కన్య పాదంబు ద్రొక్కె,
నెఱి సత్యభామ పాణిగ్రహణము సేసెఁ,
బ్రేమచే లక్షణఁ బెండ్లియాడె,
నల సుదంతను వివాహంబయ్యె (ముదమున,)
[2]మిత్రవిందాకాంత మెచ్చి యేలెఁ,
జెలఁగుచుఁ గాళిందిఁ జెట్ట తాఁ బట్టెను
భద్ర నుద్వాహంబు పరఁగ నయ్యె,

తే. [3]ధారణీనందనుని రక్తధార లవని
నేఱులై పాఱ మర్దించి, యెలమి వాని
మందిరంబునఁ జెఱలున్న మానవేంద్ర-
తనయలఁ బదాఱువేల నుద్వాహమయ్యె. 199

క. గురుతర సంపదలకు నా
కరమై తనరారు ద్వారకాపురమునఁ గాఁ-
పుర మొనరించుచు స[illegible]స
త్పరిరక్షా శిక్షలను గృపఁ హరి సేయున్. 200

ఉ. ఆ పరమేశ్వరుండు, కరుణాంబుధి, దీనదయాపరుండు, పా
పాపహ నామ కీర్తనుఁ, డనంతుఁడు (నందకుమారుఁ డా) త్మ లీ
లాప[illegible]ణామ శీలి, ప్రబలప్రచయుండు, (మురారి), యాదవ
శ్రీపతి యమ్మహాత్ముని విచిత్ర చరిత్రము లెన్న శక్యమే? 201

1. జాంబవతీ కన్య, 2. మిత్ర విందా లలన మెచ్చియేలె, 3. ధారణీ,

క. అని, సూతుఁడు వినుతించిన
విని శౌనకముఖ్య మునులు విమలాత్మకులై
యనిశముఁ గృత (హరి) పూజా
ర్చనులైరి (నితాంత) పరమ సంతోషమునన్. 202

క. వనచర నర దశమూర్తులఁ
దనరెఁ హరి దనుజ మనుజధరదైత్య స్త్రీ
జనతా(వ్రత(?) కీటక భం
జన దక్షోపాయముల విచక్షణుఁ డయ్యెన్. 203

ఆశ్వాసాంత పద్య గద్యములు

మాలిని. సకల నిగమ వేద్యా! సత్య వాక్యానుపాల్యా!
సకల తను నికేతా! సాంద్ర మాయా సమేతా!
సకల గుణ సముద్రా! శాశ్వతైశ్వర్య భద్రా!
సకల జన శరణ్యా! సంతతాగణ్య పుణ్యా! 204

క. కల్యాణాంబర ధారా!
కల్యాణాహార్య ధీర! కంధి గభీరా!
కల్యాణమయాకారా!
కల్యాణాకాంక్షమాణ కవి మందారా! 205

గ ద్య ము

ఇది శ్రీ హయగ్రీవదేవ ప్రసాద సమాసాదిత సంస్కృతాంధ్ర
కవితా మాధురీ ధురీణ భాషావిచిత్ర కిచ్చనామాత్యపుత్ర
నిశ్శంక నిజాంక వేంకటపతి ప్రణీతంబైన
రాధామాధవసమాగమం
బను మహాప్రబంధంబునందు
సర్వంబును
దృతీయాశ్వాసము
సంపూర్ణము

స వ ర ణ

పు. 138, పద్యము 120 లో 3 వ పాదము :

చెవులలో బకదారిరవము లుంచఁగరాదె !
గుట్టుతో గురకలు పెట్టనేల ?

పు. 138 లోని ఫుట్ నోటు 137 వ పుట లోనిది.

పు. 139 పంక్తి 17 గుచెల్ల – గుచ్చెల్ల

മുഖവുര

കേണൽ മെക്കൻസിയുടെ ശേഖരണത്തിൽനിന്നു

ചില ഭാഗങ്ങൾ

കാലദേശവ്യവസ്ഥയോടുകൂടി ചരിത്രാംശങ്ങളെ വ്യക്തമാക്കുന്ന രേഖകളുടെ വൈരള്യംമൂലം കേരളചരിത്രം ഇന്നും പരിപൂർണ്ണമല്ല. നമ്മുടെ പൂർവ്വികൾക്ക് ചരിത്രം എഴുതി വെക്കുന്നതിൽ വലിയ താൽപര്യമൊന്നും ഉണ്ടായിരുന്നില്ലെന്നുവേണം വിചാരിക്കുവാൻ; പഴയ ഗ്രന്ഥവരികളും ഐതിഹ്യങ്ങളും മററും കിട്ടാവുന്നിടത്തോളം ശേഖരിക്കാൻ ചരിത്രപണ്ഡിതന്മാർ പരിശ്രമിച്ചാൽ സ്വരാജ്യത്തെപ്പററിയുള്ള ചരിത്രത്തിന്ന് ഏറെക്കുറെ പൂർണ്ണരൂപം നൽകാൻ കഴിഞ്ഞെന്നുവരാം. നിസ്സാരങ്ങളെന്നു തോന്നുന്ന ചില സംഗതികൾ പോലും സ്വരാജ്യ ചരിത്രത്തെ സംബന്ധിച്ചവയായാൽ ദേശാഭിമാനികൾക്ക് ആദരണീയങ്ങളാകുമെന്ന് തീർച്ചതന്നെ. ഈ പ്രസിദ്ധീകരണത്തിൽ ചില ഭാഗങ്ങൾ നിസ്സാരങ്ങളും അവിശ്വസനീയങ്ങളുമായ ഐതിഹ്യങ്ങളായാലും അവ ചരിത്രാന്വേഷികൾക്ക് ഉപയോഗപ്പെടുമെന്നു വിശ്വസിക്കാം.

മലബാർ കലക്ടരായിരുന്ന താമസ് വാഡൻ പുറപ്പെടുവിച്ച കല്പനയുടെ പകർപ്പാണ് ഈ പ്രസിദ്ധീകരണത്തിൽ ആദ്യം ചേർത്തിട്ടുള്ളത്. മദിരാശിസംസ്ഥാനത്തിലെ സർവ്വേയർ ജനറലായിരുന്ന കേണൽമെക്കൻസി എന്ന പാശ്ചാത്യ ഗവേഷകന്റെ ആവശ്യത്തിലേയ്ക്ക് വംശാവലി, ശിലാശാസനം താമ്രശാസനം എന്നീ ചരിത്രോപാധികൾ സംഭരിച്ചുകൊടുക്കാൻ ജനങ്ങളെ ഉദ്ബോധിപ്പിച്ചുകൊണ്ടുള്ളതാണ് പ്രസ്തുത കല്പന.

കുററനാട്ട് പെരുമുണ്ടമുക്കിൽ നമ്പിടിമാർക്ക് നാട്ടുവാഴിസ്ഥാനം കിട്ടിയതും അവർക്കിടയിൽ ജ്യേഷ്ഠാനുജന്മാർ തമ്മിലുണ്ടായ ചില

കുഡുംബകലഹംമൂലം ഏർപ്പെട്ട വിഭാഗവും മററുമാണ് അടുത്തതിലെ പ്രതിപാദ്യം.

കേരളത്തിൽ പൂർവ്വികമായിട്ടുണ്ടായിരുന്ന ഗ്രാമദേശാദി വ്യവസ്ഥകളേയും രാമനാട്ടു ഗ്രാമക്കാരുടെ സ്ഥാനമാനങ്ങളേയും തലയൂർ മൂസ്സതിനുണ്ടായിരുന്ന സ്ഥാനവലിപ്പവും തെന്നയംചേരി ഇളയതിനുള്ള നാടുവാഴിസ്ഥാനവും മററുമാണ് മൂന്നാമതായി ചേർത്തിയിട്ടുള്ളതിലെ പ്രതിപാദ്യം.

സാമൂതിരിസ്വരൂപം വക നടപ്പിലിരുന്ന "വീരരായൻ പണ"മെന്ന നാണ്യം നിർമ്മിച്ചുപോന്ന കമ്മടന്മാരെന്ന പേരിൽ അറിയപ്പെട്ട തട്ടാന്മാരുടെ ജാതി ധർമ്മങ്ങളെപ്പററിയുള്ള കൈഫിയത്താണ് ഒടുവിലായി ചേർത്തിട്ടുള്ളതു്.

ദക്ഷിണേന്ത്യൻ ഭാഷകളിൽ കേണൽമെക്കൻസി ശേഖരിച്ച ഗ്രന്ഥങ്ങളുടെ മദിരാശി ഗവർമ്മേണ്ടു് ഓറിയൻടൽ മാനുസ്ക്രിപ്ട്സ് ലൈബ്രറിൽ സൂക്ഷിച്ചുവെച്ചിട്ടുണ്ടു്. അവയിൽ 184-ാം നമ്പറിൽ സംരക്ഷിച്ചുപോരുന്ന ഗ്രന്ഥത്തിലെ ചില ഭാഗങ്ങളാണ് പ്രകൃതപ്രസിദ്ധീകരണത്തിന്നു് മൂലം.

ഭാഷാവൈകല്യവും അക്ഷരപ്പിഴകളും കാണുമ്പോൾ പ്രാദേശികഭാഷയിൽ തീരെ പരിചയമില്ലാത്ത ആളുകളുടെ കൈപ്പടയിൽ എഴുതിയതാണിതെന്നും ഊഹിക്കാം. അത്തരം പിശകുകൾക്ക് മാററമൊന്നും വരുത്താതെ അച്ചടിച്ചതും ചരിത്രാന്വേഷികളെ ഉദ്ദേശിച്ചുകൊണ്ടാണ്.

എം. വി. മുകുന്ദൻ

—: * :—

Select Mackenzie Records, Malabar District

തോമസ് വാഡൻ അവർകളുടെ

കല്പനയിൻ പകർപ്പ്

മലയാം പ്രവിശ്യയിൽ മഹാരാജ ശ്രീ കലക്കടർ താമസവാർഡിൻസായ്പിവർകൾ

മലയാളരാജ്യത്തിൽ ഉള്ള എല്ലാവക്കും അറിവാൻ എഴുതിയ കല്പന. എന്തെന്നാൽ താമ്രസാധനവും ശിലാസാധനം മുതലായിട്ടുള്ള രെഖകൾ വിസ്തരിച്ച് അറിഎണ്ടുന്നതിന്ന മദിരാശി സമസ്ഥാനത്തിന്ന മഹാരാജശ്രീ മെജർ കാലൻ മക്കിംഞ്ചിസായ്പ് അവർകളുടെ ഗുമസ്തനിൻ നാരായണയ്യനെ നിശ്ചയിച്ച അയച്ചിരിക്കകൊണ്ട അദ്ദെഹം എങ്കിലും അദ്ദെഹത്തിൻെറ ആള എങ്കിലും വന്ന വിസ്തരിക്കുമ്പൊൾ അദ്ദെഹത്തിൻെറ പക്കൽ ഉള്ള ഹുക്കുനാമത്തിലെ നമ്പര മയ്യ്യാദപ്രകാരം പ്രമാണങ്ങൾ മുതലായിട്ടുള്ള ആവിശ്യം ഉള്ളതിനെ നിങ്ങൾ ബോധിപ്പിക്കകയും വെണം. എന്ന കൊല്ലം 983-ാമത ചിങ്ങമാസം 17-ാംനു- എഴുതിയത.

മഹാരാജശ്രീ കലട്ടർ അവർകൾ കല്പനയുടെപെർപ്പ എഴുതി ഇരിക്കകകൊണ്ടും താലൂക്ക ശിരസ്തെദാർ കുറുമ്പ്രനാട വൈനാട ഹൊബളി പാറുവത്ത്യക്കാരൻമാക്ക പ്രത്യേകം ഉത്തരം എഴുതികൊടുത്ത ഇരിക്കകകൊണ്ടും വസ്തുത അറികയും ചെയ്യുമെല്ലൊ.

താഴെ എഴുതിവരുന്ന പ്രകാരം സാധനപുസ്തകങ്ങളും പൂർവ്വവൃത്താന്തമായിട്ടുള്ള കഥെകളും അന്ന്യെഷിച്ച താമസം കൂടാതെ എഴുതികൊണ്ട വെണ്ണം.

1. വംശാവഴി,
2. ശിലാസാധനം
3. താമ്രസാധനം
4. ഗ്രന്ഥവരി,
5. പട്ടൊല,
6. പഴെ കുററികണക്ക,

7. സ്ഥലപുരാണങ്ങൾ. 8. പണ്ടെത്തെ അടിപെററാല
9. യന്ത്രശാസ്ത്രപുസ്തകങ്ങൾ 10. മന്ത്രശാസ്ത്രപുസ്തകങ്ങൾ
11. ശൌര്യ്യ അവുദാര്യ്യ ഗാംഭീര്യ്യവിവരങ്ങൾക്ക് കിട്ടിയപുസ്തകങ്ങൾ,
12. സംസ്കൃത കെരളപുരാണം.

മേൽ എഴുതിയ പ്രകാരം ആ ദിക്കുകളിൽ അന്വേഷിച്ച് കിട്ടിയടത്തോളം പെർപ്പുകൾ എഴുതി കൊണ്ടു വരികയും വെണം. എന്ന കൊല്ലം 985-ാം മത് വൃശ്ചികമാസം 18-ാംനു-

ഒപ്പ്

ക്കുററനാട്ട് നമ്പിടിയോടു ചോദിച്ച
ചോദ്യങ്ങളും ഉത്തരവും

—: * :—

മലയാളം ക്കുററനാട താലൂക്കിൽ പെരുമുണ്ടമുക്കിൽ കിഴക്കെ നമ്പിടി മെലെപ്പാട്ടു കെചുന്നി നമ്പിയാർ കിഴപ്പാട്ടു കുഞ്ഞൻ നമ്പിയാർ ഇവർകളോട കൊല്ലം 988 മകരമാസം 29-ാംനു- ചെയ്ത

ചോദ്യം :—

നിങ്ങൾക്ക് നാടുവാഴിസ്ഥാനം വന്ന സംഗതി എന്തു പ്രകാരമാകുന്നു ?

ഉത്തരം :—പണ്ടു് ശ്രീ പരശുരാമൻ ആക്കിട്ടു ഉള്ളവരിൽ ഞങ്ങൾ ചെന്നവര അത്രെ കെട്ടിരിക്കുന്നതു്.

ചോദ്യം :—ശ്രീപരശുരാമൻ ആക്കിട്ടുള്ളവരിൽ ചെന്നവന്ന സങ്ങ്ഗതി എന്ത പ്രകാരമാകുന്നു.

ഉത്തരം :—കേരളത്തിൽ ബ്രാഹ്മണരെ രെക്ഷിപ്പാൻ ഒരു ഗന്ധർവ്വനെ ആക്കിയന്നും ആ ഗന്ധർവ്വൻ തെമ്മല വടമലദിക്കിൽ കൊല്ലംകൊട്ടിൽ പാർത്തിരുന്നുവെന്നും ആ ഗന്ധർവ്വന്റെ വഹയിൽ

അപ്പസര സ്ത്രീകൾ പെററ ഉണ്ടായവർ ഞങ്ങൾ എന്നും അത്രെ കെട്ടിരിക്കുന്നു.

ചോദ്യം :—ആ വമശത്തിൽ ഉള്ളവർ ഇ മലയാളത്തിൽ യാരാര ആകുന്നു.

ഉത്തര :—വെങ്ങനാട്ടിൽരാജസ്ഥാനത്തിന്നുള്ള നാമ്പിടിമാരും എടത്തറ നാട്ടുവാഴിസ്ഥാനത്തിന്നും ക്രൂറനാട പടിഞ്ഞാറെനാട്ടിൽ നാംമ്പിടിസ്ഥാനത്തിന്നും ഇവിടുന്നതന്നെ ഇവംശത്തിൽ ജനിച്ചിട്ട ഉള്ളവർതന്നെ മെൽ എഴുതിയ സ്ഥാനസാംമ്മന്ധങ്ങളിൽ ഉള്ളവരെന്നും കെട്ടുകെളി.

ചോദ്യം :—വെങ്ങനൊട്ടിൽ നാംമ്പിടിനെ രാജാവ എന്ന പറയുന്നതു വെല്ലൊ. ഇവിടക്ക സംമന്ധം ഉള്ളത എതപ്രകാരമാകുന്നു.

ഉത്തരം :—വെങ്ങം നാട്ടിലെക്ക ആള യില്ലാതെ പൊയാൽ ആള ദത്തവെച്ചിട്ട ഉള്ള സാമ്മന്ധമാകുന്നു.

ചോദ്യം :—ആദ്യം എകൊല്ലത്തിൽ തുടങ്ങിയിരിക്കുന്നു.

ഉത്തരം :—കൊല്ലത്തിൻെറ നിശ്ചയം തൊന്നിയതും ഇല്ല. ഏകദേശം 810 ആമത കൊല്ലത്തിൽ മെലെപ്പാട്ട ഭവനത്തിങ്കൽ നിന്ന രണ്ടു സ്ത്രീകളെ ദത്തകൊണ്ട പൊയിരിക്കുന്നു.

ചോദ്യം :—പെരുമുണ്ടമുക്കിൽ നാംമ്പിടിസ്ഥാനത്തിൻെറ വിവരവും രാജ്യസംമന്ധത്തിൻെറ വിവരവും കിഴമര്യാദ എന്നപ്രകാരമാകുന്നു.

ഉത്തരം :—പണ്ട പരശുരാമൻ ആക്കിട്ട ഉള്ള ഗന്ധർവ്വസ്ത്രീകൾ പെററ ഉണ്ടായ വമശത്തിൽ രക്ഷകർത്താക്കളായിട്ട നാടവാണയിരിക്കുകയും ആ വഴിൽതന്നെ അതാത കാലത്തിങ്കൽ ബ്രാഹ്മണരായിട്ടും പെരുമാൻന്മാരായിട്ടും അവരൊധിച്ച പ്രകാരം നാട രക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു വരികയും ഉള്ള സംമന്ധക്കാരര എന്നും പണ്ട ചേരമാൻ പെരുമാൾ കാലത്ത സൊരുപഛാരങ്ങൾ കൽപ്പിക്കുംമ്പോൾ പടിഞ്ഞാറെ നാട്ടും കെഴക്കെനാട്ടും കൂടിയ

നാട്ടിൽ ആയിരത്തി അഞ്ഞൂറ നായരക്ക പ്രഭു ആയിട്ട് പെരുമുണ്ടമുക്കിൽനമ്പിടിസ്ഥാനവും മൂത്തനമ്പിടിയാര, എളയനമ്പിയാര, നാലാംനമ്പിയാര, അഞ്ചാംനമ്പിയാര ഇങ്ങിനെ അഞ്ചുക്കൂറുവാഴിച്ചയും അങ്കശ്ശുങ്കം എഴകൊഴ വാൽതൊൽ ഇവക രാജഭൊഗവും രക്ഷാഭൊഗവും അനുഭവിച്ചുകൊണ്ടവരും കാലത്തിങ്കൽ പെരുമണ്ടുമൂക്കിൽ നമ്പിടിയായിട്ടു ഇരുന്നവർ യെട്ടന അനുജനും തമ്മിൽ എടഞ്ഞാറെ രാജ്യം വഴുന്ന അഞ്ഞൂറ നായര ഉള്ള പടിഞ്ഞാറെ നാട്ട നമ്പിടി ആകയും ആയിരം നായര ഉള്ള കെഴക്കെനാട പെരുമുണ്ടമൂക്കീൽ നംമ്പിടി ആകയും രണ്ട വിഭാഗമായും ചെയ്തു.

ചോദ്യം :—ഇ വിഭാഗമായി എത്രകൊല്ലം ആയിരിക്കും.

ഉത്തരം :—എന്ന് പണ്ടത്തെ കഥ ആകുന്നു. കൊല്ലത്തിൻെറ നിശ്ചയം തോന്നിയില്ല. പണ്ട കെഴക്കെ നാട തൊണ്ണൂററ ആറ ദേശം. ആയിരം നായര ഉള്ള നാട്ടിൽ പത്തനംമ്പിക്കുറ· നമ്പി ക്കുറൊട്ടുക്കൂടി നാന്തുറുയില്ലും ബ്രാഹ്മണരെ രെക്ഷിച്ചുകൊണ്ട അഞ്ചുക്കുറുവാഴിച്ചയൊട്ടുക്കൂടി രാജ്യം വാണിരിക്കുമ്പോൾ ഇ വംശത്തിങ്കൽ പുരുഷന്മാര ഇല്ലാതെയിരുന്നു സ്ഥാനം നടത്തുവാൻ നാറെരിമനക്കൽ നിന്ന ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ തണ്ടെറി ആ സമയത്ത ആ സ്ഥാനം നടത്തുകയും ചെയ്തു. ആ സമയത്ത അവിടത്തെ അന്തൃജനം സ്ത്രീ സന്തതിവർധിച്ചുയിരിക്കു എന്ന അരിയിട്ട വാഴ്ത്തുകകൊണ്ട ഇപ്പോൾ പെരുമുണ്ടമൂക്കിൽ നംമ്പിടിസ്ഥാനത്തിന്നു പററിയ വംശജനങ്ങൾ ഒരു അമ്പത ഭവനക്കാർ വർധിച്ചുയിരിക്കുന്നു. നമ്പിടിസ്ഥാനത്തിന്ന അരിയിട്ടവാഴിക്കുന്നത് നാറെരിമനക്കൽനിന്നു അത്രെ ആകുന്നത ഇപ്പോളും വംശം വർധിച്ചിട്ട ഉള്ള നാട്ടുവാഴി ഭവനങ്ങളിൽ സ്ത്രീകൾക്കു അപ്സര ശ്രീകൾ എന്ന പറയുന്നു. സാവുഞ്ഞ്യക്ക, അപ്പിച്ചി അമ്മ എന്ന നാട്ടിൽ പേര പറയുകയും.

ചോദ്യം :—ഈ നാട്ടിൽ റിക്ഷാംക്ക മെൽക്കൊയിമ്മ യായിട്ട് എത സ്വരൂപത്തിങ്കൽ നിന്ന ആകുന്നു.

ഉത്തരം:—തൊലോം പണ്ടക്കപണ്ടെ നാട രക്ഷാ സാംമ്മന്ധങ്ങളൊക്കെയും നംമ്പിടിക്കതന്നെ അവകാശമാകുന്നതു് അയതിൻെറ ശെഷം പെരുമാളുടെ ആയുധമുദ്രയാടുകൂടി നെടിയിരിപ്പു് സ്വരൂപത്തിങ്കൽ ശക്കൻന്മാര ആയിട്ട രാജ്യങ്ങൾ അടക്കിയാരെ ആ സ്വരൂപത്തിങ്കിൽ ആശ്രയിച്ചിരുപ്പാനും പെരുമ്പടപ്പു സ്വരൂപത്തിങ്കലാക്ക ആശ്രയിച്ചിരിക്കാനും ഇങ്ങിനെ ഇരണ്ടില്ലൊരുപുരത്ത ആയിട്ട നിക്കുകയും നാട അടക്കം നമ്പിടിക്ക ആയിട്ടും നടന്നുവന്നു, നൂറു സാംമ്മൽസ്സരത്തിങ്കൽ നിന്നു ഇങ്ങൊട്ടു അയരത്തി എണ്ണൂറ ആമതു കൊല്ലത്തിൻെറ ഇപ്പുറപ്പെട്ട മെൽകൊയ്മ ആയിട്ട. നെടിയിരിപ്പു സ്വരൂപത്തിങ്കൽനിന്നു നടന്നു പൊരുവാൻ സംഗതി. ഇ നാട്ടിൽ ഭൂമി സാംമ്മന്ധം ഒന്നും ഇല്ല. ചങ്ങാത്തമൊക്ക ഇവക എതാനും അനുഭവും ഉണ്ടാക്കൊള്ളുകയും ചെയ്യു.

ചോദ്യം:—നിങ്ങൾപക്കൽ പ്രമാണമായ ഗ്രന്ധവരി മൊതലായ സാധന പുസ്തകങ്ങൾ എതാനും ഉണ്ടൊ.

ഉത്തരം:—ഇപ്പോൾ ഒരു രെഖയും കാണാനും ഇല്ല. ഭവനങ്ങൾ തീപ്പട്ടപ്പൊൾ ഒക്കെയും പൊയിരിക്കുന്നു.

ഇതിൽ മെൽപറഞ്ഞ ഞങ്ങൾ എഴുതിച്ചുത നെര ആയിട്ടുള്ള പരമാർത്ഥം ആകുന്നു.

കെല്ലുണ്ണി നാംമ്പിയാരുടെ കൈയ്യൊപ്പു.

കുഞ്ഞൻ നാംമ്പിയാരുടെ കൈയ്യൊപ്പു.

—: * :—

Result of enquiries of certain persons named Musata at Ramanattukarai.

രാമനാട്ടുക്കര മൂസ്സത്തുമാരോട് ചോദിച്ച ചോദ്യങ്ങളും അവക്കുള്ള ഉത്തരവും

—: * :—

കൊല്ലം 988-ാമതു് എടവമാസം 19-ാംനു- വരിയയൂര ക്ഷേത്രത്തിനിന്നു രാമനാട്ടുക്കര ഗ്രാമമ നല്ലൂര അംബലപുരത്ത മൂസ്സത കന്നത്ത മൂസ്സത, അനന്തായൂര ചിറിയടത്ത മൂസ്സത മെയെക്കാട്ട മൂസ്സത ഇവർകളൊട ചെയ്ത ചൊദ്യ ഉത്തരം എഴുതിയത.

ചോദ്യം :—മലയാളത്തിൽ ഗ്രാമമെന്നും ദെശമെന്നും പറയുന്നെല്ലൊ ആയത ശ്രീപരശുരാമൻ തന്നെ പെർ ഉണ്ടാക്കി ആക്കുകയോ ബ്രാഹ്മണര പെര് ഉണ്ടാക്കുകയൊ രെക്ഷകർത്താവായിട്ട. രാജാക്കന്മാര ആക്കുകയൊ ? ആയതിൻ വിവരം എതപ്രകാര മാകുന്നു ?

ഉത്തരം :—പരദെശത്തിൻനിന്നു 64 ഗ്രാമത്തെ ബ്രാഹ്മണരെ കൊണ്ടുവന്നു കെരളത്തിൽ ആക്കിവെച്ചു ആയതിൽ വഴി അനുസരിച്ചു. മലയാളത്തിൽ 64 ഗ്രാമത്ത ബ്രാഹ്മണർ എന്നും അതി അടങ്കിയത ന്യത്തി അരപത കാതം വഴി കേരള രാജ്യമെന്നും തെയിവാലയ ബ്രഹ്മാലയങ്കൾ നിഷ്കർഷച്ചു പ്രമാണിച്ചു 64 ഗ്രാമമാക്കിയതു് ശ്രീപരശുരാമൻതന്നെ ആകുന്നത. ആയതിൽ തുളുനാട 32 ഗ്രാമവും മലയാളം 32 ഗ്രാമവും രെണ്ടു പ്രകാരമായിട്ടു് ആചാരഭേദങ്ങളും ഉൾദേശങ്കളും അതതദെശപ്പെർകളും പിൻബു ഉണ്ടാക്കിയത ആകുന്നു. അ ദേശപ്പെർകൾ ഉണ്ടായ സംഗതി തൊന്നിയ്യും ഗ്രഹിച്ചതും യില്ല.

ചോദ്യം :—നിങ്ങൾ രാമനാട്ട ഗ്രാമക്കാര് എന്നു പറയുന്നല്ലൊ. രാമനാട്ടഗ്രാമക്കാരു് പണ്ടത്തെ സംമ്മന്ധിച്ച പ്രകാരംങ്ങൾ എന്ന സ്സംഗതി ആകുന്നു.

ഉത്തരം :—പണ്ട ശ്രീപരശുരാമൻ കൈയ്യാൽ ഭൂമി താനം വാങ്ങിയത രാമനാട്ടകരെ ഗ്രാമമാകുന്നു. ശിഷ്ടംഉള്ള ഗ്രാമങ്ങൾക്കും രാമനാട്ടക്കര ഗ്രാമക്കാൎക്കും ഭൂമിസംമ്മന്ധം കൊണ്ട വിവാദം വന്നാൽ രാമനാട്ടക്കാരരൊട പരമാൎത്ഥം അരിത എന്നും വാതം ഒഴിക്കണമെന്നും ലികിതം ഉള്ളതതന്നെ എന്നും ഇപ്രകാരം പണ്ടത്തെ സംങ്കെതമെന്നും മലയാളത്തിങ്കലെ അതത ഗ്രാമങ്ങളിൽ അതത ഗ്രാമച്ചിമ എന്നു വ്യവസ്ഥവച്ച പ്രകാരം അങ്ങ ഗ്രാമത്ത ബ്രാംഹ്മണര ശ്രീകൾ കിടക്കറിയ എന്നുള്ളതുപോലെ ഇരാമനാട്ടക്കര വടക്ക ചാലിയാര തെക്ക വള്ളിയാര അകത്തിൽ എട്ട ഊര ആര ദെശം ഉള്ള രാമനാട്ടകര ഗ്രാമക്കാര ശിമ എന്നും ശ്രീകൾ കെടക്ക ഇല്ല എന്നും ഇപ്രകാരമത്രെ പണ്ടത്തെ മൎയ്യാദ കെട്ടകെളി ആകുന്നത. ഇപ്പോൾ പല പ്രകാരെണ കാലത്തിൽ അവസ്ഥപ്പൊലെ നടപ്പാക്കുകത.

ചോദ്യം :—തലയൂര മൂസ്സത ഒക്കക്കും വലിദ എന്നു പരയുന്നെല്ലൊ. സ്ഥാനം കൊണ്ടുള്ള വലിപ്പമൊ, ഇപ്പോൾ ആൾ പ്രാപ്തികൊണ്ടുള്ള വലിപ്പമൊ ആയത ഏതു പ്രകാരമാകുന്നു.

ഉത്തരം :—രാമനാട്ടക്കര ഗ്രാമം എന്നത മുതകല്ലൂര, മൊരയൂര, കാമന്തൂര തിങ്കലങ്കൊട്ടൂര നാല. എരാടിലും നല്ലൂര, മണ്ണൂര, വരിയംയൂര, വെണ്ണയംയൂര നാല. രാമനാട്ടിലും എട ഊരിൽ വൎഷയിലും മുതകല്ലൂൎക്ക ഒടെയ്യതലയൂര മൂസ്സത ആകുന്നു. ഊരിൽ വൎഷക്ക ആഢ്യസ്ഥാനമാകുന്നു. ഗ്രാമത്തിങ്കലേക്ക ആഢ്യന്മാരിൽ ഇപ്പോൾ തലയൂര മൂസ്സത് എന്ന കെളി നടപ്പ ആഢത്വം നടപ്പ ആകുന്നു. സ്ഥാനംകൊണ്ടു് വലിപ്പംഉള്ളതും എരിയവസ്തു അടങ്ങി വലിയ മുതലാളൻ ആകുന്നു. പല ക്ഷേത്രത്തിങ്കലും ഊരാഴ്മ സംബന്ധം ഉണ്ടു.

ചോദ്യം :—തെന്നയംച്ചെരി എളയതിന്നെ എന്നസ്ഥാനംമാകുന്നു ?

ഉത്തരം :—മെ എഴുതിയ ഊരിൽ വർഷയിൽ വരിയായൂരക്കാര ആകുന്ന എളയത് എണ്ണുപറയുന്നതും നാട്ടുവാഴിസ്ഥാനവും നെടിയാരിപ്പ സ്വരൂപത്തിങ്കലെ കാൎയ്യസ്ഥപ്രവൎത്തിസ്ഥാനം ഉള്ളുത ആകുന്നു.

ഈ മേൽ ഞങ്ങൾ പറഞ്ഞു എഴുതിച്ചത ഗ്രഹിച്ചിട്ടുള്ള പരമാൎത്ഥംങ്ങളാകുന്നത.

1. കുന്നത്ത മൂസ്സത കൈയ്യൊപ്പ.
2. അംബലപുരത്ത മൂസ്സത കൈയ്യൊപ്പ.
3. ശിരീയടത്ത മൂസ്സത കൈയ്യൊപ്പ.
4. മെലെക്കാട്ട് മൂസ്സത കൈയ്യൊപ്പ.

മാണിക്കനാശാരി മുതലായവരോട്ട ചോദിച്ച ചോദ്യവും ഉത്തരവും

കൊല്ലം ൯൮൭ (987) ആമത്ത് കൎക്കടകമാസം ൨൧ (21) എകി ൧൮൧൨ (1812) ആമത്ത് അഗസ്തമാസം മഹാരാജശ്രീ കൎണ്ണൽ മക്കിണ്ണി സായ്പു അവൎകൾക്കുവേണ്ടി നിട്ടൽ നായണ്ണയ്യൻ നെടിയിരിപ്പനാട്ടിൽ കസബ കൊഴിക്കോട്ടു നഗരത്തിൽ ഇരിക്കുന്ന കംബട്ടക്കാരിൽ മാണിക്ക ആശാരി, വിച്ച ആശാരി കുട്ടിയപ്പൻ ആശാരി കുട്ടിവീരൻ ആശാരി വിരുണ്ണാ ആശാരി ഇവര മുതലായവരോട ചെയിയ ചോദ്യം :—

(1) നിങ്ങളുടെ ജാതിധൎമ്മങ്ങളും പണ്ടിത്തെ വിവരങ്ങൾ കാണാൻ ഉള്ള പഴയ പുസ്തകങ്ങൾ എതാനും ഉണ്ടോ ?

ഉത്തരം :—പഴെമ ആയിട്ട ഉള്ള പുസ്തകങ്ങൾ ഞങ്ങൾ പക്കൽ ഇല്ല. ജാതിധമ്മത്തിന്നെ ഉള്ള പുരാണങ്ങൾ കേട്ടിട്ടും ഇല്ലാ. നൊക്കി കണ്ടിട്ടും ഇല്ലാ.

2. പ്രമാണങ്ങൾ ഒന്നും ഇല്ല എന്നും അല്ലൊ പറഞ്ഞതിലാകു ന്നതു്. നിങ്ങൾ ജാതിയിന്റെ നടപ്പും സ്ഥാനത്തിന്റെ നടപ്പും എത പ്രകാരമാകുന്നു അത പറയണം.

ഉത്തരം :—നാങ്ങൾ പരദേശത്തിന്ന വന്നവർ യെന്നും ചോളദേശത്ത തട്ടാന്മാർ യെന്നും ഇ മലയാളത്തെക്ക വന്നതിന്റെശേഷം താമുതിരി രാജാവ അവർകൾ കല്പിച്ച കമ്മടം അടിക്കുന്ന പണി കല്പിച്ചെന്നും മാനവിക്കരമാശാരി എന്നപെരും കൊ ടിത്ത മര്യാതസ്ഥാനം കൊടിത്തിട്ടുള്ളതെന്നും കാരണവൻമാർ പറഞ്ഞികെട്ടിരിക്കുന്നു.

3. പഴമയായ സ്ഥാനമായിട്ട നിങ്ങൾ പറകകൊണ്ടു് എന്താനും പളയ തിരുവെഴുത്തുകൾ ഉണ്ടായാൽ ആ രേഖ കാട്ടിയാൽ ആയ തിന്റെ പെർപ്പ എടുത്തു......

ഉത്തരം :—മഴമപ്പട തിരുവെഴിത്തകൾ വൊക്കയും പൊയിപൊയി രിക്കുന്നു. ഒന്നും കാണില്ല.

4. കമ്മടമെന്ന പറയുന്നതും മാനവിക്രമഹാരി എന്നപെർ നടപ്പമര്യാദെയും വിവരം ഏതുപ്രകാരമാകുന്നു ?

ഉത്തരം :—തമ്പുരാക്കന്മാർ കല്പിച്ചിട്ട വീരരായൻ പണി ആക്കുന്ന പണി ചെയ്യുന്ന പ്രവത്തി. ആ പ്രവത്തിക്ക മാനവിക്രമാശാരി പറയുന്നതുപോലെ അനശരിച്ചിട്ട നാലു തരുവാട്ടക്കാരും ശെഷം പണിക്കാരൻ ആയിട്ടും കല്പിച്ച കമ്മാക്കാർ തെരു വെണ്ണപെരുമിട്ട വരുന്നത എന്നും ആ മര്യാതെ പ്രകാരം പണ്ടപണ്ടായിട്ട നടന്ന പൊകുന്ന തെന്നും കെടപഴമയാകുന്നു.

5. ഈ മലയാളത്തിൽ പഴയനാണ്ണിയം എത്രതാകുന്നു ? അത പെരപറയണം.

ഉത്തരം :—ഈ മലയാളത്തിൽ ഉണ്ടാക്കിയതിൽ പഴയ നാണ്യംങ്കൾ എറതൊന്നിയില്ല.. പഴയവീരരായൻ പണം തന്നെ ഉള്ളത. വീരരായൻ പണം കമ്മട്ടം കല്പിച്ചി നടത്തുന്നത താമൂരിരാജാ അവർകൾ സ്വരൂപത്തിങ്കൽ നിണ്ണും കമ്മട്ടം അടിക്കുന്നത പണ്ടെപണ്ടായിട്ട നംങ്കൾ തരുവാട്ടക്കാരണവൻമാരും അല്ലാതെ മത്ത ഒരു സ്വരൂപത്തിങ്കലും ഇപ്പണം അടിപ്പിക്കുമാരും ഇല്ല.

6. മേൽപരംഞ്ചെതിൻെറ കൊല്ലങ്കൾ നിശ്ചയം ഉണ്ടോ ?

ഉത്തരം :—എരപുരാണമെണ്ണ കെട്ടിരിക്കുന്നു പളയവീരായാൻപണം ഉണ്ടായകൊല്ലം മുതലായ അവസ്ഥ നല്ല നിശ്ചയം തൊണിയ്തും ഇല്ല പുതുവിരായൻ ഉണ്ടായ്തു. കൊല്ലം ൻന്നൂന്ന (966) ആമത മകരമാസം ൧ന്നു- 1-ാംന്നു- ഉണ്ടാക്കിയ്തു ആകുന്നു. അത തുട്ടംങ്കി പുതുവിരായൻ പണം ഉണ്ടാവാൻ സംഗതം.

മേൽപരംഞ്ചിനംങ്കൾ എഴതിയത പരമാർധമായ വസ്തുത അത്രയാകുന്നത എര പഴമ അവസ്ഥകൾ ഗ്രഹിച്ചിടമില്ല.

1. മാണിക്കാശാരി ഒപ്പ.
2. വിച്ചു ആശാരി ഒപ്പ.
3. കട്ടിവീരൻ ആശാരി ഒപ്പ.

മെൽ ഒപ്പിട്ടവർകയിവൊപ്പുമുന്നും വരിശയായി കൈ ഒപ്പിടികയും ചെയ്തികൊണ്ട ഇ വിവരം എഴതാൻ സംങ്കതി.

ایضا

جوهر شیرین بیان تصنیف کرد چون مسرت نامهٔ شاه زمن
بے سر زحمت سن تصنیف او منتظر گفتا گلستان سخن

۱۲٦٤

از غلام احمد تخلص احمدی

ازین تهنیت نامهٔ دلفریب بحق نبیؐ چشم بد دور باد
چو سالش بجست احمدی ازفلک نداشد بنواب منظور باد

۱۲٦٤

چوشد این نامهٔ عشرت ده دل ز جوهر ختم با آئین مرغوب
بسالش کرد ثاقب فکر ناگاه نداشد از فلک کل مثنوی خوب
١٢٦٤

از مرتضی حسینی تخلص بینش

خوشا این نامهٔ جوهر که دروے بیان ہاے لطیف و شکرین است
چو بینش فکر سالش کرد ناگاه فلک گفتا که نظم جوهرین است
١٢٦٤

من کلام غلام دستگیر متخلص مسعود

همایون مثنوی چون جوهر آراست زمه شد شهرهٔ او تابماهی
زروے وصف سالش گفت مسعود بود مقبول اعظم یا الهی
١٢٦٤

ازعبد الفتاح قادری تخلص منتظر

چوشد ختم از جوهرم مثنوی دل منتظر غنچه آسا شگفت
جو ختم سنش از سر حبذا سروشم خیالات جوهر بگفت
١٢٦٤

کن از فضل نبی امی خویش   عطا باعن نشاط دل زحد بیش

زگنج نقد عشق خود خداوند   ببازوے دل من مغربی بند

مرا تعلیم گر عشق است هر آن   نماید آشنا باراز پنهان

به تعلیم من جوهر فتاداست   بمن ابواب لطف خود کشاد است

نماید سوے مضمون رهنمائی   دهد با شعر رنگین آشنائی

کشم ساغر زمینا ے مے عشق   سرایم نغمه خوش از پے عشق

خداوندا هر امیدے که دارم   بر آر از لطف خود امید وارم

تاریخ اختتام مثنوی هذا ازمولوی محمد حسین المتخلص راقم

زمن تهنیت نامهٔ دلفریب   چوشد ختم در ساعت مشتری

زراه کرم راقم اسم و سنش   بفرمود منظومهٔ جوهری

۱۲٦٤

از مرزا عبد الباقی خاں متخلص وفا

ایں نامهٔ پرعشرت شدختم بصدخوبی   شد رهبر مضمونم چوں عشق نشاط افزا

باصدطرب وعشرت ازراه کرم ناگاه   فرمود وفا سالش باغ ارم زیبا

۱۲٦٤

من مهدی الحسینی تخلص ثاقب

غزل

شراب ناب در جام گلابی بنوشاں ساقی مست شرابی
کش اے رقاص آواز دل آویز برنگ پردهٔ چنگ و ربابی
بشوق مے کشی هر مردم آب بدست خود نهد جام حبابی
چه پرسی وصف شاهنشاه زرپوش ز رشکش می تپد برق سحابی
باین جوهر شها جامے عطا کن زمینائے مے مقصد شتابی

چه پرسی از شب این جلوهٔ شاه شب قدر از حیا ترگشت ناگاه
شد از انعام خلعت هائے زریں ز اعلی تا بادنٰے عشرت آگیں
مرام زودتر از لطف رحمت مشرف کن شها زانعام خلعت
همیں دارم امید از لطف اے شاه که گردم داخل خدام درگاه

در مناجات

مرا یارب زالطاف عطا جوش بکن باشاهد مقصد هم آغوش
چناں پیوند فرما دوست با دوست کهچون بادام دو مغزی بیك پوست
توئی خود حی و قیوم و توانا مراد دل ده نادان و دانا

بدرگاه عروس آمد چو نوشاه   زماهی رفت جوش عیش تاماه
زرو گوهر نثار شاه کردند   مقام او بمسند گاه کردند
پس از عقد نکاح شاه والا   ملذذ شیرنی شد حصه هر جا
دو جانب با هزاراں شوکت و فر   صدائے تہنیت برخاست یکسر
چوشد رسم و رسوم جلوه آغاز   در عشرت بروئے خلق شد باز
چناں خدام بزم جلوهٔ او   تدرواں درمیان باغ هر سو
میان جلوه گه آمد چو نوشاه   تو گوئی شد قریں خورشید با ماه
ز عشرت پرهٔ پاں خورده عالم   مبارکباد می گفتند با هم
باین آئیں لباس نازك شاں   قبائے نو بہاری بر گلستاں
نمود آغاز پاکوبی چو رقاص   بدامش اوفتاد از عام تا خاص
سرائید از ادا هائے دلاویز   سراسر نقشہائے فتنه انگیز
بصد شاں نغمہا را کرد آغاز   سراسر کرده ساز خرمی ساز
چو رسم جلوه شد آخر بصد شاں   صدائے عیش شد تا چرخ گرداں
صدائے دلنواز تہنیت ها   میان خرد ومه برخاست هر جا
طوایف آمدند از بہر مجرا   سرائیدند با ناز ایں غزل را

چو بازیهاے آتش شد نمودار ز گلها گشت آتش باز گلزار
بهر سو بود هر گلریز گلریز زمیں چوں آسماں شد روشنی خیز
هوا شد در هوا هریك هوائی بگردوں کرد پیدا آشنائی
چه پرسی از ثناے نور مهتاب ازو شد نور چیں مهر جهاں تاب
زمیں آئینۀ اسکندر آسا ز عکس نور شد یکسر مجلا
سحاب و برق بر گردون دوار زدودو نور مشعل شد نمودار
ز عکس نورشد ریگ بیاباں برنگ ریزهاے در تاباں
میان نهرها و چشمه ها آب ز عکس روشنی همرنگ سیماب
بصد عجز و نیاز از نهرها آب گرفت ایں چشمۀ مهر جهاں تاب
ازاں در گلشن کان بدخشاں بروباند گل لعل درخشاں
چمن از شاخ گل شد مشعل افروز فلك آسا زمیں شد نور اندوز
فلك از عیش می انداخت هر دم به مشعلهاے گل روغن ز شبنم
میان کوچۀ باغ و بیاباں چراغ افروخت هریك کرم تاباں
چراغ افروز شد گردوں زکوکب برنگ روز شد از روشنی شب
چو گردوں سوبسو تخت روانها درو رقاص ماه و مهر آسا
بگرد وپیش وپس رنگیں چمن بود خجالت بخش نسرین وسمن بود

روان راقم بشان و شوکت و جاه — به پیش شه گه و گه بازوے شه

بدست او بود جان مضامین — که باشد طبع او کان مضامین

درین ایام فایق از نظیری است — وجودش توام روشن ضمیری است

بپازو صاحب شیریں کلامی — فدا از جان به نظمش خاص وعامی

پس شه جوهر ذی هوش پویاں — بصد شوق ایں غزل هر لحظه گویاں

غزل

خوشا بزم نشاط شادی شاه — که هرکس یافت عشرتهاے دلخواه

کله از عیش وعشرت کج نهاد است — بفرق خود ز غافل تا بهآگاه

صداے تهنیت از فضل باری — ز درگاه توخیزد گاه بیگاه

بفرما داخل اکنوں از عنایت — میان خادمان آسماں جاه

بجز سرکار والاے تو جوهر — نه در دارد نه دربارو نه درگاه

نقیب از پیش وپس باشوکت وشاں — صداے طرقوا می زد بهرآں

چناں شه رفت سوے بیت دلدار — رواں گویا بهار نو بگلزار

بهر سوپیل را صد شوکت وشان — شد از خرطوم خود زنجیر جنباں

پس و پیشش سراسر نیزه بردار — تو گوئی سرو بن بردوش گلزار

وفا[1] و قدرت[2] و واقف[3] ببازو　　ولا و خالص و مخلص بیک سو

بیک سو ثاقب و بینش بصد شان　　بیک سو احمدی فرحت خرامان

بلیغ و احسن و واصف بصد جاد　　بنواب زمن بودند همراه

بیک سو شاعر شیرین بیان بود　　بصد عیش و نشاط و شان روان بود

معاون هم ذهین با صولت و جاه　　روان بودند همراه شهنشاه

بصد عیش و نشاط و شوکت و شان　　قدیر و منتظر یکسو خرامان

---

(۱) در سنه ۱۲۱۲ ه در بلدهٔ نتهر نگر متولد گشت ودرخورد سالی وارد مدراس گشته صرف و نحو عربی بقدر ضرورت و کتب متداوله فارسیه و مشق سخن بخدمت مولوی حسن علی و برهان خان هانڈی وغیرهم بسند رساند ـ

(۲) محمد قدرت الله خان پسر محمد کامل است ـ در ۱۱۹۹ سنه ه در قصبه گوپاموم متولد گشت ـ در سنه ۱۲۲۷ ه بکشش قلبی خوشنود بمدراس رسید و در سالک ملازمان نواب غفران مآب شامل گردیده خطاب خانی یافت ـ دیوانے کثیرالحجم ترتیب داده و تذکرهٔ مسمی به نتائج الافکار نیز نگاشته ـ

(۳) در سنه ۱۲۰۵ ه در قصبه اودگیر متولد گشت وبعد ازان وارد مدراس شده توطن اختیار نمود ـ شاگرد آگاه ومعجز بود ـ بعد از تحصیل علوم فارسیه و عربیه برخدمت مدرسی فارسی مدرسهٔ اعظم مامور گردید ـ

مدار الملک و دیوان گرامی　　مسیح الدوله اسلم جنگ نامی

کریم الدین ناظم هم بصدجاه　　خراماں بود با بازوے نوشه

خرامان بخشی الملک زمانه　　بآئین بهین خسروانه

برش منصور دوله خان ساماں　　رواں باصدنشاط و شوکت و شان

ندیم الله خان باشان و صولت　　رواں بودند پیش خود بدولت

بصد شان منشی الملک زمانه　　دبیرالملک باشان شهانه

صدارت خان کفایت‌خان دلجوے　　طرازش‌خان‌وقسمت خان‌خوشخوے

گذارش خان ذی شاں همره شاه　　خراماں ملتمس خاں نیز همراه

بیکسو تیجراے از شوکت وجاه　　خراماں بود همراه شهنشاه

شد از اخلاق خود مقبول آفاق　　برو ختم است خوے نیک‌واخلاق

بیکسو بود امین الدیں علی خان　　پس او مهتمم دوله بصدشان

تماشائی پس و پیش شهنشاه　　رواں بودند باصد شوکت و جاه

نظر فرموده برحسن طوایف　　بهم گفتند از عشرت لطائف

حکایات و نکات و نقل یکسر　　بفرمودند باصد شوکت وفر

امین الدوله اشرف جنگ توام　　همی کردند ذکر عیش باهم

بیکسو شاعران نکته پرور　　نکات و رمز می گفتند یکسر

کماتی سر بسر بودش گریبان   برو هر بند مثل برق تابان
چنان زیبنده بروے خلعت زر   شعاع مهر گردد مهر انور
زدست قدرت صنعت گرما   بگل زرین ورق اندوده گویا
مرصع سر بسر سر پیچ دستار   برویك جیغهٔ درهاے شهوار
زپوشش هاے گوهر شاه ذیشان   سراسر گشت کان در درخشان
چنان برفرق او چتر مطلا   نماید هاله گرد ماه گویا
حمایل هاے گل بروے نمودار   بگل افتاده گویا شبنمے هار
به پشت اسپ زرین زر نمودار   تو گوئی ماه‌نو در چرخ دوار
بزیور هاے گوهر اسپ زینسان   میان نجم رخشان چرخ گردان
برو بنشست باصد عیش نوشاه   تو گوئی برفلك تابنده شد ماه
سراسر خادمان کار زینسان   که طاوسان به گلگشت گلستان
بتن یکسر لباس خسروانی   گلابی زعفرانی ارغوانی
هم ارکان و امیران و وزیران   روان همراه او باشوکت و شان
بصدشان قاضی‌الملك خوش‌اخلاق   ببازو رفت با نواب آفاق

برنگ سبز یکسر فیرنی ها   حلاوت بخش جانها شیرنی‌ها

به تنور خود ایں گردون اخضر   بیفروخت از شفق آتش سراسر

بیکدم مهرومه را گرم بنمود   نهد بر سفره تا در جاے ناں زود

بصد عیش و نشاط و شوکت و فر   بہم خوردند خاص و عام یکسر

بصد عیش‌ونشاط و شان و شوکت   بشب بودند مشغول ضیافت

غرض بگذشت لیل عشرت انگیز   برآمد آفتاب روشنی خیز

دو جانب نغمهٔ دلکش شد آغاز   درعشرت بروے خلق شد باز

عیاں شد رقص رقاصاں دو طرفه   صداے عیش بے پایاں دوطرفه

صداے دلنواز عیش و عشرت   دو جانب بود باصد شان‌وشوکت

مهمات رسوم و رسم آغاز   دو جانب بود باصد شان و انداز

بیا ساقی شراب ناب نوشاں   زفانوسی برآید شمع رخشاں

برآید یا گل نیلوفر از آب   زابرے یا برآید برق خوش تاب

برآید یا ز مشرق ماه رخشاں   زبرج آب یا مهر درخشاں

چو آمد وقت شب گشت معلا   صداے خرمی برخاست هرجا

برآمد شه بصد شوکت زحمام   گرفت ایں مه‌ومه زو روشنی وام

بتن پوشید زیبا خلعت زر   زتابش برق تاباں درعرق تر

طلاے نقش برقصرش نمایاں به پیشش مانی و بهزاد حیراں

بهرسو فرشها یکسر مطلا برو افتاده بالش هاے دیبا[1]

محلش را بصد شان درمیانه مطلا بود هر سو شهمیانه[2]

نگارو نقش بر قصر مصفا تو گوئی نقش بر آئینه گویا

خراماں در محل هریك چو حوری قباے زر بتن خورشید نوری

درون قصر آواز ترانه برون او صداے شادیانه

برون در نگهبانان ذی هوش درون او پریرویان زرپوش

بمغرب شد چو مهر نور انگیز برآمد ماهتاب روشنی خیز

سماطے[3] گسترانیدند خدام درو چیدند نعمت هاے اقسام

ملذذ حلوه فالوده و نان حلاوت یافت زو کام دل و جان

کباب و کوفته شامی بهرجا که بوےخوب او شد روح افزا

---

(۱) دیبا : بیاے مجهول جامهٔ معروف نفیس ـ

(۲) شهمیانه : سائبان یعنی آفتاب گیر باشد مانند چتر که برسر بادشاهاں بدان سایه کنند ـ

(۳) سماط : بالکسر رسته وصف و دستار خوان که بالائے طعام کشند وبالفظ نهادن وافگندن و کشیدن مستعمل ـ

بدیوار محــــل آسمــان ســا بیك جا صورت مجنون و لیلا
بیك جا صورت فرهاد و شیرین به پیشش بیستون شدخجلت آگین
طلسماتے بیك سو نقش گلزار برنگ روضه جنت نمودار
عقیق آسادرو هر غنچـــه ورد به پیش سرخیش یاقوت شد زرد
وزد بارے اگر بروے نسیمے برآید عطر آسا زو شمیمے
درختاں لاجوردی هم مطلا درو گلهاے سرخ و زرد پیدا
سراسر از زمرد بود برگے برو افتاده از گوهر تگرگے
زسیم و زر جعفر تند یکسر بهریك شاخ بار و بر ز گوهر
طیور او مرصع هم مطـــلا طلسماتی بر آنهـا نقش پیدا
ززر منقار و پر از لعل و گوهر سراز یاقوت و دم ز نقره یکسر
رواں هر سومیان نهرها آب مصفا سر بسر مانند سیماب
قنادیل زمرد گوں نمودار زعکسش سبز یکسر صحن و دیوار
قنادیل بلورین مصفا بزنجیر زر آویزاں بهر جا
دو پهلو لاجوردی جمله درها بهر در چق شعاع مهر آسا
چو مهر از چق پرستاران گلرو نظر باناز میکردند هر سو

به پیش و پس سراسر تیغ بردار هلالے از کف هریك نمودار
بهر تخت روان رقاص زر پوش تو گوئی قامت شان آفت هوش
چو جادو چشم شان آشوب انگیز لب گلگون سراسر خنده آمیز
دوجانب بسته صف یکسر سواران بکف تیغے چو برق نور باران
مطلا همره سانچق چمن بود تو گوئی رشك نسرین[1] و سمن[2] بود
درختان گل رنگین و شمشاد شداز دیدار او دل خرم و شاد
مطلا سر بسر هر غنچـــهٔ ورد زر شکش غنچه هاے جعفری[3] زرد
پراز گل بود هر خوان مطلا گل انجم بخوان چرخ گویا
چواین رسم نشاط افزاے دوران بدرگاه عروس آمد بصد شان
بمایان در محـــل خـاطر افروز سراسر شد نشـاط جشن نوروز
دو جانب بود باشان شهـانه صداے خرمی و شـادیانه

---

(۱) نسرین - بوزن - پروین گلے سفید خوشبوے و نسترن از انواع اوست و آنرا گل مشکیں نیز گویند -

(۲) سمن - قسمے است از گل -

(۳) جعفری - نوعے از صد برگ خصوصاً و از هر چیز منسوب بجعفر -

چوشد رسم و رسوم سانچق آغاز
سرود خرمی شد سو بسوساز

ز جام عیشها هر خادمی مست
دوان می شد بهر سو بید در دست

براے اهتمام کار هر کس
صدا می زد بگردو پیش وهم پس

روان مزدور در هر کوے و کوچه
بفرق شان چو گل رنگین سبوچه

تماشائی چنان گردو پس و پیش
بگلها بلبلان عشرت اندیش

درونش میوهٔ اقسام اقسام
حلاوت شهد و شکر کرد زو وام

برنگ چشم خوبان گل اندام
کشیدے خلق را در دام بادام

بصد شان نیزه برداران دورسته   دل و جان برنشاط و عیش بسته
باین آئین نمایان اهل کاران   که در گلگشت گلشن گلعذاران

---

(۱) سبوچه - سبوے خرد -

میان باغ گل زنگوله ها را
ز شبنم بست بهر رقص برپا

چو مطرب کرد هر بلبل بصد ناز
ز تار عشق گل طنبور را ساز

میان رقص شد طاوس شاغل
فدا بر رقص اوشد زهره از دل

چمن از سرو خود خرنا ے بنواخت
بگوش قمریان آواز انداخت

برقاصان عطا شد خلعت زر
که هر تارش شعاع مهر انور

بده ساقی شراب ناب گلگون
که سازم شرح رسم سانچق اکنون

---

(۱) سانچق ـ بکسر جیم فارسی ـ لفظ ترکی است ـ دستورے ست که یك دو روز پیش از یوم کتخدای از قسم پیرایه و البسه مع سبوچهائے شیرین نقل آرایش از طرف داماد بخانه عروس فرستند ـ

کف رنگین رقاصان پرناز زخون صید گویا پنجهٔ باز
برنگین دست شان رومال زر تار تو گوئی در شفق مهر ضیا دار
زدامن کرده رخ را از عرق پاك شدے مشغول در رقص طربناك
چنان انگشت رنگین برلب شان که گوئی رقص گل در آب حیوان
باین آئین عرق گشتے نمودار نقاب شبنمی گویا برخسار
زجام حسن شد سرمست رقاص بشد گلدستهٔ هر دست رقاص
برقص شان برآوردند دلها صدائے خرمی زنگوله آسا
چنان آمد نظر هریك بزیور به برگ و بار شاخ تازه وتر
میان بینی شان حلقهٔ زر تو گوئی بود دام نکته پرور
فتد گر پرتو او بر لب شان تو گوئی صبح صادق در بدخشان
مپرس از خوبی آویزهٔ گوش ببرد از اهل محفل سر بسر هوش
دلان پامال از پاکوبی شان سراسر دلکشی در نغمه هر آن
جبین شان چوزهره لب چویاقوت فدا هرکس برایشان همچوما روت
چه پرسی از مسی و سرخی پان که کان لعل و نیلم شد لب شان
چو گوش خود صبا بر نغمه انداخت
دف برگ ازید هر شاخ بنواخت

بهرسو شیشه هاے شربت آگیں　　حلاوت بخش جان چون شہد شیریں
مپرس از وصف شربت هاے خوشبو　　فزاید اشتہا از دیدن او
صراحی غنچه آسا بود هرجا　　مصفا آب دروے شبنم آسا
بده ساقی مےے عشرت ده دل　　که می سازم بیان رقص محفل
همه رقاص محفل پرنیاں پوش　　نگاه شاں سراسر آفت هوش
کمان ابروے شاں طاق ناز است　　براے عاشقاں جاے نماز است
زرقص خویش هر رقاص محفل　　کشید اندر کمند عشق هر دل
گہے برسینه گه بالاے رخسار　　نهادے از ادا دست حنا دار
چه پرسی از کف رنگین ایشاں　　شدند آتش پرستان کف پرستاں
زدامن هاے رقاصان گلفام　　گرفت این چرخ گردوں گردشی وام
میان چشم شاں سرمستی ناز　　به لعل لب تبسم باصد انداز
زهے ایماے ابروے دل آرا　　که گوید از کششهاے کمانها
برقص خود نهند انگشت رنگین　　به بینی گربصد انداز و آئین
بزر سازی تو گوئی کیمیا گر　　زد آتش درمیان نقره یکسر
چه پرسی شرح ازپاں خوردن شاں　　که یکسر یك دان شد کان مرجاں

---

(۱) پرنیاں ـ بفتح یکم و سیوم و باباے فارسی حریر منقش

بده ساقی می چون آب تسنیم　که گردد تورها در خلق تقسیم

بوصف تورهاے لذت افزا　زباں تیز گفتارم شود وا

چورسم شادی شاهم شد آغاز　بعالم گشت باب مدعـــا باز

یساول تورها میکرد قسمت　درون او ملذذ بود نعمت

چکاں از دانه اش روغن بهردم　چناں کزغنچه آب صاف شبنم

میان غنچه هاے دانه گل گل　خزیده یخنی خشبو چو بلبل

ملذذ شامی اقسام اقسام　نخورده شهریار کشور شام

حلاوت بخش قرص شکریں بود　به پیششں تلخ شان انگبیں بود

زشهد ناب فایق فیرنی ها　بهم چسپان کن لب شیرنی ها

بدیواں خانهٔ سرکار والا　سماطی بود چرخ آسا بهرجا

چناں بروے اباغ و کاسه یکسر　که بر چرخ است ماه و مهر و اختر

برنگ مهرومه ساقی ستاده　بکف جام و صراحی بر نهاده

دو وقته روز و شب جمهور عالم　طعام بامزه خوردند باهم

---

(۱) یساولی - میر توزک سلاطین و امرا - ملافوقی یزدی گوید -

بندهٔ آں نگاه چشم آلود
که یساول بمجلسش غضب است

بدریاے کرم در یتیم است　　بعالم آیه رحم و رحـــیم است

مضامیں در دلش چوں نغمه در نے　　زبانش پر سخن چوں شیشه از مے

کلام او مه برج جهان است　　کلام ما به پیشش چوں کتاں[1] است

شها منظور چشم خاص و عامے　　برنگ طوطی شیریں کلامے

پئے نذر تو پیل چرخ کجرو　　بخود دارد عماری ازمه نو

پئے شب گشتت اے نوشاه اکنوں　　مسیح آراست شبگوں رخش گردوں

براے او رکاب از ماه نو ساخت　　لگام از کهکشان روشن انداخت

بریں تخت روان چرخ هر شب　　بشوق شادیش رقاص کوکب

زچوب ماه نو ایں چرخ اخضر　　نوازد کوس خود با شوکت و فر

به میناے فلك زهره بهر دم　　نهد یکسر شراب صاف شبنم

که تا ساقی به بزم شاه گردد　　بساط درد و غم از خود نوردد

ادب در راه وصف حسن والا　　دهد از طرقوا[2] آواز هرجا

---

(۱) کتان ـ بالفتح و تشدید قماش معروف و فارسیاں به تخفیف نیز استعمال کنند ـ

(۲) طرقوزدن ـ امراست از تطریق بمعنی روبسوے خانه کردن ویکسو شدن و راه دهید گفتن ـ

بصد شوخی بپا زنگوله[1] بربند
ببر صبر و شکیب از هر خردمند
کنون دست حنابست خود اے جاں
بصد ناز و ادا در رقص جنباں
که شادی نامه شاهنشه خویش
کنم تحریر اکنوں بے کم و بیش
فریدوں[2] فر و جم صدر جہاں است
شه اعظم محمد غوث خان است
نوابخشندهٔ هر بے نوائیست
سرافرازنده بیدست و پائیست
از و روشن چراغ نیک نامی
و زو پرمی ایاغ[3] نیک نامی

---

(۱) مزید علیه زنگ که آواز میدهد و نام مقامے از سرود ـ

(۲) فریدوں بالفتح و افریدوں بالقصر و آفریدوں بالمد نام بادشاهے که ضحاك را کشته پانصدسال ملك راند و بعضے اورا ذوالقرنین اصغر خوانند و بعضے ذوالقرنین اکبر ـ

(۳) ایاغ و ایاق یالفتح پیاله ـ

فروهشته است شاخ اکنون سرخویش
عروس آسا ز بار نو بر خویش

نماید باغبان باغ عـــالم
دو شاخ از لطف خود پیوند باهم

بصد عیش و طرب اکنون تذرو[۱]ے
نشیمن می کند بر شاخ سروے

بیامطرب که باب عیش باز است
بگلشن غنچه هر سو نے نواز است

برآور نغمهاے دلکش از نے
بهارے آمدوشد موسم دی

سرود عیش و عشرت رابکن ساز
بزن چون نغمه داود آواز

بیا رقاص پا کوبی کن آغاز
نمایا اهل محفل ناز و انداز

---

(۱) بالفتح و آن مرغیست از جنس ماکیان و خروس بغایت خوش رنگ و خوش رفتار نیز باشد و مانند قمری و فاخته عاشق سرواست ۔

بظاهر گرچه باران سحاب است　　ولیکن درحقیقت عین آب است
محمد باعث فخر جهان است　　محمد باعث امن وامان است
دوان‌شد همچو مجنون گشته بیتاب　　زسود اے لب جان بخش او آب
هوا ازموج زان زنجیر برپا　　نهادش تا نگردد دشت پیما
زفیض عشق لعلش بهره یاب است　　قوا ے رستنی زان اندر آب است
نبودی عشق زین لعل شکر خا　　که گفتی کل شئی حی من الما
نه تابان عکس روے او در آبست　　چرا حیرت‌نما چشم حبابست
نبودے گر برو نور تو تابان　　ملایك سجده کے کردے بانسان
رسان‌یارب‌درود ازبخشش‌خویش　　برو برآل و اصحابش زحدبیش
بیاساقی که فصل نوبهـــاراست　　بگلشن خندهٔ گل آشکار است
عنایت کن شراب عشرت آ گین　　کند فکرم تلاش خوش معانی
شده است ازعیش بلبل در گلستان　　زدیوان ثنائی گل غزلخوان
نوازد شاخ گل طنبور[۱] هرجا　　صبا گشته است دمکش مطرب آسا
ایاغ گل لبالب از شراب است　　دل بلبل زعشق اوکباب است

---

(۱) طنبور ـ وطنبوره ـ بالضم و طنبار ـ بالکسر معرب تونبره که لغت هندی است بمعنی کدوے تلخ و چون این سازدر اصل از کدو ساخته اند بمجاز بهمان نام شهرت گرفته ـ

مثنوی جوهر

خداوندا عروس معنیم را بتخت تهنیت کن جلوه آرا
میان زلف بیت سنبل آئین مقید ساز دلہاے مضامین
بکش درچشم مخمور معانی زسیل خامه کحل اصفهانی
بخوبان سخن از راه الطاف بنه پیش از ورق آئینه صاف
کتابم را ز لطف اے خلق پرور کن از کار طلا زرپوش یکسر
بنوشانم ایاغ کامرانی عطا فرما نشاط جاودانی
نه در دارم نه از درباریانم نه سر دارم نه ازسر کار یانم
بجز درگاهت اے داراے دوران نه سردارم نه سرکارو نه سامان
بیار اے ساقی گارو مے صاف بده ابن تشنه را ازراه انصاف
میان ساغر خورشید نورے بنوشانم مے ناب طهورے
احد باشکل احمد شد نمودار که گمره را نماید راه هموار
بارد قطرها گرابرنیسان[1] زبان زد در جهان گردد زباران

---

(۱) بمعنی ابر بهار و مشهور است که از آب ابرنیسان مروارید پیدا می شود میرزا صائب۔

تاك راسیراب کن اے ابرنیسان دربهار
قطره تا می میتواند شد چرا گوهر شود

در اختتام این شادی نامه جوهر مناجاتے نوشته بدرگاه قاضی الحاجات چناں استمداد می طلبد ۔

مرا یارب زالطاف عطا جوش بکن باشاهد مقصد هم آغوش
چناں پیوند فرما دوست با دوست که چوں بادام دومغزی بیک پوست
توئی خود حی و قیوم و توانا مراد دل ده نادان و دانا
کن از فضل نبی امی خویش عطا بامن نشاط دل زحد بیش
زگنج نقد عشق خود خداوند ببازوے دل من مغربی بند
مرا تعلیم گر عشق است هرآں نماید آشنا باراز پنهاں
به تعلیم من جوهر فتاداست بمن ابواب لطف خودکشاد است
نماید سوے مضموں رهنمائی دهد باشعر رنگین آشنائی
کشم ساغر زمینائے مے عشق سرایم نغمۀ خوش از پے خویش

خداوندا هر امیدے که دارم
برآر از لطف خود امید وارم

این مثنوی در سنه ۱۲٦٤ ھ باتمام رسید و هفت شعراے وقت بریں مثنوی تواریخ اختتام نوشته اند ۔ دریں جا تاریخ اختتام که مولوی محمد حسین راقم نوشته هدیه ناظرین می کنم ۔

زمن تهنیت نامۀ دل فریب چوشد ختم درساعت مشتری
زراه کرم راقم اسم وسنش بفـــرمود منظومـــه جوهری
۱ ۲ ٦ ٤

سید حمزه حسین عمری

23. 3. 1976

زروے دعا گفت هاتف سن او
سلامت بود چتر نواب دایم

بتقریب رسم رنگ نگارد

چوں بزم رشک مینواز بهر رنگ شادی
آراست شاه اعظم باصد شکوه و تزئیں
فکر سنش نمودم آمد ندا ز هاتف
یارب مدام گردد بزم نشاط رنگیں

بتقریب شب گشت نویسد

در خلق رسید مژدهٔ خوش حالی
شب گشت نمودشه به نیکو فالی
باجان ادب سروش سال تاریخ
گفتا شب گشت بندگان عالی

ایضا بتقریب عقد ثانی گوید

چو حکم فانکحوا مثنی ادا کرد
امیر الهند والا جاه اعظم
نوید سالش از هاتف براقم
دوبار آمد همایوں عقد شاهم

محمد اسحق المخاطب بطرازش خاں بہادر احسن قطعۂ بروجہ احسن گفتہ، دریں‌جا ہدیہ ناظرین می کنم ۔

زفیض شادی سالار اعظم بہفت اقلیم شد فرحت دو بالا
نمود احسن چوفکر سال فرمود طرب‌را شش جہت آواز بالا

۱۲۶٤

استادش راقم کہ درین فن مہارت تامہ میدارد دریں تقریب یازدہ تاریخ نگاشتہ ہریکے برسمے متضمن و ہر رسم از مادۂ آں مبین است ۔

بتقریب آغاز شادی گوید

مہیا گشت سامان نشاط و عیش درعالم
چوشد آغاز رسم شادی نواب والاجاہ
سروشم ازسر اخلاص بہر سال تاریخش
منادی شد صباح عشرت جاوید بسم‌اللہ

۱۲۶٤

بتقریب رسم چتر طرازد

چوشد رسم چتر خدیو زمانہ
کہ ظلش بماند برآفاق قایم

صداهائے تہنیت از ہر جانب برخاست و طوایف بہر مجرا آمدہ ایں غزل بانداز دلربائی سرائیدند ۔

غزل

شراب ناب درجام گلابی بنوشاں ساقی مست شرابی
کش اے رقاص آواز دل آویز برنگ پردۂ چنگ و ربابی
بشوق مے کشی ہر مردم آب بدست خود نہد جام حبابی
چہ پرسی وصف شاہنشاہ زرپوش زرشکش می طپد برق سحابی
بایں جوہر شہا جامے عطا کن زمینائے مے مقصد شتابی

چوں ایں رسم جلوہ بصد شان و شوکت بانجام رسید از اعلی تا ادنٰے حسب مراتب شاں از انعام و خلعت ہائے زریں سرفراز گردیدند وشاعر ایں مثنوی نیز دربارگاہ نوشتہ امید الطاف و کرم دارد کہ اوراہم از خلعت و انعام سرفراز گردانیدہ در زمرۂ خدام درگاہ عالی داخل کند ۔ چنانچہ گوید ۔

مراہم زودتر از لطف رحمت مشرف کن شہا زانعام خلعت
ہمیں دارم امید از لطف اے شاہ کہ گردم داخل خدام درگاہ

بتقریب کتخدائی نواب محمد غوث خاں صاحب اعظم سید

غزل

خوشا بزم نشاط شادی شاه که هر کس داشت عشرتهاے دلخواه
کله از عیش و عشرت کج نهاداست بفرق خود زغافل تا به آگاه
صداے تهنیت از فضل باری زدر گاه تو خیزد گاه بیگاه
بفرما داخل اکنوں از عنایت میان خادمان آسماں جاه
بجز سرکار والاے تو گوهر نه در دارد نه دربارو نه درگاه

چوں ایں جلوس شب گشت نوشه به پایهٔ تکمیل رسید شاعر قارئین را از رسم جلوه هم روشناس می کند ۔ چنانچه گوید ۔

چوشه رسم رسوم جلوه آغاز درعشرت بروے خلق شد باز
چناں خدام بزم جلوه او تدرواں درمیان باغ هرسو
میان جلوه گه آمد چو نوشه تو گوئی شد قریں خورشید با ماه
زعشرت پرهٔ پاں خورده عالم مبارکباد می گفتند باهم
بایں آئیں لباس نازک شاں قبائے نوبهاری برگلستاں
چه پرسی از شب ایں جلوهٔ شاه شب قدر ازحیا ترگشت ناگاه

چوں ایں رسم هم بغایت حسن و خوبی بانجام رسید

بتن یکسر لباس خسروانی گلابی زعفرانی ار غوانی
چناں شه رفت سوے بیت دلدار روان گویا بہار نو بگلزار

دریں جلوس شب گشت ارکان دولت، امرا و وزراء که همراه نوشه بردند اسمائے شاں براے استفاده قارئین دریں جانقل کرده آید ـ مثلا قاضی الملک اسلم جنگ نامی کریم الدیں ناظم، بخشی الملک، منصور الدوله، ندیم الله خان، منشی الملک، صدارت خان، کفایت خان، قسمت خان، تیجراے امین الدین علی خان، مهتمم الدوله، امین الدوله اشرف جنگ وغیره ـ

علاوه ازین عمائدین سلطنت شاعران نکته پرور نیز درجلوس همراه نوشه بودند مثلا وفا، قدرت، واقف، ولا، خالص، مخلص ثاقب، بینش، احمدی، فرحت، بلیغ، احسن، واصف، معاون، ذهین، قدیر، منتظر وغیره ـ

ایں جلوس شب گشت با ارکان دولت و شعراے نامدار بصد شان و شوکت خراماں بجانب بیت عروس رفت، مصنف این شادی نامه گوید که اونیز همراه این جلوس پویاں بود وایں غزل سرائیده از نواب والا شان غلام محمد غوث خان امیدوار است که اورا نیز در خادمان سرکار عالی داخل گرداند ـ

بعد از روشناس گردانیدن جلوس رسم سانچق شاعر قارئین را در بارۂ شب گشت نوشه آگاه می کند که او باالباس فاخره براسپ زرین طوق سوار شده باجلوس کثیر که مشتمل برعمائدین سلطنت و شعرائے نامدار بود از محل شاهی رفته خراماں بجانب بیت عروس بغایت تزک و احتشام روانه گردید ۔ چنانچه می گوید ۔

بده ساقی شراب ناب نوشاں زفانو سے برآید شمع رخشاں
برآید یا گل نیلوفر از آب زابرے یابر آید برق خوش تاب
برآید یا ز مشرق ماه رخشاں زبرج آب یا مہر درخشاں
چو آمد وقت شب گشت معلا صدائے خرمی برخاست هرجا
برآمدشه بصد شوکت زحمام گرفت ایں مہرومه زو روشنی وام
کماتی سر بسر بودش گریباں برو هربند مثل برق تاباں
چناں زیبنده بروے خلعت زر شعاع مہر گردد مہر انور
مرصع سربسر سر پیچ دستار برویك جیغۂ در هاے شہوار
چناں بر فرق او چتر مطلا نماید هاله گرد ماه گویا
به پشت اسپ زریں زر نمودار تو گوئی ماه نو درچرخ دوار
بزیور هاے گوهر اسپ زینساں میان نجم رخشاں چرخ گرداں
برو بنشست باصد عیش نوشه تو گوئی برفلك تا بنده شد ماه

چوں ایں محفل رقص و سرود بانجام رسید آغاز رسم سانچق بعمل می آید - سانچق را دریں دیار رسم مہندی نیز گویند دستوریست کہ یك دو روز پیش ازیوم شادہ کتخدائی از قسم پیرایہ والبسہ مع سبوچہ ہاے شیریں نقل آرائش ازطرف داماد بخانۂ عروس فرستند - چناچہ کیفیت ایں جلوس را جوہر بایں طور رقم کردہ -

بدہ ساقی شراب ناب گل گوں   کہ سازم شرح رسم سانچق اکنوں
چوشد رسم و رسوم سانچق آغاز   سرود خرمی شد سوبسو ساز
زجام عیشہا ہر خادمے مست   دواں می شد بہر سوبید در دست
برنگ چشم خوباں گل اندام   کشیدے خلق را در دام بادام
بصد شاں نیزہ برداراں دورستہ   دل و جاں برنشاط عیش بستہ
بہ پیش و پس سراسر تیغ بردار   ہلالے از کف ہریك نمودار
دو جانب بستہ صف یکسر سواراں   بکف تیغے چوبرق نور باراں
مطلا ہمرہ سانچق چمن بود   تو گوئی رشك نسرین وسمن بود
درختاں گل رنگین و شمشاد   شد از دیدار او دل خرم و شاد
پراز گل بود ہر خوان مطلا   گل انجم بخوان چرخ گویا
چوایں رسم نشاط افزاے دوراں   بدرگاہ عروس آمد بصد شان
نمایاں در محل خاطر افروز   سراسر شد نشاط جشن نوروز

ملذذ شامی اقسام اقسام نخورده شهر یار کشور شام

حلاوت بخش قرص شکریں بود به پیشش تلخ شان انگبیں بود

زشهد ناب فائق فیرنی ها بهم چسپاں کن لب شیرنی ها

بدیواں خانهٔ سرکار والا سماتے بود چرخ آسا بهرجا

برنگ مهرومه ساقی ستاده بکف جام و صراحی برنهاده

دو وقته روز و شب جمهور عالم طعام با مزه خوردند باهم

بهرسو شیشه هاے شربت آگیں حلاوت بخش جاں چوں شهد شیریں

بعد از ذکر نمودن کیفیت ضیافت والوان نعت که برسفرهٔ شاهی چنیده، شاعر قارئین را در محفل رقص و سرود و رقاصان عشوه طراز می آورد و از کیفیت ایں بزم نشاط هم آگاه می کند. دریں جا بطور نمونه چندند شعر درج نموده.

بده ساقی مے عشرت ده دل که می سازم بیان رقص محفل

همه رقاص محفل پرنیاں پوش نگاه شاں سراسر آفت هوش

کمان ابرو شاں طاق ناز است براے عاشقاں جاے نماز است

زرقص خویش هر رقاص محفل کشید اندر کمند عشق هر دل

چه پرسی از کف رنگین ایشان شدند آتش پرستاں کف پرستاں

برقاصاں عطاشد خلعت زر که هر تارش شعاع مهر انور

نوا بخشندۂ ہر بے نوائیست
سرافرازندۂ بے دست و پائیست

بدریاے کرم در یتیم است
بعالم آیۂ رحم و رحیم است

مضامیں دردلش چوں نغمه درنے
زبانش پر سخن چوں شیشه از مے

شہا منظور چشم خاص و عامے
برنگ طوطی شیریں کلامے

دریں شادی نامه جوہر از آغاز کتخدائی تا انجام رسیدن آں همه رسرمات را که بصد شان و شوکت بانجام رسیدند یکے بعد دیگرے بطور تفصیل واضح می نماید چنانچه اولا شمۂ دربارۂ اطعمه و اشربه که براے ضیافت مہماناں و جمهور عالم پخته بودند قارئین را ازاں سفرۂ شاهی روشناس گرداند -

بده ساقی مے چوں آب تسنیم　که گردد توره ها در خلق تقسیم
بوصف توره هاے لذت افزا　زبان تیز گفتارم شود وا
چو رسم شادی شاهم شد آغاز　بعالم گشت باب مدعا باز
یساول توره ها می‌کرد قسمت　دروں او ملذذ بود نعمت
چکاں از دانه اش روغں بهردم　چناں کز غنچه آب صاف شبنم

وراثت مسند والا جاهی بغلام غوث خاں بهادر تفویض گشت ـ صاحب سوانحات ممتاز تاریخ مسندنشینی اوچنیں بنظم در آورده ـ

خلف ارجمند اعظم جاه از ریاست چوبهرور گردید
خردم گفت از سر الحمد رونق مسند پدر گردید
۱۲٤۱

تاریخ دیگر

جب هوا رخشندۀ مسند وه ماه خوبرو
جلوه افروزی هوی هر سمت تب اس ماه کی
از سر الحمد هاتف نے کها سال جلوس
هے منور مسند دولت منور جاه کی

جوهر این مثنوی را همچوں عادت مستمرۀ شعرا از حمد و نعت آغاز نموده بعد ازاں در مدح غلام غوث خاں بهادر چناں خامه فرسائی می کند ـ دریں‌جا براے ضیافت طبع قارئین چند شعر بطور نمونه درج نموده ـ

که شادی نامۀ شاهنشه خویش
کنم تحریر اکنوں بے کم و بیش
فریدوں فرو جم صدر جهاں است
شه اعظم محمد غوث خاں است

پیش آں سرور خوبان جہان ہرکہ زحسن
پے دعوی چونشیند به ندامت خیزد

قندیل حرم رشتۂ پروانگی آرد
روشن چو شود شمع شبستان مدینه

این نسخۂ خطی که موسوم به مثنوی جوہراست در کتاب خانۂ مخطوطات شرقیۂ حکومیۂ مدراس Government Oriental manuscripts library محفوظ است ـ این مثنوی دراصل تہنیت نامه یا شادی نامه ایست که جوہر آں را بوقت تقریب کتخدائی نواب غلام غوث خان بہادر نوشته در سنه ۱۲۶۴ ھ ہدیۂ تقدیم نمود ـ غلام غوث خاں صاحب اعظم والا جاہ پنجم سنه ۱۲۴۱ تا سنه ۱۲۵۸ ۱۸ سال به نیابت عظیم جاہ سنه ۱۲۵۸ تا سنه ۱۲۸۳ ھ فرزند محمد منور خاں صاحب اعظم جاہ والا جاہ چہارم سنه ۱۸۱۹ تا سنه ۱۸۲۵ ھ، یکے از مشاہیر شعرائے فارسی کرناٹك بود و درفن شاعری ید طولی می داشت و در دیگر علوم متداوله ہم اورا دسترس حاصل بود ـ تذکرۂ صبح وطن و کتاب تذکرۂ گلزار اعظم که دریں دیار شہرت دوام حاصل کرده ، ترتیب دادۂ اوست ، ازیں ہر دو تذکره چناں واضح می شود که نواب غلام غوث خاں صاحب بہادر شاعر خوش فکر بود و طبع رساداشته ـ

چوں نواب اعظم جاہ در سنه ۱۲۴۱ ھ ازیں جہاں رفتند

مقدمه

قادر حسین جوهر که مصنف این مثنوی است در سنه ۱۲۳۳ ھ در ناگور کسوت هستی پوشید و در ایام خوردسالی همراه والدین خود وارد مدراس گردید ۔ بعد از رسیدن بسن شعور از اساتذۂ این دیار کتب متداوله فارسیه خوانده استعدادے بهم رسانید و بمشق شعر و سخن هم پیش اساتذۂ وقت پرداخته مهارت کامل حاصل نمود ۔ وجوهر تخلص از مولوی محمد حسین راقم که یکے از مشاهیر شعرائے مدراس بود حاصل ساخت پس ازاں بسعی و وساطت میرزا عبدالباقی وفا درمحفل مشاعرۂ اعظم بار یابی حاصل نمود وبهمیں توسل از مشاهرۂ سرکاری نیز فایز گردید ۔ از نمونه کلام فارسی که درتذکرۂ گلزار اعظم درج نموده چناں واضح می شود که جوهر شاعر خوش فکر بود و بربساط سخن گستری جواهر افکار را بغایت حسن و خوبی می چیند ۔ دریں جا برائے استفادۂ قارئین چند شعر بطور نمونه درج کرده آید ۔

از رخ خورشید تابت دیده ام سیراب شد
زیں طراوت نخل خشك آه من سیراب شد

در فراقت بسکه چشمم همچودریا جوش زد
سر زمین هند گویا خطۂ پنجاب شد

مثنوی جوهر

از

قادر حسین ناگوری

بتصحیح و ترتیب

سید حمزه حسین عمری ایم ۔ اے منشی فاضل

مکتبهٔ قلمیهٔ مخطوطات شرقیهٔ حکومیهٔ مدراس

Masnavi -i- Jawhar

by

Qadir Husain Nagori

Edited by

Syed Hamza Husain Omari, M.A. Munshi-i-Fazil

گردید چو دفترم بانجام کردم چمن لطائفش نام
یارب بکنی تو بار دارش بنهی زخزان تو بر کنارش
هر لحظه نهی تو نیك نامم بنهی بصد امن مستدامم
تاکے بخورم زدرد و غم خون از لطف رسا بمنزل اکنون
خارج کنم از تباه کیشان نه در دو جهان مرا بایمان
میل دل من بخود بگردان کن در ره خویش ره نوردان
از لطف پذیر التجایم با مقصد دل کن آشنایم

کردم بضمیر فکر تاریخ
ناسفته گهر چوگشت سفته

ناگاه زروے امن هاتف
از چرخ چراغ بزم گفته

۱۲۵٤

گر هست مزاج من رسا تر لیکن زحوادثش نگون سر

خواهم زهمه علوم سودے لیک از الم چو زشت بودے

اکنون بجهاں مراد جان است الطاف غلام غوث خان است

اے شاه شهان ملک پرور از فکر معاش ام نگون سر

دارم چو غراب زرع آواز هم هست درسخن بمن باز

غیر از تو وسیلهٔ ندارم امید برآر امیدوارم

وقتیکه هزار کوه کندم کل مطلب نغز و نو بخواندم

خود بستن مطلب خرد زا داں کندن کوه هاے بالا

نعمت ده جمله بے کسانی مقصد ده جان مفلسانی

خود هست زغم بفرق من کوه بالاے کنار کن زاندوه

شاهنشه ملک فروشانی در باغ جهاں تو باغبانی

هستی تو ایاغ بزم امکاں خورشید بچرخ شوکت و شاں

فیض تو چو فیض ابر اکرم فر تو چو فر دولت جم

تخت تو چو تخت آسمان است بخت تو چو بخت خسروان است

غیر از تو دریں حدود عالم کس رابه حمایتے ندارم

کن از کرم خودم سر افراز کن باب کرم بروے من باز

زاں پیر شدم گہے کہ دوچار حیرت بربود ہوش یکبار
گفتا بہزار الفت آں پیر از شهد سخن تو چاشنی گیر
گفت ایں سخن و بگشت خاموش حیرت بربود ازدلم ہوش
گفتم چو بگشت ہوش برجا حیرت مکن اے دل غم آرا
مشغول بدم درین سخنہا ناگاه زبام راه بالا
یك مطرح[1] مرغہاے پراں درپیش من آمده پریشاں
فرمود بزرگ دانش آرا درگیر بدست مرغہارا
بفروش بقیمت گرانش در مطرح جاں بنه هر آنش
فرمودهٔ او چو گوش کردم شد گرم زعیش جان سردم
چوں مطرح مرغہا گرفتم اندر طرق نشاط رفتم
بیدار بشد چوچشم روشن ناگاه برفت دانش از من
القصه بمن گذشت یك چند شد شاخ مزاج من برومند
پربادہ ایاغ دل بگشته رخشنده چراغ دل بگشته

---

(۱) مطرج: بفتح اول و ثالث و سکون حاے مہمله ـ ع ـ جائے انداختن چیزے مطارح جمع و ازیں ماخوذ است بمعنی کیسه که شکار بازاں طیور راصید کرده دراں اندازند ـ

از لحم مراد دان طریقت دان نیز زاستخوان حقیقت

از مغز بدان مراد عرفان ست زانجاکه بمغز چہر پنہان است

گر مغز نہی بر آتشیں تاب از گرمی و نار کل شود آب

گردد اگر آب مغز یکسر خود را تو به بیں بآب اندر

گردد بتومبرهن کل اسرار یابی همه رمزہاے دلدار

دان مقصد از آتش منور سر جوشی عشق ملک پرور

فاقه بخود ار کسے گذارد بر رازو رموز منزل آرد

زانکه همه فاقہاے جان سوز اندر شکم اند شعله افروز[1]

زان شعلۂ جانفزاے پرنور تاریکی دل زدل کنی دور

بینی به شکم همیشه اسرار جوئی بضمیر جلوۂ یار

اے شاه شہان فهم وادراك بشنو همه حال این هوسناك

حال خواب مصنف

دیدم بشبے بخواب اندر پیرے که رخش چو خور منور

---

(۱) اگر کسے بخود فاقہا گذارد از گرمی فاقه کشی درشکم او شعله افروخته می شود دریں اعتبار مصنف می گوید که ممدوح فرماید از نور شعلۂ فاقه کشی اگر در دل جلوه دلدار راجوئی بتو جلوۂ دلدار ظاهر خواهد شد ۔

در دام گناه کشته ام قید   دارم زعنایتت یک امید
یارب زطفیل احمد پاك   تابنده بکن چراغ ادراك
هیهات ازین حدود دوران   برخاست جمله امن و آمان
هر آشناهست آشنا روے   لیکن بیطون چو گرگ کین جوے
اکنون بزمانه هر بد اندیش   گلگشت کند بگلشن عیش
آنانکه بدهر پر کمال اند   از فکر و الم پریش حال اند
اکنون بزمانه قدر دانست   نواب غلام غوث خانست
یارب باماں بنه مدامش   کن در دوجهان تو نیك نامش
نوشانش ایاغ کامرانی   بنما همه عیش زندگانی
فرمی کن ایاغ مقصد او   رخشنده چراغ مقصد او
اے داور داوران دوران   نوشانم ایاغ مقصد جان
فرماید ابد شه خردمند   بازیرك نکته رس همی پند
از پوست لحم و استخوان مغز   یعنی زشریعت شه نغز
یابی تو حقیقت و طریقت   هم معرفت رموز قدرت
جز پوست کسے نه جان بیابد   خود رانه به دیگرے بتابد
در نفس امر بکشت بیجان   زانجاکه بخویش نیست نگران

سازد بکلام من رسائی بنهد بکلام آشنائی
جز ذات شهنشه سخن زا شد کس نه بمن عنایت افزا
کل دشمن دولت دل و جان یعنی همه دشمنان ایمان
از ذات تو پائمال گشتند هم نسخه زندگی نوشتند
حقا که سخن سرای شروان[1] پیش سخنت خجل بهر آن
در عشق خدای کشور آرا طی کرد شتاب هفت دریا
کل خواهش وگفتن وشنیدن حرص و هوس وخیال و دیدن
این ترك نمودن ای دل آرا طی ساختن است هفت دریا
گر از سر راه پای در ره بنهد بشود طریق کوته
زانجا که قضای حق در آید با ارض کشتی ره گراید
پس زود رساندش به منزل بی شك کندش بفرح محمل
براسپ دمت سوار هرآن هرلیل و نهار یاد سبحان
وارسته زبود چون سخنهاست خارج زجهان اگر بدنیاست
باشد بزبان سخن بهرآن بی رنگ شود بروی ودندان
یارب زعنایت یگانه خارج کنش از غم زمانه

---

(۱) نام شهری است -

خاکستر درد از تو برباد در کتم عدم زتست بیداد
هر غم زدهٔ حدود دوران ازلطف تو گشت فرح یابان
ینبوع[1] منور از تو پرآب شب گرد فلك زتو جهانتاب
این بیذق[2] مسکن مقرنس[3] دارند نظر بقصر اقدس
بایار چنانست هم گریبان چون روح بجسم و جسم باجان
فرقے نشناخته ملك چار در عنصر داور وفادار
زانجا که شهنشه یگانه یکرنگ بیار در زمانه
پر معرفتش ضمیر انور هم چشم دلش چو خور منور
وابسته ضمیر او باسرار زانسان که بسوزنی بود تار
قرآن اگر از صدای بالا خوانی تو چو حافظ دل آرا
از صدق نماز ار گذاری بر علم نهان نه منزل آری
بارے قدمت کسے که بیند از گلشن راز گل بچیند
با من بود آن کسے ابد شاد باشد اگر علم او خدا داد
منسوب هر آنکه شد بانصاف بامن بنهد نگاه انصاف
آن چشمهٔ دل که بحرها زاد کونین میان ذره بنهاد

---

(۱) سرچشمه ـ
(۲) پیادهٔ شطرنج ـ
(۳) عمارتے که بشکل مخروطی ساخته باشد همچو سرکوه ـ
و مراد ازین عمارت بلند و بنائے عالی است ـ

آنکس که بوصف تست هر دم بر عرش بریں رسید دستار
رحم تو به غمزده اماں بخش خوف تو رواں شگاف طرار
از بهر نوشتن ثنایت بکشاد ورق زبرگ اشجار
گذرد غضب تو گر بصحرا دامے بنهد بشیر خونخوار
در دام محبت تو نخچیر غولاں صفتاں حد این دار
از پرتو آفتاب تاباں بیروں بشوند مار کهسار
از گرمی خور ز مسکن کوه بے شك بدر آید عقرب ومار
داں مقصد من زمار وعقرب دردو غم جان گزا و خونخوار

آکنوں تو حسین را ز الطاف
برپستی یاس و درد مگذار

در دور تو کل تباه کاراں مادام بدهر لطمه خواراں
ذات تو ترازوے عدالت مقصد ده مفلساں نوالت
از تربیتت نمك دریں دور اسپید بگشت مثل کافور
یعنی همه جاهلان بے هوش مانند فقیر شد دلق پوش
از تربیتت دریں زمانه هر پیر مغاں بدیں یگانه
اکسیر صفت نوالت اے شه هم قهر تو سر شگاف و جانکه

سازی نظرے بخویش هرآں دانی خود ازاں رموز پنهاں
شاغل چوشدی بذکر و تهلیل بر ذکر تو خواند واه جبریل
جز ذات شهنشـــه یگانه دارم نـــه وسیله در زمانه
نوشیـــدم ازو ایاغ مقصد رخشاں شد ازو چراغ مقصد
اے از تو نشاط وعیش در خلق نعمت کدهٔ تو وقف بر خلق
وا از تو در مراد هرجا امن از تو بجمله بے سروپا
وام از تو گرفت جود دریـا لقمه خور سفرهٔ تو دارا
رحـــم تو مراد بخش عالم دام از غضبت بشیرواں هم

غزل در مدح ترحم فرماے مفلساں قدر شناس هنرمندان دام افضاله

جز ذات تو اے شه وفادار دارم نه من آستان نه دربار
از آب نوالت اے ملك کیش گشت است حصار خار پربار
لطف تو دریں حدود دوراں چاره گر بـــے نوا و لاچار
خود ورد ثناے تو شفا بخش در جسد جهاں به جمله بیمار
از ذات تو باب رزق و روزی باز است بهر غریب غم‌خوار

چون تربیتت بـــرو علم زد　اندر طـــرق حقش قدم زد
از شعر تو گوش شکرستـان　صد رمز بشعر تست پنهان
تعلیم گر خواص وعامـــے　پخته کن فهم جمله خامی
بـے شك بزمانه اـے دل افروز　هستی تو چو خضر دانش آموز
گر لطف تو دار من نگشتـے　غم نسخهٔ عشـــرتم نوشتی
حقـا که عماد قصر دینـــے　آثـار ولایت متینـــے
چندانکه بوصف تو سخن زا　شد هر که بشد سرش فلك سا
چندانکه علوم هر که خـــواند　رهوار خرد بخور جهاند
آثـار علـــوم در ثنـایت　هم آیـــهٔ امن در دعایت
آنچه که بـــود به ابر اندر　خود هســـت بدیدهٔ منور
آبست زاشك و برق از نور　لیکن شده دیده از کرم دور
یعنی بزمانـــه خلق اکثر　هستند چومیر شوکت و فر
هر کس نشود رموز یـابـان　هرسنگ شود نه لعل تـابان
لعل است شهنشـــه ولارا　هم مثل سحـاب بخشش افزا
جز تو همه دیده ها به تقلید　از دیده که آب عذب نوشید
مانند کلیـــد گنج رازی　سرمست بعشق بـے نیـازي

هر جا که خرے چو نقش پا بود جولاں ز تو مثل اسپ تازی
یعنی همه فهم نارسایاں با اوج کنند مدام بازی
گرگاں صفتاں حسود دوراں از قهر تو جمله در گدازی
اکنوں به حسین در زمانه سازد کرم تو کار سازی
حقا که به پیش تیغش اے یار سهل است گاوبری کفار
پابوس تو هست اے شه هوش زاں لوح چمن بشد چمن پوش
دریك سخنش هزار راز است بروے در رمز و رازباز است
منظور جناب درگه حق سرخیل به لشکر ره حق
گل دستهٔ انجمن کلامش دلبسته مدام خاص و عامش
از چشم بجمله اهل مفهوم شد خوبی آفتاب معلوم
یعنی زعنایت تو شاها خوبی ره حق آشکارا
در وضع تو زهد چوں عصائیست دنیا بره تو اژدهائیست
فانوس چراغ نور آمیز بر خانهٔ تست روشنی ییز
بالاے درت هر اهل فطنت بسته بکمر نطاق خدمت
از باعث زهد آں یگانه طاعتکدهٔ بشد زمانه
در دور تو آنکسیے که جاوید کرده سر راه حق به تقلید

یاری کن بے نواوبے کس تازہ ز تو گر گلست و گرخش
سامان و سر غریب و لاچار یاری کن بے نوا و غم خوار
داننده رمز و راز پنہاں حیران کن دشمنان ایماں
سردار حدود ھفت کشور یکہ بفراست منور
دانندہ چاردہ علومے تعلیم دھندۂ عمومے
باشد چه عموم جمله خاصاں از تست بدھر فیض یاباں
تاباں چوں چراغ ازتواخگر ذرہ زتو چوں خور منور
از باعث خوف او دریں دار بر شاخ نه تاك پیچدا ےیار
تابار بشاخہا نگردد از بار سرش دو تا نگردد
از ذات تو کفررا گدازش اسلام ز تو بسرفرازش

غزل درمدح فلك جناب خورشید رکاب
ادام الله اقباله

سرمست ایاغ رمز و رازی منظور جناب بے نیازی
از لطف تو دفع جمله آفات و ز جود تو کل بسر فرازی
و بر تو ابد خم مے دل زاں دورش ابد بدل نوازی

غزل درمدح ممدوح زماں نواب غلام
محمد غوث خاں بہادر مدظله العالی

لطفت به نشاط منزل انداخت قهــر تو ملال در دل انداخت

شد عــدل تو آب باغ امکاں جور تو بخاك محمل انداخت

درحد جهاں ستمگــراں را تیغ تو برنگ بسمل انداخت

خود کشتی بحــر جان غم را نوح کرمت بساحــل انداخت

هم راے تو راے روشنی خیز اندر دل جمله غافل انداخت

خوف تو دریں حدود دوراں شمشیر بفرق جاهل انداخت

در طبع حســین مدح گویت
وصف تو ز کاے کامل انداخت

داخل بکن از عنایت اے شه در زمــرۂ خادمان درگه

نامت بمریض خود شفا بخش جودت بغــریب مدعا بخش

شاهنشه کشــور عنایت آب رخ گوهــر هدایت

هادی ز تو جاهلان گمــره قادر ز تو خادمان درگه

دام از غضبت بگرگ خونخوار رحم تو دواے جمله بیمار

زاں ظلم بدور شاہ شاہاں برخاست از حدود دوراں
گویند بہ است اہل کامل نادیدن روے جملہ جاہل
کافیست زاسپ و پیل مغرور باشند اگر چہل قدم دور
از تربیت امیر دوراں جہلا شدہ اند پندگویاں
ہر جاہل ابد چنین بگوید راہے چو معلماں بپوید
در باغ زمانہ خار و خس نے جز اہل کمال و عقل کس نے
تعلیم گر تو خضر آثار ہر چاکر تو خجستہ اطوار
باانور فراست معلا گر یوح بماندے ذرہ آسا
بر مہر کسوف واہ خواندے خارج ز خور از ادب بماندے
اے داور داوران آفاق قصر تو گذشتہ خود ازیں طاق
شاہا ز تو دہر کامیاب است این جام زر از تو پرشراب است
شعراے جگر خراش و خوں ریز در دور تو جملہ فرحت انگیز
ہستی تو چراغ بزم امکاں خورشید سماے شوکت و شاں
چوں تو بجہاں سخن سرا نیست چوں طبع تو کس کلام زانیست
بے شک بحدود ہفت کشور مانند تو نے کسے سخنور
ہستی بحدود جملہ غبرا چوں طوطی بوستاں شکر خا

غم نسخه فرحتم نوشت است دل غم کدهٔ زدردگشت است
در دور شهنشـــه زمانه خاکستر و بـادشه یگانه
یعنی همه گل رخـان دوراں هم رنگ ابد بمهرور زاں
گویند مزاج شهـــریاراں بنے گاه برنگ ابر بـاراں
بارد گهتے کم گهتے به سیرے گه زود آرو گهتے به دیرے
دارد گهتے آب گه ندارد که سست گهتے شتاب بارد
آمد چه عجب امیر دوراں بنهاد مزاج را بفرماں
در حکـــم مزاج گهه نیـاید گاهے نـــه بحکم او گراید
هر شب رو راه بام دوار محتاج فراستش بهر کار
خود بوے همه گلان گادی ره رو بشود بشهر و وادی
بنے واسطهٔ نسیم هر دم ره رو بشود بهـــر طرف هم
خود بوے گلان باغ و بستاں از باعث بـاد ره نورداں
یعنی هر امیـــر گردن افراز از گفتن هم نشیں کرم سـاز
بنے گفتن هم نشیں بهر آں ریزد شه من گهـــر بداماں
شعر تو بمرده دل رواں بخش مضمونش ابد بجاں اماں بخش
کار ستم آں کسے که دیـــده خود در دل او الم رسیده

زاں داد حقش بزرگی و شاں هم کرد عزیز جان جاناں

هستی تو بهـــر کسے یگانه زاں کرد حقت شه زمانه

زر عاشق شهریار خوشخو زاں زرد بگشت چهـــرهٔ او

شاهاں چو درخت نارجیل اند بر تر خود ابد چو کوه و پیل اند

لیکن ز درختهاے دیگر در مایهٔ سایه اند کم تر

پر سایه درخت دیگـــرانند زاں خلـــق پنه ازو بیابند

حقا که امیر جمله دوراں فایق بکرم شده زشاهاں

درپیش چه نوال اعظم مانند سراب جود عالم

اکنوں بمن اے امیر دوراں خاکستر ظلم چـــرخ پیزاں

محروم مکن زلطف اے شاه هستم من امیدوار درگاه

عمرم همه رایگاں ســـر آمد لیکن نه مراد من بـــر آمد

اکنوں زکرم رساں بمنزل گرداں به نشاط و عیش محمل

---

(۱) اگرچه درخت نارجیل بر تراست لیکن سایه ندارد و درختهاے دیگر اگرچه پست و کوتاه می شوند مگر سایه بسیار می دارند مصنف بریں اعتبار میگوید شاهاں بشان و شوکت ازهمه فایق آمده اند مگر در فیض رسانی مانند ایں ممدوح دوران نیامده

آں نے[۱] کہ بدھر شد نگوں سر   بہ نشست بدوشہا بصد فر
در دور تو ہیچ کس نہ نالد   از خندہ زنی چو غنچہ باند
کرمے کہ خورندۂ درخت است   بروےخودازاںعذابسخت است
گر از شجرے بروں برآید   ہر زاغ بخوردنش درآید
دیوک کہ اگر پرش برآید   بے شک بہ پریدن اندر آید
از غوہ خریش گشت جولاں   بالاے ہوا بگشت پراں
زاں منزل اوعدم بگشت است   خود نسخہ زندگی نوشت است
چوں علم چہاردہ بخواندہ   رہوار خرد بعرش راندہ
خود نور دل امیر دوراں   بر نورمہ و خوراست خنداں
مد نظر جناب عالی   ہم رنگ ادانی و اعالی
خود شیرہ چند شد یگانہ   زاں شہد بگشت در زمانہ
آں در کہ بکان غشیاں آور   بہ نشست و ازاں بہ شد منور
از کان تبہ نہ ننگ میداشت   زاں نام بہ نیکیش سر افراشت
حقا کہ امیر کشور آرا   ننگے نکند گہتے ز ادنی

---

(۱) در دور ایں ممدوح ہر نے کہ سرنگوں شد از بزرگی بر دوش بہ نشست چنانچہ ستون پالکی ۔

خود کم سخنی بکل زمانه زیبد بزنان قصر و خانه
آن زن که بوصف شه درآید زو کم سخنی نه خوشتر آید
طایر بدعاے تو سحر خیز گردون بسر تو روشنی بیز
شعر تو یقین مه جهاں است پیش همه شعرما کتاں است
شمشاد بیك قدم ستاده لب را بدعاے تو کشاده
نرگس بدعاے تست بیدار شاغل به ثناے تو گل و خار
هرلاله بدل مداد دارد تا وصف نوال تو نگارد
قمری به نهد به گلشن اندر از رشته عشق تار مسطر
زا واز دهن مدام دریا در وصف امیر کشور آرا
برشاطئ نیل از ترانه هر غوك بوصف آں یگانه
شاها بجهاں چوپا نهادی هر غنچهٔ دل چو گل کشادی
خود طوطی باغ خوش کلامی مقصد ده جان خاص و عامی
حق داد ترا وقوف کامل بر عیش و نشاط کرد منزل
بر فرق تو تاج فخر بخشید هم روز ترا بکر د چوں عید
شد از تو ضمیر ما طربناك هم لبس الم زجان ما چاك
شاهنشه کشور نوالے در باغ جمال چوں غزالے

جلاد فلك نگاه‌بانـــش هم مسكن مشتری كمانـــش
لولئی فلك زماه و خور هم در بزم تودف زن است هر دم
بلبل چو عــذار شاه من دید خود در دل خویش گل بفهمید
از فهم گل آمده برخسار چون گشت زرای شاه دو چار
فهمیـــد كمنـــد مرغ آزار خارج بشده ازاں زرخسار
از عــدل شه شهان دوراں بابرق شــدآب هم گریباں
در دور تو نارچوں بشد تیز زاں در دل او مداد لبریز
آں ترهٔ آب كاں در آب است هم تارك او ابد برآب است
شـــاغل بوضو مدام ماند از بهر تو تا دعــا بخواند
خود عالم دهر خمس الاوقات خوانند دعـــا بدفع آفات
برداشته دست از خورومه گردوں بدعاے تست اے شه
هرشب به عمارت معظم شب كرد فلك نگاه باں هم
هر نجم فلك ایاغت اے شه هم كاسه خانه ات خورومه
دربزم تو اے شه دلارا خود شیشهٔ چرخ مثل مینا
لطف تو بما برنگ شمشیر هم هست عتاب تو گلو گیر

یوسف که زمصر دل برآید هر لحظه بوصفت اندر آید
حقا که سحاب غیر موسم بارد گہے بیش وگاه بس کم
حقا که گه فشاندن آب آید نه بفهم شیخ وهم شاب
غیر از شه من دگر نداند رهوار خرد بخور جهاند
در دور تو بر دکان قصاب غوغائی آستان[1] غنم یاب
در دور تو آفت اماں رفت حیراں کن عیش از جہاں رفت
چوں چشم چمن برویش افتاد انگشت بلب زغنچه بنهاد
گویند زموے عطر پرور آرایش چهرۂ سمن بر
گرنور فراستش کند جائے بر چهرۂ دلبر شکر خاے
بے موے رخ بتاں بزیبد زیبد چه بود که دل فریبد
گر ناخن شہریار عالم آید بگره کشائ غم
از شاخ غنم کجی بپوید مانند الف بدام روید
در دور شه شهان عالم از عود خورش به غاییاں هم
نے عود شود بدهر اندر غیراز درمش بکس میسر
در دور تو مصطبه شکست است طاعتکدۂ جهاں بکشت است

---

(۱) مراد ازسگ ونیز فقیر -

نشکست گہرے که ظرف کمتر   کے بر شکنند سبوچهٔ زر

بالفرض سبوے نضر[1] بشکست   در دور تو خود دگر تواں بست

خود دانش و فهم اهل تدبیر   رخشنده زرایت اے جهانگیر

از فیض تو عالمے خوش اوقات   بالاے کنار هم زآفات

خود کشتی هر سخن پریشان   در موج دم مهاں و خور داں

تا رخت ثناے تو ندارد   از جیب طرب نه سر بر آرد

افتادی نه نور رایش اے یار   بردانش مرغ صبح یکبار

برگاؤ زمین بدے خیالش   دانستن شب شدی محالش

هر نیلوفری که نور تو دید   زد خنده یقین بنور خورشید

هستی تو مه بروج آفاق   هم تو گل بوستان اخلاق

شاها همه روشنان ریمن[2]   از خوف تو نیستند ایمن

حقا که چه خور جهانتاب   گه سایه نهد بجاے گه آب

اما کرم امیر دوراں   بر خار و گل است هم گریباں

تابنده زتو چراغ عالم   سیراب زتست باغ عالم

از تار نوال آں یگانه   شیرازه دفتر زمانه

---

(۱) زر -

(۲) مراد ستارگاں -

در دور تو هر حصار پر خار گشته بکنار از برو بار
زانگه ندهد زشاخ خودبر نے راه دهد بگلشن اندر
ایں سفره[١] چار سوے زر دوز شرمنده بسفرۂ دل افروز
از شبنم ازاں عرق نما گشت اوراق نشاط و عیش بنوشت
ایں افعی مهـــرۂ[٢] منور بر گنج تو پاسبان کمتر
خود شیر ابد بنارتاباں از جوش کند عتاب هر آں
زاں خشك کنند ازو همه آب آنجا شود آب شیرجا یاب
افتاد زتو چو عیش در دل آنجا غم و درد یافت منزل
بالاے در تو اے ملك کیش دریوزه گراند شاه و درویش
ایں پیك زرنگ[٣] عریضه دارد تا از نظر شهم گذارد
زامید نوال شاه دوراں بردرگه اوست لیل گرداں
حقا که سبوچه گل و خاك یعنی همه اهل کوته ادراك
در دور تو اے امیر دوراں گاهے نشود شکست یاباں

---

(١) مراد از آسمان باشد -

(٢) مراد از آسمان باشد ـ

(٣) مراد از آفتاب ..

به نشست و بسوخت اے دلارا　منسوب زجهل شد بدنیا

هرکس که گل جمال او دید　درلبس او خار تیز بدمید

خود از ادب تو اے دلارا　ساکت شده سنگهاے خارا

حقا که محیط چوب پرور　نے چوب کند به آب اندر

زاں خوردیٔ آب داد و پرورد　بالیده ترش از آب خود کرد

خود جود نوال شاه دوراں　باسنك و بچوب هم گریباں

در دور توشد چونشه پرور　زاں کور بگشت چشم عبهر

جنات زمانه خازنانش　خور طشت بسفرهٔ کلانش

تیغ تو گاو برستمگر　الطاف توهست خلق پرور

مهر تو رواں فزاے عالم　قهر تو طرب رباے عالم

گرباد وزد بچشم هرآں　گردد همه دهر نرگستان

جام دل او پر از شراب است　زاں دورش ابد بشیخ وشاب است

خود آتش و آب شد یگانه　یعنی گل و بلبل زمانه

در دور تو جمله فتنه پنهاں　معشوق بمهر مهرورزان

خود بوته خاك و بوتهٔ زر　در دور تو گشت کیمیا گر

---

(۱) بوته زر : مراد آفتاب ـ

آنکس که به بزم وعظ خوان است حقا که چراغ بزمیان است

زان دیدهٔ بزمیان برویش پروانه بشمع گفتگویش

شاهم چو ز فرخ گربر آید هر چشم بدیدنش درآید

سالك چه بودچه وعظ گویان مدنظرش بروے رخشان

شاهنشه عزت بلندے در فخر ز وعظ کود و چندے

هستی تو چراغ بزم دوران زان چشم جهان به تست نگران

گاهے که بود بگلشن اندر لب رابکند زآب خوشتر

بندند زلال چون بگلشن پوشد همه سبز گاه برتن

بے شك زوساطت گلستان هرگاه بنوشد آب حیوان

ازگاه مراد بے سروپا وز گلشن اوبگه معلا

در دور تو کرم چرك جولان از غره بگشت زان بهرآن

از پر تو مهر خشم جان سوز آنجاشده زود شوخی اندوز

بے شك زتصور گل نغز پروانهٔ بے وقوف و بے مغز

به نشست بشمع آن هوسناك زان گشت قبائے عمر او چاك

از عدل تو شمع اے دلارا در سوز و گداز منزل آرا

طبعے که بشمع قهر جان سوز از فهم گل ضمیر افروز

باشه چه بزی که هر کماں هم　از خوف شہم خمیده هر دم
گر تیرزنی دشمن خویش　از خوف کمان دوتا شود بیش
جز چاکر او نشانه یابد　آنگاه زقوس تیر تابد
پیلے که غنوده در رهے هست　داں چشم زخوف راه من بست
هرکس که زوصف شاه دوراں　دارد بزباں نگاه هرآں
مادام بماندش چوسرطاں　خارج بشود زشهد خواراں
سرطان نه عسل به نوشد اے یار　برشاطی نیل هست کل خار
ز شاخ نے آتش ار بر آید　اشجار بسوختن درآید
زاں فتوی عدل شاه عالم　آتش به نهد به شاخ نے هم
آتش نه هنوز سوخت اشجار　سوزد همه شاخ نے بیکبار
شاخے که بشاخ صندل اے یار　همدم بشود اگرچه یکبار
آں شاخ یقین زصحبت او　گردد همه مثل عطر خوشبو
زاں رتبهٔ صندل است بالا　بنمود به چشم و فرقها جا
زانصاف تو صندل اے شه من　جاکرد بفرق و چشم روشن
زرپیشه جود گرپذیرد　لیکن زکسے نه فیض گیرد
جود تو چو جود زربسیط است　الطاف تو در جهاں محیط است

درپیش تجلی رخ شه هیچ است تجلی خورومه
عدل تو نبارد ابر گرآب بنشاند ابد بر آتشین تاب
زان میغ بگشت فرحت افزا بارد همه آب عشرت افزا
زآرایش شهریار شاهان رضوان کدهٔ بگشت دوران
از تابش خود چو مهر پرنور بخشید خورش بشاخ انگور
باده چوزشاخها برآمد عدل تو بقهر اندر آمد
خور را خود ازان زتار زرین انداخته در کمند غمگین
در دور تو کرم نور اندوز در محفل باغ شمع افروز
اوراق زبرگ باغ دارد تا وصف تو بر رخش نگارد
از باغ سحر چو گل بروید بر فرق تو جاے خویش جوید
مضطر خود ازان بگشت هر دم مدنظرش بقصر اعظم
سرخیل به اشکر جهانی هم باعث راحت و امانی
اطراف در ختهاے پر بار از عدل توشد حصار ازخار
خواهد چو زدن بزکمینه بالاے کسے اگر زکینه
پسپا بشود زخوفش اول پایش بشود چو پنجهٔ شل
بویش چونیابد آن کمینه آنگه بعد و زند زکینه

هستی تو ایاغ بزم دوراں مینائے شراب مقصد جاں
طاوس حدیقۂ جمالے در گلشن فخر نونہالے
حقا که تو فخر آیۂ جود از جود تو خلق راست بہبود
ازجود تو دهر کامیاب است هم جام خور از تو پر شراب است
هر خورد و مهیں زتست شاداں هر ذره زتست نور یاباں
از عدل تو اژدهائے گرداں از پیری خود بپوست هر آں
در پیش فراست منور شد برق طپاں بمیغ اغبر
در پیش فراست معلا هم از مرۂ سحاب بالا
خود دیدۂ خود به بندد ایں کوه یعنی مه و مهر را ز اندوه
در عدل تو اے امیر دوراں ظلم و ستم است جمله پنہاں
پیچد نه بشاخ هیچ مارے زانکه نشود بشاخ بارے
در دور تو دود مان نیها وابسته بهم مدام یکجا
در دور تو کل نفاق برخاست در هر کسے اتفاق پیداست
شدریش فلك چو برف اسپید تا حال فلك نه چوں توشه دید
گویند محیط و میغ اغبر در مایۂ جود هست برتر
درپیش نوال ملك آرا هیچ است نوال میغ و دریا

درمدح ممدوح زمان قدرشناس هنر مندان
چاره فرمائے بیچارگاں ادام اللہ اقبالہ

اکنوں بجہاں شہ شہاں است   نواب غلام غوث خان است
خورشید بروج جملہ دوراں   ہم گوہر بحر شوکت وشان
ہستی تو گل حدیقۂ فخر   آہوئے حریم عزت وقدر
درحد جہاں شہ عظیمے   دربحر کرم در یتیمے
فارغ زتو جملہ عالم ازغم   در یوزہ گرست پیش توجم
در روضۂ خلق چوں شمیمے   مقصد دہ جان ہر یتیمے
در پیش بزرگیت سکندر   خود ترک بکرد دعوی فر
حقاکہ عزیز مصر جانی   ہم تاج سر شہان شانی
حقاکہ ستون قصر عزت   ہم داور ملک شان وشوکت
خود آیۂ رحمت رحیمے   در جود دلایل کریمے
بر چرخ جمال مثل ماہے   در کشور فروشاں چوشاہے
شمعي تو یقیں بمحفل خلق   شد از تو بعیش منزل خلق

بردار زتست رشوه خواراں پر درد زتو تباہ کا راں
ایں پیک زطاق تو برآید در مدح شه من اندر آید
زاں شب روطاق گردش آیند از بہر شنیدنش گرایند
اے شاہ شہاں گردن افراز ابواب کرم بمن بکن باز
اکنوں نظرے بریں الم ناك کن لبس الم زجان من چاك

اے ساقی محفل دل آرا ده جام شراب دانش افزا
باده تو بده زساغرجم گویم اکنوں ثنائے اعظم

پالاں زعنایت تو خندد وا از تو بما طریق مقصد
اے از تو غبار غم بباداست بشگفته شگوفۂ مراد است
اے شاہ چو نور عشر اعظم عام است نوال تو بعالم
ظلم وستم از تو جمله برخاست مابین جہاں نشاط پیدآست
جام مے مقصد دل وجاں اکنوں زکرم مرا بنوشاں
هم ظل تو پر تو همایست بابحر نوال آشنائیست
گیر ازسر مصرع حرف یك یك نام شه من بیاب بے شك
از مقطع مدح بے نظیرش خارج کنی مصرعۂ اخیرش

زبده چه بود که دوغ و روغن آید نه نظر بچشم روشن

یعنی نه کسے که شرع دارد کے محمل خود بمنزل آرد

درحد جهاں سراج امرا فیاض چو شرع احمد ما

پس هر که سراز شهم بتابد گاهے نه در مراد یا بد

پرباده ایاغ عالم ازتست رخشنده چراغ عالم ازتست

زخوف تو شیر مثل تصویر بر گرگ زبیم تست زنجیر

از فیض توچاه مهر پرآب ابر از غضبت برآتشیں تاب

نیل تو چو آسمان کبرا اسپ تو چوپیک راه بالا

عدل تو یقیں برنگ شمشیر ظلم وستم تو خود گلوگیر

خود غور امیر کشور آرا آورد نشان زگاو غبرا

لطف تو ایاغ کامرانی قهر تو بلاے زندگانی

آنکس که بحد جمله آفاق می داشت چو بوے سیر اخلاق

از تربیت سراج امرا خلقش بشده چو بوے گلها

حنظل صفتان حد عالم شکر صفت اند ازتو هر دم

گوینه مدام جمله اصحاب مدنظر گلان به مهتاب

شعر اے جگر خراش را هم براهل کرم نگاه هر دم

در وصف تو اے غریب پرور خواندم بچه محنتے سه دفتر

در منقبت حضرات عالیات اصحاب کبار
رضی الله تعالے عنهم

اصحاب رسول بے شمارند زاں خاص ترین جمله چارند
در چشم دوبین جدا بهرآں لیکن بهم اند هم گریباں
آنچه که قضا هنوز نشگافت بوبکر زعقل راز او یافت
آنکس که بجورها کند جائے خود عدل عمر برونهد پاے
عثماں که حیا ازوست نازاں نازاں چه بود که فخریاباں
حقا که علی شه شهاں است خورشید بروج این وآں است

در مدح معالی الهمم معدن الجود والکرم کریم ابن الکریم امیر ابن الامیر ادام الله اقباله

در برج نوال ماه آمد نواب عـــظیم جاه آمد
گویند همه زشیر پیداست کل روغن و دوغ وزبده وماست
یعنی زشریعت شه راز ابواب طریق حق بما باز
بے شیر زناقه گربر آید کے زبده بدهر اندر آید

زنـار گسیختهٔ به پیشت هر پیر مغان آفرینش
درشوق تو موج خیز ازدم دریاے روان آفرینش
زاواز دهن به نعت خوانی هر لحظه گلان آفرینش
سوسن به ثنات صد زبان دار در بـاغِ جهان آفرینش
از زادهٔ نور برق طبعت رخشنده دلان آفرینش
در وصف تو تر زبان بهرآن هر موج روان آفرینش
در پیش جبـال قدر اعظم یك کاه وکان آفرینش
وقتیکه شدی براے معراج آنجـا زمیان آفرینش
روشن شده شمعها بفانوس چون نور بتان آفرینش
خود شمع محمدو چو آتش پیغـامبران آفـــرینش
رخشنده که دید زآتش تیز جز شمع مکان آفرینش
خود نام محمد است سرخیل در لشکریان آفرینش
بر بلبل باغ نعت روشن اسرار نهان آفرینش
در شوق غم تو کف بجوشید از موج روان آفرینش
بر چرخ ازاں چو ابر اسپید رفته زمیان آفرینش
بکشـا بحسین باب روزی اے مقصد جان آفرینش

قصیده درنعت سرور انبیا محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ و سلم

اے شاہ شہان آفرینش آیات امان آفرینش

خارج زوجود از ادبہا مورو مگسان آفرینش

شیر ار زتو نیم ناں بیابند جنات مکان آفرینش

رفت از تو براہ الفت دیں غولاں صفتان آفرینش

شرمندہ بہ پیش گفتگویت شیریں سخنان آفرینش

پے برد فراست تو اے شہ بر رمز نہان آفرینش

پیش غضب تو طفل گریاں خاموش میان آفرینش

درپیش عنایت تو خندد ہر گریہ کنان آفرینش

نامت چہ شب وچہ روز اے شہ بالاے زبان آفرینش

چوں عزت امتت بدید ند ازغور میان آفرینش

ایں پیرو جواں بکشت محسود بر امتیان آفرنیش

ایں مہرۂ مار جاے خواھد برتاج سران آفرینش

زانجا کہ شود در امتت جائے ہرآں بمیان آفرینش

ازکوکب آسمان بالا روشن نشود سرای دنیا
جزماه نه دهر نور ریزد جزماه نه چرخ نور بیزد
خود لشکریان زعون سرخیل سازند بحرب وجنگها میل
سرخیل به جیش گرنباشد تائید به یك دگرنباشد
سرخیل یقین به لشکر دین هم هست مه بروج تمکین
جز وصف نبی حمایتم نیست هم روشنی در فراستم نیست
گلها زصدای خود بهرآن گویند ابد به بزم بستان
طرحی زشب سیاه هردم پیداست زسایه معظم
زان گشت بما مدام جان بخش هم شمع فسرده را روان بخش
آهوی حریم جمله عالم یعنی شه ملك عرش اعظم
فرقان نه هنوز گشت نازل کل مطلب اوبکرد حاصل
شاهاتو شهی بملك اشفاق بوی تو بگلستان اخلاق
غیراز کرمت نه سایه داریم امید برآر امید واریم
نوشانی ایاغ کامرانی بنمای نشاط زندگانی
روشن بکنی چراغ مقصد پربادہ نہی ایاغ مقصد
ای داور داوران اعظم سر سبز زتست باغ عالم
پیش رخ تو جلای خورشید چون ذره پستی نه امید
ذره چه بود ازدست اندك اندك چه بود که هیچ بی شك

جاکرد چوعشق در دل او ویرانه بگشت منزل او

از باعث دردو غم شب وروز کل شاخ گل از گل آتش افروز

از نسخه[1] سطر موے عالم پیداست حروف گرمی غم

ازتابه کرم یعنی ازسر آورده برون نهال عنبر

یارب به نشان به محمل عشق کن خانه من تو منزل عشق

ده فهم و فراست رسایم بانعت نبی کن آشنایم

در نعت محمد مصطفے صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم

احمد خود ایاغ بزم کونین خورشید سماے قاب قوسین

دریاے وجود جمله عالم چون قطره به پیش جود اوکم

گردون که جوانیش بهر[2] آن باسایهٔ اوست هم گریبان

زان تارك خود بلند کرداست اوراق نیاز را نورد است

هم سوے جوانیش بهر[3] آن جان یاب کلان بزم بستان

(۱) نسخه سطر مو - مراد ازسر

(۲) مراد ازشب -

(۳) مراد ازشب -

چندانکه[۱] بچشمه آب بالد نیلوفرے سر بچرخ مالد
گر آب شود چو کوه برتر گاھے نشود بآب اندر
چون کوتہی یابد آب بالا گردد سر نیلوفر زمین سا
چندانکه زدرد هر که نالد بر چرخ باند فرق مالد
هر کس که زدام غم بروں گشت خودنسخه قدر خویش بنوشت
ایں افعی هفت[۲] سر بهر دم از پیری[۳] خود بپوست درغم
پوشد زجوانی خود ازغم گل لبس سیه به بر بهر دم
بیشك زغم توگاه بیگاه طایر بزنند آه بر آه
وارسته زدرد خلق پرور هر چغد بگشت چوں قلندر
از طایر ازاں همیشه دوراست خارج زاحاطهٔ طیوراست

---

(۱) قانونیست در چشمه اگر آب بسیار باشد یاکم نیلوفر بر آب می باشه و گاھے در آب غرق نمی شود وقتیکه آب چشمه کوتہی یابد نیلوفر هم سرنگونی اختیار می کند الحاصل اگر کسے از درد عشق چندانکه گریه خواهد کرد فرق او فلكسا خواهد شد کسے که از غم برکنار گشته است بے شك نسخه قدر و منزلت نوشته ـ

(۲) افعی هفت سر ـ مراد از آسمان

(۳) از پیری خود ـ مراد روشنی فلك

هر آن بعبادت است شاغل دارد خود ازاں وقوف کامل
از غور به بیں تو اے دل آرا آثار وقوف اوست پیدا
هر جایکه بیضها نهاده مد نظرش براں کشاده
ازیم بلب افتد از هوایش یابد بشمار بیضهایش
هست آں چغری[1] کز آب همدم الفت به نهد به نیلوفر کم
با نیلوفر ارچه هم گریباں ماند چه شب و چه روز تاباں
مهرش نه به نیلوفر بجوشید زاں شیره نیلوفر نه نوشید
زنبور چودرد عشقش آورد زاں شیرۀ او بکام خود برد
هر کس که بعشق بے نیاز است دارندۀ گنج رمزو راز است
گرکس بشود بزهد شاغل چوں غم نبود به دل چه حاصل
جز عشق به دیگرے نتابی هم رمز و نکات حق نیابی

---

(۱) چغری : یعنی در عربی غوك می گویند ـ چغر همیشه بآب همدم می باشه و نیز بدیں دستور با نیلوفر مگر شیرۀ نیلوفر ننوشد چراکه بانیلوفر عشق او ظاهر نشد زنبور اگرچه خارج از آب و نیلوفر میباشد لیکن شیره نیلوفر می نوشد چراکه بانیلوفر کمال عشق می دارد الحاصل مصنف میگوید که هیچکس بغیر عشق رمز و نکات حق نمی یابد و اگرچه شاغل بزهد و تقوی هم بماند ـ

بسم الله الرحمن الرحیم

چمن لطائف
یا
مثنوی شه شهاں

اے نسخه[1] عشرهاے زریں در عشق تو مضطر و غم آگیں
درشوق تو لوح[2] زر پر از غم زاں گشت چهار چشم هر دم
از جذبۂ شوق خوں چو جوشید زاں کسوت زندگی بپوشید
از[3] تشنگیت چو شیر جوشد بر آتش و آب عذب نوشد
بار غم[4] تو بسنگ پشت است زاں جامه پشت او درشت است

---

(۱) نسخه عشرهاے زریں ـ مراد از آسماں و مراد از ثوابتات فلك باشد ـ

(۲) لوح زر ـ مراد از زمین ـ

(۳) وقتیکه شیر بر آتش در جوش می آید براں شیر آب شیریں می ریزند بریں اعتبار مصنف میگوید ـ

(٤) قانونیست وقتیکه سنگ پشت برساحل دریا بیضها می نهد باز بران بیضها هر شب از شمار خود می آید و بوقت سحر باز به دریا می رود بریں اعتبار میگوید هر لحظه در عبادت حق سبحانه تعالےٰ شاغل است ازاں جهت الله تعالےٰ چناں وقوف کامل بخشیده است که بیضه هارا از وقوف خود دریا بد ـ

خوش آیند شاعر گوید که برو درہاے عاوم باز گردیدند۔
بعد ازاں او در مدح ممدوح چناں خامه فرسائی می کند۔

اکنوں بجہاں مراد جاں است نواب غلام غوث خاں است
اے شاہ شہان ملک پرور از فکر معاش ام نگوں سر
دارم چو غراب درع آواز هم هست درسخن بمن باز
غیراز تو وسیلۂ ندارم امید برآر امید وارم
نعمت ده جمله بےکسانی مقصد ده جان مفلسانی
شاهنشه ملک فروشانی درباغ جهاں تو باغبانی
هستی تو ایاغ بزم امکاں خورشید بچرخ شوکت و شاں
فیض تو چو فیض ابر اکرم فر تو چو فردولت و جم
غیراز تودریں حدود عالم کس را بحمایتے ندرام
کن از کرم خودم سرافراز کن باب کرم بروے من باز

ازیں مدح سرائی از ممدوح خود استمداد طلبیده ایں مثنوی را بانجام می رساند در آخر مصرعه تاریخ اختتام ایں مثنوی چنیں برآید۔

کردم بضمیر فکر تاریخ ناسفته گہر چوگشت سفته
ناگاه زروے امن هاتف از چرخ چراغ بزم گفته
۱ + ۳ ۵ ۱۲ = ۱۲۵٤ھ

سید حمزه حسین عمری

هیهات ازیں حدود دوراں برخاست جمله امن و آماں
هر آشناهست آشناروے لیکن بیطون چو گرگ کیں جوے
اکنوں بزمانه هر بداندیش گلگشت کند به گلشن عیش
آناں که بدهر پر کمال اند از فکر و الم پریش حال اند
اکنوں بزمانه قدردان است نواب غلام غوث خان است
یارب به اماں بنه مدامش کن در دو جهاں تو نیك نامش
پر می کن ایاغ مقصد او رخشنده چراغ مقصد او

در آخر کتاب مصنف حال خواب خود را ذکر نموده ایں مثنوی را باختتام رسانیده چنانچه دریں جا براے استفاده ناظرین خلاصه آں خواب مصنف را ذکر کرده آید ـ وآں این است که شبے شاعر در خواب پیرے را دید که رخ او همچوں خورشید درخشاں بود واو از شاعر خطاب نموده گفت که « از شهد سخن چاشنی بگیر » ازیں سخن پیر مرد شاعر در حیرت افتاد و هوش ازو برفت ـ چوں بهوش آمد و خاطر جمع شد ناگاه از بام یك مطرح مرغهاے پراں را دید که پیش او آمده ـ پیر مرد بگرفتن مرغها و بفروختن آنها را به قیمت گراں اشارت کرد ـ ازیں سخن پیر مرد در دل شاعر قرار آمد پس بگفته او مطرح مرغها را گرفته خوشنود گردید و از خواب بیدارشد و بعد ازیں خواب

خود کشتی بحرجان غم را لوح کرمت بساحل انداخت
در طبع حسین مدح گویت وصف تو ذکاے کامل اندخت

در غزل دوم گوید

سرمست ایاغ رمزو رازی منظور جناب بے نیازی
ازکیف تو دفع جمله آفات وز جود توکل بسر فرازی
گرگاں صفتاں حسود دوراں از قہر تو جمله در گدازی
اکنوں بحسین در زمانه سازد کرم تو کار سازی

در غزل سوم چناں رقم طراز است

جز ذات تو اے شه وفادار دارم نه من آستاں نه دربار
لطف تو دریں حدود دوراں چاره گر بے نوا و لاچار
از بہر نوشتن ثنایت بکشاد ورق زبرگ اشجار
اکنوں توحسین را زالطاف برپستی یاس و درد مگذار

بعد ازیں غزل سرائی و مدح ممدوح شکایت روزگار ومردمان زمانه می کند و گوید که دریں دور پرآشوب امن و امان برخاسته و اصحاب علم و فضل‌را هیچ قدر و منزلت باقی نمانده و اینان درفکر و الم گرفتاراند ـ لیکن اکنوں دریں زمانه یکے ذات والا صفات ممدوح است که قدردان اصحاب علم و هنر است ـ چنانچه گوید

بر برج جمال مثل شاهے　در کشور فروشان چوشاهے
طاوس حــدیقۀ جمالی　در گلشن فخر نو نهالی
هر خرد و مهیں زتست شاداں　هر ذره زتست نوریاباں
جود تو چو جود زر بسیط است　الطاف تودر جهاں محیط است
مهر توروان فضاے عالم　قهر تو طرب رباے عالم

ازیں مدح سرائی شاعر ممدوح خودرا براوج ثریا رسانیده باز ازو امیدالطاف و کرم دارد چنانچه گوید ـ

اکنوں بمن اے امیر دوراں　خاکستر ظلم چرخ پیزاں
محروم مکن زلطف اے شاه　هستم من امید وار درگاه
عمرم همه رایگاں سرآمـــد　لیکن نه مراد من بر آمـــد
اکنوں زکرم رساں بمنزل　گرداں به نشاط و عیش محمل
غم نسخه فرحتم نوشت است　دل غمکدۀ زدرد گشت است

هم چنیں سه غزل هم در مدح ممدوح سروده فضایل اورا چناں اظهار می کند چنانچه دریں جا چند شعر از هرسه غزل بطور نمونه نقل کرده آید ـ در غزل اول گوید

لطفت به نشاط منزل انداخت　قهر تو ملال در دل انداخت
درحـــد جهاں ستمگراں را　تیغ توبرنگ بسمل انداخت

زبده چه بود که دوغ و روغن آید نه نظر بچشم روشن
یعنی نه کسے که شرع دارد کے محمل خود بمنزل آرد
درحد جهاں سراج امرا فیاض چو شرع احمد ما
پس هرکه سراز شهم بتابد گاهے نه در مراد یابد
پرباده ایاغ عالم ازتست رخشنده چراغ عالم ازتست
از خوف توشیر مثل تصویر بر گرگ زبیم تست زنجیر
اے شاه شهاں گردن افراز ابواب کرم بمن بکن باز
اکنوں نظرے بمن الم ناك کن لبس الم زجان من چاك

در مدح نواب غلام غوث خان

چناں رطب اللسان است

اکنوں بجهاں شه شهان است نواب غلام غوث خان است
خورشید بروج جمله دوراں هم گوهر بحر شوکت و شاں
درحد جهاں شه عظیمے در بحر کرم در یتیمے
در روضه خلق چوں شمیمے مقصد ده جان هر یتیمے
حقا که عزیز مصر جانی هم تاج سر شهان شانی

اختیار نموده حالانکه در مثنوی شادی نامه که بوقت کتخدائی نواب غلام غوث خاں صاحب بهادر، نوشته و در سنه ۱۲٦٤ ھ بطورهدیه تقدیم نمود، تخلص خود را جوهر می نگارد ازیں اختلاف تخلص چناں معلوم می شود که اول شاعر حسین تخلص می کرد و بعد ازاں بمناسبت اسم پدرش که بشیخ داؤد جوهری مشهور بود، از تخلص قدیم رجوع نموده جوهری اختیار کرده باشد۔

دریں مثنوی بعد از حمد و نعت یك قصیده نعتیه در مدح سرور انبیا صلی الله علیه وسلم و چند شعر در منقبت خلفائے راشدین هم نوشته۔ از قصیده نعتیه چناں معلوم می شود که شاعر طبع رسا و فهم سلیم‌داشته، خیالات خود را بآئین خوش و اسلوب دلکش برصفحهٔ قرطاس زیب داده است۔ بعد از اختتام قصیده نعتیه درمدح نواب عظیم جاه بهادر بست و شش بیت سروده، باقی تمام مثنوی را در مدح نواب غلام غوث خاں صاحب بهادر سروده مرکب فکر را در عرصه شاعری می تازد۔

در مدح نواب عظیم جاه گوید

در مدح نوال ماه آمد نواب عظیم جاه آمد
گویند همه زشیر پیداست کل روغن و دوغ وزبده و ماست
یعنی ز شریعت شه راز ابواب طریق حق بما باز
زے شیر زناقه گر بر آید کے زبده بدهر اندر آید

مقدمه

مصنف این مثنوی قادر حسین ناگوری یکے از مشاهیر شعراے کرناٹك بود ـ در سنه ۱۲۳۳ ھ در بلده ناگور (ضلع تنجاور) خلعت هستی پوشید ـ اوهنوز طفل شیرخوار بود که مادر و پدرش از ناگور هجرت کرده وارد مدراس گردیدند و این طفل خورد سال بعد از رسیدن بسن شعور خواندن کتب متداوله فارسیه نزد اساتذه آن زمان توجه گماشت و استعداد خوبی و افر بهم رسانید و بمشق شعر و سخن در خدمت اساتذهٔ وقت پرداخته دریں فن هم لیاقت بایسة حاصل ساخته علم شهرت در مضمار شعر و شاعری بلند افراخت ـ پس ازاں بوساطت میرزا عبدالباقی وفا که یکے از بزرگترین شعراے وقت بود در محفل مشاعرهٔ اعظم باریابی حاصل نمود و از مشاهرهٔ سرکاری نیز فائز گردید ـ

ایں نسخه خطی «مثنوی شه شهاں» که موسوم «بچمن لطائف» است در کتاب خانهٔ مخطوطات شرقیه حکومیه مدراس محفوظ است ـ مصنف ایں مثنوی را بیشتر در مدح نواب غلام غوث خاں صاحب بهادر والا جاه پنجم ([illegible]) وبرخی در مدح نواب محمد علی عظیم جاه بهادر نیز [illegible] سنه ۱۲۵٤ ھ بپایهٔ تکمیل رسانید ـ دریں مثنوی شاعر تخلص خود را حسین

چمن لطائف

یا

مثنوی شه شہاں

از

قادر حسین ناگوری

بتصحیح و ترتیب

سید حمزہ حسین عمری - ایم - اے - منشی فاضل

مکتبہ قلمیۂ مخطوطات شرقیۂ حکومیۂ مدراس

Chaman-i-Lataif

by

Qadir Husain Nagori

Edited by

Syed Hamza Husain Omari, M.A. Munshi-i-Fazil